

J 68

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

35.

JÓKAI MÓR

EGY HÍRHEDETT
KALANDOR
A XVII. SZÁZADBÓL

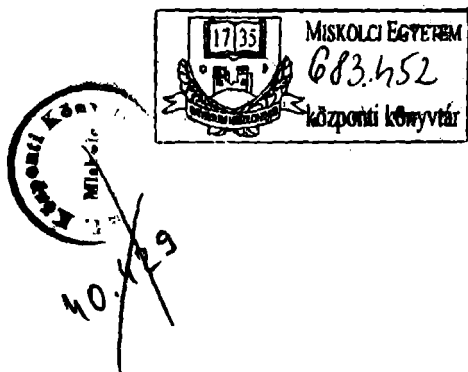
(1879)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

Sajtó alá rendezte
HORLAI GYÖRGYNÉ

Lektorálta
SZATHMÁRI ISTVÁN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

OSTROM ALATT

I. FEJEZET ÉS BEVEZETÉS

„A tűzkorsó”

Regényes történelmalmazunknak hőse egy „constabler”. Nem annak a hasznos osztálynak a tagja, mely napjainkban azon feladat teljesítésére született, hogy a budapesti Lánchíd két végénél a szekereket figyelmeztesse, hogy „jobbra kerülj, balra térj!”, hanem inkább egy olyan testületnek a vezetője, melynek egyenesen az a feladata, hogy kárt tegyen, s minél több pusztítást tesz, annál nagyobb a jutalma, dicsérete: vulgo tűzértiszt.

A krónika csak keresztnevét jegyezte föl: „Hugó”. Bizonyosan kímélni akarta az atyafiságát.

Hugó az ehrenbreitsteini legszélső montalambert-torony ütegeinek volt a parancsnoka az 1688-i hadjáratban, mikor a franciák Koblenzet ostromolták.

Koblenz és Ehrenbreitstein a Rhénus két partján úgy feküsznek egymással szemközt, mint Pest és Buda. A Gellérthegy éppen úgy néz le reánk, mint az ehrenbreitsteini fellegrvár Koblenzre. Ez a város is körös-körül meg van erősítve, s megszokta már, hogy hol francia, hol porosz, hol osztrák, hol svéd vegye ostrom alá.

Ezúttal a franciák lövették kegyetlenül, s nagyon sok kárt tettek az „óvárosban”. Különösen följegyzésre méltó volt az, hogy gyújtógolyóik a városparancsnok és a fejedelem lakásait mindenütt fölalták. Akárhogyan változtatták meg azok a tanyájukat, a francia megtudta, s ámbár kívülről nem látott bele a városba, mégis odatalált a golyóival.

Ebben valami boszorkányságnak kell lenni.

Hugó montalambert-tornya a legveszélyesebb pontját képezte az ehrenbreitsteini vár azon oldalának, ahonnan az megtámadható volt. De annál nagyobb dicsőség volt annak megvédelmezése. A montalambert-torony ugyanis nem valami olyan nyurga épület, amit „falunyelé”-nek szoktak nevezni; hanem egy mindenféle zezzug sáncokból, falakból összebonyolított mértani ábra, melynek egyik oldala a másikat védelmezi, s annak minden oldalából ágyúk néznek egymással farkaszetmet, míg a tetején furfangos barbatták messzehordó lövegek terhét viselik.

S a hajdankori ágyúval bánás nem volt olyan együgyű tréfa, mint a mostani Krupp- és Uchatius-lövegekkel való mesterkedés.

Már az maga egy tudomány volt, hogyan kelljen egy fehéren izzóvá tüzesített ágyúgolyót a kemencéből kivenni, azt a hosszú csatakigyónak a gyomrába betömni, s ha az ágyú elsütése után a golyó beleragadt az ágyú torkába — nem jött ki — mindenféle dugóhúzókkal, pelikánokkal, csíptetőkkal onnan megint kikaparni; minden lövés után egy furfangos eszközzel, mely hasonlít a Merkur-pálcához, az ágyú „lelkét” megvizsgálni, ha nem ütött-e lyukat rajta a kódorgó teke? Hanem hát ebbe mégiscsak beletanulhatott valaki, ha nem is volt valami nagy lángész. Az „elefánt”-tal is megbarátkozhatott hosszas tapasztalat után, s ha értett a quadranshoz kellőleg, úgy nemhiába lövöldözte ki belőle a nehéz bombákat. Hanem aztán meg kell gondolni, mennyi ügyesség és tapasztalat kellett ehhez egy constablernek, hogy ez olyan stratagémákkal kudarcot ne valljon, aminők a „tűzpajzs”, mely harmincöt likból pattantott ki ugyanannyi golyót a közeledő ellenségre; túltett ezen még az „ostromhordó”, melynek két kereke van, a henger oldalai éles késekkel spékelve, a két kereke pedig lőporral megtöltve, mikor azt az ellenségre eleresztik. Mert ha annak pontosan és ügyesen egyszerre gyullad

meg mind a két kerekének a tölteléke, hát akkor az, mint a veszett bika, úgy rohan az ellenség közé, s akit elől-utol talál, annak részint szemét, szakállát ki- és elégeti, részint a késeivel összekaszabolja, de ha csak az egyik kereke talál elsülni, a másik nem, akkor elkezdi, mint a bűgattyú, pörögni az alva maradt kereke körül, míg a tűzében tart, szétkergetve az egész kompániát; ha pedig a másik kerék valamivel — egy fél másodperccel — későbbben fog tüzet, akkor az egész stratégéma visszafordul, s a saját gazdáját kergeti el a mezőre. — Nem szükség aztán hosszasan magyaráznunk a *lánccs golyókkal* való lövöldözésnek a fortélyait; mert azt úgyis mindenki megértheti, ha elgondolja, hogy mikor két ilyen láncsal összekötött golyó az ellenség közé repült, az a lánc az első katonának a nyaka körül csavarodott, akkor a rajta levő golyó elkezdett körülkeringeni, a mellette levő katonának egyikét előlről, másikat hátulról ütötte orron és fültövön, és így tett mindaddig, amíg a láncban tartott; ami pedig a *nyeles golyókat* illeti, azokért igazán örök kár, hogy kimentek a divatból; mert az olyan volt, mintha két vas főzőkanalat a nyeleiknél fogva karikával összekapcsoltak, s aztán úgy lőtték volna ki. Az még csak jól járt, aki a két nyele közé jutott, mert annak csak a torkát szorította össze; de a mellette álló két katona, akinek a töksije abba a két üres főzőkanálba került, mikor az annak a fejét egymáshoz csapta, tudom, hogy holta napjáig megemlegette azt a tréfát.

Azonban két legújabb találmány idézett elő a tüzérségi harcban (amit akkor „arkoláj”-nak hívtak) valóságos forradalmat.

Az egyik német, a másik francia találmány volt.

A német találmány — s ez Hugó alkotása volt — a nevezetes „*fias bombavető*”. Egy nagy mozsár, melynek a középső lyuka ötven fontos bomba számára van kiszabva, körös-körül azonban még nyolc kisebb üreg van, melybe csak öt fontosok vannak szánva. Mind a kilenc golyót egyszerre viszi ki ugyan-

azon töltés a bombavetőből. Képzeltetni annak a franciának a mulatságát, aki azt hallotta, hogy *egy* lőttek, s aztán arra az egy lövésre a *bombaemsén* kívül még a nyolc *bombamalacot* is látja a nyaka közé potyogni! — Ezzel mulattatta Hugó az ostromló franciákat.

Hanem aztán azok is találtak ki valamit az ő distrahálására.

Ez volt a „*tűzkorsó*”.

Tökéletes hasonmása az azoknak a korsóknak, amiket a mi aratóink visznek ki magukkal a tarlóra, s amik olyan jó hűsen tartják a vizet. Csakhogy ezekben nem víz áll, hanem tűz. Vasból vannak, meg levén töltve valami pokolbeli keverékkel. Aztán nem egy fogantyújuk van, hanem négy, s annak is éppen úgy, mint a mi vizeskorsóinknak, van egy lyuka, amin keresztül a szikrázó tűzláng csak úgy fityfirékel elő. Arra való, hogy ahová leesik, ott, ami égni valót talál, azt meggyújtja. — Hiszen ilyen gyújtógolyóik a németeknek is voltak. Csakhogy ennek a tűzkorsónak még egy másik jó tulajdonsága is volt. Mert a bombák kétféle jó tulajdonsággal dicsekesznek. Vannak olyanok, melyek folyvást és huzamosan okádnak olthatlan tüzet, és így gyújtogatnak, vannak mások, melyek rögtön szétduzzannak, és így rombolnak meg öldökölnek. A „*tűzkorsó*” egyesítette mind a két kitűnő virtust egymagában.

Előbb gyújtogatott, azután szétduzzant.

A gyújtógolyókon már ki tudtak fogni az ostromlók. Mi-képp Munkács várának védelmezője, Zrínyi Ilona, úgy a németek is kitalálták már azt a mesterséget, hogy mikor egy ilyen tűzprűszkölő szörnyeteg jött, ott várták vizes marhabőrökkel, amint leesett: lefűlelték, letakarták, s mivelhogy a tűzgolyó is, mint minden olyan állat, mely él, ha lélegzetet nem vehet, kénytelen megdőglenni; tehát az történt velük.

Amde a tűzkorsó nem engedte ezt a tréfát magán produkálni, amint a német lefogta a marhabőrével, s bedugta mind

a négy orralikát, a tűzkorsó egyszerre szétduzzant, s itt egy csizma, ott egy irha; a német, ahány darabból állt, annyi felé repült.

Többet aztán nem volt kedvük a tűzkorsóval komázni.

Hanem egyszer egy ilyen, a sáncba belőtt tűzkorsó, miután kifújta a mérget, kapta magát, nem duzzant szét; épségben maradt.

Azt, amint kihűlt, felvették a tüzérek, s odavitték *Hugóhoz*.

— No, most megtudom hát, hogy mi lakik ebben a veszedelmes lövegben — monda a constabler —, s akkor azután majd én is készítek ehhez hasonlót a komának.

A tűzkorsó nyakán volt egy kalap, olyanforma, mint a csutorának a száján, az bizonyosan lestrófolható volt. Hugó e fölfedezésre meghívta a várparancsnokot, a főkapitányt, a nagyherceget, a városkormányzót, a tüzérségi főparancsnokot, a soltész, meg a syndicust, meg a fejedelem alkimistáját, hogy legyenek jelen a tűzkorsó fölbontásánál. Azok egyenkint mind azt mondták magukban: „Elég, ha a többi ott lesz, minek menjek én oda? Hátha az a bolond korsó akkor sül el, mikor felnyitódik?” S mindnyájan otthon maradtak. És így csak Hugó maga tudta meg, hogy mi volt annak a tűzkorsónak a fenekén.

Hugó, miután a tűzkorsót felbontá, megtudta, hogy miféle ördögös mestersége van annak belül: nagyhamar öntetett hasonló tűzkorsókat, s éppen úgy elkészítette, ahogy a franciák, s azokat a fejedelem és a várparancsnok szeme láttára átlövöldözgeté a franciák táborába. A főurak távcsöveikkel nézték, és gyönyörködtek benne, hogy talál oda a tüzesgolyó, mint egy lángfarkú sárkány, a megcélzott pontra; ott azután gyújt, ha arravalót talál, s végre szétpukkanik.

Egy-két tűzkorsóval megesett Hugónál is, hogy nem duzzant szét a francia sáncok között; hanem ez a sors az ellenség lövegeivel is közös volt: a franciáknak is mindennap veszett

így kárba egypár lövegük. Hugó rendesen behozatá az ilyen csütörtököt adott tűzkorsókat, s aztán újra megtöltve azokat, visszalövdözté a kölcsönadókra. Óh, azon időkbén nagyon kedélyesen ment az ágyúzás. Két ellenség szép barátságosan visszalövdözté egymásnak a golyóit. Derék, takarékos korszak volt! Még 1809-ben is Napóleon a wagrami csatatéren huszonnyolcezer ellenséges ágyúgolyót szedetett össze, s azokat lövdöztette vissza az osztrákokra; s ha még két napig tartott volna az ütközet, háromszor lőtte volna innen oda, onnan ide a két ellenség ugyanazokat az ágyúgolyókat.

Meg is jutalmazta a fejedelem a derék constabliert ezért az eltulajdonított találmányért, felemelve hópénzét az eddigi tizenhat tallérról húszra, s még azonfölül egy hordó dupla sörrel is megajándékozta. Amiért a főparancsnok meg is orrolt, mert öneki be kellett érni fehér sörrel.

Hugónak sok volt az irigye, de nem mertek belekötni.

Hugó igazi viadori termet volt; ábrázatja dúsgazdag veres hajzatával olyan, mint egy oroszlanpofa; örökké mosolygó, soha zavarba nem jövő. Azt senki sem haragudni, sem megijedni nem látta soha. Bánat, nyomorúság nem hagyott nyomot vonásain. Negyven év körül volt már, s egy kicsit himlőhelyes; de azért ahol egy elszerezni való asszony volt a szemei lőtávolában, az az övé lett! A jó evésnek, ivásnak is nagy barátja volt. S azért nem is állta a pénz.

Pedig mindemből azt válogatta, ami a legjobb.

Ez az ingyenség a soltészt bosszantotta nagyon. Ő, mint a polgárórség főparancsnoka, előljárója volt a constabliernak, és azért az mégis mindenben túltett rajta.

A cifra Rike, a markotányosné, a polgárórség főparancsnokának jól a körmére ütött, ha az csipkedni próbálta, a constabliertől pedig azt is eltúrte, ha megölelgeté.

Az ostromzárolás miatt minden élelmiszer rendkívül megrágult a két városban: így történt, hogy a piacon egy kövér

ludat három tallerra tartott a kofa, ami hallatlan nagy pénz volt. A soltész felesége alkudott rá, de nem tudta megvenni; ekkor odajött a cifra Rike, s azt mondá: „Hogy adod, ide vele!” Megvette, s odább állt vele.

A soltész megtudta, hogy a kövér ludat a cifra Rike Hugó constabler számára sütötte ki.

— Hallod-e, constabler — mondá másnap a soltész Hugónak —, ez nem történik isten hírével. Te kövér ludat eszel, mikor nekem nem jut csak sovány sajt vagy héring a kenyér mellé; pedig soltész vagyok. Van neked húsz tallér hópénzed, ebből nem jut mindennapra három. Valld meg, honnan pénzelsz!

Erre ezt mondta neki a constabler:

— Látod, soltész, ha én téged most bolonddá akarnálak tenni, hát azt mondhatnám, hogy nem az én pénzem ára ez. A cifra Rike belém bolondult. — Hogy mivel bolondítottam így belém? Azt ha magadtól nem tudod, hát éntőlem meg nem tanulod; — szerelmes az asszony, rám költi a pénzét, s ő tudja, hogyan szerzi azt! Bíz én nem kérdeztem tőle. De hát nem akarlak megcsalni. Megvallom az igazat. Kérlek, el ne árulj senkinek, mert nem szeretnék a papokkal táncba keveredni. Tehát megsúgom, hogy nekem bizony varázstallérom van: tudod, amit úgy hínak, hogy „Heckethaler”. Valahányszor kiadom, nem marad ott, rögtön visszazökik hozzám.

— Ej, ej, s hogyan jutottál ehhez a varázstallérhoz, contsabler?

— Azt is megsúgom: de el ne áruld a kapucinusoknak. A hoogstrateni mocsárban kaptam ezt a „baklovagok”-tól.

— Nono! De csak nem ádtad el érte a lelkedet?

— Nem. Rászedtem az ördögöt. Egy tudatlan zsidógyereket adtam oda a „makers”-nek magam helyett.

— No, ezt jó lesz titokban tartanod!

A soltész azonnal sietett a megtudott titkot elárulni a fejelelemnek, aki azt mondta neki rá, hogy bárcsak az ő tallérai

is mind Heckethalerek volnának, akkor volna könnyű háborút viselni.

Hugó constablernek csak annál nagyobb lett a becsülete, hogy el lett róla híresztelve a félelmetes „baklovagokkal” való szövetsége, meg a varázstallér soha el nem fogyatkozó kincse.

Aközben a franciák egyre lövöldözték tüzes korsóikkal Ehrenbreitsteint és Koblenzet; s mindennap rátaláltak a fejedelem megváltoztatott lakhelyére.

A fejedelem már utoljára jutalmat tűzött ki annak, aki felfedezi azt a titkos kémeket, aki napról napra elárulja a franciáknak, hogy ő hova költözött át, mert ezt valakinek el kelle árulni. Pedig a város kijárait olyan jól őrzik, hogy azon élő ember ki nem mehet. Már galambpostával sem lehet árulkodni, mert ami házi madár volt a két városban, azt már mind megtették.

A soltész nagyon hamar készen volt a gyanújával.

A két ostromolt városban minden ember sír, jajgat, imádkozik, káromkodik, böjtöl; csak ez az egy ember nézi a világot hidegvérrel, iszik, fűtyörész és jóllakik.

Ha jön egy tüzes szörnyeteg, sivítva, prűszkölve, minden nép fut előle szerteszéjjel, s búvik a pincébe: ez az egy ember pedig utána megy, fölkeresi, ahova az leesett, s ha szét nem pukkant, kiássza a földből, ahova az befúrta magát, s hazaviszi magához.

Ez több mint vakmerőség.

A constabler a maga föld alatti tüzérműhelyében aztán az épen maradt tűzkorsót szétszedi, felnyitja, újra megtölti, s azzal visszalövi az ellenségre.

Ez több, mint tréfa.

Egyszer, amint Hugó ismét saját maga hozott elő egy tűzkorsót a tüzérműhelyéből, a soltész azt mondá neki:

— Megállj! Nyisd fel azt a tűzkorsót; hadd látom meg, mivel van megtöltve?

Hugó hidegvérrel lesrófolta a tűzkorsóról a bezáró kupakot, mire annak a felső része kétfelé nyílt, s abból egy ritka vászonba burkolva ki lehetett venni a gyúanyagkeveréket. Azt azután megmagyarázta a constabler a soltésznek, hány rész lőpor, mogyorófaszén, kénvirág, gyanta, szurok, szalamia, bórax és ólomcukor járult hozzá, hogy együttesen olthatatlan pokoltűz váljék belőle.

— Ez bizony nagyon szép; de hát ezen alul mi van?

A tűzkorsót a görögtűz-anyag csak félig tölté meg.

— Ezen alul következik egy agyaglemez, mely a gyújtó-anyagtól elzárja a tűzkorsó fenekén levő robbanóanyagot: ami nem egyéb, mint lőpor. Mikor a görögtűz odáig leég, az agyag izzóvá lesz; ez robbantja el a lőport. Ez az egész titka a kettős virtusú bombának.

— Szeretném én azt látni, hogy mi van ez agyaglemez alatt — mondá a soltész.

E szóra a constabler hirtelen hátratekintett. E szilaj tekintetben a kalandor egész kétségbeesett vakmerősége volt kifejezve: düh, elszántság, harag s ijedtség: — de csak egy pillanatra. A soltész fogdmegjei állták körül, elzárva előle a menekülés útját.

Ekkor aztán elnevette magát, s széles vállain ögyet vont.

— No, hát nézd meg, hogy mi van alatta.

A soltész fölfeszítette az agyagréteget bicskája hegyével, s az alatt nemhogy lőpor lett volna, hanem pusztá homok volt, s ennek a fenekén volt egy írás, amiben az ostromló franciák számára körülményes értesítés volt adva a várbeli állapotokról.

— Verjétek vasra! — kiálta diadalmasan a soltész. — Itt van valahára a csalhatatlan bizonyíték ellened, gaz áruló! Majd adok én neked cifra Rikét! Majd adok én neked kövér ludat!

Hugó azalatt is nevetett, míg a láncot rárakták a kezére.

S hogy a tanújel kiegészíttessék, jön nagy süvöltve a francia ostromtelepből legottan egy tűzokádó vaskorsó, lecsap a sáncárokba; de nem durran szét. Azt felhozzák, széjjelbontják, s íme abban is mi lelnek az agyaglemez alatt? Kétszáz darab Albertus-tallért.

2. A KÍNVALLATÁS

Az a mutató kéz, meg az a két vonal annyit jelent az aktákban (rövidségnek okáért), hogy a törvényszéknek elnöke *intett* a kárpád mesterének, hogy csavarjon egyet a köteleken.

Mely megtörténvén, a törvényszék jegyzője felírja a kimondott szavakat, egész a kínozott „irgalom, kegyelem” kiáltásáig.

A fejedelem egy külön asztalnál foglalt helyet, emelvényre állított s fekete trónmennyezettel fedett karszékekben. A soltész elnökölt.

Első kérdés vádlatához:

— Mi a neved?

— A nevem Podoliában „Terguszko Jaroszlav”; Zbarszban „Kohaninszky Zdenko”; Odensében „frater Hilarius”; Hamburgban „Junker Elias”; Münsterben „Stramm Vilmos”; Amsterdamban „Mynheer van der Bullen Tóbiás”; Singaporban „Maharadzsa Kong”: a tengeren „Captain Rouge”; Hoogstratenben „Malchus lovag”; Lille-ben „Chevalier de Mont Olymp”; a Pfalzban „Doktor Sarepta”; itt pedig „Hugo von Habernix”.

— Több nincs? — kérdezé az elnök elbámulva.

S ez olyan furcsa kérdés volt, hogy mindenki elnevette rá magát. Kezdte a vádlott a kínlajtorján, folytatta a nagyherceg, az ülnökök is mind karcagak, még az asztalfőre kitett halálfő is nevetett. Csak az elnök maradt haragos.

— Többre nem emlékszem — végezte a vádlott.

Második kérdőpont:

— Minő vallású vagy?

Felelet:

— Születtem ágostai hitvallású eretneknek, Krakkóban át-
tértem a socinianusokhoz, Ukraniaában az ortodox keleti egy-
ház kebelébe léptem, azután lettem igazhívő római katolikus,
később rozikrucianus, azután kvekker; voltam az indus
brahman vallás kebelében, végre beálltam az istentagadó és
ördögimádó manichaeus felekezetbe, más néven kainisták közé.

— Szép gyűjtemény! — monda rá az elnök.

A jegyző felírta a vallomást.

Harmadik kérdés:

— Mi az állapotod, vádlott?

— Zászlótartó, — fogoly, — rabszolga, — harámbasa, —
parasit, — hercegi főudvarmester, — kolduló zarándok, —
verbunkos káplár, — sekrestyés barát, — nemes lovag, — csi-
gakereskedő, — stockjobber, — alderman, — hajóskapitány, —
vicekirály, — tengeri kalóz, — tanító, — kutyapeccér, — bo-
szorkánymester, — baklovag, — hóhér, — pikenier, — asz-
szonyköpönyeg, — csodaorvos, — próféta és constabler.

— Hohohó! — kiálta rá az elnök. — A jegyző nem bír utánad szaladni.

S megint nem állhatták meg a jelenlevők, hogy ennyi bolond hivatal felsorolására el ne nevéssék magukat, maga a vádlott és a csontkoponya is nevetett. Különös jó kedvük volt mai nap.

Negyedik pontja a kínvallatásnak, a megelőző

☛ után:

Miféle bűnök elkövetésében vallod magad részesnek?

Kínvallatott válasza:

— Voltam haramiabanda és mordályégető társaság tagja. A soltész nagyobb hitelesség okáért diktálta a jegyzőnek a bűntény latin nomenclatióját.

— Primo aetrocinium!

— Elcsábítottam a jóltevőm feleségét bűnös szerelemre.

— Secundo adulterium!

— Kiraboltam a templomot, aminek az őrzése rám volt bízva.

— Tertio furtum. Sacrilegium!

— Álnév alatt kiadtam magam nemesembernek.

— Quarto larvatus.

— Hamis oklevelet készítettem magamnak.

— Quinto falsorium!

— Megöltem párbajban a jó barátomat.

— Sexto homicidium ex duello!

— Megcsaltam a kereskedőtársaimat.

— Septimo stellionatus.

— Elárultam a rám bízott államtitkokat.

— Octavo felonia!

— Kereskedtem a más vagyonával.

— Nono barattaria!

- Áttértem a bálványimádó hitre.
- Decimo idololatria!
- Második feleséget vettem, míg az első élt.
- Undecimo bigamia.
- Harmadikat, negyediket, ötödiket, hatodikat is vettem.
- Duodecimo trigamia, polygamia!
- Királyt öltem.
- Decimo tertio regicidium!
- Tengeri kalóz voltam.
- Decimo quarto pirateria.
- Az első feleségemet megöltem.
- Decimo quinto uxoricidium!
- Boszorkánymesterséget űztem.
- Decimo sexto sorcelleria!
- Az ördöggel szövetekeztem.
- Decimo septimo pactum diabolicum implicitum.
- Hamispénz-verő voltam.
- Decimo octavo adulterator monetarum.
- Új vallást hirdettem.
- Decimo nono haeresis! Schisma!
- Mérges szerekekkel kuruzsoltam.
- Vigesimo veneficus!
- Elárultam a rám bízott várat.
- Vigesimo primo crimen traditorum.
- Embert ettem.
- Vigesimo secundo antropophagia! Cannibalismus! —
kiálta fel a soltész, a keze alatt levő pandectára ütve tenyere-
rével. A veríték csorgott kövér homlokáról.

Itt a kínváltatott szünetet tartott.

— Nincs több?— kérdezé síránk hangon a soltész, mire a kínváltatott elkezdett hangos hahotával kacagni. De most már csak egymagában kacagott, senki sem követte. A porkoláb félreértette a soltész ~~szó~~ intését, s még egy hatalmasat csavart a kínozott karjait és lábait megnyújtó köte-

leken, hogy annak a kínordítása összevegyült a kacagásával, egyik a másik hangjába átcsapva, mint akit egyszerre fojtogatnak és csiklandanak. Pedig a soltész azt adta a jelben tudtául, hogy mára a vallatás elég lesz: a vádlottat vissza lehet vinni börtönébe.

Rendkívüli eset ez! Ennyi büntett egy csomóban! Ezt az embert kegyetlenül ki kell examinálni.

Maga a nagyherceg is fölöttébb kíváncsi volt megtudni, hogy minő összefüggés lehet az előadott csodálatos fejezetek között, s meghagyta, hogy másnap, és amíg benne tart, addig el ne kezdjék a vallatást, míg ő meg nem érkezik a törvényszerembe.

A vádlottnak pedig jó oka volt nevetni. Mert míg ő azt a huszontétféle bűnesetet a törvénybíráknak elhistorizálja, akkorra beveszik a franciák Koblenzet, s őt szépen megsza badítják a börtönből és a kegyetlen kínhalálból. — Ezt nevette előre.

Most mi történjék ezzel az emberrel?

Hogy ki kell őt végezni, annyi bizonyos. De mi módon? Ez a nehéz kérdés.

Mert ha csak annyit vallott volna be, amennyi eredetileg kisült rá, hogy az ellenséggel összecimborált, s áruló volt, akkor világos volna a büntetése: „háttal fordítva főbe lövésék”. De ily komplikált vallomás után a bírákra nézve fölöttébb meg van nehezítve a válogatás.

Mint rablót keréketörés illeti; mint kettős, sőt hatos házasságban élőt ugyanannyi darabra szétkoncoltatás; mint királygyilkost kezeinél, lábainál fogva négy ló közé fogva kell szétszakítani. Úgy, de ez hogy történhessék, ha már előbb hatfelé szétvágatott? Azonkívül is, mint oklevélhamisítónak a jobb kezét elvágatni elengedhetetlen föltétel; mint ördögimádó, máglyán kiszenvendő tűzhalálra szolgált, de ugyanakkor hogyan lehessen rajta végrehajtani az elevenen mozsárban való összetöretést, ami a feleséggyilkosra van kiszabva?

S ha mindezek végre lesznek rajta hajtva, hogyan tétessék elég a törvény rendeletének, mely az emberevés bűneért az éhhalállal bűnhődés rettentő suppliciumát szabta meg világosan?

A fejedelmi salamoni ítélete döntött.

— Állíttassék törvényszék elé a gonosztevő. — Mondja el körülményesen, hogyan követte el mindezen vétkeket sorban! S amelyik vétke aztán legnagyobbnak fog találatni, annak a büntetése hajtassék rajta végre.

Ebbe a soltész is beleegyezett.

A bírák aztán abban állapodtak meg, hogy a másnap megkezdendő részletes vallatásnál ne a nyújtóztató gép alkalmaztassék, mert az nagyon elveszi a testi erejét a vallatottnak, amire pedig ilyen hosszú vallomásnál nagy szüksége leend, hanem a víztortúra, ami abból áll, hogy a hanyatt fekvő vádlottnak egy tülköt dugnak a szájába, s azon keresztül folyvást töltik bele a vizet, amíg csak nem vall.

— Nem úgy lesz — mondá a nagyherceg. — Ha az ember vizet iszik, attól elmegy a mesemondó kedve. (Tudom magamról.) Én morális tortúrát szabok rá. Mondassék ki rá azonnal a halálítélet. Kísértessék le a siralomházba. A siralomházban töltött órák a legnagyobb tortúra és penitencia egy gonosztevőnek. A nép, mely bámulatára összecsoódul, kenyeret, bort, pecsenyét szokott hordani az elítéltnak — vigasztalásul. Így a tartása sem kerül semmibe. A gonosztevő, mikor jól evett, ivott, felhozatik a törvényszék elé, s ráparancsoltatik, hogy mondja el sorba bűneinek körülményes történetét. A jól ivott ember szeret beszélni. Másnap megint leküldetik a siralomházba, s így folytatattatik vele mindaddig, amíg vétkeinek lajstromát az utolsó jottáig protocollumba nem diktálta.

A bírák helybenhagyták a nagyherceg véleményét, csak a soltész morgott nagyon, hogy hiszen eszerint ennek a huszonkétszeres gonosztevőnek sokkal jobb dolga lesz idebenn, mint valamennyi bírójának, aki az ostrom alatt ugyancsak megtanult éhezni és szomjúhozni.

A syndicus azonban megnyugtató:

— Ne irigyeljük szegény ördögtől ezt a kis mulatságot a kaloda és az akasztófa között. Tudja, komám: „Ma nekem, holnap neked!”

A RABLÓK KÖZÖTT

1. A PRESZJAKA-BARLANG

Zászlótartó voltam Hatzfeld Menyhért tábornok ezredében a császári seregnél. (Ezen kezdé vallomását Hugó, midőn első nap a síralombházból felhozatott.) Ott igen jól viseltem magamat, s különös ügyességet tanúsítottam az ostromágyúk kezelésénél, úgyhogy a tábornokom constabllerré léptetett elő, mikor Krakkót ostromoltuk.

Ezt a várost akkor Rákóczi György, erdélyi fejedelem tartá megszállva, aki a svédekkel szövetkezett Lengyelország meghódítására, s azokkal együtt már el is bánt a lengyelekkel, mikor a császári seregek ezeknek a segítségére bevonultak.

Nem akarok Krakkó ostrománál hosszasan séramórálni, nehogy a bírák urak előtt úgy tűnjék fel a vallomásom, mint-ha szántszándékosan nyújtanám mellékes körülmények előadásával a történetemet. Csupán azt fogom elbeszélni, ami elkövetett bűncimmal a legszorosabban összefügg.

Az ostrom ideje alatt megismerkedtem egy lengyel nemesúrnak a kisasszonyával, aki belém szeretett. Még akkor csinos fiatal legény voltam.

Gyönyörű szép, fekete szemű leány volt, alig tizenhat éves. Ha jól emlékezem még rá, Marinkának hitták. Tőle tanultam meg lengyelül, és még valami mást is, ami teljes életemnek veszedelme maradt: asszonyt szeretni.

Az ostrom alatt tábornokom engem küldött ki kémlelődsére a magyaroktól megszállt helyekre. Én voltam a leg-

vakmerőbb, aki éjszaka egész a Krakkót körülvevő nemesi tanyákig el mertem hatolni. Igen, mert ott találtam a szeretőmet. Bizony nem a tábornok aranyaiért kockáztattam a fejemet minden éjjel, hanem a szép Marinka tűzszemeiért, aki elém jött a kastély kapujáig, mezítláb, hogy az alvókat fel ne költse.

Volt azonban egy vén boszorkány gazdaasszony a kastélyban, aki megsejtette titkos találkozásainkat, s elárulta a nemesúrnak.

Egy éjjel, amint a szép Marinka a legédebben tanogatott rá a holdvilágtól derengő szobában, hogyan kell kimondani azt, hogy „Kocham Pana”, „Z. calego serza” (szeretlek, egész szívemből), amint egyszer csak halljuk az emeletre felvezető falépcsőn a vén nemes csikorgó lépteit és torokráspolyázását.

Megijedtem. Most végem van.

— Nyebojsza! — súgá fülembé a leány. — Lépj ki az ajtón a folyosóra, s eredj bátran az öreggel szemközt, s akármit mond, feleld rá azt, hogy „Egy az Isten!”

Azzal kitaszított az ajtón, s azt magára zárta: én egyedül maradtam a folyosón.

Az öreg nemes fölcammogott a lépcsőn, szerencsémre egyszerre csak az egyik lábával léphetett, mert a másik meg volt meredve a térdébe lőtt golyótól. Kegyetlen négyszögletű vörös képe volt, amit nagyon jól kellett látnom, mert az egyik kezében tartott egy nagy trombita végű puskát, a másik kezében pedig az égő kanócot, s azt egyre fúttá, hogy el ne aludjék. Alkalmasint az vette el a szeme világát anynyira, hogy nem vett hamarább észre, mint mikor a puskája vége megütötte a mellemet, akkor kiáltott rám mérges rekedt hangon:

— Kto tam? Stoj! (Ki vagy? Megállj!)

Én a leány utasítása szerint azt mondtam rá:

— Egy az Isten!

Mit tehettem egyebet?

Erre a szóra az öreg egyszerre nyájas lett hozzám: a kanócot eltaposta a csizmája talpával, a puskáját a félkarjára vetette, nekem a vállamra veregetett, testvérkéjének nevezett, s aztán megfogva a karomat, levezetett a recsegő lépcsőkön a maga szobájába, ahol nagy tűz égett a kandallóban, ott leültetett egy medvebőrös padra, életem telt egy szűknyakú üveget tele meggypálinkával; maga meg elővont egy kicsi kis könyvet, akkorát, hogy azt egy csizmaszár mellé el lehetett dugni, s abból elkezdett nekem olvasni olyasformát, hogy a szentháromságra semmi szükség sincs a világon; mert amilyen kevés dolog történik a mostani világban Isten hírével, arra „egy” is elég.

Nekem a hajam szálai borzadtak fel e dolgok hallatára, s most vettem csak észre, hogy micsoda kelepccébe jutottam. Az én Marinkám apja socinianus eretnek. Még azoknak is a rabbinusa. S ez most engem proselytájává akar tenni. Lengyelországban nagyon el volt terjedve Blandrata vallása, s a kemény üldöztetés miatt a hívei csak titokban terjeszthették a hitüket. A vén lengyel kastélya volt egyik tanyájuk, ahol az áttérőket elfogadták. Mikor aztán már azt hitte, hogy jól felvilágosított, akkor elővett egy vastag könyvet, s azt mondta, hogy no mármost tegyem rá a kezemet, s mondjam utána az esküt.

Meg voltam szorítva.

Ha nem esküszöm, akkor meg kell vallanom, hogy a leányáért jöttem ide. Akkor ott a puska a háta mögött, azzal egyszerre a mennyországba expedíál.

Ha pedig esküszöm, akkor a pokolba jutok.

Mit válasszak?

A mennyországba egyenesen, tüstént, extrapostán, vagy a pokolba kerülővel, nagy állomásokkal, szép csendesesen?

Fiatal voltam még, sajnáltam a szép kondor hajú fejemet, választottam az utolsót.

Ettől fogva mindennapos voltam az öreg lengyel házánál, ahol éjszakánként összegyűltek a socinianusok.

Nekem, mint neofitának, eleinte csak addig volt szabad a gyülekezetben részt vennem, amíg énekeltek. Amint aztán a prédikációra került a sor, engem kiküldtek előőrsnak, hogy a meglepetés ellen őrködjem. Ami nekem nagyon kedvemre volt; mert azalatt, amíg a prédikáció tartott, én bizony nem álltam oda a kapufélfát támogatni, hanem felmásztam a nagy diófára, ami a kedvesem ablaka alatt volt, s arról szépen be- mentem az ablakon, átvenni az osculum charitativum. Éjszakára most már az öreg rendesen rázárta az ajtót a leányára, azt gondolta, hogy ezzel egészen biztosította magát. Amíg a bölcsék odaalant az istenség egységének dogmáját feszegették, azalatt mi bolondok odafönn a két emberszív egységének dogmáját tökéletesítettük, biztosak levén afelől, hogy amíg a contio tart, az öreg onnan ki nem jön.

Egyszer aztán különösen megszaporodott a gyülekezetünk. Egy csoport magyar vitéz jött ki Krakóból, akik szintén socinianus vallásúak voltak.

Az öreg nagy örömmel fogadta őket, kivált miután megtudta az elbeszélésükből, hogy önáluk Erdélyben már egész bevett vallás a socinianusoké, a fejedelem maga is ezt a hitet vallja. Ha ő lenne a lengyel király, a lengyel eretnekeket sem üldöznék többé; minden templomot a socinianusoknak adna.

Mikor ezt a hírt megvittem a tábornokomnak, az a sátora tetejéig ugrott mérgében. Azt mondta, hogy az mégis borzasztó, ahogy ezek a magyarok értenek a korteskedéshez! Ha megnyerik a lengyel socinianusokat, soha senki se veri ki őket Lengyelországból.

Szerencsére volt egy lényeges véleménykülönbség a magyarok és a lengyelek schismájában.

De előre kell bocsátanom azt, hogy egy idő óta az öreg lengyel mintha gyanút fogott volna ellenem, nem küldött ki

többé előőrsöt állni, amíg a prédikáció tart, hanem érdemesnek talált, hogy én is részt vegyek a vitatkozásban, s így jöttem tudomására azoknak, amiket elmondandó vagyok.

A véleménykülönbség a magyarok és a lengyelek között a mi Urunk Megváltónk isteni természete körül forgott.

A magyar socinianusok azt allegálták, hogy a Krisztus, bárha nem Isten is ugyan, mert csak „egy az Isten”, de azért Istennek a fia, ki érettünk, bűnös emberekért vérént kiontotta. Ennek emlékére nekünk kötelességünk, valahányszor összegyűlünk, kegyeletes áhítatunkat boritalnak alakjában kifejezni.

Aztán olyan nagy volt a magyar uraknak az áhítatuk, hogy mikor az öreg lengyel egy átalagot felhozott a pincéjéből, s azt körülbocsátotta, hát mire az a gyülekezet kezéből őhozzá visszakerült, hát már akkor semmi sem volt benne.

Láttam az arcáról, valahányszor az üres csobolyót megrázta, s tapasztalá, hogy nem kotyog, mint harapódzott benne mind mélyebben a haeresis.

Eleinte csak azt vitatta, hogy minek az a sűrű visszaemlékezés a Krisztus kiontott vérére? Elég volna csak minden vasárnap, vagy csak minden sátoros ünnepen; de a magyarok ráolvasták a bibliából, hogy „átkozott az, aki a napok között különbséget teszen”.

Ekkor aztán az öreg magát a dogmát támadta meg.

Tartott egy kemény prédikációt, melyben azt állítá fel, hogy Krisztus nem volt Isten fia, hanem csak ember fia, és maga is csak ember.

Erre a magyarok azt mondták, hogy igen, de derék ember fia volt, és maga is jó ember, még így is megérdemli, hogy kiontott vérének emlékére boritalnak symbóluma alatt kegyesen áldozzunk. S egy átalag megint odalett.

Az öreg egyre fanatikusabb üldözője kezdett lenni az én mennybeli Üdvözítőmnek. A következő gyülekezetben már arról prédikált, hogy Krisztus nem is volt jó ember, még

csak nem is olyan ember, akit valamiért kell tisztelni, mert először is zsidó volt, másodsor meg azt hirdette, hogy adót kell fizetni, s annál fogva megérdemelte, hogy kivégezzék.

De a magyar urakat még ez sem tántorította el. Azt mondták, hogy: no, ha ilyen rossz ember volt a Krisztus, akkor meg már éppen kötelességünk, hogy kionszuk a vérét, és megigyuk boritalnak alakjában!

(— Derék emberek azok a magyarok! — kiálta föl a nagyherceg.

— Ördögöt derék emberek! — ellenkezék a soltész — hisz ők csúfolódnak jobban!

— Habet rectum! — mondá a nagyherceg. — Mondjad tovább, édes fiam!

Hugó aztán folytathatá vallomását.)

Ekkor végtére a vén lengyel nemes próféta, az utolsó átalag kiürítése után azt mondá a gyülekezetnek, hogy a legközelebbi kegyes összejövetel alkalmával arról fog nekik prédikálni, hogy Krisztus voltaképpen nem is volt a világon soha: az egész a papok gondolták ki. Ezzel aztán gyökeresen vége lesz vetve a magyar urak nagy áhíthatóságának.

(— És te még ebben az istenkáromló gyülekezetben is részt vettél-e? — förmedt fel az elnöklő soltész a vádlottra.)

— Óh, dehogy, kegyelmes uram! Hogy lettem volna képes ily elvetemedettségre? Sőt inkább egy nagyon istenfélő gondolatom támadt, melynek végrehajtására összebészéltem a diófán keresztül az én szerelmesemmel, a szép Marinkával, aki egy idő óta a legszigorúbb zár alatt tartatott az atyja által. Tervünk az volt, hogy majd mikor az eretnekek gyűlése együtt lesz, én, az alatt az ürügy alatt, hogy a ház táját körülcirkálom, egy nagy darab égő taplót beledugok a juhakol nádtetejébe, s aztán, mikor ama istenkáromló szónoklat nekiindul, azt egyszerre félbeszakítja a nagy tűzi lárma, erre mindenki szétszalad, a zavar általános lesz, a kastélyból mindent kihordanak az udvarra, nehogy odaégjen; az istállóból ki-

hajtják a lovakat, a kisasszonyokra senki sem ügyel. Ekkor az én Marinkám a felügyelésre hagyott ősi drágaságokból, ékszerekből összepakol annyit, amennyi egy átalvető iszákba befér; én elfogok egy pár bitangjába eresztett paripát, s azokra felkapva, ketten együtt a kincsekkel a nagy tűziveszedelem alatt észrevétlenül elnyargalunk, haza az én táboromba, s ott élünk aztán kegyesen, mint férj és feleség.

(— No az igazán istenfélő gondolat volt tőled! — szólt közbe a nagyherceg.)

— Mít gondol, kegyelmességed — riad fel a soltész —, hiszen „incendiarii malitiosi comburantur!”, s azonkívül „raptus” és „rapina”, az első „decem juvencis puniatur”, a második „palo affigatur”.

— Habet rectum — mondá erre a nagyherceg. — Édes fiam, a gyújtogatásért meg fogsz égettetni, a leányrablásért fizetsz tíz tinót, s a rablásért karóba fogsz húzatni. Most folytasd tovább.)

— Én azonban mindezen istenfélő terveimet nem hajthattam végre; mert amaz említett vén gonosztevő boszorkány gazdasszony megtudta a szándékunkat a kisasszony előkészületeiből, s elárulta a nemesúrnak. Engem meglestek, tetten kaptak, deresre húztak, s addig kenegettek a mogyorófiával, míg kivallottam, hogy ki vagyok. Német vagyok, kém vagyok. Akkor aztán a vén lengyel fel akart húzatni a kútgémre, hanem egy jámbor magyar úr megszánt; azt mondta, kár volna a bőrrömet így elvesztegetni, ő megvesz rabszolgának. A vén nemes aztán megalkudott vele, s eladott neki tizenhat lengyel parasért. A magyar úr aztán elvitt magával Krakkóba, ahol a fejedelme táborozott.

Itt nem lett volna valami rossz dolgom, csak éppen azt nem szerettem, hogy minden borsot velem törettek, amit a magyar herceg elfogyasztott, pedig az iszonyú borsosan szeret mindent. A két szemem mindig veres volt a borstól, s az orrom akkorára dagadt már, mint egy ugorka.

Egyéb panaszom nem lehet a gazdámra, csak az, hogy azt követelte tőlem, hogy azt mind megegyem, amit nekem kiád részül: „Nekem ne panaszkodjál, hogy nincs mit enned, ha én vagyok a gazdád!” Az pedig három embernek is sok lett volna. Mikor aztán már nem tudtam többet enni, akkor megfogta a két vállamat, s elkezdett, mint a tele zsákot, amibe már nem akar több beleférni, odazötyögtetni a padhoz, míg csak belém nem rázott minden ennivalót, amit otthagytam a tálamon. Igazán mondom, a hideg is lelt már féltemben, mikor az ebéd ideje következett, s megláttam azt az iszonyú nagy kanalat, ami kétakkora volt, mint a szám. Nem tetszik hinni, hogy az a legnagyobb tortúra a világon, mikor az embert tömik.

(— No ezt még nem próbáltuk — mondá a nagyherceg.

— De nem is próbáljuk — mondá rá a soltész.)

Eleget sóhajtottam, hogy bárcsak kiszabadítana valami ebből a nehéz állapotomból; de csak akkor vettem észre, hogy micsoda bolondul rászedtem magamat. Nincs kihez imádkoznom többé.

Mert ha mohamedán vallásra tértem volna, most ott volna Mohamed próféta; imádkozhatnám ahhoz; ha zsidóvá lettem volna, híhatnám segítségül Ábrahámot, szent Dávidot vagy a négy arkangyalt; de most nincs, akihez címezzem a legalázatosabb folyamodásomat.

Márpedig az ilyen cím nélkül az égnek eresztett fohászkodások csak arra valók, hogy azokat valami leskelődő rossz angyal útközben elkapja, s akképp teljesítse, hogy ne legyen köszönet benne.

Én is addig imádkoztam azért, hogy bárcsak kiszabadítana valaki ebből a keserves magyar fogságomból, míg egyszer csak körülfogtak minket a tatárok, s elfogtak valamennyiünket, a magyarokkal együtt. Az volt aztán a szép kiszabadulás!

(— Ne lódtíson kend olyan nagyokat! — förmedt közbe a soltész. — Hogy jönnek ide már meg a tatárok?)

Elfelejté a delikvens, hogy íme Lengyelországban vagyunk, Krakkó alatt. Csak nem potyognak oda az égből a tatárok!)

— Majd azt is megmagyarázom én szépen, hogy honnan potyognak a tatárok. Hát úgy volt az, hogy a török császár őfelsége megharagudott érte, minek próbál az ő vazallusa, erdélyi fejedelem Rákóczi György a lengyel korona után áhítózni, s miután az nem hallgatott a szép szóra, megparancsolá a krímiái tatár kánnak, akinek Ghiraj volt a neve, hogy rohanjon rá kétszázezer lovassal hátulról a magyar seregre. Az szót fogadott, s egy hajrá alatt elpusztította Erdélyt, s körülfogta az erdélyi sereget Lengyelországban, s foglyul cjtette valamennyit.

(— Az már más! — hagyá helybe a fejedelem. — Így csak-ugyan lehettek tatárok Krakkó fejedelemségben.)

— Hiszen, bár ne lettek volna: én szeretném azt legjobban. Mert így is én adtam meg annak leginkább az árát, aki semmit se vétettem a török szultánnak. A tatárok, amint elfogták az erdélyi sereget, a vezérek legelőbb is megosztottak a drágaságokon, amiket a foglyoknál kaptak, az alvezérek megtartották maguknak a foglyoknak a paripáit, a köztatároknak eladták magukat a foglyokat, szépen, mint ahogy marhavásárban szokták, ki-ki annyit vett belőle, amennyi pénze volt. A volt gazdám elkelt öt lengyel garason, én meg kilencen, mert sokra becsülték a széles vállaimat.

Egy tatár vett meg mind a kettőnket; csúnya, rücskös kis emberke; az igaz, hogy én nem adtam volna érte két garast. Az első dolga az volt, hogy levetkőztetett minket, s a saját jó ruháinkat megtartva magának, adott ránk helyettük mindenféle rongyot a magáéból. Beszélni nem tudtunk egymással, hancin azért megértettük egymást. A tatár megtapogatta az ingeink szövétét: a magyar úré gyolcsból volt, az enyém meg csak olyan házivászon. Ebből megtudta, hogy egyikünk nagy úr, másikunk szegény legény.

Akkor aztán kivett az erszényéből egy aranyat, s azt a tenyerébe téve, odatartá a magyar úr elé, a másik kezével pedig egy szőrpányvát akasztott a nyakába, s akkor aztán az egy aranyat elébb marokra szorította, s aztán a tenyerét megint szétnyitotta, s azalatt a pányvával húzta a nyakát fölfelé: ami annyit tett, hogy hány aranyat hajlandó az otthonvalókkal magáért fizettetni váltságdíjul.

A magyar úr aztán tízszer egymás után nyitotta föl a két markát, ami annyit tesz, hogy „százat”.

A tatár a fogait csattogtatta: ami annyit tett, hogy nem elég!

A magyar úr aztán még tízszer tárta szét a két markát. Kétszázat.

Erre a tatár odanyomta neki a markába a kötele végét, ami annyit tesz, hogy elég.

Azután énám következett a sor; nekem is odatartotta a tenyerében az aranyat. Hát értem mennyit küldenek olyat hazulról?

Én a fejemet ráztam rá, ami nálam annyit jelent, hogy olyan nincs.

A bolond tatárnál azonban fejet rázni annyit tesz, mint helybenhagyni. Megörült neki. S csak tartogatta a tenyerét élém, hogy no hát mennyit?

Én aztán nem tudtam neki másképp megmagyarázni a véleményemet, mint hogy a markába köptem.

Ezt megértette. Az aranyat eltette; elővette egy ezüstpénzt, azt tartogatta élém. Arra is ráköptem.

Akkor kivett egy nagy rézgarasost, hogy hát olyanból hányat adok magam helyett? Hogy azt sem voltam hajlandó ígérgetni: utoljára elővette a tenyeremet, s azon kezdte el magyarázni a számokat, amikkel meg engedné magát vesztegetni. Én aztán végtére a hüvelykujjamat az összefogott öklöm mutató- és középujja között kidugva, a legérthetőbben adám neki tudtára, hogy tőlem ne várjon semmit.

Akkor aztán jót vert a hátamra a nogajkával.

A tatár horda aztán felkerekedett, s megint indult vissza Tatárországba, ahonnan kijött.

Engem a volt gazdammal együtt az új gazdám egymáshoz pányvázva hajtott maga előtt.

Keservesen jutott eszembe szegény öreganyám, aki mindig azt mondta, hogy aki Jézust meri káromlani, az még életében számárrá változik.

Eszembe jutott ennek az igazsága, mikor delelőre a tatár gazda élém adta a száraz borsót, amivel otthon a szamarak élnek: az volt az ebédem, vacsorám. Bezzeg nem tömte ez belém kanálnyéllel a fennmaradt ételt, mint a magyar gazdám.

De még jobban meggyőződtem öreganyám szavainak igazsága felől, mikor ötödnapra a volt magyar gazdám elkezdett panaszkodni, hogy neki a lábai már feltörték a gyaloglásban, nem tud tovább menni. Az igaz, hogy nagy test volt, s nem szokott az apostolok lován utazáshoz.

A tatár gazdám megjijedt, hogyha a gazdag fogoly elmarad, odavész a kétszáz arany! Leszállt a lóról, megtapogatta a magyar úr lábait, nagyokat dörmögve; aztán megkínálta, hogy üljön fel hát az ő lovára.

Óh, milyen nemes lelkű tatár!

Aztán odajött énhozzám; nekem is megtapogatta a lábam szárait, azt hittem azért teszi, hogy engem is felültessen a lovára.

Az ám: engem nézett a másik lovának, s mire észrevettem, már ott ült a nyakamon, keresztbe vetve a lába szárait a mellemre, s belekapaszkodott az üstökömbe.

S úgy kellett őt vinnem a vállamon. Szerencsémre cingár ember volt, nem sokkal nyomott többet, mint katonakoromban a nehéz borjú. Nagyobb baj lett volna, ha a magyar urat ültette volna az én vállamra maga helyett.

Annak meg nagyon megtetszett ez a tréfa. Persze nem az ő lovására ment. Nevetett rajtam, amint észrevette a keserves

arcfintorgatásaimból, meg az összekulcsolt kezeimből, hogy szeretnék imádkozni, de nem tudok kihez.

Még bosszantott is onnan a magas paripáról. Azt mondta, hogy mikor ellenséggel van dolga az embernek, akkor nem jó imádkozni. Inkább káromkodni kell olyankor. Ő tudott kegyetlen cifrául! Egy szörnyű káromkodásformát annyiszor ismételt előttem, hogy maig sem tudom a fejemből kiverni. Az igazi borzasztó magyar nyelven így hangzik az: „Tarka kutya tarka magasra kutyorodott kacskaringós farka!”

(— Megállj! — szólt a nagyherceg — ez valami varázsmondat lehet.

Olyanforma, mint az „abraxas” meg az „Ablanathanalba” — mondta borzongva a soltész.

Ezt föl kell jegyeztetnünk, és kiadnunk az udvari asztronómusnak, hogy a professzorok segítségével oldja meg. Folytasd, fiam, meddig tartott ez a siralmas számárságod?)

— Óh, csak addig, amíg ismét ugyanaz nem történt velem, hogy amint úgy a kék levegőben, senkihez sem — sóhajtoztam magamban, hogy bárcsak küldene az ég, föld vagy pokol valakit, aki e gyalázatos bajomból megszabadítana: egyszer csak egy nagy fenyőerdő elé érünk.

Hát alig haladt benne a tatár sereg egy miatyánknyira, amint egyszerre csak elkezd valami irtóztató ropogás támadni, mintha ég, föld szakadna össze, a szálfák omlanak körös-körül egymásra, s ütik le a közjük szorult tatárokat foglyaikkal együtt. Valami ellenség keresztülfűrészelte annak az erdőnek a fáit, melyen a tatároknak át kellett vonulni, s amint aztán egy fát eldöntöttek, az zúdította maga előtt rakásra valamennyit. Egy szálfa minket is úgy csapott a földhöz, hogy ott maradtunk alatta. Szerencsém, hogy a tatár a vállamon ült; így az ő fejét zúzta össze a fa, az enyimet csak odaszorította a tatár lábszárai közé a nehéz terhével, mint egy kalodába. Az iszonyú robaj különben is úgy elkábított, hogy nem tudok

róla számot adni, hogy kerültem ki abból a világpusztulásból; csak azt tudom, hogy mikor fölnyitottam a szememet, ott találtam magamat a rettenetes „hajdemákok” tanyáján.

Óh, a hajdemákok hatalmas egy nép voltak!

Nem volt az valamiféle nemzet; mert a világ mindenféle nemzetének szülöttei voltak közöttük: polyákok, hanákok, rusznyákok, bolgárok, oláhok, jászok, csángó magyarok, kozákok, ami csak színe-java volt a zsványnak, minden országnak a virága: az akasztófa virága.

Szabad volt nekik egymás között legénykedésből, borvirágos jókedvből baltával verekedni, vitás kérdéseket ólmos bottal, öreg késsel elintézni; de nemzetiség fölött veszekedni meg volt tiltva.

Aki csak valami gonosztett által híressé lett a világban, az érdemessé lett az ő nemes szövetségükre; aki legvakmerőbb, legbátrabb volt, az lett a vezér.

Ha valahol Szepességen, Lengyelországban, Podoliában, Vörös-Oroszországban, valami nagy kulcsos városban nagy kivégzési parádéhoz készültek, ott bizonyosan megjelentek a hajdemákok, mintha a földből nőttek volna elő, szétverték a poroszlókat, kiszabadították az elítélt delinquenseket, és besorozták maguk közé.

Ha valahol egy szép asszonyt elítéltek házasságtörésért vagy varázslásért tűzhalálra, bizonyos volt, hogy mielőtt a máglyát meggyújtánák alatta, ott termettek a hajdemákok, s elvitték a szép vétkezőt magukkal.

Ők voltak a reménysége, vigasztalása, gondviselése minden nyomorult embernek, aki lopás, rablás, gyűjtogatás, emberölés, hamispénzverés, asszonyszöktetés s más efféle vádak miatt a halálos félelmek kötelékeiben kínlódott.

Ezért nagy is volt az ő tekintélyük.

Nem volt őnekik hazájuk, hanem az övék volt minden vad erdő, hozzájárulhatlan hegyszakadék, ami csak a Mátrától a Volgáig található.

Nem voltak nekik törvényeik; hanem amit a harámbasa ki-mondott, az volt a törvény, annak mindenki engedelmeskedett.

Amit összeraboltak, abból senki magának egy denárt meg nem tartott, hanem odaadta a vezérnek, s az kiosztá egyformán valamennyi között. Aki vitézsége által nagy érdemeket szerzett, az jutalmul megkapta a legszebb leányt, akit a máglyáról, a börtönből, a kőnpadról megszabadítottak.

Ahol hajdemákok laktak, ott a római császár, az erdélyi fejedelem, az oláh vajda, a lengyel király meg a kozák kosevói atamán csak név szerint uralkodtak: a hajdemák harámbasa volt az igazi uralkodó; ez szedte az igazi adót.

Ami kereskedő karavánok Törökországtól fel egész Varsóig jártak-keltek, azok, ha eszük volt, a hajdemák vezérnél fizették le a védelmi díjat, az azután végigkísértette őket valamennyi veszedelmes erdőn, hegyháton, hogy a hajuk szála se görbült meg. Ha pedig bolondok voltak, katonasággal kísértették magukat, hej, akkor megjárták, mert a hajdemákok lesbe csalták őket; a katonákat szétverték, s a karavánt kirabolták, s aki ellenállt, azt le is ütögették.

Imitt-amott lakozó nemesurakkal egész hadjáratokat folytattak, az utolsó körömszakadásig; hanem, ha egyszer kibékültek velük, s parolát adtak: azt azután megtartották, ahogy majd meg fogjuk látni, ha rákerül a sor.

A templomokat nem nagyon látogatták; hanem ha abból a célból, hogy az arany, ezüst oltáredényeket elemeljék; de papokat tartottak maguk között; azokat is mind a javából: olyanokat, akiket valami nagy vétség miatt a kolostorból elkergettek vagy megbüntettek. Az elébb misét tartott nekik, s megáldotta őket, ha valami nagy expedícióra mentek, s ha jól ütött ki a rablás, megtartotta a tedeumot, megosztozott a prédában, s aztán együtt táncolt velük; ha pedig valakinek házastársa akadt, azt összeeskette; — mert a hajdemákok nagyon sokat adtak a jó erkölcsökre: idegen asszonyokat elrabolni tisztességnek tarták, de egymás feleségét el nem csábították.

Városokat és kerített várakat ők nem építettek; ellenben fel tudták keresni azokat a hozzájárulhatlan menhelyeket a hegyszakadékok, a mocsárok között, amikből emberi hatalom ki nem bírta őket verni, s ott annyi élelmiszert halmoztak össze, hogy egy nyáron át ki nem éhezethette őket semmi nagy hadsereg; ha pedig a tél jött, az felszabadítá őket az ostrom alól.

Hogy milyen nagy volt a vakmerőségük, azt legjobban bizonyítja az az eset, melyben én közéjük kerültem.

Az erdélyi fejedelem húszezer emberrel tört be Lengyelországba; a tatár kán nyolcvanezer emberrel rohant rájuk, s elfogta őket valamennyit; akkor a hajdemákok négyszázad magukkal rálestek a visszatérő tatárookra, s mikor azoknak az előcsapatja jött, zsákmánnyal legjobban megrakva, azt az erdőt, amelyiken okvetlenül át kellett vonulniok, a fejükre zúdították, s mint a csapdába került egeret, úgy nyomtak agyon több mint kétezer krímiai tatárt.

Mikor én felnyitottam a szememet, ott láttam még magam előtt az egész ledöntött erdőt, egymásra düledezett szálfáival, mint egy jégverte kenderföldet. A hajdemákok ott bujkáltak elő a fák közül, az agyonvert had kincseit szedve össze, s néha egy-egy emberalakot cepelve elő, akiben még élet volt.

Aki nem tatár volt, azt kihozták a nagy fenyőfatemetőből, ha még életben kapták.

Én ott feküdtem egy nyaláb fenyőfa gallyra fektetve, egy csergedező patak forrásánál.

Előttem állt egy öles termetű fickó. Csúf, otromba ábrázat. Akihez képest még a soltész úr valóságos Szent Márton lovag, akit pedig éppen szépnek festettek. Veres volt a szakálla és szemöldöke, de még vörösebb az ábrázata, s az orra fel volt hasítva, annak a jeléül, hogy valamikor volt szerencséje az orosz igazságszolgáltatással ismeretségbe keveredni. Amellett olyan izmai voltak, mint szent Kristófnak; távolabb tőle több hasonló alak állt; de ilyen csúnya egy sem volt.

— No fickó! — dörmögött rám, amint felpislantani látott, olyan hangon, mint egy bika, könyökével egy hosszú nyelű nyakleütő pallosra támaszkodva. — Hát élsz még? Fel tudsz-e állni a térdedre? Fel tudod-e emelni a jobb kezedet? No hát, csak maradj térden állva, s tartsd a kezedet fölfelé; aztán esküdjél meg, hogy közénk állsz hajdemáknak; különben odadobunk a halottak közé.

Én ugyan hallottam már akkor hírért a hajdemákoknak, bár voltaképpen egész mivoltukban mégsem ismertem őket úgy, mint később alkalmam lett rá; de hát nem bántam volna én abban a percben, ha akárminek verbuváltak volna: azt mondtam, hogy beállok én, csak meg ne öljenek.

— Mi voltál előlött? — dörmögé tovább a veres — parasztleány vagy nemesúr?

Nem is kellett hazudnom, hogy azt feleljem, hogy olyan szegény ördög voltam teljes életemben, amilyen csak valaha éhségben legyeket fogdosott.

— No, azt szeretem. A nemesemberek nem közénk valók. Hát most mindjárt leteheted a próbát.

Erre egyet füttyentett. S e jeladásra két marcona fickó odahurcolt élém egy barlangnyílásból egy csodaszép leányt, akinél én soha életemben nem láttam se szebbet, se kedvesebbet.

Fehér és piros volt az ábrázata, s csak úgy ragyogott rajta mindenféle szívbeli jószág; kék szemei voltak, és gömbölyű ajkai: mintha most is előttem állna. Hosszú aranyszőke haja lebontva egész a bokájáig ért; pedig karcsú volt és magas.

— No hát, újonc — parancsolt rám a veres. — Itt van a próba. Ezt a leányt le kell nyakaznod: itt van a pallos. Ez egy nemeskisasszony, akit mi elraboltunk. A szülőinek megizentük, hogy ha ma reggelig meg nem küldik érte a váltságdíjat, akkor a leánynak a fejét fogjuk nekik hazaküldeni. Nem küldték meg a váltságdíjat. Mi is szavunknak állunk. — Végezz!

Azzal kezembe adta a két kézre való pallost. A leány pedig letérdpelt előttem a mohos fűbe szépen, s hosszú aranyhaját

hátról két csomóban előre húzva, meghajtá alázatosan gyönyörű szép hófehér nyakát.

Hogy én azt most már vágjam le.

Én pedig odadobám a pallost a veresnek a lábához, s azt mondtam neki:

— Bomoljon meg a lelked, veres ördög! Én csak nem vágom le ennek a szép gyermeknek a fejét, ha mindjárt megszelsz is.

— Ahán! — ordítá rám a veres. — Most elárultad, fickó, hogy ki vagy. Ha paraszt volnál, felemelted volna a pallost, hogy inkább a leány nyakát vágd le te, mint én a tiedet. Te nemesember vagy, aki inkább a maga nyakát vágatja le, mint ő öljön meg egy leányt. — Jól van, most hát te térdepelj le: majd levágja az a leány a te fejedet. — Ez az én leányom.

S azzal a térdéről felszökő leánynak odanyújtá a pallost, s ez nevetve suhintá meg a nehéz vasat fél kézzel könnyedén, hosszú haját hátravetve a fejével.

Nekem azonban megvan az a jó szokásom, hogy a legnagyobb veszedelemben sem tudok megijedni.

Mikor az a gyönyörű szép gyermek fölemelte azt a nehéz pallost, acélidegű két karjával, a szemei fehére felül kilátszott a szemhéjai alól, az orrcimpái szétfeszültek, s felnyitott két piros ajkai közül elővillant a fenyegető két fogsor, mintha harapni akarna, s a hosszú haját lobogtatta feje körül a szél, s aztán lábával dobbantva, reám kiáltott: „Térdepelj le, imádkozzál!” — bizony, holmi gyöngö szívé embert egyszerre elhagyott volna a lelke.

Én azonban ahelyett elnevettem magamat, s azt mondtam nagy kacagva:

— Nem térdepelek biz én, nem is imádkozom; de a fejemet sem adom oda. Olyan ember vagyok én, akire nektek szükségetek van. Ellenben én kérem feleségül a te leányodat, vezér, s ha esztendő és nap alatt meg nem szolgálok a kezéért, akkor aztán tégy velem, amit akarsz.

A hajdemák vezér olyanforma grimászokat csinált erre az én vakmerő ajánlatomra, mint mikor az éhes farkas a báránynya tátogatja a száját.

— Tudod-e, fickó, hogy mit kívánsz most? — dörmögé kegyetlen, pokolból felhangzó szóval. — Az én leányomnak az a szokása, hogy aki az ő kezét meg meri kérni, s aztán nem tudja azt teljesíteni, amit ő kíván tőle „mátkatál” fejében, hát azt ő a legválogatottabb kínzásokkal öli halálra. Hogy az egész testedet tele fogja szurkálni töviskesdisznó-tüskével. Ez lesz a kóstoló.

— Ne törje kend ezen a fejed! — vetém neki vissza, s arra a vezér odanyújtá élém a kezét, hogy csapjak a tenyerébe.

Előre tudtam, hogy úgy össze fogja sajtolni a markomat, hogy a vér kifreccsen a körmeim hegyéből, de kiálltam szemhunyorítás nélkül, sőt a megkínzott kezemmel rögtön egyet csíptem a szép zsványleány piros orcáján, amiért az jól a kezemre ütött; hanem a hajdemákok tetszését nagyon megnyertem vele.

Azonban nem sok időnk volt most az enyelgésre. A tatárhad zöme jött nagy riadallal az agyonvert előhad nyomába, s mi százszoros ellenfél előtt álltunk.

A vezér meg sem hunyorodott a veszély láttára. Egyet szólt, s arra a cimborái ötven helyen gyújtották meg egyszerre a ledöntött erdőt. Annak a romjai alatt még akárhány élő ember volt, aki elbújt az öldöklés elől a ledúlt fák lombjai közé. Most az is mind odaégett; akár fogoly volt, akár tatár. A kínordítás még akkor is hangzott fel utánunk a völgyből, mikor az összeszedett zsákmánnyal fenn a sziklagerincen haladtunk, s onnan tekinténk le az égő hegyoldalra, mely olyan volt, mintha a hegyóriás lángpalásot vett volna magára. Amíg ez az erdő hamuvá nem égett, a tatárok újra el voltak zárva: mi menekülhattünk a hegyek közé.

Nekem még fegyvert nem adtak, hanem annál nagyobb balyut kötöttek a hátamra, hogy ki ne jöjjenek a számárhivatalomból.

Másnap reggelig aztán meg se álltunk. A hajdemákok éjszaka szeretnek utazni. Ismerősek az erdők, hegyszakadékok titokteljes rejtekeivel. Csak reggel tartottunk pihenést óriási őr-tüzek mellett, s igen sovány lakomával kellett akkor beérnünk.

— Mi a neved? — kérdé tőlem a vezér.

— Terguszkó Jaroszláv — mondtam neki. Ez jutott leghamarább eszembe. Ez pedig a Marianka apjának a neve volt. Ha már egyebet nem lophattam el tőle, jólesett legalább a nevét ellopnom.

Délben megint fölkerelkedtünk, s egyre mélyebb hasadékok közé bódorogva, ahol semmi embernyomra mutató út nem volt, végre belekerültünk egy olyan mély hegyi útba, ahol a kétfelé vált sziklafal egyike a másikba látszott beleilleni kiálló csompóival és mély vápáival, s úgy tetszett, mintha fönn még keskenyebb volna a sziklafolyosó párkánya, mint idealant, s mikor arra a keskeny égszalagra föltekintettem a fejem fölött, s láttam a felhőket hirtelen elsuhanni a két szikla között, mindig azt hittem, hogy az egyik sziklafal omlik előre a másik fölé.

Végre eljutottunk a hajdemákok megerősített tanyájához.

Az egy minden emberi hatalommal dacoló, bevehetetlen erősség.

Egy roppant barlangszáda tátong elé a dél felé forduló sziklafal oldalából, mintegy tízölnyi magasban. A sziklafal azon a helyen oly meredek, hogy egészen előrehajlik, s a felső párkánya éppen messzire kirúg; úgy, hogy onnan kötélén sem lehet a barlanghoz leereszkedni.

Hogyan jutnak hát el a barlangba a hajdemákok? Az a nevezetes furfang.

Az átelleni sziklafalból, kissé távolabb, nem egészen szemközt a barlangszárával, szökell ki egy bérci patak forrása. Ez a sziklaforrás valamikor azon a mély hegyszakadékon folyott le a völgybe, amíg a hajdemákok ide nem települtek ebbe a barlangba, mint egy erős várba.

Mínthogy ezeket rablókalandjaik miatt gyakran üldözőbe

vették a környékbeli nemesurak fegyveres hadaikkal, megtörtént a rablónkon, hogy a megszállt sziklafolyosón keresztül nem férhettek hozzá az átelleni forráshoz, s ha a boruk is elfogyott, szomjaztak.

Ezért azt gondolták ki, hogy a két sziklafal közé, óriási fenyőszálakból egy nagy csatornát fektettek keresztül, azt belül szurokkal beönték, az alját pedig bevonták vaspléhvel, s aztán, a másik szikla oldalán mély csatornát vágva, odavezették az egész patakot a saját barlangjukba. Ez azután ellátta őket elégséges vízzel, s egyúttal eszközül szolgált nekik egy furfangosan kifundált malomgép hajtására, melynek a kereke egy erős vasláncot tartott folytonos tekergésben, amire öblös kosarak voltak akasztva. Mikor a hajdemások haza akartak térni, ezekbe a kosarakba beleültek, s azok felszállították őket a barlangig, ha pedig ki akartak onnan jönni, megfordították a kosarakat, s a gép leszállította őket. Nem került többé két óránál, az egész csapatot felvontatta az örökmozgó malom.

Ez hát jó volt a hajdemásoknak. De annál kevésbé tetszett a nemesuraknak.

Az elfogott patakvíz az eddigi medre helyett folyvást az átelleni barlangba szakadt, s miután azt meg nem tölté, könnyen kitalálható, hogy valamerre utat keresett magának a sziklák üregei között, s elment másfelé.

Ebből azonban a völgy mentében uralkodó nagy uraságnak, Siniavszy hercegnek, az a kellemetlensége támadt, hogy valamennyi őrlőmalma, fűrészmalma, érczúzója és bőrgyára volt az uradalmában, az mind víz nélkül maradt, a népes falvak népei, akik vászontermelésből éltek, nem lévén mivel fehéríteniök, mind elköltöztek másfelé.

De a nagyobbik baj aztán még Potoczky grófot érte, mert annak meg a túlsó hegyoldalban gazdag sóbányái voltak. Ez az egész hegyvonal tele volt sóval: maga az a tó is, ami a barlang közepén a forrásvízből összegyűlt, ihatatlanná lett a sólvadék miatt.

Hát amióta a hajdemákok az „Osztrog” pataknak más folyást adtak, a jó Potoczky gróf el nem tudta gondolni, hogy mi leli az ő bányáit, hogy azokban mindenütt édes víz fakad föl, s előnti a leggazdagabb tárnákat; ha egy helyen betömik, tíz helyen tör elő. Míg utoljára, mind a két főúr rájött a veszedelem okára: akkor aztán egyesült erővel fogtak hozzá, hogy a rettegett hajdemákokat sziklaodújokból kipörljék.

Addig, amíg azok csak a karavánokat rabolták ki, csak túrték a rakoncátlankodásaikat; de már ez mind a kettőnek az elevenjére ment.

Az ellenük készített hadjáratot az erdélyiek és svédek háborúja elhalasztatá; a nemesuraknak a fegyvereseikkel a hadsereghez kellett menni, de amint vége volt a háborúnak, s a tatár segítség hazatakarodott, mindjárt rákerült a sor a hajdemákokra, s ezúttal egész rendes ostromzárolással kezdtek hozzá.

A barlang bejárása olyan nagy, mint a koblenzi székesegyháznak a kapuja, s kettős mellvéddel van ellátva, amik lőrésekkel vannak elzárva. A szemközti sziklafalból átvezetett patak nem a főbarlangnyíláson ömlik be, hanem egy mellék-kürtön, ott van alatta a malomkerék, mely a felhúzó láncot feltekeri, s egyúttal a malomkövet is hajtja, ami a rozstot őröli. A barlangnak molnára is van. Mindenféle mesterséget űznek benne. Van ott kovács, lakatos, szabó, csizmadia. S minthogy a barlangban sötét van, a kézművesek mindig gyertyánál dolgoznak. Hogy hol veszik azt a sok viaszgyertyát, azt csak később tudtam meg.

Az első barlangodú, ahová még az Isten napja besüt (amenynyire belesüthet az átelleni sziklafaltól), olyan alakú, mint egy lapos boltozatú terem. Az meglehetősen száraz. Itt van a hajdemákok fegyvertára, mindenféle ócska ütő, verő, pukkantó szerszámok, grófi régiségtárakból elrabolva; azok között láttam egy hosszú csatakigyót is, egészen belepve a zöld rézrozsdával. Itt áll a gabona is, nagy kőhambárokba fel-

halmozva. Négy száz ember számára kell annak kitartani, akik hosszú ostromzárolásra vannak elkészülve.

Ebből a tereméből egy keskeny, alacsony folyosó vezet a malomüreghez, ahol sohasem voltam, s egy tágasabb nyílás a nagy barlangba, mely oly tágas, mint egy templom, hogy mikor az a négy száz ember a közepén letelepedik, alig látszik meg benne. A boltozata oly magas, hogy egészen elvész a szem elől a sötétségben, amit a fáklyák fénye nem bír szétbontani.

Ez óriás barlangüregből nyílnak aztán azok a kisebb-nagyobb odúk, anukben a kézművesek dolgoznak, kik, úgy hiszem, hogy mind a rablók által elhozott szerencsétlenek lehetnek, mert hogy valaki szenvedélyből tegye azt, hogy egész életén át ott üljön egy sziklaodúban, s gyertyavilágnál a rablók számára szűrt meg bocskort varrjon, alig lehet elhinni.

Tőlem is azt kérdezte a vezér az első megérkezésemre, hogy hát én miféle mesterséget tudok? Megmondtam neki őszintén, hogy a pattantyús mesterséget tanultam.

— No, majd meglátjuk, hogy le tudod-e tenni a remeket? — dörmögé az öreg. — Itt veszedelmes dolog ám valamivel dicsekedni, amit az ember meg nem tud tenni. Majd mindjárt meglátod a példát.

A rablók ezalatt felhordták a tatároktól elvett zsákmányt, s azt mind felhalmozták egy melléküregbe, ahová csak egy pillantást lehetett vetnem, amíg a nagy zárkövet elhengerítették fölüle. A szemem káprázott a sok halomra hányt drágaságtól; bíborpalástok, skófiomos asszonyköntösök, misemondó-ruhák takarták körös-körül fogasokra aggatva a falakat, s billikomok, szentségtartók, ezüsttálak és ezüst pásztorbotok heverték szeretség minden zugban.

Ha valaha fel akart volna oszlani ez érdemes társaság, minden tagja úrrá lehetett volna az eddigi zsákmány után.

Az igaz, hogy nem is volt mire elkölteni a pénzüket. Evésről, ivásról gondoskodott a tele élestár és pince. Annyi szalon-

nát, kenyeret hordtak fel, hogy minden ember telelakhatott vele, s a méhsert hordószámra ütötték csapra. Kifogyhatatlan tárházuknak a titkát a vezéren és leányán kívül senki sem ismerte. Az élesztár egyik nap olyan teli volt, mint a másik nap: a fogyatéket észre sem lehetett venni.

Az első este, a nagy diadalmas vakmerénylet után, nagy dínomdánommal folyt le. A jóllakott hajdemákok tüzet raktak, azt körül táncolták, s mikor aztán már nagyon jól ittak, akkor körülülték a vezért és leányát, kik egy bíborral bevont emelvényen foglaltak helyet, s előhoztak, inkább taszigáltak egy halavány képfű fickót, a maguk fajtájából valót, s odaállíták a vezér elé.

Akkor tudtam meg, hogy törvényszéket fognak tartani.

Furcsa szokás. Előbb a bírák leisszák magukat, s aztán így felkészülve indulnak az ítélelhozáshoz. A hordóból merítik a római jogot.

— Jurkó! — mondá a vezér a halvány fickónak. — Téged azzal vádolnak, hogy megfutottál gyáván az ellenséged elől, s elmulasztottad a jeladást az előőrson, ahová ki voltál állítva, hogy vigyázd meg, mikor jönnek a tatárok.

— Hát tehetek én róla? — menté magát a vádlott. — Én nem kiállítottatok, hogy vigyázzak a tatárok jövetelére. A tatárok helyett aztán jöttek a farkasok. Úgy kísérik ezek a tatár sereget országról országra, mint a jó vadászkutya a vadászt. Rám rohant valami tíz. De bizony volt ötven. Hát ha meg hagytam volna magamat enni a farkasoktól, akkor hogy adtam volna nektek jelt? Én nem futottam el, csak behúztam magam egy faodúba, s ott védelmeztem magamat. Egy, ötven ellen, vitézül. Vitézség volt az tőlem, nem gyávaság.

Hiábavaló beszéd — rivallt rá a vezér. — Neked azt kellett tenned, amit a vezéred parancsolt. Ha azt mondod, hogy nem voltál gyáva, álld ki a próbát.

Ki is állom! — hetvenkedett a legény, a mellét ütögetve.

Erre a vezér leszállt az emelvényről, leányát kézen fogva, s azt mondá a társaságnak, hogy menjenek utána.

Valamennyien követték őt a barlang hátterébe, melyet eddig előlem éjjeli sötétség tartott eltakarva.

Ott, a terem végében hirtelen meredeken vált el a padlat a sziklafaltól, s egy mély, sötét örvénybe engedett letekinteni.

A mélység fenekét egy tó sötét tükre képezte.

A vezér egy szalmacsóvát vett a kezébe, s azt, meggyújtva egy fáklyánál, lehajtá a mélységbe. Az alászálló lángkoszorú megvilágítá az egész örvényt, s amint a föld alatti tó színére leért, még ott is tovább égett, körös-körül kimutatva a mélységnek pokolbeli pompáját.

Ekkor a vezér lerántotta leánya mellkendőjét a nyakáról, egy szép veres-sárga selyemkendőt, födetlenül hagyva a szép leány sima, gömbölyű vállait s hófehér keblét.

Azzal ledobta a kendőt a mélységbe.

— Nos, Jurkó! — mondá a vádlottnak — te mindig azzal kérkedtél a társaid előtt, hogy legvakmerőbb tudsz lenni valamennyi között. Olyan vakmerő már tudtál lenni, hogy megmerjed kérni a „*Madus*” kezét. Légy merészebb. Itt a jegykendő. Eredj utána, hozd fel!

Jurkó nekilódult az örvény szélének, hogy mindjárt ugrik, de amint az örvényt elzáró korlátgerendához ért, s letekintett a mélységbe, megvakarta a fejét, s nagyon savanyú képet csinált.

— Ugorj hát! — kiáltozák a társai.

Jurkó áttette az egyik lábát a korláton, mintha lovagolni akarna rajta; megint lenézett az örvénybe, s aztán megint csak visszaemelte a lábát.

— Majd az ördög ugrik le tinektek ide a pokolba! Hiszen sohase jöhet fel onnan az ember!

— Hah, te gyáva! — kiáltozának rá akkor minden oldalról, s rárohantak, megragadták; elvették a fegyvereit, megtépték a csimbókjait, s azután hajánál fogva elhurcolták.

A barlang falában volt egy hosszú repedés, oly keskeny, hogy csak egy ember férhetett rajta keresztül; annak a nyílását egy nehéz sziklalap fődte. Hat embernek adott dolgot ezt a sziklát elmozdítani.

Az ordítózó, jajgató áldozatnak kezébe adtak egy szál égő viaszgyertyát, azzal belökték e szűk sziklarepedésbe, s azt megint lezárták a nagy kőlappal.

A cimborák kacajordítása elnémítá az elevenen eltemetett jajgatását ott a kőlap alatt.

Következett a „haláltánc”, aminél borzasztóbbat én soha életemben nem láttam. A szép Madus halottnak tette magát, s úgy kellett véle egy sort táncolni mindenkinek, mint egy halottal.

Mikor rám került a sor, akkor azt mondá a vezér:

— Hohó, fickó, te még nem táncolsz a Madussal. Még te nem lettél fölvéve a társaságba, nem tetted le a próbát. Pedig te is azzal hetvenkedtél, hogy meg mered kérni a Madus kezét.

— Állok a szavamnak.

— No, akkor én is állok a szavamnak. Ott a jegykendője a tó színén; hozd fel! Hadd látom, mersz-e utána ugrani.

— Én merck!

(— De csak nem tetted meg azt a bolondot? — kiálta közbe a nagyherceg.)

(— Bűnös istenkísértés, tisztátalan asszonyi állat iránti vétkes gerjedelemből — diktálta a soltész a jegyzőnek.)

— Megtettem biz én; de hát kérem a bírák urakat, ebből nem csinálni egy marginális gonosztettet a részemre; mert először is kénytelen voltam vele. Vagy ugom, vagy becsuknak engem is a kőrepedésbe, ahová a gyávákat eltemetik. Azonfölül pedig tudtam jól, hogy semmit sem kockáztatok. Diákkoromban sok mindenféle bányát láttam, többek között sóbányát is. A mélységbe vetett szalmakanóc lángjánál felismer-

tem az örvény aljában azokat a vereshagyma formán egymásra hajló sötétkék rétegeket, amik a sóbányákat jelzik, s könnyű volt kitalálnom, hogy az a sötét víztükör ott alatt sóstó, amiben az ember el nem merül; sőt a második égő szalma-csutak fényénél még azt is fölfedeztem, hogy e tóhoz a barlangból a túlsó falba vágott meredek lépcsőzet vezet le; tehát semmit se kockáztattam. Az ellen pedig, hogy az én drága kedves Madusomat tisztátalan asszonyi állatnak nevezze akárki, ünnepélyes óvást teszek. Ő tiszta volt és ártatlan: — rám nézve, míg élt, angyal a földön, s holta után védszentem a mennyországban. Akinek megsértéséért kész vagyok bárkivel ordáliákat vívni, ellenfelem páncélban, én magam selyemruhában, kopjával, karddal, szeges buzogánnyal. S el vagyok szánva nem folytatni addig vallomásomat, amíg vagy e passzusa a protocolumnnak nem emendáltatik, vagy pedig az elnök, ha fenn akarja kifejezését tartani, velem meg nem verekszik.

(— No, soltész uram — mondá a nagyherceg —, a reusnak igaza van, mármost vagy tessék kiigazítani a diktátumot, vagy tessék vele megverekedni karddal, kopjával, szeges buzogánnyal.)

(Az előbbi expediens választatott, s aztán így hangzott a bűn címe: bűnös istenkísértés, egy tisztességes hajadon iránti kegyes indulatból.)

(— No, most már ugorhatsz!)

— Nem is mondtam ezt magamnak kétszer; felugrottam a karfára, s onnan egy hatalmas lódulással ellökve magamat, szabályosan egymáshoz szorított bokákkal, repültem alá a mélységbe.

Mintha toronyból ugrottam volna alá, percről percre sebesebb lett az esésem, az utolsó percben úgy zúgott a fülemben az áthasított levegő hangja, mint egy növekedő mennydörgés. Egyszerre aztán megsiketültem: a víz összecsapott a fejem fölött. Szemem, szám érezte, hogy csupa méregsóban úszom. Egy percig eszembe jutott, hogy imádkozzam. „Édes

Jézus!” A szám egyszerre tele lett sós vízzel. Hanem a másik pillanatban már fenn voltam a víz színén, hónaljig kiemelkedve belőle. A só-tengerszem nem engedi elmerülni az embert. A víz fölött uszkáló szalmacsóvák lángjánál megtaláltam a szép Madus mellkendőjét, s azt a nyakam körül csavartam. E percben a hajdemákok biztató rivallása hangzott le hozzám, amit a barlangboltozat visszhangja pokolbeli üvöltéssé sokszorozott. Mikor föltekintettem, az a sok fáklyafény ott a magasban, a beláthatlan sötétség közepett, olyan látvány volt, mintha a gyehenna firmamentumán égnének véres csillagzatok.

Két-három rúgással kiúsztam a sóstóból a kiszemelt ösvényig, mely hosszú sor lépcsőzetben vezetett fel a barlang felső karzatáig. A hajdemákok ezen az úton látják el magukat az ételükhöz való sóval.

Száznyolcvan volt a lépcső. Én kilencvenet csináltam belőle, átugrálva minden másodikat. A leugrástól nem telt el három perc, hogy ismét ott álltam a Madus előtt, tetőtől talpig fehérén a sótól, mint egy bepúderezett ördög.

Az én kedves Madusom szemérmes mosolygással fogadott engemet, amint a rablók a vállaikon visszahoztak, s egy csodálatos szép virágot nyomott a kezembe, amit sokáig viseltem a keblemen. Afölötti örömömben meg is akartam őt csókolni; de a harámbasa megfogta a galléromat, s visszarántott.

— Hohó, fickó! Ez még csak a keresztelő volt: hátra van még a bérmálás! Előbb át kell térned a vallásunkra. Mert a fejedelem leányát csak hasonló vallásbelinek szokták odaadni.

No, iszen, énnekem ez volt éppen a leggyöngébb oldalam. Azt mondtam, hogy nem bánom.

A vezér mindjárt intett egyik társának, hogy készüljön a ceremóniához.

Ez volt a pópa.

Mindjárt gondoltam, mert ez tudott leghatalmasabban inni és dalolni a lakománál valamennyi között.

— Mert lásd — magyarázá a vezér —, aki a mi társaságunkba belép, annak mind új nevet kell fölvenni. Az én nevem az, hogy „Nyedzvedz”, ami azt is teszi, hogy „medve”, de meg azt is, hogy „nincsen párja”. Azért hívják úgy, mert a medve sohasem jár a párjával. Hát neked mi nevet adjunk a bérmálásban?

Ekkor aztán előálltak a bérmáló keresztapáim: az egyik azt mondta, hogy legyen a nevem „szczupak” (csuka), amiért oly jól tudok úszni, a másik „labeledz”-nek ajánlott (hattyú), én azonban azt mondtam nekik, hogy nem az úszásban van az én fő virtusom, hanem a bombardérozásban, nevezzenek „baran”-nak (kos).

Ezalatt a nagy szakállú rabló felöltözött pópának. — Nagy aranyos süveget tett fel a fejére, ami nagyon illett a hájtól csepegő csimbókjai fölé, a gúnyája hegyébe öltötte fel a nehéz aranyvirágos palástot, s még két óriási aranyhímzésű papucst is öltött fel, amik valami szentnek az ereklyéi lehettek nyilván, mert bocskorostul elért benne a lába; a kezében pedig egy nagy masszív ezüstkeresztet emelt. S énnekem az a gondolatom támadt ebben a pillanatban, hogy ez a pópa ebben az aranyos palástban azzal az ezüsfeszülettel egy másik pópát agyonütött bizonyosan azért az aranyos palástért.

Azután elkezdett velem mindenféle hókuszpókuszt csinálni, aminek csak a formája volt, azt hiszem, a liturgia, mert a szavakat nem értettem, görögül voltak; hanem azt vettem észre, hogy a hívők gyülekezete nagyon jókat nevet rajta; beimázolta nem tudom mivel az orromat, s úgy befüstölt, hogy majd megfulladtam bele; utoljára, amint rám adta a „Barán” nevet, ahogy szokás, püspöki mód szerint, pofon ütött. De a pofon éppen nem püspöki tenyérrel volt adva, hanem goromba haramiamarokkal, hogy a fülem is megcsendült bele, s amint térden álltam, csak a tenyerem tartott fenn, hogy hanyatt nem estem.

De már ennek fele se ceremónia.

Én sem voltam rest, fölugrottam a térdemről, s adtam vissza egy olyan pofont a bérmáló keresztapámnak, hogy elől repült az arany süveg, azután a pópa, leghátul az arany-papucs.

(— Actus majoris potentiae contra ecclesiasticam personam! — diktálá a soltész az új bünt. — Őkegyelmessége azonban a hasát is tartotta, úgy kacagott. — Csakugyan furcsa lehetett! Aztán nem exkommunikáltak érte rögtön?

Dehogyan exkommunikáltak; attól fogva lettem nagy emberük. A vezér odajött hozzám, s megveregette a vállamat.

— De már látom, hogy derék fickó vagy, ha már a papnak is vissza mered adni a pofont.)

Akkor aztán még egyet ittunk az én bérmálásom öröme: mely után egy fáklyán kívül a többi mind eloltogatva, ki-ki lefeküdt a maga bundájába takarózva.

Azt kiszemeltem a félsötétben is, hogy az én Madusom számára magasan a sziklaoldalban volt vetve egy odúba a fekhely, ahová csak kötélaljtorján lehetett felmenni, s azt ő felhúzta maga után.

Azontúl aztán csak a négyszáz ember horkolása hangzott, rémséges morajt költve a tágas barlangban, meg a patak zuhogása s a malomkerék dübörgése a szomszéd odúban.

Egyszer aztán a kiállított ór kürtrivallása jelenté a reggelt, mire mindenki talpra ugrált, s várta a mellékodúból előjövő vezér parancsait.

Minden ember számára volt valami munka kitalálva. A hajdemákok ezt a barlangot, úgy vettem észre, hogy időjárással mindenféle föld alatti folyosókkal, lépcsőkkel és karzatokkal látták el, amiknek eleinte nem is értettem meg a célját.

Engem azonban Nyedzviedz, Madussal és néhány főemberével együtt, kivezetett az előbarlangba, ahol a fegyvertár volt.

Odavitt ahhoz a csatakigyóhoz, amiről már említést tettem, nagyot rúgva rajta a lábával.

— No, hát ide nézz, Barán! — mondá —; ha azt állítod, hogy te pattantyús vagy, s tudod, hogyan kell az ilyen cudar jószággal lőni, hát süsd el azt. Ezt a nevezetes ágyút mi a Potoczkyak várkastélyából raboltuk el, az egész fegyvertárukkal együtt. Tizenhat ember hozta a vállán idáig, minden kétszáz lépésnél fölváltva. Aztán mikor már itt volt, akkor láttuk, hogy nem ér semmit. Mikor először megtöltöttük, szépen lefektetve így a földön végig, négy legényt ráültettem, mint a lóra, hogy tartsák egyenesen: én magam céloztam, hogy kilőjek vele a barlang kapuján; a Buk, a Boczián meg a Zoráw pedig itt hátul álltak, hogy nézzék, mi lesz belőle; hát amint a tüzes vassal elpukkantottam a töltést, az ágyú úgy fölcsapott a magasba, hogy a rajta ülő négy legényt mind a barlang tetejéig dobta, a golyó meg, nem hogy kiment volna ezen a nagy barlangkapun, hanem belefűrődött oda a padmalyba. Most is ott van, ha akarod látni.

Végzetlenül nevettem rajta.

— No, csak ne vess! — mondá Nyedzviédz. — Azért másodszer is tettem vele próbát. Most már kötelet hurkoltattam a gazembernek a nyakára, hogy föl ne ágaskodhassék, s annál fogva kétfelől lekötöttem cövekekhez. No, most rúgj föl, ha tudsz! — kiálték neki — amint elsütöttem a tüzes vassal. Nem is ágaskodott most föl, hanem kapta magát, olyat szaladt hátrafelé, minden cöveket kirántva, hogy a Buknak a jobb lábát, a Bocziánnak a bal lábát, a Zoráwnak meg mind a kettőt eltörte, a golyóbist pedig odalőtte a szegletbe, ahova az ördög se célzott volt. No mármost, mutasd meg te, hogy tudod elsütni.

— Óh, te ostoba medve! — kacagék rajta. — Ugyan jól jártatok, hogy az a rozsdás jószág szét nem szakadt száz darabra a lövés alatt, s mind agyon nem ütött benneteket — érdemetek szerint — hisz az ágyúnak először is olyan fényesre kell tisztítva lenni, mint egy tükörnek; azután ki látott ágyút a földön fekve elsütni? Hisz annak ágyútalp kell meg kerek.

Hát ezt ők maguktól hogyan találták volna ki?

Amint ezt a nevezetes tudományt fölfedeztem a medve előtt, rögtön rendelkezésemre bocsátotta a társaságnál levő bognárokat és kovácsokat, hogy az én útmutatásom szerint segítsenek egy olyan fortélyos szerkezetet építeni, amiről az ágyút úgy el lehet sütni, hogy az ne annak a lábát hordja el, aki a háta mögött áll. Enmagam pedig hozzáfogtam az ágyúnak fényesre csiszolásához, ami a százados rozsdá miatt nem csekély munka volt.

Ennek a siettetésére pedig ugyan nagy szüksége volt a hajdemák köztársaságnak, mert amint a tatárok elvonultak Lengyelországból, Rákóczi fejedelem magyar seregét rabul hűrcolva Krímiába, a váraikba visszatért lengyel főurak rögtön hozzáláttak a hadjárat alatt elhatalmasodott rablóhadak megfékezéséhez.

A hajdemákok portyázó csapatai mindenünnen azzal a szomorú hírrrel tértek vissza, hogy a Preszjaka-völgyből kivezető utak mindenütt fegyveres hadaktól vannak elállva, s a kalandorok zsákmány helyett betört fejeket hoztak haza.

Ezúttal a két nemesúr egész egyetértéssel és kicsinált haditerv szerint fogott hozzá a hírhedett rablóhad megostromlásához.

Azok azonban csak nevtették mindazt.

Mikor már bizonyosak voltak felőle, hogy el vannak zárva a külvilágtól, Nyedzviédz attól a naptól fogva elkezdett minden embernek *kettős* adagot osztani ételből, italból.

Magam is bámultam rajta, honnan vesszük mi azt a tömérdek élelmiszert ebben a barlangi erődünkben? Még friss kecske- és juhúst is kaptunk mindennap, pedig az egész barlangban semmi eleven állat nem volt látható.

Ezalatt a megszálló seregek egyre jobban előrehatoltak a völgy szorosban.

A hajdemákoknak ugyan volt egy régi stratagémájuk, amivel a hebehurgya megtámadókat gyakran csúffá tették. Egy mesérséges alagúton át, egy föld alatti zsilip felnyitásával azt az

egész sóstavat, ami a barlang fenekén meggyűlt, a völgy-szorosba lezúdíthatták, s azzal az ott felnyomuló ellenséget elseperhették. Hanem a Sziniawszky harcosai már értesülve voltak erről, s egy ködös éjszaka után, mikor késő délben süttött csak ki a nap, arra ébredtünk, hogy a völgyünkön keresztül egy kőfal van emelve, mely azt egészen elzárja. A kősánc ciklopszi mód szerint épült, a szerkesztét található nagy sziklatömbökből, s az alján egy félkerek boltozat volt hagyva, amin keresztül a lezúdított víztömeg csendesen és kár nélkül lefolyhasson.

Ez már baj volt. De a baj még növekedett. Másnap, harmadnap a sziklafal megint magasabbra emelkedett, s minden rétege el volt látva lőrésekkel.

Én előre megmondtam Nyedzviédznek, hogy mi lesz ebből. Ha az a sziklafal olyan magasra fog emelkedni, hogy egyenlő lesz azzal a facsatornával, mely a mi patakunkat a túlsó sziklafaltól az innensőig vezeti, akkor a Sziniawszkyak egy jó bástyapuska segítségével egy kötelet lőnek át rajta, a kötél segítségével egy erős vasláncot húznak rajta keresztül, s akkor azzal a vasláncsal leszakítják a mi egész csatornánkat.

Akkor aztán elveszhetünk szomjan. Mert akármennyi vizet összegyűjtünk is ebben a barlangban, az a sóskőtől mind ihatatlanná válik.

— De még annál nagyobb baj is lesz ebből — dörmögé Nyedzviédz —, amit te még nem tudsz!

S attól fogva nagyon haragos lett.

A hajdemákok többször megkísérték éjszaka megtámadni az ostromlók emelkedő falát, de azokat mindig ébren találták, s olyan jól lettek üdvözölve a számos lőrésből, hogy mindig véres fejekkel kerültek vissza.

Most már csak egyedül bennem volt minden reményiségük meg a csatakigyóban, amit én azalatt szép fényesre kicsiszoltam: az ágyútelep is elkészült az én utasításom szerint, a hozzá való golyókat is megönttettem.

Ezalatt az ostromlókbástyája egészen elérte már a fenyegető magasságot. Egyenlő volt a mi facsatornánk színvonallával.

Mikor készen voltak vele, nagy dob- és trombitaszóval adták jelét diadalmas örömüknek. Azon a napon, ahogy a kőművesek szokták, mikor egy fallal elkészülnek, hogy a májusfát kitűzik, szalagokkal, palackokkal és narancsokkal fölékesítve, úgy ők is kitűztek a fal ormára egy magas bitófát, tetején a vesztőkerékkel és pallostartó karral; mintegy előre kimondva a halálítéletet a kelepcébe szorított rablókra.

S ahogy előre megjósoltam a szándékukat, maga a pulkovník állt ki a fal tetejére, ahol bizonyos volt, hogy a mi puskáink golyói el nem érik, s a bástyapuskát lefektetve a három lábra, a mi vízvezetéki csatornáinkat célozta meg vele.

— No, most ide nézz! — mondnám Nyedzviédznek, s én is megcéloztam az ágyúmmal az ellenséges helepolis ormát.

Az is lőtt; én is lőttem. Hanem az én lövésem dördülése után már nem volt se bitófa, se pulkovník a falon. Maga az orom is lerepült messzire.

A második lövéssel aztán a kőfal alját vettem célba.

A hatodik lövésnél iszonyú robajjal dőlt össze az egész kőfal, maga alá temetve tömérdek muskétást, kik a lőréseket megszállva tarták: egy sem menekült meg élve.

Most azután a hajdemákok nagy rivallgással törtek elő a barlangból, a lánc kosarain leereszkedve, s nekirontottak a megrémült ostromló hadnak; s míg azok a völgybe szorultakkal verekedtek, azalatt én a csatakigyómat egészen ki a barlang szájához vontatva, a távolból segélyül érkező Potoczkyakra ágyúztam a hajdemákok fejei fölött, úgyhogy azok tökéletes diadalt vettek mind a két gróf bandériumain, s egész a váraikig verték őket, még a hóstádjaikat is prédára vetve.

Ilyen hatalma van az ágyúnak, aki tud vele bánni.

(— Ez elég nagy gonosztett volt nára — mondá a nagyherceg. — Úgy hiszem, mindnyájan aludni mehetünk vele, Istennek ajánlva a lelkünket. Holnap majd folytassuk a valatást.)

2. A VISZPA-OGRÓD

Mikor a Nyedzviédz, a megszálló seregeket szétverve, nagy zsákmánnyal megrakodtan visszatért a Preszjaka-barlangba, hol én hátramaradtam, azt mondá:

— No, Barán, te megérdemletted a nevedet: mert igazán „kos” voltál. Te szabadítottál meg bennünket a veszedelemből, neked köszönhetjük a diadalunkat. Itt vannak a kincsek, amiket elhoztunk, válassz. Tied az elsőség.

Volt ott arany meg ezüst halommal.

Én pedig azt válaszoltam neki, hogy:

— Tudod már, Nyedzviédz, hogy énnekem nem kell se aranyod, se ezüstöd; hanem egyes-egyedül a te szép leányod, az én drága gyöngyöm, szép Madusom, azért szolgáltam: azt kérem jutalmul.

Nyedzviédz bosszúsán rázta meg a fejét.

— Nem tetszik nekem a dolog. Mégiscsak „nyegodni” vagy. Turbékolni akarsz. Akinek asszonya van, az csak félember. Az igazi hajdemák azt teszi, hogy megöleli az asszonyt, aztán megöli; vagy aki legigazibb: az *előbb* öli meg. Minek neked feleséget venni? Hogy mindig arra gondolj, hogy „de jó volna otthon”! Legyen eszed! Ne légy *nyegodni*. Megteszlek alvezérnek, s ne gondolj a Madusra.

— Én pedig csak arra gondolok. Kimondtam. S az a *nyegodni*, aki a szavának nem áll.

— Ej, ej, Barán! Nem tudod, hogy mit kívánsz! Olyan helyre kívánczol, ahová már sokan elmentek előtted, akik mind ilyen *nyegodnik* voltak, mint te. Olyan ember, aki tur-

békolni, sóhajtozni akar, mi közöttünk meg nem maradhat. Innen a Madust csak úgy viheted el, ha elszántad rá magad, hogy minket elhagysz.

Azt feleltem neki rá, hogy megpróbálom még azt a veszteséget is valahogy elnyögni.

Nagyot kacagott rajta.

— Tudom, tudom, Barán, hogy nem nagyon siratnál meg bennünket, ha futni hagynánk a Madussal együtt a szép nagyvilágba. De nem úgy megy ám az. Akire mi egyszer azt kimondjuk, hogy „nyegodni!”, annak az innen elmenetele nagyon titokteljes. Nem láttad az ideérkezésed napján azt a fickót, akit a sziklahasadékba bezártunk? — Az is nyegodni volt. — Akik szerelmesek és nyögdecseelni akarnak, azok mind azon a sziklahasadékon keresztül bocsáttatnak el közülünk. A szerelmespár kap a kezébe egy-egy szál nagy viaszgyertyát, a hátára egy kenyert meg egy csobolyó bort, s aztán mehet a sziklába, amíg nyílást lát maga előtt, s élhet, amíg a kenyérben, borban tart, s nézhet, amíg a gyertyája el nem ég. Aztán csókolózhatnak is. Sok százan elmentek már azon az úton. Azt hiszem, hogy minden zugban fogsz találni egy-egy pár csontvázat, akik még most is összeölelkezve fekszenek ott. Te is oda akarsz-e a sorukba kerülni?

Ez a biztatás nekem sehogy se tetszett. Csontvázak társaságában kerülni a menyegzőbe.

Hanem mikor a szép Madus az atyja mellől a szemem közé tűzelt ragyogó két szemével, elfelejtettem az egész csontvázakból álló násznépet, s azt mondtam, hogy: „Azt sem bánom! Nekem az én Madusom kell, ha a pokolba visznek is vele menyegzőre!”

Amint mind a ketten kijelentettük, hogy semmi félelmünk nincs attól, hogy egymást szeretve, együtt temettessünk el a sziklahasadékba, Nyedzvidz rögtön hívatta a pópát.

Ugyanaz a nagy szakállú fickó, aki a bérmlási szertartást végrehajtotta rajtam, jött elő ismét még újabb pompás orná-

tusban (ezt bizonyosan legújabbán rabolták ipamuramék), s a mindenféle, előttem szokatlan ceremóniák és könyv nélkül elmondott formulák mellett (amelyeknek némelyike nagyon emlékeztetett a cigány imádságokra) összeadott minket, s arra mind a kettőnknek a fejére tettek egy-egy drága aranyos süveget, adtak ránk egy cifra subát; mindenikünknek a kezébe nyomtak egy tarisznyát élelmiszerekkel meg egy korsót, azzal elkísértek addig a repedésig, amelybe a szemem láttára zárták be hónapok előtt azt a szegény fickót, akit gyávasága miatt nem tartottak érdemesnek a társaságukban maradásra, s aztán ott lehengette a kő nyílásáról a nehéz sziklát, egyenkint kézszorítással búcsút vettek tőlünk: a Nyedzviédz érzékenyen meg is ölelgette a leányát. Azzal meggyújtottak két szál viaszgyertyát, azt a kezünkbe adták; bekísértek a szűk folyosóba, s aztán hirtelen ráhengeríték a nyílásra a lezáró sziklatömböt. Azontúl aztán a barlangbeli hang csak úgy hallatszott le hozzánk, mint mikor az ember egy üres csigát tart a füléhez, s annak a zúgását hallgatja.

A Madus intett a fejével nekem, hogy csak kövessem őt bátran. A szűk sziklafolyosó tekervényesen kanyargott odább, sohasem tágulva ki jobban, mint hogy egy ember végighaladhasson benne. Hanem egyszer aztán eljutottunk egy oldalvást bemélyedő odúba, mely valamivel nagyobb volt egy parasztház lakószobájánál.

Madus azt mondta, hogy minek mennénk ma tovább. Jó lesz itt töltenünk az éjt.

— Hiszen az éjszakát nagyon könnyű lesz itt megtalálni — mondám neki —, csak a gyertyáinkat kell eloltanunk. De hogy találjuk meg aztán a reggelt? Itt nem virrad meg a hajnal; ide nem hallik le a kakasszó. Ki mondja meg itt nekünk: „KeljeteK föl! Hajnal van: szép piros hajnal!”

— Ejh, Barán! — dorgált meg az én Madusom — hát bánnád te azt, ha annak az éjszakának, amit az én karjaim közt töltesz, sohase lenne virradása?

— Dehogy bánnám!

No, hát letelepedtünk a leterített bundáinkra, előszedtük tarisznyáinkból az étkeinket, s kedvünkre megvacsoráltunk. Borunk is volt. Ittunk, amíg jókedvünk lett. S a jókedvből csókolódás lett.

Akkor aztán azt kérdezte tőlem a Madus:

— Mit gondolsz, hol vagyunk most? A pokolban vagy mennyországban?

Én azt feleltem neki: „a mennyországban”.

Arra a Madus elfújta a gyertyát, s mikor sötétben maradtunk, azt kérde tőlem:

— Látsz engem?

— Nem látlak.

— Dehogynem látsz. Nézz csak reám, s mondd utánam, amit mondok.

Azzal elkezdte előttem elmondani a miatyánkot, a hiszekegyet meg az üdvözetet; s nekem úgy tetszett, mintha minden mondatánál fényesebb meg fényesebb lenne az arca, s utoljára világítani kezdene a sötét föld alatti űrben.

Nem mondtam meg neki azt, amit láttam, nehogy elbízsa magát az asszony. Hanem ettől fogva megmaradt bennem az a hit, hogy a Madus az én szentem.

Sohasem voltam életemben oly igazán boldog, mint akkor, ott a sziklában eltemetetten.

Én magam tán sohasem is kérdeztem volna, hogy vannak az éjszakának virradatja, ha Madus nem költögetett volna gyöngéden: mire aztán ismét meggyújtotta a kioltott gyertyákat.

— Mit gondolsz — kérdezé tőlem —, mi fog történni czentúl velünk?

— Hát én azt gondolom, hogy a hajdemákok csak tréfából próbára temettek el bennünket ide, s majd egy kis idő múlva megint értünk jönnek.

— Csalatkozol, mi sohasem kerülünk őhozzájuk vissza.
— Csak nem hagyja Nyedzviédz az egyetlen leányát elveszni?

— Rosszul ismered Nyedzviédzet. Akit ő egyszer ez odúba lezár, azt ő innen vissza többé soha sem ereszté.

Most már aztán komolyan megijedtem, s kezdtem magamat vádolni azért, hogy egy ily szerelmi mámor miatt ezt a kétségbeejtő végzetet vállaltam magamra.

Madus azonban felkelt a helyéről, s azt mondá nekem, hogy kövessem őt.

Nekem eszembe jutott a fénylő arc, amit a múlt éjjel láttam, s megtért a bizalmam hozzá.

Madus továbbhaladt a sziklarepedés folyosóján, mely később egész sorozatát a kisebb-nagyobb barlangtermeknek kötötte össze. Én minden barlangban aggódva néztem körül, ha nem látnám-e meg azokat az egymás mellett kuporgó csontvázakat, amiknek rémképével a Nyedzviédz ijesztgetett, de nem találkoztam egyetlen halottal sem.

S a barlangfolyosó egyre tovább vezetett: néhol ünnepélyes fényű termekbe léptünk, amik úgy ragyogtak, mint a kristály, megtöltve csoda alakú bálványokkal.

Egyszer aztán, amint a folyosó folyvást tágulni kezdett, a távolból valami fénysugár küllői lövelltek be a mély sötétségbe. Az ott a napvilág.

— Mi a szabadba jutunk ki! — kiálték örömteljesen ölelve szívemre Madust.

— Szabadba? Nem — szólta ő szelíden és szomorúan. — Csak egy újabb börtönbe. Majd meglátod.

Azzal átölelte nyakamat. Itt már oly tág volt a sziklatornác, hogy ketten is eljárhattunk benne egymás mellett. Nem kellett már égő szövetnek. A napsugár elénk világított. Megláttuk a kék eget. Mint a bolondok, úgy futottunk előre, hogy még többet láthassunk belőle. Az egész eget be akartuk lélegzeni.

Egyszer aztán elértünk a sziklafolyosó végére, s ami elénk tárult, az volt a „Viszpa-Ogród”.

Viszpa-Ogród annyit tesz, hogy „Szigetkert”.

Egy valóságos sziget, amit tenger helyett sziklák vesznek körül.

De azok a sziklák oly meredek, oly magasak, hogy azok közül e völgyből ki vagy ide be semmi út sem vezet egyéb, mint a barlangi sikátor.

Kopár szirtfalak, ezer láb magasra felnyúlók, torony alakú sziklacsompók, egymáshoz sorakozva, mint egy rettenetes münster homlokzata, mély zegzugok, mik a sziklát végighasítják, orgonasíp alakú bazaltszlopok egyenesen felálló s homlokban előrehajló rétegei, mint megannyi boltívetet töredéke veszik körül a „Viszpa-Ogród”-ot, mely a mély völgy fenekén fekszik, mint egy zöld sziget; mint egy gömbölyded dombocska, egymásnak keresztbe-hosszába rótt, mívelt földek sokszínű sávjaival tarkázva, s délnek fekvő oldalán veteményes kertek kockáival szegélyezve, s aztán köröskörül fogva sűrű gyümölcsöskertekkel.

A Preszjaka-barlang szirtoldalából, szédítő magasból omlik alá, messze kiszökő ívet képezve, egy patak forrása, mely amint porrá válik sziklataréjokon, örök szivárványt tart a kis völgy fölött áthidalva, s aztán mint egy ezüst kígyó sikamlik alá gyors tekergésében a völgybe, mely innen a magasból átlátszó köd fátyola alá rejtve látszik, elszórt fehér házikóival.

— Lásd: ez a mi leendő hazánk — suttogá Madus —, ahonnan ki nem mehetünk többé sehova. Ide küldenek a hajdemákok magok közül mindenkit, aki vagy gyáva az ő mesterségükre, vagy megunta az ő viharos életüket, vagy szerelmes lett valami asszonyba, s attól nem tud elválni. Itt élnek azután azok mindannyian együtt, és ásnak, kapálnak, földet mívelnek: s többet soha a világból egyebet nem látnak, mint a „Viszpa-Ogród”-ot.

Ez a kis sziklasziget volt a titka a hajdemákok egész rejtélyes hatalmának. Ez tette lehetővé, hogy az ország főnemességével oly hosszú időn át vakmerően dacoljanak.

Ez volt az ő kifogyhatlan élesztárak.

A Viszpa-Ogród, mikor azt a hajdemákok fölfedezték, egy kopár, vadon pusztaság volt, sűrűn telenőve csenevész fenyőfákkal. Nemhogy ember, de még olyan állat sem lakott benne, amely repülni nem tud. A völgynek nem volt forrása. Kutat is hasztalan kísérlettek meg ásni benne, nem találtak mást, mint sziklát.

Ekkor jöttek arra a gondolatra, hogy a Preszjaka-völgy túlsó sziklafalából kiszökellő forrást átvezessék a barlangba. Onnan az aztán utat talált a repedésekkel teljes hegyen keresztül a Viszpa-Ogród völgykatlanába, ahol aztán a völgy mélyén ismét eltűnt, hogy a Sziniawszkyak sóbányájában törjön elő ismét.

Amint aztán az a patak végigárasztotta a kis völgyet, egyszerre megváltozott annak a tekintete. A fenyőfák egy részét kiirtották, s rozstermő földet csináltak belőle; a meghagyott fenyőfák meg óriási növésnek kezdtek indulni; az enyhe, szélről védett szigeten a legkényesebb növény is meghonosult hamar: még az ember is átváltozott, akit sorsa idevezetett.

Igaz, hogy a hajdemákok különben is azt száműzték maguk közül a Viszap-Ogródba, aki az ő vad, kegyetlen szokásaikkal nem tudott megbarátkozni; de magamról mondhatom, hogy az ember egészen elfeledi a világot, ha egyszer ide került, s nekem sok gyönyörűségem volt az életben; élveztem mindazt, ami egy királyra és egy börtönbe zárt rabra nézve öröm: ismertem a remete józanságának s a mákonyevő ittasságának ellentétes üdvét; de igazán boldog csak a Viszpa-Ogródban voltam.

Egy kígyótekervényű sziklaösvény, a meredek falba vágva, vezetett le a preszjakai barlangfolyosó szádától a völgybe

szép menetelesen. Madus már jártas volt e helyen; messziről meg tudta mondani, melyik ház lakóját kinek hívják. A kisgyermeknek eléje szaladtak, s nevén szólíták: megfogták a kezünket, úgy húztak be minket — házaikba.

Megérkezésünkre egy kis haranglábon álló harangot kezdtek el kongatni. Mikor közelebről megnéztem egyszer ezt a harangot, a köriratáról megtudtam, hogy az a bielovierzi zárda tulajdona volt valaha, azt is úgy rabolták bizonyosan.

Igenis. Itt minden rablott portéka volt. A szép posztó- és karassiaruhák, a selyem és kamuka az asszonyok öltözetén, maguk az asszonyok is, akik azt viselték, az ország minden részéből voltak összerabolva.

De a rablók és rablottak ebben a rablott pompában oly ártatlan boldogságban éltek együtt, mint Ádám és Éva a paradicsomban, mikor még nem volt semmi öltözet.

Nem is az ő kezük véres keresménye volt az. Ők szántottak, vetettek, kapáltak és arattak. Bő termésüknek fölöslegét fölhordták a barlangba, s elhagyott társaik ezekért cserébe adták nekik a kerek föld összerabolt pompáját. A harangot is azok lopták a számukra.

Mikor e völgyet fölfedezték, semmi vad és szelíd állat nem volt benne, s minthogy felnőtt tulkot ide a barlangon át szállítani nem lehetett, a hajdemákok úgy hordták ide összekötött lábaiknál fogva rúdra akasztva a szopós borjúkat, bárányokat és malacokat, s most már csorda- és falkaszámra tenyészett a völgyben minden háziállat. Hús, kenyér, gyümölcs annyi került ki innen, hogy a világ végéig ostromolhatta a Preszjaka-barlangot akármi potentát: a bezárt őrséget ki nem éhezethette belőle.

Hanem ha azt a vízvezetékét sikerült volna elrontani, akkor egyszerre vége lett volna a Viszpa-Ogród egész dicsőségének: a völgykatlan megint olyan kietlen, lakhatlan vadonná zordult volna el, amilyen volt annak előtte, s ember és állat kivészett volna belőle, és a szép gyümölcsösök az első kánikulában mind kiszáradtak volna a megszorult hőségben.

Ezért voltak oly kétségbeesve a hajdemákok, mikor az ostrom alatt a vízcsatornájukat ez a veszély fenyegette

A Viszpa-Ogród népe egészen úgy élt, mint Ábrahám apánk családja a hajdani szent földön. A legvénebb volt a patriarcha. Az parancsolt, s az osztotta fel a munkát s az aratás után a termést.

Minden ember annyit kapott a maga részére, amennyit háza népével együtt el bírt fogyasztani.

Papjuk nem volt, valaminthogy Mózes előtt a Jehovahívőknek sem volt. Vasárnapot nem tartottak; hanem a derült idő volt a munkanap, az esős idő az ünnepnap.

Nem imádkoztak; de nem is követtek el semmi vétet. Ahol a családapa mind legalábbis rablógyilkos volt valaha, soha egy veszekedő szót nem lehetett hallani az enyim-tied fölött, sem egy káromkodást, s azok az asszonyok, akik semmi oltár előtt nem esküdtek a férjeikkel össze, akiket úgy hurcoltak ide erőszakkal, olyan hűségesek voltak, hogy idegen férfi meg nem mondhatta, milyen színűek a szemeik.

Amint megérkeztünk, a patriarcha, akit Zorawnak híttak, magához hívott minket lakomára, a tőzslakosokkal együtt, akiknek a száma mehetett nyolcvanra. Mind rettegett rablók hajdanában, most pedig békességes pásztorok és szántóvetők.

A lakoma után kivezetett minket a patak partjára, s egy közös kobakból mindannyian testvériességi áldomást ittunk — friss vízből: más italt itt nem mérnek, s végül a kobakot összetörtük a szövetség megmásíthatlan jeléül.

Ott azután kimérte az öreg a számunkra a házhelyet, azt kicövekeltek: azzal nekiállt az egész falu népe az építésnek, egyik a szálfákat vágta, másik ácsolt, fűrészelt, a jövevény, az új települő számára az egész község dolgozik. Két nap alatt tető alatt volt a kis hajlék, ellátva kezdetleges bútorokkal, edényekkel; az akolban fejős tehén, kecske, az asszony számára. Tőlem meg azt kérdezte az öreg, hogy miféle szerszámokat adjon, amikkel valami munkához kezdjek.

Átláttam, hogy itt dolgozni kell; amit énnekem az iskolában nem tanítottak, sem pedig a táborban. Én a kovácsmesterséget választottam. Ott mégis kerül valami vas a kezembe, ami nélkül én szerencsétlennek érzem magamat.

Azonban igen rövid idő alatt egészen kibékültem az állapotommal. Az embert a rabság elálmosítja.

Kivált az ilyen rabság, ahol a börtönfalat a végtelen bércoldalak képezik, s a börtön egyetlen ablaka a mennyi firmamentum. Keresztüljárni a falat nem lehet, se ehhez az ablakhoz fölkapaszkodni s kiszökni rajta.

Az ember ellankad utoljára, és megadja magát.

Én már egészen megszoktam, hogy egész nap verjem a vasat, s aztán a tűzhely mellett sütő-főző feleségemhez hazatérve, hallgassam az ő apró bajait: hogyan fulladt bele a kis kácsa a tojásba, s tanakodjam vele, vajon a savanyú kecskerelévé volt-e az oka, hogy a tehénnek a teje összement vagy a pemétfű, amivel a fejödény ki lett forrázva.

Mikor pedig aztán egy napon az én kedves Madusom szemérmes arcpirulással súgott meg nekem valamit, amitől a férfiszív nagyot szokott dobbanni örömeiben, kevélységében: akkor meg aztán éppen semmire se gondoltam többé az egész világon.

Egész napomat az a gondolat foglalta el, hogy apa leszek.

Családom lesz, s annak ez a földfolt lesz az otthona.

Ez a gondolat olyan volt, mint a fának a gyökere: oda nőtem általa ehhez a földhöz.

Mennyire megbecsültem ez órától fogva az én jó Madusomat!

Ígérhetett volna nekem a sors akármit. Ígérhette volna végtől végig azt az egész tarkabarka képet, amin azután keresztülvitt, cserébe a Madusoméért meg ezért a kis házikóért, amit az ő vidám danája fölvet, mikor már messziről közeledtem, de hogy cseréltem volna meg vele!

3. A KOLTUK-DENGENEGI

Én már egészen meg voltam nyugodva a magam csendes boldogságában: egész világom a Viszpa-Ogród sziklakere-tében volt, s egész sorsom abban az édes mosolygásban, mely hazatértemben az én jó Madusom arcáról tündöklött elém.

A kovácműhelyben csak délelőtt dolgoztunk: a délután mindenkinek arra volt hagyva, hogy a maga háztáját gondozza.

Éppen egy bölcsőnek való kast fontam szép piros fűzfá-ágakból, a folyosóm tornácán ülve, amint egyszer csak egy sötét árnyék elfogta előlem a nap sugarait, ami már a magas sziklák között leáldozni készült. (Itt a Viszpa-Ogródban nyá-ron is nyolc órakor kelt föl a nap, s öt órakor már esteledett.)

Amint feltekinték, Nyedzviédz alakját láttam magam előtt. Ez volt az, ami árnyékát rám vetette.

Megdöböntem.

— Te is ide szorultál már, a Viszpa-Ogródba? — kértem tőle. — Az ellenség vert ki, vagy társaid száműztek?

— Nem, Barán — felel a vezér. — Nem azért jöttem ide, hogy köztetek maradjak; hanem hogy téged is magammal vigyelek. Nem érünk nálad nélkül egy ütet taplót. Az ágyú-
val senki sem tud bánni. Pedig most nagy dologhoz készü-
lünk. Egy gazdag karaván jön a mohilovi búcsúra Törökor-
szágból: gazdag török, rác és zsidó kereskedők. Sok katona kíséri őket. Ezt kézre kell kerítenünk. S onnan mindjárt for-
dulunk Berdicovnak. Ebbe a kolostorba van összehalmozva a gazdag barátok minden kincse. Olyan erősség az, mint egy vár. Széles falai vannak lőrésekkel, s a barátok nagyszámú őrséget tartanak benne. Ágyú nélkül azt meg nem ostromol-
hatjuk. Velünk kell jönnöd. Én megteszlek zászlótartónak a seregnél, és alvezér fogsz lenni utánam.

Erte a szóra a Madus is kijött a konyhából, s nemhogy örült volna az apja látásának; hanem még inkább rátámadt:

— Minek jön kend ide, az én jámbor, szelíd Baránomat

elcsalogatni innen? Ő meg van elégedve a maga kis gunyhójával és kicsi feleségével. Nincs neki szüksége a kendtek rablott kincseire. Minket eltemettek kendtek; mi meg vagyunk halva. Hagyjanak nekünk békét a másvilágon.

A Nyedzviédz erre azt mondá nekem:

— Hallod-e Barán! Ki parancsol egy asszonynak a háznál? Vagy az ura, vagy az apja. Ha te, az ura, nem tudsz parancsolni neki, hát majd akkor én, az apja, megmutatom, hogy hogyan kell egy asszonyt kifizetni, aki akkor beszél, mikor nem kérdezik.

Én aztán, ismerve a vezér heves természetét, nyájas ölelgetéssel rávettem a Madust, hogy térjen be velem a házba, ott aztán egészen lebeszéltem a lábáról azzal a kecsgetetéssel, hogy csak hadd menjek én most el az apjával, majd ha egyszer annyi pénzt szereztem össze, hogy abból tisztességesen meg lehet élni, s aztán vezéri állásra jutottam a hajdemákoknál: akkor visszatérek őhöz, s hatalmamnál fogva kiszabadítom őt ebből a magányosság sírkertjéből, s elviszem őt magammal valami nagyvárosba, ahol selyemruhájával fogja söpörni a földet, s nagyságos asszonynak fogják hívni.

Ez a biztatás a szívére hatott. Nagy sírások és ölelgetések között, nagy nehezen eleresztett a Nyedzviédzzel; de még mikor a sziklaösvényről visszatekintettem a völgybe, akkor is ott láttam a kis fehér házunk ajtajában pirosítani fejkendőjét. A kedvenc galambja egész a barlang szájáig elkísért, s ott leszállt a vállamra, s a fülembé turbékolt; úgy kellett erővel elhajtanom.

A régi cimborák nagy üdvriadallal fogadtak, s föltámadásom ünnepét nagy ivással ülték meg. Én is, amint a bort újra megízleltem, amiben régóta nem volt már részem, úgy elfeledtem az egész Viszpa-Ogródot, mint egy álmot. Tudva van, hogy egy borivó ember, ha sokáig visszatartóztatta magát az italtól, s aztán megint hozzájut a kancsóhoz, kegyetlenebb ivó lesz, mint aki folyvást gyakorlatában maradt.

S a hajdemákok nem is ittak más bort, mint tokajit. Ki tudták válogatni a főurak és papok pincéiből az aszúszőlős átalagokat.

Másnap a preszjakai barlangból felkerekedtünk a mohilovi búcsúra.

Tizenkét napi járásnyi távolban esik az a barlangvárhoz.

Azon vidéken nem is tudtak tán róla, hogy vannak hajdemákok a világon, vagy legfeljebb a dajkák meséltek felőlők. Ki gondolt volna arra, hogy egy más országból kerekedjék elő egy ilyen hatalmas rablócsapat.

Mindig éjszaka utaztunk, olyan vadonhelyeket válogatva, amiken rendes utazó soha nem jár; nappal rejtőzve maradtunk sűrű erdőkben, mély laktalan völgyekben; kémeink, tudakozóink, mindenféle álruhákban mértföldnyire jártak előttünk.

Nem tértünk be semmi faluba élelmezés végett, ami szárított húst hoztunk magunkkal, azzal éltünk az egész úton, meg erdei gombával.

Végre megtudtuk, hogy a törökországi karavánnak mikor kell megérkezni Mohilov alá.

Egy mocsári erdő két oldalán elrejtőzünk, s két napig vártunk ott, életjelt nem adva magunkról.

Ekkor már utolsó élelmiszerünk is elfogyott, s minékünk a rejtekeinkben nem volt mit ennünk más, mint nyers békahús és madártojás.

Ott vonultak el előttünk a vásárosok, akik mind a mohilovi búcsúra siettek, megrakott öszvéreikkel, társzekereikkel; vitték a sok borsoskát, perecet, füstölt kolbászt, túrótládákkal, vendelyekkel, a drága borokat, méhsört tömlőkben, hordókban. Mi majd elepedtünk értük, s csak a kezünket kellett volna kinyújtani utánuk. De a vezér tilalmat vetett ránk: „Nem zabálni jöttetek most ide!”

Már fogytán volt a türelmünk, amint egyszer nagy dob-, trombitaszó jelenté, hogy most jönnek már, akikre oly szív-

szakadva várunk. Öszvéren, lótáhon, tevepúpon ülve, kétkerekű, ökörvontatta földött szekéren valami másfélezer ember. Közöttük feles számú katonák, páncélingben, ostromtutyival, alabárdal és muskétával. — Elegybelegy társaság volt.

Mi nagyon is sokan voltunk ellenükben; valami háromszázan.

Amint egy jelszóra egyszerre kitörtünk a mocsár bozótja közül, az egész karaván összezavarodott; a katonák elkezdtek lövöldözni, nem nézve, hogy kit találnak; mi pedig akárhová lőttünk, az a tömegben nagy pusztítást tett; lett nagy zűrzavar, aki futhatott, elfutott, prédára hagyva szekerét, öszvéreit; a hajdemákok ördög módra dúltak a megrémült vásáros nép között, hogy én egészen elkábultam a borzasztó öldökléstől, amihez hasonlót még sohasem láttam, s egészen elzsibbadtan ültem le egy zombikra. A fejem zúgott.

Egyszerre egy vén török kalmárt látok felém bicegni, a hóna alatt egy mankóval. Sánta is volt, vén is volt, meg is volt sebesülve.

Egyenesen felém tartott; s mikor odaért hozzám, mankóján végig ereszkedve a földre, azt mondá nekem:

— Nosza, fiam, húzd ki hamar a jatagánodat, s vágd le a nyakamat, kérlek.

Én csak elbámúltam ezen a furcsa kívánságon, s azt mondtam neki: „Nem teszem ugyan én ezt a bolondot.”

— De csak vágd le kérlek a nyakamat frissen; aztán neked ajándékozom az én „Koltuk-dengenegi”-met.

„Koltuk-dengenegi” annyit tesz törökül, hogy „Koldus tengetőbot”.

Én azt feleltem erre az öregnek:

— Már én bizony nem öllek meg téged, „baba”; mert én se nem haragszom rád, se gyilkos nem vagyok. Magam is úgy kerültem a hajdemákok közé, mint Pilátus a krédóba.

— Tudom, fiam — mondá az öreg. — Látom az ábrázatról, hogy te jobb ember vagy a többinél, éppen azért for-

dulok tehozzád, s egyúttal, mikor arra kérlek, hogy tégy velem irgalmas emberi cselekedetet, tégedet is boldoggá akarlak tenni. — Ne félj semmit az én nyakamat gyorsan levágni: nem lesz az gyilkosság tetőd. Mert meggyilkolni csak azt lehet, — ki élő ember; azt mondja az alkorán: ami egyedüli igaz könyv a földön. Én pedig nem vagyok élő ember többé; mert énnekem valamelyik lesben álló orgyilkos a puskájával a hasamba lőtt. Az ilyen seb pedig halálos és mindig gyógyíthatatlan. Nekem el kell pusztulnom vele. Ellenben a fájdalom és vérvesztés miatt elfutni nem bírok, s ha a rablók kezébe jutok, azok mindenféle válogatott kínzásokat fognak velem elkövetni. Azért kérlek, hogy szabadíts meg egyszerre a szenvedéseimtől, s vágd le a nyakamat ezzel a szép jatagánnal. Nézzed, milyen szép jatagán. Ezt is neked adom örökbe.

Nekem azonban még ekkor sem volt kedvem az ő kopasz fejét levágni, s leráztam a nyakamról a kérelmével.

— Eredj, baba, ha meguntad az életedet, vágd le magad a nyakadat azzal a szép jatagánnal, vagy kösd fel magadat, elég sok szép fa kínálkozik itt számodra az erdőben.

Erre az öreg török áhítatos képpel így felelt:

— Jaj, édes fiam, azt én nem tehetem. Tudod, hogy az alkorán szerint (amely pedig egyedül igaz könyv a földön) hétféle pokol van; egyik mélyebb és gonoszabb, mint a másik. A legfelső a mienk, igazhívő muzulmánoké, a második mindjárt a tiétek, Krisztus híveié; a hetedik, a gychenna pedig az istentagadóké; de a negyedik, a „*Morhut*” azoké, akik öngyilkosul maguk vetnek véget az életüknek. Nekem tehát három pokollal mélyebben kellene leszállnom, ha a te tanácsodat akarnám elfogadni. És abban a három pokolban háromszázharminchárom esztendeig kellene bujdokolnom, amíg csak a magam poklába eljutnék; amíg, hogyha egy hitetlen kezétől esem el, amilyen te vagy, az alkorán szerint, mely bizonyára nem hazudik: egyenesen a paradicsomba jutok föl.

Nagy volt a csábítás. Egy jámbor törököt a pokolból egyenesen a paradicsomba szállítani föl — egyenesen a saját kívánatára. De én mégis ellenálltam. Eszembe jutott, hogy a saját szentírásunk, amely pedig szintén egyedül igaz könyv a földön, azt mondja, hogy aki fegyverrel öl, fegyver által fog elveszni, s megint csak eltoltam magamtól az öreget, aki mindenáron rám akarta kötni a fejét, mint a házaló festett kelméjét.

— De lásd, neked adom a koltuk-dengenegimet is — könyörgött az öreg előttem.

— Aztán hová leszek én a te mankóddal?

— Nézzed, fiam — szólt az öreg. — Ha ezt a hónaljtaszti lestrófolod róla, hát meglátod, hogy ez a koltuk-dengenegi meg van töltve arannyal.

Azzal lestrófolta az öreg a mankó vánkösát, s egy csomó aranyat töltött ki belőle a markába. Nagyon sok pénz lehetett ott. A szemem is káprázott tőle.

— Ezt mind neked adom.

Én mégis ellenálltam a csábításnak.

— Nem ér az nekem semmit, baba; a hajdemákoknál az a törvény, hogy senkinek se szabad magánál pénzt tartani. Amit rabolnak, a Preszjaka-barlangba érve, mind átadják a vezérnek, s az mind a közös kincstárba vándorol. Jaj volna annak, akinél egy árva lengyel garast megtalálnának. A hajdemák nem magának rabol; hanem a társaságnak. Mert a hajdemák semmiért sem fizet. Azért énnekem a te aranyaid semmit se használnának, csak veszedelmemre volnának.

— Dehogynem — szólt az öreg —, látod, fiam, te jobb ember vagy, mint a többi, fiatal vagy még; nem neked való élet ez. Ha az én sok pénzemet öröklöd, azzal elmehetsz Oláhországba, Havasalföldre, ahol senki sem ismer rád. Vehetsz magadnak falut, kastélyt, jobbágyokat, megházasodhatol, talán van is már fiatal szeretőd: élhetsz vele nyugodalmasan, boldogan; nem kell az erdőket, barlangokat bújni.

Ez a szó szeget ütött a fejembe. Eszembe jutott az én kedves, jó Madusom. Ha én azt a Vizpa-Ogródból magammal elvihetném; ha én őt tisztességes, boldog életű úriasszonnyá tehetném! S miért ne történhetnék az meg? Most már zászlótartó vagyok a hajdemákok között. Nemsokára alvezér leszek. Egyszer, mikor a Nyedzvedz valami rablókalandra a társaság zömével messze eltávozik, én az otthon maradtakat leitatom: egy kis jó theriákat keverek a méhserük közé, s mikor valamennyit elnyomja az álom, én Madusommal együtt megszőköm tőlük. Ez olyan kecsesgondolat volt, hogy önkénytelenül nyújtottam ki a kezemet az öreg török handzsárja után.

— De hová dugjam én el ezt a te sok pénzedet?

— Hagyd csak a koltuk-dengenegiben. Mikor visszakerülnek a hajdemákok, panaszkodjál előttük, hogy a lábad összezsongorodott a hideg mocsárban állástól. Sok emberen megesik az, aki a vízben meghűti inait, hogy azok összerándulnak, s örök időkre kacska marad. Akkor bizonyosan el is fognak hagyni maguktól, mert sánta cimborát nem örömet hordanak magukkal a rablók. Te pedig a kincseket folyvást a te hónad alatt hordozhatod.

S aztán még megtanított rá az öreg, hogy hogyan kössem össze a bal lábamat, hogyan tegyem a sarkamat a koltuk-dengenegi kiálló csapjára, s hogy járjak azontúl fél lábon.

A Madusomra gondoltam, akiért el tudtam volna fél lábon menni egész Jeruzsálemig.

— No mármost, hát fogd a jatagánom a markodba — szól az öreg, s aztán még ő tanított, hogy hogyan bánjak vele. — Ne úgy csapj le vele, mint a mészáros a taglóval, hanem úgy húzd végig csapás közben, mint a hegedűvonót. Majd én odatérdelek eléd. Aztán csak ide vágj, nézd, ahol az első gerinccsont kiáll a nyakszirtből. Aztán merően odanézz a szemmeddel, ahová vágysz, s a jatagánt egyenesen fogd, hogy a markolata megfeküdjön a tenyeredet, akkor szépen az élével fog találni, nem bicsaklik félre.

Addig beszélt, addig biztatott, míg egyszer az ördög megasztította a kezemet (aki mindig ott leskelődik a halandó ember háta mögött), s én csak azt vettem észre egyszer, hogy egy fej nélküli ember esik a lábamhoz, a két térdemet átölelve, míg egy ember nélküli fej messze gurul alá a lejtőn ide-oda csapva magát a fák törzseihez.

(— Homicidium; emberölés — diktálá a soltész a jegyzőnek.

— Igen, de enyhítő körülmények között — veté közbe a nagyfejedelem —, a megöltnek saját kívánatára, az alkorán helyeslése szerint, s a hátul leskelődő sátán incselkedése mellett.)

— Mégis emberölés volt az — folytatá Hugó. — S én nagyhamar megbántam, hogy ezt tettem; mert keservesen meglakoltam érte. A véres tett végrehajtása után fogtam a mankót a hónom alá, s megpróbáltam sántikálni. Úgy baktattam a cimboráim után.

Azok roppant prédát ejtettek. Aki el nem futott a karavánból, azt levágták, s lerakva az elfogott öszvérekről a zsákmány javát, azt a saját vállaikra vették; mert azon az úton, amelyen ők jární szoktak, teherhordó állattal nem lehet botorkálni.

Mikor én a mankóval sántítva eléjük kerültem, nagy hahotával fogadtak.

— Hát téged mi az ördög lelt? — kérdé tőlem a Nyedzvidz.

— Jaj, hagyd el, oda vagyok! — nyöszörögtem én keservesen. — Koldussá lettem, amint egy sánta törököt, aki a mankós lábával nem tudott előlem elfutni, megöltem, az haldokolva azzal átkozott meg, hogy „No hát vedd hasznát a koltukdengeneginek, s légy olyan sánta, mint én!” S abban a percben úgy összezsugorodott a bal lábam, hogy nem tudom többé kinyújtani.

— Bizonyosan megbánta a lábad a hideg vízben álldogálást — monda Nyedzvidz. — Megesik az az ilyen kényes kutyán, mint te vagy. De ne félj semmit. Van közöttünk, aki az ilyen baj meggyógyításához ért. Hej! Przepiórka! Jer ide!

Megszeppentem. Ha vizsgálat alá veszik a lábamat, kisül, hogy semmi baja sincs. Igyekeztem az inaimat minél jobban megfeszíteni, hogy görbe maradjon a lábam, amíg Przepiórka tapogatja, kenegeti, húzogatja, hogy csak úgy ropog bele minden csontom.

Egyszer aztán azt mondá Przepiórka, hogy:

— Bizony, össze van ez a láb zsugorodva egészen.

Erre én elfelejtkezem magamról, s ijedtemben ki akarom nyújtani a lábamat . . . s akkor aztán még nagyobbat ijedek. A lábam, amit sántának hazudtam, valósággal össze volt zsugorodva, nem tudtam többé kinyújtani.

Megvert az Isten. Rajtam maradt a veszedelem, amit magamra hazudtam.

Csakugyan sánta maradtam igazán, s nem tudtam lépni a *koltuk-dengenegi* nélkül.

Hej, hogy átkoztam magamban azt a vén törököt, aki a *koltuk-dengenegit* örökül rám hagyta!

4. A BERDICOVI ZÁRDA

Ne búsulj semmit! — monda Nyedzviédz, mikor azt látta, hogy keservesen vakartam a fejemet, azon való bánatomban, hogy a lábamat nem bírom leereszteni. — Most vesszük még csak igazi hasznodat, hogy megsántultál. Ilyen ember kellett nekünk régen.

Azzal parancsot adott egy széles vállú fickónak, hogy vegyen föl a nyakába, s aztán úgy lovagoltam emberháton, ha az egyik elfáradt, változtatva a paripát egész az ocakovi erdőig. A gonosz hajdemákok azzal álltak rajtam bosszút a kényszerű megnyergelésért, hogy folyvást dalolták előttem-utánam azt a gúnydalt, hogy: „Fáj a kutyának a lába. Megütötte a szalmába.”

Az ocakovi erdőben pihenőt tartottunk, ott azután azt mondta nekem a Nyedzviédz:

— No, Barán, te tovább nem jössz velünk, hanem elkecskebokázol a bicebóca lábaddal Berdicovba. Ott kikémleled a dörgést. Aztán visszasántikálsz hozzánk a Preszjaka-várba, s hírül hozod, amit kitanultál. Akkor aztán attól függ, hogy milyen erővel induljunk neki. Mert én el akarom foglalni Berdicovot.

A mohilovi merénylet csodálatos sikere elkapatta a rablóvezért. Mivelhogy itt háromszázad magával kétezer embert szétvert, akik közül legalább ezernek volt puskája, most már nem kevesebbre gondolt, mint hogy egy bekerített várat bevegyen ostrommal.

Arra pedig, hogy valaki Berdicovba bejusson, semmi sem volt olyan jó alkalmatosság, mint egy sánta láb.

Messze földről, még külső országról is ez volt valamennyi sántának, kacskának, zsugorodott tagúnak és inaszakadtnak a találkozó helye.

A berdicovi úton egyik csapat a másikat érte, aki mind a csodatevő helyre igyekezett. Aki rongyos volt, mankójával mérte végig az utat, a tehetősebbek öszvérre kötözve vitették magukat. A falusi parasztot talyigába fektetve tolt a felesége; a grófok aranyos zsellyeszékben vitették magukat, s a polgárok kétkerekű ökrös szekeren utaztak mind Berdicov felé.

Berdicov a fehér barátoké volt, egy kellemes völgy teknőjében kiemelkedő halomra építve. Maga a kolostor erős bástyákkal volt körülvéve, amiket még körös-körül vízárak is védett, sánckarózáttal. A domb tövében volt egy hévízforrás, mely az árkokat ellátta, s távolabb már hétkerekű malmot hajtott. E vízárkon át csak szűk felvonó hídon lehetett a bekerített kolostorba bejutni. A tömérdek búcsújáró nép — a kolostor falán kívül épült városkában talált elhelyezést, s egy-egyre száz embernél többet nem eresztettek be, akármilyen

nagy ünnep volt, mert több nem is fért be a templomba; hanem ha nagy volt a sokaság, egész nap tartották a misét, az egyik száz ember bejött az egyik kapun, a másik száz kiment a másikon. Az udvaron, a bástyákon pedig állig, sarkig fegyverezett őrség volt felállítva mindig éjjel-nappal, s gond volt rá, hogy a látogatók semmiféle fegyvert be ne hozzanak magukkal.

Mert a berdicovi kolostorban mesés kincsek voltak felhalmozva. Nem csodálom, hogy úgy fájt azokra Nyedzviedznek a foga.

Egy oltár vert ezüstből csinálva, amit Sztaniszló fejedelem ajándékozott a kolostornak; egy áldozóasztal, aminek tömör arany táblájára volt felvésve az ajándékozó Leszczinszky grófnak a csodás története; fogadalmi képek, csupa drágakövekből rakott mozaikmunkával, aranykelyhek és -medencék, karbunkulusoktól szikrázó szentségtartók, régi koronák, amiknek viselői kétszer akkora fejűek lehettek, mint mi vagyunk; kereszték, miken a zaffiroktól és igazgyöngyöktől nem látzott az arany; drága ereklyetartók, ezüstszekrények, miken aranyból vert szobrok vannak; — aztán csodálatos mesterművű órák, amik mind jártak, ütöttek és harangoztak, s e szemvakító pompa és gazdagság, e kincshalmaz és művészi remek közepett — azok a mankók, amiket az itt csoda módon meggyógyult nyavalyások itt hagytak.

Mikor legelőször e kincstárházba beléptem, a sok drágaság között ezeket a mankókat láttam meg legelőbb.

Hej, de örömetest itt hagynám én is azt az átokverte koltukdengenegit, ami a hónom alá szegődött, a benne levő aranyokkal együtt.

Aztán megzendült az ének a kórusban.

Én nem tudom azt kimondani, hogy mit éreztem az ének alatt. Nem láttam én e templomnak sem ezüstjét, sem aranyát; nem számláltam, mennyi mázsára mehet az, mert én csak azt a szentképet néztem ott az oltáron, ami le nem vette

rólam a szemeit, mindenütt rám nézett, mintha a lelkembe nézne, s ott olvasná, hogy én e szent helyre gonosz, istentelen szándékkal jöttem, s szemrehányásokat tenne érte; az az ének egészen kiforgatott az idáig hozott gondolataimból, úgy-hogy senki a nyomorékok és szenvedők gyülekezetében őszintébb vezekléssel nem verte a mellét öklével, s nem csúszott térden a márványpadlat fölött, mint én.

Midőn a szertartásnak vége lett, egyenkint mindenkit odabocsátottak a perjel elé, hogy átvegye az áldást.

A perjel hosszú ősz szakállú agg volt, ahogy az öreg Istent festik. Minden vonásában az a végzetetlen jószág kifejezése.

Előre tudunkra volt adva, hogy a fehér barátok a beköszöntő látogatóktól nem fogadnak el semmi ajándékot. Csak a búcsúvételnél teljesíti azt, akinek tetszik. A perjel kiosztja az áldást az eléje járulók között; anélkül, hogy kérdené, ki az igazhívó, ki az eretnek; — lehet zsidó, lehet mohamedán, mindenkit egyformán megáld. S lehet valaki tele halálbűnökkel és vétkek elkövetésének rémes szándokaival: meg nem gyóntatja elébb. Megáldja, úgy bocsátja el, s csak azután, ha a megtérő vétkes visszatér másodszor is, megenyhülve, akkor fogadja el tőle a gyónást és az ajándékot.

Én egészen megtörve kerültem ki a templomból. Elfeledtem, hogy miért vagyok ide küldve. Nem jutott eszembe kikémleni a sáncok erejét, a felállított mozsarak lökéességét, az őrség létszámát, csak bicegtem a többi búcsújárókkal tova, annak a zsolozsmának a dallamát dúdolván magamban, amit a többiek hangoztattak; míg a hévízforráshoz elértünk. — Itt engem is levetkőztettek, s beleültettek egyikébe azoknak a bakoknak, amiken a sánták, zsugorodottak úszkálnak a víz fölött. Urat és szegényt nem lehet itt megkülönböztetni.

Mikor kijöttem a vízből — már nem voltam sánta többé. Az összezsugorodott lábam olyan ép volt, mint a másik.

— Miraculum! Miraculum! — kiáltozá az egész gyülekezet, s én magam elkezdtem sírni, mint egy gyermek.

Hát mégis van Isten! Dacára annak, hogy én annyiszor mondtam, hogy nincs?

Hát nem bánthatom meg őt annyira, hogy mikor hozzá fordulok, meg ne bocsásson?

Fogtam a mankómat, most már nem a hónom alá, hanem a vállamra vetve, úgy tértem vissza a perjelhez.

Rám ismert, és szelíden mosolygott.

Odatérdeltem elé, s azt mondtam neki, hogy gyónni akarok. És aztán meggyóntam neki mindent.

Hogy a hajdemákvezér megbízásából jöttem ide, kolostora erősségét kikémleni. Hogy a rablók meg akarják támadni Berdicovot, s van ostromágyújok is, amivel a falakon rést lőjenek. Van négyszáz elszánt cimborájuk, aki képes halálveszéllyel megmászni a falakat.

Az ősz perjel meghallgatta gyónásomat, és feloldott.

Aztán azt mondá:

— Eredj vissza azokhoz, akik küldtek. És aztán vigy nekik tudósítást arról, amit tapasztaltál. Hadd jöjjenek. Te maradj ott velük, és amit rád bízna, hogy az ostromágyúval lövesd a kolostort, azt teljesítsd.

— Én tegyem azt, atyám? — szólék elbámulva.

— Igen. A pattantyústól függ, hogy milyen sikere legyen az ágyúzásnak. Lőhet jól, lőhet rosszul. Inkább te légy ott, mint más.

— Rajta leszek, hogy rosszul lőjek.

— Tőled függ, hogy a felmentésünkre jövő seregnek elég időhaladéka legyen megérkezni. Te az ostromot elhúzhatod hosszasan.

— Úgy fogok cselekedni.

Annak a bizonyására, hogy a szavamat híven be fogom váltani, otthagytam a töröktől kapott mankómat is a perjelnél. A hála is ösztönzött rá. Cserébe egy kigyógyult sánta lábért még az olyan mankó sem drága, ami arannyal van béelve. Azt is megmondtam a perjelnek.

— Jól van, fiam — szólt a kegyes öreg. — Ha bennünket megszabadítani serénykedel, s a veszedelem elfordul rólunk, én visszaadom a nálunk hagyott aranyaidat, s még azonfelül is adok neked valamit, ami többet ér sok siklus aranynál: utat a megtérésre. Be foglak ajánlani az ország hatalmasaihoz, hogy derék ember módjára élhess tovább, s nevednek becsületet szerezz. Ezt a Szűz Mária-képet pedig vidd haza a feleségednek.

Egészen megtérve, töredelmes szívvel kerültem vissza a Preszjaka-barlanghoz.

Ott azonban rögtön újra kellett kezdenem a hazugságot, mert ezáltal a hajdemákok törbecsalása volt a célom. Cimboraím ujjongva fogadtak, amint meglátták, hogy ép lábbal jövök; én aztán azt hazudtam nekik, hogy valami boszorkány gyógyított meg ördögös ráolvasással a tagzsugorodásból. Azt elhitték. Ha elmondtam volna igazán, hogy a berdicovi perjel áldása fogott rajtam, mindjárt gyanúba vettek volna.

Akkor aztán haditanácsot ültünk, s én elmondtam a vezérek előtt, amit a számukra hoztam.

Annyit már kifundáltam a magam eszével, hogy a jó hazugsághoz megkívántatik, hogy legyen benne valami igaz; mert anélkül az embert hamar rajtakapják.

Leírtam a kolostor kincseit, hozzátéve még azokat is, amiket nem láttam, a kádakkal álló arany- és ezüstpénzt. Erre fájt leginkább a hajdemákok foga. A Nyedzviédznek magas vágyai voltak. Az volt a terve, hogyha egyszer nagyon sok pénzt összegyűjtött, zsoldjába fogadja valamennyi szétszórt rablóbandáját a Kárpátoknak, s azokkal egyszerre közös terv szerint megrohanja a halicsi városokat, a főurak kastélyait lerombolja, s aztán kikiáltatja magát nagyfejedelemnek. Számított rá, hogyha az urakat és papokat kell kirabolni, a nép melléje áll.

Egész éjszakán át elbeszélgetett velem e rémséges terveiről, amiknek sehol sem volt vége. Meg nem akart addig állni,

amíg valamennyi istentelennek pápájává meg nem teszi magát.

A kolostor erődítményeit aztán úgy írtam le a rablók előtt, hogy azok hosszú ostromot várnak, s igen erősen vannak védelmezve. Pedig a mi csatakigyónkkal az első nap rést lehetett volna rajtuk lőni, s az ő rozsdás tarackjaik nem sok kárt tehettek az ostromlókban. A perjelt magát úgy írtam le, mint aki nagy hadvezéri talentum. A vízárkok leírásával, amik a víz alá rejtett hegyes karókkal vannak teletűzködve, egészen elvettem a kedvét a rabló hadnak, hogy rohammal támadja meg a sáncokat. A „spanyol lovasokról” és tűzakkokról is tudtam nekik csodadolgokat beszélni, úgyhogy egészen megnyugodtak az én szakértően formált tervemben. Én a mi sugárágyúnkkal a bástya egy részét úgy fogom lerombolni, hogy annak az omladványa a vízárkot betemesse, akkor azután ott a résen könnyen keresztülhalunk.

A Nyedzvedz kedvét annyira megnyertem, hogy teljhatalmat adott az ostrom vezetésére.

Én különös kegyül csak annyit kértem tőle, hogy engedjen egy napra visszamennem a Viszpa-Ogródba, hadd látom meg az én kedves Madusomat, aki azóta azt hiheti, hogy tán meg is haltam.

Nem örömet állt rá Nyedzvedz.

— Ismerem az asszonyfélét. Nem jó a harcosnak asszonyal szóba állni, mikor harcba akar menni. Az még rosszabb, mintha imádkoznék. Az asszony mindjárt sír, s abban a vízben a gyöngye szív hamar megolvad.

De én addig erősködtem a kívánságom mellett, hogy kénytelen volt engedni.

Még egyszer megnyitották előttem a Viszpa-Ogród sziklafolyosóját.

Szép őszi délután volt, mikor e meredek sziklalépcsőzeten a csendes kis sziklaszigetbe leballagtam.

Már messziről hallottam, kis házunkhoz közeledve, az én kedves Madusom ismerős danáját.

Megérezte a jó lélek, hogy közeledem, és kifutott elé.

Mintha most is látnám, milyen szép volt, milyen öröme volt.

Azt hitte, hogy már most ottmaradok végképp.

Nem rontottam el az örömet. A búcsúzás pillanatára halasztottam azt a szót, ami majd könnyekre fakasztja, hogy újra eltávozom messze, veszélyes útra.

Azt az egy éjszakát boldogságban akartam eltölteni.

Engedtem neki, hogy előbb ő mondja el a maga dolgait. Hadd dicsekedjék el velem, mennyi aszalt gyümölcsöt, mennyi füstölt pisztrángot rakott el télire, hány döböz túróval látta el a házat. Milyen szép vásznat szőtt a maga természetellenből. Aztán nagy pirulva, nagy dicsekedve megmutogatta a maga készítése kincseit. Egy kis parányi gyöngyös főkötőcskét, egy legapróbb embernek való zubbonykát, hogy azoknak a láttára majd a szívem ugrott ki a helyéből.

Azt suttogta hozzá, hogy mikor a karácsony ünnep eljő, akkor az ő betlehemi jászolkája is kész lesz.

Óh, mint szerettem volna itt maradni nála: — örökre a Viszpa-Ogródban maradni.

De hát nem lehetett. Nagyobb terveim voltak velem. Ki akartam őt innen szabadítani; elvinni magammal, s úrasszonyt csinálni belőle.

Mikor aztán ő kifogyott a dicsekedésből, akkor rám került a sor, hogy mondjam el én is, ami azóta történt velem.

No, azzal nem volt ok valami nagyon dicsekedni. S úgy tapasztaltam, hogy az a Madus, aki a Viszpa-Ogródban a galambokat eteti, nem ugyanaz, aki a Nyedzviédzsel minden rablókalandra együtt járt; mert a karaván kirablása történetének elmesélése alatt valósággal kilelte a hideg, úgy elborzadt tőle. Hát még mikor a sánta lábam történetét elmond-

tam neki! De újra felmelegedett aztán, mikor meggyógyulásom csodáját elbeszéltem, s attól aztán ő is meggyógyult végképp, mikor a Boldogságos Szűz képét átadtam neki, amit a perjel küldött.

Pedig ez a kép lett a halála.

De hát az lett az üdvössége is.

Csak reggelre kelve mondtam meg a jó léleknek, hogy itthon létem ideje letelt, s megint odább kell mennem.

Hogy marasztott csókjaival! Hogy borult a nyakamba, s aztán meg a térdeimhez! Nem akart elereszteni. Tán előre megérezte, hogy e testben nem fogjuk egymást többé látni? Hasztalan biztattam, vigasztaltam, hasztalan esküdtem neki, hogy visszajövök érte, hogy csak ezért megyek el most is, mert az ő sorsáról akarok gondoskodni: nem vette be a jó szót; de elkísért az egész sziklalépcsőn fel, s talán velem jött volna vissza a barlangba, ha ott szembe nem jött volna ránk az apja.

A Nyedzviédz aztán visszariasztá. Azzal ijesztette, hogy a hajdemákok közé nem jó vetődni ilyen menyecskének: mert a rablók babonája az, hogy akinek egy nem született kisgyermek kis ujjja van a zsebében, azt nem sebz meg se golyó, se kard.

Még egyszer meg akart csókolni, de a Nyedzviédz közénk állt, s azt mondta: „elég volt!” Aztán betaszított maga elé a sziklafolyosó szájába.

Én, amíg csak a világító nyílás látható volt, vissza-visszanéztem, s mindig ott láttam állni az én Madusemat a kerek nyílás közepén.

Olyannak látszott előttem, mintha egy szent állna a fényes glória közepett.

A folyosó egyre sötétebb lett, s az a glóriás kép annál fényesebbnek látszott. Egyszer aztán elhajlott a síkátor, s az én vízióm eltűnt.

Mi még aznap felkerekedtünk négyszáz hajdemákkal meg

a sugárágyúnkkal, s nappal végigvonulva a preszjakai völgyön, az éj oltalma alatt, szép holdvilágnál kijutottunk az országutra, ahol nem féltünk semmi ellenállástól többé.

5. A KARÁCSONYÉJ

Ősszel kezdtük el az ostromot, s én olyan szépen vezettem azt, hogy a december is ott talált bennünket. Hároniszor is megváltoztattam az ostromlőveg helyét, s olyan nagy távolból lőttem vele, hogy nem tehetett nagy kárt a falakban.

A Nyedzviédz ugyan mindig sarkallt, hogy menjünk közelebb a bástyákhoz; lám, azoknak az ágyúgolyói is csak úgy gurulva jönnek már idáig; s egyszer a maga paraszt eszével ki is találta a térségen a legjobb pontot, ahonnan a váracstot egész sikerrel lehetett volna lövetni, s kényszerített, hogy ott állítsam fel az ágyúmat. Szót kellett fogadnom; de én, mialatt a sáncokat éjszaka elkészítettem, lopva egy hordócska lőport helyezék el a földeskosarak alá. Reggel aztán azt mondtam Nyedzviédznek, hogy vigyázzunk magunkra, mert itt a várbeliek tűzagnát ásnak alánk: az éjjel jól hallottam, amint a föld alatt dolgoztak; a földre helyezett dob bőrén a ráhintett borsószemek csak úgy táncoltak.

Nem akarta elhinni. Azt mondta, hogy megeszi ő azt, aki a várból idáig vakandokmunkát mer csinálni, s csak azért is ottmaradt a következő éjjel is, a lövetés sikerét megfigyelni.

Én aztán azt tettem, hogy egy hosszú nádszálat dugtam bele az elrejtett lőporos hordóba, azon húztam keresztül a salétromos zsineget, mert óvatosnak kellett lennem: a Nyedzviédznek finom szaglása volt; lőtávolon kívül meg tudta érezni a kanóc szagát, ha valahol lesben elrejtett ellenség várt reá. Így nem érezhette azt meg.

A lőpor aztán a legjobbkor lobbant föl, mikor éppen a Nyedzvidz a mellvédnek támaszkodva, bámult a kilőtt golyó után. Úgy kellett őt a lábánál fogva kihúznom a sánckosarak alul. Azért kutya baja sem lett, hanem a kedve egészen elment olyan közléről lövetni a várat, ahonnan tűzagnával elérik az embert, s tanácsomra megint visszamentünk a távoli dombra.

Azzal biztattam a zúgolódó hajdemákokat, hogy mikor beállnak a téli fagyok, akkor a vízárkok is mind befagynak, s nekünk könnyű munkánk lesz a jégen keresztül ostrommal mászni meg a falakat. Azt azonban elhallgattam előlük, hogy a hóforrás sohasem engedi befagyni a sánccárokban a vizet, s ha nekünk orrunk-fülünk lefagy is, de a sánccárok be nem fagy.

Eközben szépen eljött a karácsony. Rám nézve sokszorosán várva várt nap. Az örök-kalendáriumot ott hordtam az óráim láncára akasztva. Bázeli munka volt mind a kettő.

Kegyetlen csikorgó hideggel köszöntött be a karácsonyszombat reggele; északi szél fúj, csak úgy hordta a havat, hogy tíz lépésnyire nem lehetett látni. Éppen ilyen időre számítottam.

Az ágyúzást félbe kellett hagyni, miután a vár éppen nem volt látható a hófergeteg miatt; a hajdemákok mind a sátorokba húzódtak, s ott ittak és kockáztak. — De hát mire kockáztak, ha pénzt nem volt szabad maguknál tartani? Pofoncsapásra. A nyertes fizetett, a vesztes állta. Sohasem volt kedvem ehhez a játékhoz. De a hajdemákoknak bolond kedvük telt benne.

Én azalatt, míg minden sátorban folyt a tivornya, hangzott a részeg lárma, káromkodás, csendesén meghúzódtam a magam sátorában, s visszagondoltam elmúlt éveimre, mi minden történt velem ezen a szent napon. Elkezdve az első gyermekkori emléken, mikor az anyám karján ülve, az első mézeskalácsbábot levettem a karácsonyfáról, s aztán sajnál-

tam megenni, mert aranyos volt. Azután eljutottam a viszapogródi házikóig, s azon gondolkodtam, hogy amíg én itt a hótól félig betemetett sátorban hallgatom a hideg szél zúgását, távoli harangok bongását, közeledő paripák dobogását, vajon azalatt az én kis Madusomnak elkészül-e már a betlehemi jászolka?

A berdicovi kolostornak valamennyi harangja zúgott éjféli misére. Körülöttem valamennyi sátorban danoltak trágár dalokat. A vezér sátorában a pópa egy misének a paródiáját énekelte. Künn a szél szétzavarta az égen a felhőket, a holdvilág előtt százféle boszorkányalak repült végig, egész rajostul, mindenféle torz idomokat öltve: azok ilyenkor mind találkozót tartanak. A berdicovi várbástyákon lehetett látni a processziót, amint a tömérdek lámpások hosszú sora a templom felé elvonult. A szél azalatt, mint az éles homokot, úgy szitálta az apró, de sűrű havat idelent.

Egyszer aztán, amit olyan régen hallgattam, fülemmel a földre fekvve, a lódobaj egész közelből kezdett hangzani. Most értek el a sziklaútra, melyről a szél elseperte a havat; amíg a síkon a mély hóban gázoltak, nem volt oly észrevehető a nesz: ezek Visznoviczky herceg dragonyosai!

A találkozó erre az éjszakára volt nekik kitűzve, amikor a hajdemákok a dorbézolástól elázva, sátoraikban fognak heverni.

Magam nem vártam be őket. Sötétben minden tehén fekete. Ha valamelyik dragonyos egyet húz a tarkómra, jókor lesz már aztán mondogatnom, hogy én ez vagyok és nem amaz! Hirtelen kibújtam a sátoromból, nyakamba kaptam a köpenyegemet, s elkezdtem szaladni toronyirányában Berdicov felé. Amint az első futamodás után megálltam lélegzetet venni, s visszapillantottam az elhagyott táborhelyre, most már a földön láttam azt a boszorkányfutást, amit eddig az égen, csakhogy a szélllel ellenkező irányban. Egy bomladozó ördögrajt gázoló Szent György alakok villámkardjaitól paskolva; ádáz futás,

üldözés, a fehér havon fekete tömegeknek előre-hátra hömpölygése. Az éjjeli támadás minden lövöldözés nélkül ment végbe. Mi történt a hajdemákokkal, nem tudom, mert én megint a lábam közé kaptam a földet, és futottam, míg csak el nem értem a vízpartig. Ott azután a kapu előtt addig kiabáltam, míg le nem eresztették értem a felvonóhidat.

Az éjféli misének éppen akkor volt vége. A szerzetesek hosszú nyelű lámpásaikkal a templomi körmenetet vezették, és énekelték a dicsérő zsoltosmát, amit azután a mögöttük járó polgárok, s a kolostorba szoruló mindenféle nyomorékok, sánták, bénák kórusa utánuk zengett.

Hej, hogy bomlott egyszerre az egész ájtatos processzió, amint eléjük álltam a mennyezetvivőknek ezzel a szóval: „Itt van a Visznovieczky herceg, s veri a hajdemákokat!” Hej, hogy félbeszakadt egyszerre a zsoltosma, hogy rivallta egyszerre minden torok: „ad arma!”; hej, hogy hagyták ott maguk a mennyezetvivő szenátorok a perjelt az utca közepén, hogy puskáikért hazaszaladjanak, még a sánták is fél lábon ugráltak, s mankóikkal fenyegetőztek. Most már a hajdemákok felgyújtott sátorainak világánál a bátyákról is lehetett látni az ostromlók veszedelmét, kik a felmentő sereg elől hanyatt-homlok rohantak, amerre nyitva volt a világ. Most már a vitéz városi polgárság sem tartóztathatta vissza hősi indulatát; ki mi fegyvert kezébe kaphatott, rohant vele a hídon keresztül ki a csatamezőre; a barátok keresztül a kezükben vezették elől, s a koldusok, mankóval kezükben, biztatták hátul a kirohanó sereget, mely ezen éjjel nagy pusztítást követett el a hajdemákokban, mindazoknak, akiknek a draganosok már levágták a fejeiket, még a lábaikat is levagdálva.

Hogy a Nyedzviudz maga megmenekült-e a nagy mészárlásból, azt ezúttal nem tudhattam meg, hanem hogy én magam megmenekültem mind ebből a veszedelemből, mind a hajdemákok körmei közül, azért ugyan hálát adtam az Úr Istennek.

És ezzel végződött az én rablói életpályám.

Itt szünetet tartott a vallomástevő vádlott, magának is szüksége levén a pihenésre, a bíráinak is.

(— Cogito — mondá a nagyherceg —, hogy reus a causa kimenetele által rehabilitálta magát: amennyit vétett, annyit helyrehozott. Isteni miraculum által salválódott; s nem illik ott, ahol a mennyei bíró absolutiót adott, a földi bírának condemnálni.)

(— Óh, hiszen ha kegyelmességed rábízza erre a calefactorra, hogy magyarázza ki a gonosztetteit, ez mind a huszonkettőt úgy felcicomázza, hogy a végén még beatificatióját fogjuk indítványozni! — mondá erre a soltész.)

(— Nihilominus, ez a főbenjáró bűne deleáltassék!)

A HERCEG SZOLGÁLATÁBAN

I. MALACH

Másnap folytatá a vádlott vallomását.

.....

E csodálatos megszabadulásom után annyira elfogott a kegyesség, hogy elhatároztam magamat, hogy áttérek a római katolikus szentegyház kebelébe. Nagyon szívemre hatottak azok az ünnepélyes szertartások, a lélekemelő ájtatosság s a papok kegyessége. De ami leginkább megnyerte a lelkemet, az volt a gyónás. Milyen jólesik az embernek, ha egyszer magáról beszélhet, ha talál valakire, akinek elmondhat olyan titkokat, amiket egyedül ő maga tud, amik álmában kínozzák, amik ki nem akarnak a fejéből menni, amik vele járnak, kelnek, ébrednek, mindaddig, amíg valakinek el nem mondhatja. S még aztán bűnbocsánatot is kap! Visszanyeri az adóslevelet, ami az ördög kezében volt. Nekem nem volt elég egy nap, egy egész hétig tudtam gyónni a jó páter Agapitusnak.

Utoljára aztán azt is meggyóntam neki, hogy nagyon unom már ezt a szent életet itt a kolostorban, ahol egész nap beteget kell ápolni, s szeretném valahol künn a világban folytatni — ha nem is az eddigi bűnös életet —, de mindenestre mulatságosabb napokat az eddigieknél. Arra kértem, hogy ajánljon be engem valahová egy lengyel dynastához valami olyan hivatalba, ahol kevés a dolog, és sok a multság. Van ilyen úr elég, s azoknak van szükségük ilyen emberre, mint én.

— Jaj, édes fiam — mondá a kegyes atya —, azt, hogy én tégedet valamely keresztyén világi úrhoz berekommendáljalak, semmiképpen nem tehetem; mert nem volna elég azt bizonyítanom, hogy jelenleg igen kegyes confrater vagy; azt is bizonyítanom kellene, hogy mind ekkorig tiszta életű, kegyes ember voltál. Annak pedig én az ellenkezőjét tudom. Hamis tanúbizonyságot tennem pedig énnekem nem szabad. — Hanem azért segítek rajtad. Íme, visszaszolgáltatom a nálam hagyott mankódat. Azon módon tele van arannyal most is. Fogd ezt, sántikálj be vele Lembergbe, koldusi ruhában ott keresd fel a zsidó városban Malach mestert. Rátalálsz, csak kérdezősködjél. Az egy gonosz életű, ördögök cimborája. Rég megérdemlette volna, hogy máglyára kerüljön, oda is jut, ha a szent inkvizíció behozatik. Ez a neked való ember. Annak mondd el, hogy mire van szükséged. Az megérti, — és ha megismerteted vele, hogy a mankódban mi rejlik, tudni fogja, hogy miképp segítsen rajtad; mert az rég elzalogosította a lelkét a pokolnak. — Én nem segíthetek rajtad.

Én magam is átláttam, hogy egy ilyen kegyes életű férfiú hamis adatokkal teljes ajánlólevelet nekem, notórius bűnösnek nem adhat; elég tőle, ha tudatja velem, hol találok egy nekem való hamisítót, aki óhajtásomat kész leendő teljesíteni. Ennél fogva háládatosan megcsókolva a kezeit, és búcsút véve tőle, fogám a hónom alá a mankómat, s most már igazán szimulálva a sántaságot, elbicegtem Lembergig, mindig gyalog és koldulva, hogy az úton ki ne raboljanak.

Lembergben legelső dolgom volt a zsidó várost felkeresni, ahol a szűk utcákban nem lehet szekérral járni; amint a síkátorba beléptem, ami egész szibvásár volt végtül-végig, azonnal körülfogott egy csoport zsidógyerek nagy zsvajjal.

Én elővettem tarsolyomból egy dénárt, s azt mondtam, hogy annak adom, amelyik el tud engem vezetni a Malachhoz.

Erre elkezdték egymás között dülekedni, hogy melyiké legyen a dénár. A legnagyobb suhanc, aki a többit el tudta verni, vállalkozott rá, hogy ő meg szolgálja a dénárt.

Az azután mindenféle szűk sikátorokon keresztül, ahol két ember alig bírja egymást kikerülni, elvezetett egy butikba, aminek az ajtajában egy vénasszony guggolt, szemöldökig húzott bársony főkötőben, s miután a suhanc a dénárt elébb kicsalta tőlem, azt mondá: „Én nem tudom, hogy hol lakik a Malach, hanem ez az asszony tudja.”

Azzal elszaladt tőlem.

Annak az asszonynak pedig folyvást reszketett a feje, olyanformán, mintha azt integetné, hogy „igenis, jól van”.

Én most feljebb kezdtem, s elővettem egy máriást.

— Hallod-e, anyóka, ezt a szép pénzt mindjárt neked adom, mihelyt megmondod nekem, hogy hol lakik a Malach?

Az anyóka feje „jól van, jól”-t billegetett; ő maga fölkelte a zsámolykájáról, betért a boltjába, s teletöltve egy szűknyakú „egyest” piros lengyel pálinkával, azt odahozá eléem, s aztán tartotta a tenyerét a pénzért.

— Nem pálinka kell nekem, hanem a Malach! — kiáltám én mérgesen.

Az anyóka visszament a boltba, s akkor meg egy másik egyest hozott ki, megtöltve zöld muszka pálinkával.

Ekkor vettem észre, hogy az a gaz suhanc engem egy süket asszony kezébe szolgáltatott ki, aki annyit se hall, mint a fekete föld.

Mikor harmadszor is a fülébe ordítottam a Malach nevét, akkor meg egy skatulya féregvesztő kenőccsel akarta beváltani a máriásomat.

Gondoltam magamban: hátha egy koronás tallér meggyógyítaná a süketségét? — Megtette. A tallér láttára az anyókanak egyszerre megnyíltak a fülei. — A Malach! — suttogá, fejét bicegetve. — Gyere utánam.

Azzal bezárta a boltajtót, kinyitott előttem egy kis alacsony ajtócskát a sarokban, azon keresztül bebocsátott egy labodás udvarra, onnan felvezetett egy rozszant lépcsőn egy szennyes ruhákkal teleaggatott padlásra; abból egy másik padlásra, onnan le egy szűk folyosóra, abból egy fáskamarába, onnan megint egy pincébe, azután egy függőhídon keresztül, mely valami bűzös csatorna fölött vitt át, utoljára egy hosszú kongó folyosóra ért velem, ott egy keményfa ajtót kocogtatott meg a mankója végével, s azt suttogá a fülemben:

— Én sem tudom, hol lakik a Malach, hanem elhoztalak a „csodaemberhez”, aki mindent tud, bizonyosan ezt is tudja.

A keményfa ajtó megnyílt, s én egy tisztos ezüst szakállú alakkal álltam szemközt. Azahogy nem szemközt, mert ő vak volt.

Szép nehéz selyemkaftány volt rajta, drága keleti övvel átkötve a derekán, amiből azt sejtettem, hogy itt a tudakozó-dásnak még magasabb lesz az ára. Kivettem a tarsolyomból egy aranyat.

— Te vagy a csodaember, aki mindent tud? — kérdezém tőle.

Az öreg nem volt fukar a szóval. Egész készséggel fölvilágosított róla, hogy ő tud a madarak nyelvén, s megérti a négy-lábú állatok beszédét, tud a sárkánnyal beszélni, s megérzi a forrásvizet a föld alatt, megmondja mindenkiről, hogy az atyjának a fia -e. Sőt azt is tudja, hogy az ördögök mi nyelven beszélnek egymás között.

— Nekem pedig mindezekre a tudományokra nincs szükségem — mondtam neki —, hanem ha azt megmondanád, hogy hol lakik a Malach, akkor azt nem hagynám köszönetlenül.

— Óh, édes fiam — szólt az öreg, vak szemeit felfelé forgatva —, ugyan már hogy kérdezhetsz ilyet? Hiszen Malach annyi van a világon, mint virág a mezőn, mint csillag az égen. Lembergben lakik hetvenkét Malach, van Malach Meshugge,

Malach Micráim, Malach Hosen, Malach Pinkász, Malach Hamovesh. Mit tudhatom én, hogy melyik Malachot akarod te megtalálni?

— Hát azt, amelyik — hamisító.

— Óh, édes fiam! — kiálta az öreg. — Mennyire sajnállak, hogy ilyen gonosz úton jársz! Akiket én ismerek, azok mind kegyes, istenfélő emberek.

Segítenem kellett a bölcs férfiú emlékezetén. Odanyomtam a markába az aranyat. Azt megtapogatta az ujjai hegyével, s miután meggyőződött róla, hogy az csakugyan arany, ily salomoni bölcs mondással oldotta meg a kétséges kérdést:

— Édes fiam, én azt, akit te keressz, ki nem találhatom. Te sohasem láttad őt, én pedig vak vagyok. Hanem bízzuk az ítélelhozatalt a csodatételekre. A csodatételekben nyilvánlik az Úrnak hatalma.

Azzal fogott egy hosszú acéltűt: azzal az előtte fekvő vastag könyvbe beleszúrta. Azután felkereste az utolsó lapot, melyen a tű hegye keresztülhatolt; s akkor annak sorain végigjártatva az ujjai hegyét, látnoki orcával így szólt:

— Akit a csodatétel megjelöl, az nem más, mint Ben Malach Peixoto, a portugallus. Nem én mondom: a csodatétel mondja.

— S hol találom meg ezt a portugallust?

— Amint kilépsz az én kapumon, éppen átellenben találsz az ő kapuját. Kétszer kocogtass az ajtaján, azután még egyszer, és utoljára kétszer, akkor bebocsátanak. Most távozzál békével.

Azzal egy izmos szolgalegény lámpással levezetett egy sötét lépcsőn, kieresztett a kapun, s én ott találtam magamat ugyanazon utcának a bejáratánál, amelyben bejöttem: a Malach háza volt benne a legszélső szögletház. S engem fél napig hurocoltak föl és le, előre és hátra az egész gettón keresztül, azért, hogy a legelső házhoz odataláljak.

Az ajtóban egy birsalmaszínű, törpe fickó fogadott el a szabályszerű kocogtatás után, akiről maig sem tudom, hogy

fiú volt-e vagy leány? A nyelvet, melyen beszélt, nem értetem; nem is nyelv volt ez talán.

Fölvezetett egy csikorgó falépcsőn valami sötét szobába, aminek egy zugában ült egy emberi alak, háttal fordulva felém, az őt üdvözlőhöz.

Az egész beszélgetésünk alatt folyvást háttal volt felém fordulva.

Előtte egy tükör állt, abból nézett ő engem. Ami keveset e tükörből egy-egy pillanatra elleshettem az ő arcából, az arra tanított meg, hogy a rejtélyes embernek nincsen szakálla. A portugál zsidók szokása szerint sima arcot visel. S ez arc most éppen be volt kenve auripigmentummal, ami a szakálltartalót leedzi, minthogy Mózes törvénye tiltja vassal irtani a szakállt.

— Itthon van a Malach? — kérdezém tőle.

— A Malach itthon van — felelt rá a megszólított; ki azután is folyvást úgy beszélt a Malachról, mint egy harmadik személyről, úgyhogy én meg nem esküdhettem volna rá, hogy maga a Malach volt az, akivel beszéltem. — Mit akarsz vele?

— Elmondom röviden és világosan. Én be akarok jutni Visznovieczky herceghez udvarnagynak. Arra nézve szükségem van egy nemesi armalisra, amivel igazoljam előkelő származásomat, egy akadémiái testimoniumra, mely minden tudományban való jártasságomat bizonyítsa, egy keresztlevélre meg egy bérmlólevélre, mely katolikus hitben való neveltetésemet kiderítse, s aztán egy magasztalólevélre valamely nagyfejedelemtől, ki engemet mint vitéz és hűséges lovagot beajánl. — Mindezt pedig nem kívánom ingyen. Megadom az árát. Mondd meg, Malach, mit fizetek érte!

A megszólított alak erre, még mindig háttal fordultan, s elébbeni tompa hangon, így válaszolt:

— A Malach teneked azt feleli a vakmerő kívánatokra, hogy te egészen rossz helyre jöttél, amikor önála keresed

ezeket. A Malach kezei nem ártják magukat ilyen bűnös foglalkozásba. A Malachnak nincs is semmi köze az ilyen rongyos koldusokhoz, mint te vagy. Ha igazi lovag akarsz lenni, és pénzed is van hozzá, eredj el elébb a Malach komájához, a Malkhusz ruhakereskedőhöz, aki nagy uraknak való öltözeteket árul. Lakik a Bethel utca szegletén a kút mellett. Annál kapsz mindenféle szép köntösöket, nyusztprémmel, bársonnyal, övet és hozzávalót, amilyent választasz. Az majd csinál belőled nemesurat, ha van pénzed. Innen pedig hordd el magad, s ide többet vissza ne jöjj, mert a Malach igazságos férfiú, akinek ajkait hazugság soha el nem hagyja, s akinek ujjai hamisítás tintájától soha be nem feketültek.

Én már azt hittem, hogy csakugyan nem az igazi Malachra találtam rá, akihez utasítva valék, s búsan kullogtam végig a keskeny utcán. Annyiban pedig igazat adtam a Peixotónak, hogy ezekben a koldusrongyokban csakugyan nemigen léphettek fel valami nagy követelésekkel, ennélfogva elindultam felkeresni a Bethel utcát meg a kutat, amelyik mellett a Malkhusz boltja van, amire nagy bujdosás után rá is találtam.

— Micsoda nagy szerencse, hogy látom kegyelmességedet újra! — kiálta elém a boltajtóból a kis emberke, nagy örvendéssel. — Porrá váljak, ha nem éppen száz esztendeje, hogy legutoljára láttam. De azért most is mindjárt rá ismertem. Hogyne ismernék rá az én kegyelmes uramra, *Kochanovszki Zdenko* nemes úrra, aki fogadásból elment zarándokruhában Rómába, s zarándokruhában vissza is tért. Hát nincsenek nekem jó szemeim, a Malkhusznak? Fogadni mernék a fejemmel egy pitykére, hogy ebben a rongyos ruhában senki sem ismerne rá az én kegyelmes uramra, a *Kochanovszki Zdenko* nemes lovagra, s ha a szép Persida meglátná most, akitől azt a szép koszorút kapta, mikor a nagy viadal volt lóháton, hát azt mondaná: adjatok egy garast ennek a rongyos koldusnak, aztán kergessétek odább! Hja bizony, a szép Persida azóta hercegasszony lett, a hatalmas Visznovieczky herceg felesége.

De én nem felejtettem el olyan könnyen az én kegyelmes uramat. Most is itt tartogatom a nemesi öltözeteit, amiket itt hagyott nálam zálogban, még a hímezett bőrvet is, a mindenféle írásokkal, amik benne vannak. Tudtam jól, hogy visszajön még egyszer a Szentföldről, s kiváltja azokat tőlem az én kegyelmes uram, a vitéz nemes Kochanovszki Zdenko.

Láttam már, hogy bele kell nyugodnom, hogy én vagyok Kochanovszki Zdenko.

S miután a Malkhusz által rám illesztett öltönyök egészen a természetemre valók voltak, nem is lehetett semmi kifogásom a személycsere ellen. Hát legyen az.

Mikor egész nyalka mazurrá föl voltam öltöztetve, azt kértem a Malkhusztól, hogy mivel tartozom.

— Hiszen tetszik emlékezni rá? Csak amennyit készpénzben zálogba adtam rá. Nem is számítom a szép Persidának küldött boglárokat. Száz arany kerek számban!

— Száz arany! — kiálték elszörnyedve — hisz ilyen drága ruhája még a vajdának sincs!

Malkhusz ravaszul mosolygott.

— Az ám; de hát azok a drága szép írások, amik az övön függő tarsolyban vannak. Mikor az én kegyelmes uram azokat nálam hagyta, a lelkemre kötötte, hogy úgy őrizzem azokat mint a szemem fényét. Úgy őriztem. Én nem tudom, mi lehet bennük? Én csak a magam írását ismerem. Nem tudok se diákul, se görögül. Nem is tudom, balról jobbra hogyan kell olvasni. Azt én meg nem foghatom. Ott vannak mind a tarsolyban; tessék megtekinteni.

Fölnyitottam a tarsolyt. Tele volt az mindenféle papírral, pergamenttel, kutyabőrrel.

Kibontogattam az egyiket a másik után. Volt abban nemesi armalis, levágott török fej a címeren. (Ami a török fejet illeti, az nálam is megvolt, csak hogy nem éppen ütközetben szereztem.) Azután akadémiai bizonyítvány a Sorbonne rektorától, baccalaureusi promotióval; továbbá keresztlevél és

bérmálólévél a krakkói érsektől; vitézségi bizonyítvány a császári fővezér, Montecuccolitól, s a jeruzsálemi pátriárka kegylevele, amit a szent sír zárándokainak osztogat. Mindez Kochanovszki Zdenko nevére. Az pedig én vagyok.

Malkhusz ravaszul mosolygott.

— Most hát megéri a száz aranyat ez a szép öltözet?

Én nagyot ütöttem neki a hátára, s azzal kifizettem a száz aranyat. Maga a gúnya, amit *ráadásul* kaptam az iratokra, nem ért tízet; de én nagyon meg lehettem e vásárral elégedve.

Lembergben ez idő szerint egész hamisító banda űzte a mesterséget, de azt, mint vallomásom tanúsítja, oly ravaszul tudta vinni, hogy sohase lehetett őket a forrón rajtakapni.

Most már egész felkészülten indulhattam Visznovieczky herceg palotájának felkeresésére.

A nevemet bátran mondhattam meg mindenütt. Aki azt valaha viselte, nyolc év előtt eltűnt, elzüllött, bizonyosan el is veszett valahol a Szentföldön vagy Magyarországon, a hitetlenek elleni harcban. Aki emlékezett is még rá, mint simaképű ifjoncra, azt hihette, hogy nyolcesztendei viszontagságos élet könnyen átalakíthatja az embert. Különben azt hiszem, hogy a saját anyám sem ismert volna már rám.

A herceg öreg legény volt már, s olyan kövér, hogy az öve tartotta a potrohát, a haja meg a szakálla jobb felől egészen fehér volt, bal felől meg egészen fekete: ami nagyon furcsa képet adott neki.

Mikor prezentáltam magamat előtte, megragadta a két kezemet.

— Zdenko, hát megkerültél? Ördögadtát! Ugyan ember lett belőled! Emlékezel rá, hogy mit tettünk, mikor legutoljára elváltunk egymástól?

No, most voltam már megakadva. Hogy emlékezzem én arra?

Szorultságomban azt mondtam, ami legvalószínűbb volt.

— Ittunk.

— Szent igaz! — De hát tudod-e, mibe fogadtunk akkor? Bizony nem lett volna csoda, ha nem tudtam volna. Valamit pedig kellett mondanom — találomra.
— Hogy melyikünk issza le a másikat?
Erre kacagni kezdett, megölelt, megcsókolt.
— Igaz, Zdenko! Úgy van! Erre fogadtunk. Az ördög vigyen el, ha most mindjárt meg nem mérkőzöl velem. Hozzátok a „bratinát”!

A bratina egy kétkupás, öblös aranyserleg volt. Azt tele-töltötték hegyaljai másállással. Én ki voltam koplalva: egy hajtókára kiittam a bratinát körömpróbáig. „Ördög vigyen el! Erről ismerek rád!” — kiálta a herceg. Én aztán az asztal alá ittam őkegyelmességét. S az órától fogva otthon voltam a házánál.

2. PERSIDA

— Crimen falsi! — diktálá a soltész a jegyzőnek.

— Ámde nem spontaneum — veté közbe a nagyherceg — és nem immediatum! Hiszen páter Agapitus utasítása nyomán került bele a reus, és akik elkövették, azok zsidók voltak; megérdemlik a máglyát. Reusnak pedig „condonatur”.

— Ha így fog menni, az a gonosztevő minden maleficiumból ki fogja disputálni magát. — No, ergo: nem is tudom, kinek hínak már? Kochanovszki Zdenko, folytasd!)

— Valóban e név alatt éltem legemlékezetesebb napjaimat. A herceg udvaránál úgy tartottak, mint régi jó cimborát. Egész nap vadászni jártunk a herceg nagy rengetegeiben bölényre meg medvére, s mikor megtértünk a hercegi palotába, akkor elkezdődött a dinomdánom; nekiültünk az ivásnak, a cseh zenészek szebbnél szebb nótákat fújtak a török sípokon, a hétféle bohóc mindenféle bolondságokkal mulattatá a vendégeket, akiket, mikor kidültek a bratinaürítgetésben, a csat-

lósok elhordtak a fekhelyeikre, úgyhogy néha ketten maradtunk az asztalnál a herceggel, akik legjobban győztük. Közbe-közbe aztán történeteket meséltem a díszes társaságnak az én zárándokutamból, amit nagy bámulattal hallgatott minden ember.

Asszonyt még nem láttam a háznál. A hercegnő ez idő szerint éppen nagy búcsújáraton volt a berdicovi csodatevő kolostorhoz. Mint a cimborák beszéltek, a hercegnek nyolc évi házassága mind ez ideig nem volt megáldva. Emiatt fogadalomból szánta el magát a hercegnő e szent búcsújáratra, mely több hetet vett igénybe, s ez időre magával vitte az egész asszonyi cselédséget.

Nem csekély aggodalommal vártam a hercegnő visszaérkezését.

A férjen kívül minden ember tudta és beszélte, hogy Kochanovszki Zdenko a fiatalasszonynak leánykori szeretője volt. Azért is bujdosott az világgá, mert a kedvesét a gazdag herceghez adták. Ezt, szokás szerint, csak a férje nem tudta. Különböben nem fogadta volna oly nagy örömmel a régi cimborája visszatértét.

De az lesz a furcsa, ha majd az asszony megérkezik. Vajon az is el fog-e ismerni Kochanovszki Zdenkónak? Mi történik velem akkor, ha a szerelmes asszony szemei élesebbek, mint az egész világé, s kitalálják a különbséget az igazi és a hamis között? Ha ez azt találja mondani: „Menjetek vele! Én tudom, mi lakott annak a szemeiben, mert én néztem azokba mélyen, ezek nem az ő szemei!” De hát akkor mi történik velem, ha ő is elfogad a hajdani Zdenkónak, s azt kérdi tőlem — amit az ura kért —, „Tudod-e mit fogadtunk egymásnak tegnapelőtt?” — S ha én azt is kitalálom?

A herceg nagyra volt a diadalával, amit karácsony éjszakán a hajdemákok fölött kivívott. Mind lekaszabolta őket; a vezér maga alig juthatott el néhányad magával. Az ágyújokat is elvette. A pattantyús vezérüket a legmagasabb fára akasztatta

föl. Dehogy protestáltam ellene, hogy én voltam ez! Én bámultam legjobban a hőstetteit, s hagytam magamnak a meséket sorba historizáltatni a rettenetes hajdemákokról, mint aki soha hírüket sem hallotta eddig.

Egy szép napon aztán visszaérkezett a búcsújáró karaván. Asszonyi hangok vidám zsvaja vette föl az úri palotát, minden folyosó megtelt a most érkezett frajokkal. Úr és szolga sietett a magáét üdvözölni. Csak nekem nem volt kire várnom.

Kíváncsi voltam megtudni, milyen lehet az a szépasszony, aki miatt az én nevemnek a tulajdonosa kibújdosott a világból?

A herceg maga sietett eléje, hogy őt a hintóból leemelje.

Gyönyörű alak volt. Délceg, sugár termet, halavány arc, nagy sötét, epedő szemekkel, gömbölyű, piros ajkak és szénfekete haj.

Mikor a hercegi férj nedves bajuszos csókja rácuppant, fanyalogva húzta félre a száját. Az pedig majd megbomlott, úgy örült a visszaérkezének.

Vendégsereg és léhűtő cselédnép sietett az üdvözlétére. Aki előkelőbb volt, a kezét csókolta, aki alávalóbb, a ruhája szegélyét.

Én hátrahúzódtam, hogy ne találkozzam olyan rögtön velem, amíg meg nem szoktam az alakoskodást, de a herceg megemlékezett rólam.

— Nézd csak, nézd, ki van itt? — kiálta, karomnál fogva odarántva a hercegnő elé. — Ráismersz-e? Nézz csak a szemébe.

Ettől a tekintettől féltem.

Nincs az az ítélőbíró, aki így tudjon egy vádlott szemébe nézni, ahogy ez a nő keresztüljárt rajtam a tekintetével; ha e pillanatban rám kiált, s azt kérdi, ki vagyok, megvallom neki, hogy én vagyok „Barán”, a hajdemákvezér!

— No, ugye, hogy te sem ismerz rá? — szólt felkacagva a herceg. — Tudtam előre! Ez a mi rég elveszett cimboránk, Kochanovszki Zdenko!

Most aztán egy pillanatra én láttam be az asszonynak a lelkébe. A szemei nagyot villantak e névre; egy egész lánggal égő világ látszott meg bennök, amilyenek az Olimpusz festik, tele mitológiai istenekkel, amilyenek a poklot festik, tele vonagló elkárhozottakkal. Csak egy pillanatig tartott ez a láng: a férj nem látta azt, csak én. Azután ismét hideg, egykedvű lett az arc; méltóságteljesen bólintott a szép királynői fő, a hercegasszony az ujjainak a hegyét odanyújtá elé az üdvözlő csókra, s azután a férje karjába kapaszkodott, s rögtöni nyájassággal kérde tőle franciául: „Comment vous portez-vous, mon petit drôle?”

S többet felém sem nézett.

Én azonban otthon voltam már.

A hercegnő megérkezteivel rögtön eltávozott az eddigi házirend. A lármás cimboraseregnek kiadták az utat. A reggelig tartó tivornyáknak vége szakadt. A derék pater Agapitus egész új életrendet praescribált a házastársaknak, amit szigorúan meg kellett tartaniok, ha azt akarták, hogy az áldásnak kellő foganatja legyen. Szigorúan meg kellett tartani a böjtöt, a sovány ételekből is keveset enni, s megválogatni azokat, amik legalkalmasabbak arra, hogy az emberi erőt felfokozzák, csigákat, békákat s mindenféle gyökeres növényeket, amiknek tenyészte a föld alatti sötétségben megy végbe. — Ezt a dorbézoló cimborák nem állták ki. — Utoljára egyedül maradtam a herceggel és a hercegnővel, a mindennapi étkezésnél, s a kalandos meséimmal nélkülözhetetlenné lettem rájuk nézve. Estenkint pedig előhozatta velem a hercegnő a *Mártírok oszlopa* című kegyes könyvet, és abból olvastatott fel, míg a herceg el nem álmosodott, s aludni nem készült.

A hercegnő mind ez idő alatt a legszigorúbb távolban tartá magát tőlem. Soha szemeit fel nem emelte az én szememig. Ha megszólított is, mindig úgy tett, mintha a csizmám orrához beszélne. Igen kegyesnek és ájtatosnak látszott. Ha leült az asztalhoz, s ha fölekelt mellőle, hosszan imádkozott. Neve-

men nem szólított soha; azt mondta: „uram”; sőt ami legfőbb foka a fitymálásnak: jelenlétemben enyelgett a férjével, megveregeté tenyerével annak a borostás kövér pofáit, s meg-rángatta a bajuszát, ha nem akart tréfás kedvében lenni.

Estenkint pedig a lefekvés előtt mindig saját szép fehér kezeivel készíté el a hercegnő a férje számára az éji italt, aminek a recipéjét a derék pater Agapitus adta át néki, hogy az áldásnak és fogadalomnak annál nagyobb hatása legyen. Abba az italba mindenféle drága fűszerek reszeltettek, amiket majd későbbben, mikor magam is erre a mesterségre adtam a fejemet, el fogok számlálni, s amiknek csodahatásában kételkedni nem is szabad.

Ez italhoz forró veres bor vétetett, s annak elszűrőse után rendszeren azt szokta mondani a herceg: „No kincsem, ez egészen megifjított!”, s azzal, mint egy virgonc ifjúcska, szokott felugrani a karszékéből, s aztán a hercegnő fehér kacsóját hóna alá vonva, együtt vele eltávozott a belső szobáiba, rám hagyva, hogyha kíváncsi vagyok rá, mi történt Szent Genovéával tovább, mikor Attila hunnusai Párizst ostromolni készültek, hát csak olvassam magamnak tovább.

Egy este megint ezzel a mulatsággal töltöttük az időt, a kandalló előtt ült a herceg és a neje, én távolabb egy olvasóasztal előtt a nagy könyvvel.

Szent Genovéa már másodszor is megszabadítá Párizst, ezúttal az éhhaláltól, melyre a herceg úgy megszomjazott, hogy sürgetve kérte az éji italát, amit a hercegnő el is készített számára.

Ezúttal azonban, amint a herceg kiszűrőse a forrón párolgó italt, nem nyújtózkodott utána nagyot, szétmeresztve a két karját és lábát, s nem ugrott fel kérkedve, hogy milyen legénynek érzi magát, hanem leejtette a két kezét a szék karja mellé, a lábaival pedig elkezdett rángatózni, mintha álmában takácsmesterségben gyakorolná magát, s aztán a fejét hátraszegve, elkezdett horkolni.

A hercegő néhány percig kimondhatlan düh kifejezésével nézett reá, azután hirtelen megtaszítja a lábával az előttem álló olvasótámlányt, hogy az a nagy könyvvel együtt felbukott, akkorát csattanva, mint egy istennyila. — Az alvó férjmég erre sem ébredt föl.

Azzal mielőtt bámulatomból magamhoz térhettem volna, odaveté magát a térdemre, s átkarolva a nyakamat, azt kérdezé tőlem: „Hát visszatértél? Hát szeretsz?” De egyszersemind meg is akadályozá azon percben, hogy felelhessek valamit.

(— Ezt én nem értem — jegyzé meg a soltész.)

(— Értem én — mondá rá a nagyherceg. — Ne szakítsa kend félbe a legjobb helyen! Folytassa vallomását a reus. Hogyan történt tovább?)

— Alig tudnám én azt elmondani. Olyan volt az, mint egy túlvilági álom. Mintha a poklot és a paradicsomot, az angyalokat és az ördögöket összekeverték volna, s engemet odadobtak volna közéjük, mintha egyszerre elkárhoztam és idvezültem volna: ami a világon gyönyörűséges és rettenetes, annak mind martalékául estem. És még most is, ha visszagon-dolok arra az órára, a hóhér kötelével a nyakamon, a szegény bűnösök lelkéért meggyújtott gyertákkal a szemem előtt, s azt kérdeznék tőlem, mit cselekednél, ha másodszor is ez történnék veled, hogy egy jéghideg, szép úrhölgy, egyszerre mint a tigris, mint a fúria, tűzlánggá átalakulva, öledbe veti magát, szikrázó szemével odavillámlik a lelked közepébe, csókol, fojtogat, marcangol, istenének nevez, lábad alatt a felfordított imatámlány, a szent könyvvel, melletted a horkoló férj, álomrángatózó tetemével: mit tennél, azt felel-ném: azt, amit akkor.

A fejem szédelgett; tudtam jól, hogy minden csók, amit elfogadok és visszaadok, csalás, rablás, szentségtörés: hogy megcsalom benne azt a házat, mely vendégszeretettel befoga-dott, a gazdát, ki kenyeret ad, az ismeretlen férfit, kinek nevét viselem, az asszonyt, ki régi szeretőjének ismer el —

és a szegény jó Madust. Megcsalom a férfit és az asszonyt, az Istent és az ördögöt egyszerre! — És mégis, ha azt kérdenék tőlem, mit tennél, ha újra előjönne, azt felelném, megint azt, amit akkor, s ha el kellene is érte vesznem: nem bánnám, elvesznék.

(— Megátalkodott gonosztevő — kiálta fel a soltész. — Adulterium cum stellionatu!)

(— Hagyja kegyelmed! — csitítá a nagyherceg. — Hiszen nem ő kezdte! Az asszony volt a vétkes.)

— Nagy vétek volt az, tudom én nagyon jól, amit elkövettem, s nyomta is nagyon a lelkemet. Alig vártam, hogy a gyóntató atya abszolutióját megnyerhessem érte.

A szép Persida ugyanezt suttogá a fülembé egy órájában az önfeledésnek:

— Zdenko! Ha el tudtál menni érettem a Szentföldre, el tudnál-e menni értem még a pokolba is?

Én azt gondoltam, hogy ez csak frázis, s azt feleltem rá: hogyan tudnék?

— No, ha szemébe tudsz nézni a kárhozatnak az én szerelmemért — mondá a szép Persida —, akkor óvakodjál ezt a bönödet, aminek fele az enyém, valaha meggyónni. Ezt el ne mondd még egy papnak se, egy szentnek se, még egy oltárkép előtt se, mert ha meggyónod akárkinek, abból nagy szerencsétlenség támad.

Én pedig úgy jártam-keltem ezzel a büntudattal a lelkemben, mint a szarvas az oldalába lőtt nyállal.

A vén hercegnek adott álomital nagyon jó volt.

És én nagyon jól tudtam Zdenkót játszani. Akinek a csontjai azóta valahol Palestina homokpusztáin porladoznak, s lelkének a purgatóriumban még a holta után csinált adósságokért is kell égni.

Az öreg herceg azonban igen vallásos férfiú volt. Megkívánta az udvari környezetétől, hogy az minden ünnepnapon meggyónjon. Saját udvari kápolnájában tulajdon előljárósága

alatt kellett kinek-kinek megjelenni a gyóntatószék előtt, s bemondani, ki mit vétkezett? A gyóntatószékben ülő papnak csak kinyúló kezét lehetett látni, amint egy hosszú pálcával a vezeklőnek a fejét érinté, bűnbocsánat jeléül.

Először a herceg gyónt meg, utána a szép Persida. Azután mindjárt következtem én, a házibarát: a major domus.

Mikor beültem a sötét székbe, előbb én gyóntattam meg a papot.

— Vajon, páter, nem fogsz te semmit kifecsegni abból, amit én neked elmondok?

— Hogy gondolsz ilyen bolondot, fiam? A gyónás titka sérthetetlen szentség.

— De hátha te mégis meg találnád azt sérteni?

— Akkor engemet a máglyán égetnének meg.

— Nem volt rá eset, hogy a gyóntató elárulta volna a titkot, amit a fülébe súgtak?

— Sohasem volt arra eset. Még ha gyilkosságot vallottak is be előtte, s a pap megtudta, hogy az igazi gyilkos helyett egy ártatlan vádlottat akasztanak föl, nem volt szabad neki a gyilkos nevét kimondani, s megakadályozni a bírói emberölést. Ellenben számos eset volt rá, hogy a gyóntató atya készebb volt mártírhalált szenvedni, semhogy elárulja a hatalmasoknak azon titkokat, amiket azok kíváncsiak voltak megtudni tőle. Fényes példa rá a dicsőséges szent Nepomuk története, akit bizonyára te is ismeresz.

— De vajon te olyan szent vagy-e, mint Nepomucenus János volt?

— Éppen olyan szent esküvésem kötelez Istennek.

— Ennekem az nem elég. Esküdjél meg nekem is.

S a páternek előbb istenügyséval kellett fogadni, hogy semmit abból el nem árul, amit én most meg fogok neki gyónni.

Akkor aztán sorba vettem a mondanivalóimat. Szép szám volt. Elmondtam mindent a legutolsóig. Hanem a legutolsónál megálltam, a szép Persida titkánál.

Eszembe jutott, hogy mi tanácsot adott a szép asszony:
„Meg ne gyónd azt még a papnak se!”

Ámde valamennyi büntudat között a legnehezebben rejtegethető az, amit az ember egy szépasszony szemével követett el. Annak szarvai vannak, amikkel a bűnös oldalát döföli, annak körmei vannak, amikkel ki akarja ásni magát, annak száz nyelve van, amely mind beszélni akar. Ez a bűn dicsekedni kíván!

Mégis vissza tudtam azt tartóztatni: pedig marta az oldalbordáimat.

Végül azonban, mikor abban hagytam, s nem akart több eszembe jutni, maga a gyóntató atya kezdett el ösztökélni:

— No fiam, hát nem hallgattál el valamit? Nem nyomja még valami bűn a lelkedet? No, csak ne átalld kimondani. Ilyen fiatal, délceg dalia, mint te vagy, lehetetlen, hogy amióta idevetődött, folyvást köménymagos levessel élt volna. Ti szoktátok a más szénáját húzni. Valamennyi szépasszony van a városban, mindannyinak van valami meggyónnivalója, valamennyi szép legény van, mind bűnös ebben a pontban. Csak te volnál magad a szent? Gondold meg, hogyha egyetlenegy bűnödöt elhallgatod, ezért az egyért éppúgy a pokol tüzére jutsz, mintha 999-et vétkeztél volna hozzá.

Addig-addig ijesztgetett a pokollal, míg utoljára azt is meggyóntam előtte, ami a szép Persidának a titka volt, s amit sohasem kellett volna a számon kibocsátanom, hanem inkább megtartanom azt az ígéretemet, hogy kész vagyok érette abba a pokolba is lemenni, amit a gyóntató atya oly szépen lerajzolt előttem.

Hanem hát a szerelmi bűn titkának szárnyai vannak: nem lehet kalitkában tartani, kirepül.

Meggyóntam mindent.

Mikor aztán kijöttem a gyóntatószékből, letérdeltem a rács elé, a gyóntató kinyúló keze a hosszú fekete pálcával olyat húzott a fejemre, hogy feldagadt a helye.

Ejnye, ez ugyan erősen absolvált! — gondolám magamban, s egy percre az az ötletem támadt, hogy hej, de bolond dolog volna, ha most abban a gyóntatószékben a páter helyett a herceg maga ült volna! Azonban a hercegi karszék felé tekintve, ott láttam megnyugtatósomra a serenissimét ülni, és kegyesen szűnyókálni; az ájtatos Persida hercegnő koronkint fel-felköltögeté, a lábát megnyomva a pad alatt.

Én tehát szépen megnyugodva tértem a helyemre.

3. A VAS NYAKRAVALÓ

Megkönnyebbülvén bűneim terhétől, én is azt tettem, amit a tékozló fiúk szoktak tenni, hogy a régi adósságaiktól megszabadulva, annál nagyobb igyekezettel látnak utána, hogy újakat csináljanak.

Előre örültem már az estének, amikor a mártírok viselt dolgainak fölolvására kerül a sor; de nem azért, hogy azokat kövessem, hanem hogy újra eladósítsam magamat a pokolnak.

Ezen az estén a herceg a szokottnál is kegyelmesebb volt hozzám. Tréfálni méltóztatott, s számtalanszor megcserélte velem a poharát, szívtestvéri barátságkötés fejében.

Mikor aztán arra került a sor, hogy a bűbajos Persida elkészítse számára az „életitalt”, a herceg egészen derült arcot öltött. A képe piros lett és gömbölyű, s a hasa táncolt a nevetés miatt.

— Nézd, bajtárs — szól az aranykelyhet fölemelve, amiben a fűszeres, forró vörös bor párologott. — Ez aztán a mennyei ital. Mikor ez átjárja a zsigereimet, egyenesen a mennyországba repülök tőle; de nem abba az unalmas mennyországba, amivel a papjaink biztatnak minket, ahol a férfiak mind vének, s az asszonyok mind szentek. Se esznek, se isznak, se nem mulatoznak. Hanem a kijavított Mahomed paradicsomába, ami megint az akkoránénál annyiban jobb, hogy bort is adnak benne. Ott

aztán van öröm meg dáridó! Ahány asszony, annyiféle, s ahány bor, annyiféle. Nem lehet ítéletet hozni, melyiké az elsőbbség. A görög hetéra ciprusival itat, a római bacchánsnő falernumival, a spanyol donna madeirát hoz, a lesbai szirén nektárral kínál, a persa bajadér sirászi bort tölt, az oláh fáta tokajit itat kulacsból, s a néger abeléra granátszín bordeaux-it merít a markával, s abból itat meg, s te nem tudod a végén megmondani, hogy melyik volt a jobb? Azazhogym nem te, hanem én. De hát miért ne tudnád te is? Hát nem vagyunk-e „szívtestvérek”? Nem illik-e, hogyha én egy új paradicsomot fedeztem föl, abba egyszer a szívtestvéremet is beereszem? — Isten neki! — Foglald el egyszer az én helyemet a Mohamed paradicsomában. Nesze! Átengedem neked ez egyszer ezt a kelyhet. Idd ki helyetted fenékig!

No hiszen, átkozottul meg voltam akasztva.

Köszönöm ezt a nagy gráciát, de éppen nem kíváncsítottam utána. Hiszen, ha azt a poharat kihörpentem, akkor én alszom el ezen a helyen, s én fogom azt a takácstáncot járnai a szellegeszekben.

Meghökkenően néztem a szép Persida szemébe.

Az asszony a herceg szellegeszékeének a támján ült, nem vehette észre az öreg a szemhunyorítást, amivel nekem felelt, hogy tegyem meg, amivel megkínáltak. Hiszen csak elalszom tőle.

Mit tehettem ez átkozott kehely előtt? *Palástul vetettem neki a gyomromat*, s lehörpintettem egy hajtókára.

Arra azután rögtön elfogott az a lankadság, ami egyszerre kiemelt ebből a világból, mintha valami súly nélküli pára volnék, amit elvisz a szél, mintha esném fejjel fölfelé, a felhők közé, amik lassankint kertekké, ligetekké, állatokká, madarakká változnak előttem; gyönyörűséges tájak, amik elvesznek az égbe, beszélő fák és zengő gyümölcsök, búbajos hangok, amiknek a ragyogó színét lehet látni, és fényözön, ami utoljára harmonikus zenébe megy át, s a zenehang és színpompa együtt quintessentiájává lesz az édességnek, ami a fluidumokat felfor-

ralja, az idegeket csiklandja és gyötri, a végtelen szomj, ami a végtelen ivás alatt növekszik, míg utoljára egy fogalommá válik, aminek neve „csók”. A megnevezhetlen gyönyör, mint magában élő elementum, mint a tűz vagy a víz vagy a levegő; láng, hullám, vihar, csókból alakulva. S a csók lassankint alakot teremt magának. A gyönyör csábképei jelennek meg előttem. Mind oda csoportosulnak körém: Delila, Bethsabé, Salome, Magdolna a megtérés előtt, Lais, Aspasia, Cleopatra, Semiramis, Circe és az éjszínű szépség, Atalanta. Mind azt akarják, hogy nekem tetszenek, hogy egyszerre átöleljem mind a tízet. A két kezemnek mind a tíz ujjára karbunkulusoktól és zafiroktól ragyogó gyűrűket húznak, s a gyűrűktől oly nehéz lesz a két kezem, hogy a karomat meg kell feszítenem, mikor egyiket fel akarom emelni. S amikor egy kezemet erőszakosan fölemelem, akkor egyszerre sírni kezd mind az az öt varázsalak, amelyiknek a gyűrűjei az ujjaimat terhelik, olyan csodálatos hangokon, hogy azt nem lehet elviselni, s ha aztán visszajétem a kezemet, akkor megint mosolyog valamennyi, míg meg nem adom magamat annak a lángnak, hullámnak, orkánnak, aminek neve csók. S mind a tíz ott ül a térdeimen, és mind a tíz átöleli a nyakamat, és szorít erőszakosan a kebléhez, hogy a lélegzetem elfullad, az agyam szétfeszül, belehalok a mámortengerbe, s kiáltani akarok: „Istennők! Kegyelem! Megöltök! Ne csókoljatok!” Csókjaik, mint a tűz, égetik az arcomat, a nyakamat; fogadásból versenyeznek: a fekete királynő marad a győztes; az ő korall ajkai alatt, az ő gyöngysor fogai közt kiserked a vér a nyakamból, s ő ajkaival szívja azt ereimből.

(— Fel fogsz-e már ébredni e pokolbeli álomból? — rivallt a bűnösre a soldész.

— De csak hagyja kegyelmed, nagyon jól álmodik — monda a nagyherceg.)

— Igenis, fölébredtem már! — folytatá a kalandor. — A hely, ahol találtam magamat, nem volt a Mahomed paradi-

csoma, hanem egy föld alatti boltozat, aminek a köveiről csorgott alá a nyirok: egy pislogó mécs világítja be a szűk odút körülöttem, és azok a gyűrűk, amik miatt a kezeimet olyan nehéz volt fölemelnem, nem voltak a mesék tündéreinek jegygyűrűi, hanem nehéz láncszemek: azok sírtak olyan keservesen a kézfelemeléskor, hogy azt nem lehetett még a paradicsomban sem kiállani; és azok a csókok, amik arcomat, nyakamat égették, nem voltak Delila, Circe és Semiramis csókjai, hanem az undok százlábú bogaraké és scolopendrumoké, amik testemet meglepték, s a fekete királyné, Atalanta, akinek ajkai vért szívtak nyakamból, nem volt más, mint egy utálatos vámpír. És az a fojtogató ölelés, amivel tíz szerelmes fantom szorítá kebléhez a fejemet, nem eredt mástól, mint két egy ujjnyi vastag s három ujjnyi széles vasnyakörvtül, ami egy karikánál fogva oda volt kovácsolva a falhoz. Éppen így a két kezem és a két lábam is, hogy csak annyi mozoghatásom maradt, hogy a mellém tett penészes kenyeret és vizeskorsót a szájamig vihessen.

És körülöttem mély, emberhangtalan éjszaka.

(— Úgy kellett neked, istentelen gonosztevő! — szólt a vallató soltész — egyszer valahára megkaptad a méltó jutalmadat szemtelen magaviseletedért!)

(— Habet ezúttal rectum! — helyeslé a nagyherceg — ámbár én még szerettem volna tovább engedni őt időzni abban a pokolbeli paradicsomban; annak a fekete királynőnek a piros ajkai és gyöngysorfogai méltók lettek volna körülmenyesebb benevolisatióra.)

— Sokáig biztattam magamat azzal a kába gondolattal, hogy talán ez is csak álom. Eszembe jutott, hogy a hasisevők szoktak olyan álmokat látni, amiknek az eleje a gyönyörök mindenféle nemének potenciájáig emelkedik, a vége aztán egyszerre átcsap a kínzások és rémlátások régióiba. Hátha ez is még a philtrának a varázslata, s egyszer majd csak ebből is fölébredek?

— Hanem a vas nyakörv olyan kijózanító valóság volt, ami el nem hagyta vitatni, hogy ébren vagyok. Az a hideg, kemény, nehéz karika. A halálnak a jegygyűrűje, amivel egy élő embert a sír számára eljegyezve tart. Az a szűk ablak, melyen át egy halandó átdugta a fejét a másvilágba, s nem tudja többet visszahúzni.

Mi történt velem? Mi lesz belőlem?

Be vagyok-e vádolva, vagy már el is vagyok ítélve?

Mennyi időt tölthettem egyedül e magányos töprengések között, azt nem tudnám megmondani, mert itt nem virradt soha, s se éhség, se álom nem jelentette be nálam a delet és az éjszakát. Az előttem égő mécs valami öröklámpa lehetett, mert nem fogyott ki belőle az olaj, s azt bizonyosan azért tették ide, hogy jól láthassam nála nyomorult állapotomat.

A kígyók, *eskarapok* és mindenféle napfénykerülő csúszómászók ott vonaglottak el lábaim körül, a scolopendrumok foszforfényű teste mászkált a kövek hasadécai közt, s a fejem fölött ott függtek sorba a vámpírok, fél lábuknál fogva a kőrepedésekbe fölakasztva, s denevérszárnyaikba burkolózva, granátszemeikkel néztek le rám, minden percben rám rohanni készek, amint álomra hunyom le a szemeimet.

Egyszer aztán zsibbasztó kábulatomból valami zörejt vert föl: mintha rozsdás zárban forgatnának nyikorgó kulcsot. Börtönöm vasajtaja kinyílt, s egy magas férfi, akinek arcát a ráhúzott csuklyától nem láthattam, lépett be hozzám, kezében egy korsóval és egy kenyérral, amiket letett mellém, a másik korsót s a már megpenészedett kenyeret kicserélve.

— Nos fiacskám — szólt hozzám —, hát se eszel, se iszol? Tán biz éhen akarod magadat halatni? — Énnekem úgy tetszett, mintha ez a hang nagyon is ismerős volna előttem.

Nem kellett soká törnöm a fejemet a találgatással; látogatóm hátrátolta a csuklyáját, s én felismertem benne — azt a vad papot, aki a hajdemákoknál a Preszjaka-barlangban engem

felavatott, megbérmált, össze is esketett, s akinek a bérmálást én is nagy hevenyén visszafizettem.

— Te vagy az, páter! — suttogám keservesen, nem merve hangosan beszélni, mint afféle álmodó.

— No bizony, hogy rám ismertél! — szólt a hajdemák pap nevetve. — Már azt hittem, hogy megtagadod a régi barátságot.

— Hát te most porkoláb vagy itten? — kérdém tőle.

— Gutát vagyok! — felele ő. — Gyóntató vagyok: tudhatnád.

Azzal leült mellém arra a kőre, amelyikhez oda voltam láncolva.

— Hát, lásd, fiacskám. Mikor a berdicovi nagy veszedelemben a herceg dragonyosai ugyancsak aprították a hajdemákokat, nekem az a menekülési mód jutott eszembe, hogy fölöttem a misemondó-ruhámat, felcsaptam a fejemre a papi süvegemet, s erre a katonák meghökkentek, nem öltek meg, hanem elfogtak, és a herceg elé vittek. Azt nem tagadhattam el, hogy a hajdemákokhoz tartoztam. A herceg aztán így szólt hozzám: „No, páter, te most megérdemelnéd, hogy mint az ekléziád fejét a legmagasabb fára akasztassalak fel; hanem én életben akarlak hagyni egy föltétel alatt. Ha beállsz hozzám udvari gyóntató káplánnak. De nem mindig és nem mindenkit fogsz te gyóntatni (engemet ugyan nem), hanem csak azokat, akiket én fogok hozzád küldeni. Gyanúm van a feleségemre, hogy megcsal. Tudom bizonyosan, hogy megcsal. De nem férhettem hozzá a titkához, hogy „kivel”? Ő és titkos szerelmese bizonyosan meggyónják azt az én udvari káplánomnak; hanem az kegyes, szent ember, s inkább kétfelé hagyná magát fűrészeltetni, mintsem eláruljon valamit azokból a titkokból, amiket meggyóntak neki. De te nem olyan pap vagy, mint más. Neked már úgylis mindegy az, egy-két thermetrumfokkal magasabban fűtik-e be számodra a poklot, nem tesz különbséget. Az eddigiekért is oda-

jutsz, csakhogy ha rá nem állsz az ajánlatomra, most mindjárt utazol oda; ha pedig ráállsz, hát csak időjártával. „No, hát beleegyezel-e, hogy udvaromhoz jöjj káplánnak?” — Beleegyeztem volna én akármibe, csakhogy a nyakamat kihúztam abból a szoros hurokból, s így kerültem ide a kastélyba, ahol mindaddig rejtve tartogattak, amíg a gyóntatás ideje el nem jött. Mikor oda láttalak jönni a gyónószékhez, szegény fiú, bizony Isten megesett rajtad a szívem. Felismertem a régi jó pajtást benned, s mikor meggyóntad a bönödet, s felfedezted előttem a te bűnös egytetértésedet a szép Persidával (amely bűnt, köztünk mondva, nagyon sajnálom, hogy nem én követtem el), azt gondoltam magamban, hogy de biz ezt nem árulom el a hercegnek: hadd nőjenek a szarvai még nagyobbra. Hanem aztán te magad rontottad el a dolgot. Mert amint kiszabtam rád a penitenciát, hogy bűneidért vezeklésül búcsúra kell menned a berdicovi boldogasszonyhoz, mégpedig borsókon, hét szem borsót eresztve mindegyik sarudba a talpad alá, hát akkor te elkezdted velem alkudozni, hogy nem volna-e szabad száraz borsó helyett zöldborsót tenni a sarudba? S aztán, hogy „engem” irgalomra bírj, felhoztad előttem érde-medül, hogy te voltál az, aki a gonosztevő hajdemákokat kelepcébe vitted, és elárultad a berdicovi ostromnál. Hej, hogy szerettem volna a hajadba kapni a gyóntatórácson keresztül! Hát te voltál az, aki az én vidám cimboráimat mézárszékre juttattad! Aki a mi szép terveinket mind dugába döntötte! Ugyan húztam is a fejedre egyet a bűnbocsátó-pálcával, hogy tudom, megérezted! De mármost be volt kötve a koszorúd. Rögtön felfedeztem az istentelenséget a hercegnek, s megkaptad a jutalmadat érte. Íme, megkaptad ezt az egész palotát, mert úgy a nyakadhoz van az vasalva, hogy el nem szaladhat tőled.

Nekem az volt a legközelebbi kérdésem a gonosz hajdemák paphoz:

— Mi történt a hercegnővel?

— Arra ne legyen neked gondod, fiacskám. A herceg sokkal okosabb ember, minthogy azt a titkot, ami az ő gyalázatát rejti, kivigye a piacra. A szép Persidával még csak egy görbe tekintet sem tudatja, hogy el van árulva. Amiért téged ide juttattak, annak az oka a rád kiszült hamisítás, egy nemes lovag nevének álorcás bitorlása; item: a hajdemákokkal való cimboraság, s mindezekért megérdemled az egy halált. Hanem, amiért nem egy, de száz halált mérne a herceg a fejedre, hogy a szép Persidával együtt néztél a holdvilágba, azt sohasem fogják elmondani senkinek. A szép Persida majd egyszer egy szép körte vagy barack ízlelése után gyomorgörcsöket fog kapni, s harmadnapra fényes temetés lesz a Visznovieczki hercegi palotában. Azonban az is megeshetik, hogy a herceg jár hasonlóul, s az ő temetési pompája következik el hamarább. Amelyik hamarább megtréfálhatja a másikat. Hanem hát gondolj te csak magadra. Mert kétféle dolog között lehet választanod. Vagy azt kívánod, hogy bírák elé állítsanak; amikor a legszelídebb büntetésed az lesz, hogy kerékbe törnek; hacsak a herceg kegyelemképpen fejedet nem véteti. Vagy pedig itt maradsz ebben az odúban, a falhoz vasalva, s küzdesz a férgekkel, amíg élsz, s megadod magad a férgeknek, mikor meghalsz. Tertium non datur.

Én azt mondtam rá, hogy inkább végezzenek velem rögtön, ha lassú tűzön sűtnék is meg vasrostélyon, hogysen itt töltssem a naptalan napokat időtelen időkig. Örömet meghalok.

— No akkor hát, fiam, azért jöttem hozzád, hogy a haldoklók utolsó szentségében részesítselek — szólt a hajdemák pap, s kivette a zsebéből a nekem szánt ostyát.

— Eredj a pokolba! — kiálték rá dühösen. — Kell is nekem a te abszolutiód! Te is pokolra jössz, valamint én.

— Az igaz, fiam — mondá a gonosz pap —, csakhogy te gyalog mégy oda, én pedig szekéren. Hát csak az a kérdés, hogy így akarsz-e odáig kutyagolni, még a bűneid batyuját

is a hátadon cepelve, vagy pedig elfogadni az én kínálásomat, ki szintén oda tartok, hogy kapj fel az én szekerem saraglyájába.

— No, hát vigyen el az ördög! — mondtam neki. — Áldj meg! Hogy a mennykő csapjon beléd!

Ezzel el hagytam magamon végezni az utolsó kenetet, s felnyitottam a számat az ostya átvételére. Amit pedig amint lenyeltem, rögtön úgy elnyomott az álom, hogy nem láttam magam előtt többé a hajdemák papot. Bizonyosan meg volt mérgezve az ostya narkotikummal.

4. A FEHÉR GALAMB

A mély álomban is csakugyan azt a börtönt láttam magam körül, amelyben valóban be voltam zárva, és kezeimen, lábaimon, nyakamon a vasbilincseket éreztem. Hanem a mécs helyett, mely a penészes boltozatot megvilágítja addig, valami ismeretlen fény derengte azt át, mely fölülről látszott jőni, s amint fejemet nagy nehezen fölemelém, hogy föltekintsek, egy fényes nőalakot láttam magamhoz alászállni, akinek hófehér kantusa ragyogott, mint a hó, s kék palástja, mint a csillogos ég, fején levő koronája, mint a felkelő hold; de mindeneknél fényesebben világított arca. Az olyan fényes volt, hogy nem mertem belenézni. A karján pedig tartott egy kis csecsemő gyermeket, aki a piciny kezének a mutatóujját az ajkai előtt tartá.

Azt hittem, hogy a Miasszonyunk, a boldogságos Szűzanya szállt le hozzám.

Csak mikor megcsókolt, és a nevemen szólított, akkor ismertem rá az ő lágy édes hangjáról, hogy az én Madusom az.

Az én szegény, elhagyott, elfelejtett feleségem.

Úgy szegyenlettem öelötte azokat a békókat, amik a falhoz szorítva tartottak. Ha azt fogja tőlem kérdeni: ki rakta rád

azokat, hogy valljam meg neki: „egy szépasszonynak a szép szemei, amik tetőled elragadtak”.

De nem kérdezett semmit; folyvást mosolygott, és mindig csak ő beszélt azon az ismerős, szelíd, hűséges, szívből jövő hangon:

— Szegény jó Baránom. Milyen nyomorúságra jutottál! De ne légy szomorú, mert mi azért jöttünk le hozzád, hogy téged megszabadítsunk innen. Én most az Isten paradicsomában lakom, s elmondom, hogyan jutottam oda. Karácsony estéje után, mikor én is az én betlehemi jászolom vendégét vártam, s a te ajándékozta Szűz Mária-kép előtt imádkoztam csendesen, ismerős lépések hangzottak a kunyhónk előtt. Hangjukból megtudtam, hogy azok nem a te lépéseid, hanem az apámé. Hirtelen felkaptam a Szűz Mária képét, hogy eldugjam azt valahová; mert tudtam, hogyha meglátja azt nálam, megharagszik érte. De mikor el akartam dobni, olyan fájdalom szállt a szívemre, hogy nem tehettem egyebet, mint mind a két kezemmel a szívemhez szorítottam a képet. Belépő apámra alig ismertem rá. Arca össze volt vagdalva, és fél szeme kiütve. „A te Baránod elárult minket!” — hörgé rekedten, s a véres szeme helyével még iszonyúbban nézett rám, mint a megmaradottal. Én menteni akartalak, hogy talán nem tetted azt. Ekkor rám ordított. „Te is bűntársa voltál! Mit szorongatsz a kebledhez?” — Nem hazudhattam. Mondtam, hogy Szűz Mária képe. „A berdicovi barátok ajándéka!” — ordítá az apám tombolva, s azzal megragadta a hajamat, térdre rántott, kivonta a handzsárját, én hallottam sűvölteni a fegyvert a levegőben, s aztán mintha az ég szakadt volna a fejemre.

A fényes alaknak a nyakán körös-körül látszott egy vérpiros vonal, mint egy vékony nyakszalag, s annak a közepén egy függő piros csepp, mint egy klárisboglár.

— De a másik pillanatban már az égben voltam, ahol minden fájdalom átváltozik egyszerre gyönyörre. A mennyország

titkait teneked elmondanom nem szabad. De nem egyedül jutottam oda. Nézd kis gyermekünket: ez már az égben született. Túlvilágra költözött anyjával egyszerre szállt az égbe. Ez a te kicsi angyalod. Ez kívánczozott le hozzád, hogy tégedet nagy veszedelmedből megszabadítson.

Azzal odahozta hozzám a kisgyermeket, s amint annak a parányi kis keze átfogta a rám vert bilincseket, azok egyszerre lepattantak kezeimről, lábaimról. Ámde a nyakamra kovácsolt vasörvet nem bírta keresztülmarkolni piciny kezeivel, azért nem törhette ketté. Hanem akkor megragadta két kézzel, s egy rántással kiszakítá a falból; amit huszonnégy ló nem bírt volna onnan kihúzni.

— Óh, édes kis fiacskám — mondék neki, megcsókolgatva pici kezecskéjét —, ha ez a te kezed olyan erős: ragadj meg engemet az üstökömnél fogva, s vígy fel engem is oda, ahol te lakol.

A kisgyermek erre ismét a szája elé tette a mutatóujját, jelezve, hogy neki beszélni nem szabad. Helyette megfelelt az anyja.

— Nem, édes Baránom, te oda, ahol mi lakunk, nem jöhetsz. Előbb még sok megpróbáltatást kell kiállnod ez árnyékvilágban, s futnod mindaddig, amíg egyszer valami olyan jótettet el nem követsz, amiért valaki őszintén, igazán, szívéből, azt nem mondja rád: „jutalmazzon Isten!” Egyetlen jótettért bejutsz a mennyországba; de száz búcsújárásért, ezer imádságért — be nem jutsz oda!

Bizonyítja nagy bűnös voltomat, hogy még most is élek; s minthogy azt az egy jót, amiért megáldjon valaki, többé nem lehet módomban elkövetni, nem is fogom látni soha többé az én kis angyalkámat s az én jó Madusomat.

E szavak után inte a fényes alak, hogy kövessem őt. A kisgyermek, amint őt ujjával érinté a falat, a kövek kétfelé nyíltak előttem, amiken végighaladtunk. Madus alakja bevilágítá a sziklát, a mélységeket, amikbe hosszú lépcsősorokon át hol

le-, hol felszálltunk. Úgy tetszett, mintha a katakombákban járnék vagy magában a labirinthban. Egyszer aztán a sziklafolyosók helyett sűrű erdő mélye fogadott bennünket: láttam a széles derekú mohos fákat, amik olyan sűrűek voltak, hogy egy embernél több nem haladhatott át közöttük; láttam, amint Madusom fehér köntöse végigsepert a földön, hogy fénylettek utána a megérintett árumvirágok és gombák. Hanem aztán lassankint elmaradtam tőle. Ő repülni látszott, én pedig ólomlábakon jártam. Egyre távolabb estem tőle. A fénylő tünemény elveszté emberi alakját. Utoljára már csak olyan volt, mint mikor egy sűrű erdőbe hosszú faszor nyílásán át besüt az alkony fénye. A friss hideg lég csapdosta arcomat, s én attól fölbredtem.

Ott voltam, ahol álmom végződött. Sűrű tölgyerdő közepén, aminek egyik széléből, a fák nyílásain át derengett hozzám az alkony fénye.

Ugyanaz a koldusmez volt rajtam, amiben Berdicovból Lembergig eljöttem: — ezúttal nem álruha; — mellettem a mankó, de üresen.

Kibotorkáltam az erdőszél felé, ahonnan a világosság jött. Egy emberi lakot nem láttam se közel, se távol. Több napi járó messzeségre lehettem a lengyel székvárostól, uraságom és nyomorúságom színhelyétől. — S ha végignéztam koldusrongyaimon, amikben a zárdából eljöttem, könnyen azt hittem volna, hogy az egész leMBERGI ÉLMÉNYSZÖRSEM nem volt egyéb, mint egy rossz álom: — ha a bizonyítékot el nem hoztam volna magammal. A nyakamon ottmaradt az a széles vas-tag vasörv, amit a kis angyalkámnak a keze nem bírt összetörni.

(— No, ez ugyan nevezetes egy história volt! — monda a nagyherceg. — Csodálatos megmenekülése egy gonosztevőnek mennyei segítségével.)

(— Én azonban olyanténképpen vélekedem — szólt a soltész —, hogy az nem akképpen történt, ahogy a fatens előadá;

hanem bizonyosan az a hajdemák pap, aki őt börtönében meglátogatta, szabadítá őt meg bilincseiből, a hercegasszony által megvesztegetve, s miután a vastag nyakörvet nem bírta lefűrészelni a nyakáról, csak a falba foglaló karikát ráspolyozta le, s azután a hercegnő machinációi mellett szállították őkelmét valami vadon erdőbe, előkerestetve a Malchus zsidónál hátrahagyott koldusgúnyáit.)

(— No, én pedig azt állítom, hogy úgy kell lenni, ahogy reus elbeszélte, s másképp nem is lehet. Hiszen tudjuk számos tapasztalatból, hogy a híres zsványok, nem született kisgyermek kezei által lakatokat és bilincseket tudnak összetörni s magukat láthatatlanokká tenni. Aki a kriminális praxisban versátus, hasonló esetekre nagy számmal fog visszaemlékezni.)

— S én is maradok állításom mellett — folytató a vádlott. — Mert attól a pillanattól fogva folyvást egy fehér galamb ült a bal vállamon, s bármerre jártam-keltem, ott suttogott és turbékolt a fülemben, ha feléje néztem, hogy meglássam, akkor átrepült a jobb vállamra; de leginkább a bal vállamon szeretett lenni.

(— S most is ott van-e még a válladon a fehér galamb? — kérdezé a nagyherceg.)

— Már nincs ott — felelt a vádlott fölsóhajtva. — Hogy mikor vesztettem el, azt majd később el fogom mondani.

(— S minthogy tehát a megmenekedés mennyei csodatételek hozzájárultával történt — mondá a nagyherceg —, annál fogva nem illenék, hogy a jus humanum a gratia divinát megcáfolja: ezen bűne reusnak deleáltassék!)

A VÖRÖS BARÁTOKNÁL

I. A FAODÚBAN

Egy rongyos szűrrel a nyakamban, egy mankóval a kezemben, egy vaskarikával a nyakamon — és azzal a fehér galambbal a vállamon, hova mehettem volna abból az erdőből?

A rongy meg a mankó jó lett volna a kolduláshoz; de a vaskarika sehogy se illett hozzá. Mit mondjak, ha emberek közé kerülök, hogy jutottam ehhez a szép nyakravalóhoz? De még kevésbé eresztett a fehér galamb.

Megutáltam a világot, minden bűneivel együtt. Előfogott a bűnbánat, s föltettem magamban, hogy eddig elkövetett vétkeimet levezeklem: itt maradok az erdők mélyében kegyes remetének, s csodálatos megszabadulásom napjától kezdve szigorú aszkétai életre fogom adni magamat.

Nem soká kellett bújosnom, hogy egy patakot találjak, mely friss vízzel kínálkozott. Azt a forrást egészen beárnyékolva tartá egy sok száz esztendő's tölgyfa, melynek akkora odúja volt, hogy abban egy ember bizvást ellakhatott. Mohából és falevélből kitelt az ágy.

Ételről is gondoskodott az Úr, amennyi egy remetének való. Bükkmakk és mogyoró volt bőségesen, földi mandulában és szilvagombában sem volt hiányosság. A vadméhek mézzel kedveskednek a vadon lakójának, s mikor a vadalma hullani kezd, akkor bőség van a remetevilágban.

Két nagy kő közé egy száraz gallyakból összekötözött keresztet emeltem, s azelőtt végezém reggel, délben és este

mindennapi imáimat. Napközben pedig a rengeteget jártam arról gondoskodva, hogy a bekövetkező tél idejére ellássam magamat erdő-mező adta élelmiszerekkel.

Össze is gyűjtöttem nagy halom aszalt gyümölcsöt, mogyorót, csicsókát a faodúmba, melynek magasabb osztályában nagy örömömre az erdei méhek ütöttek tanyát: ezek is az én számomra gyűjtöttek. A patak mentében találtam egy nagy málnabozót, annak a gyümölcséből liktáriumot gyúrtam össze, s azt elraktam gondosan lehántott fenyőfakérgék dőbözébe. Szent fogadásom tartotta ezentúl csak abból élni, ami Isten közvetlen adománya, és soha többet el nem hagyni ezt az én remeteségemet.

Egy gondolat azonban mégis nyugtalanított. Madusom jóslata szerint mindaddig kell a vezeklésemnek tartani, amíg valami jótettet el nem követek, amiért valaki azt mondja rám: „Jutalmazzon az Isten!” Ha azonban én az egész életemet itt töltöm ennél a forrásnál, ebben a faodúban, ahol soha emberi léleknek tudomása nem lesz rólam, akkor nem követhetek el senkivel semmiféle jó cselekedetet, s nem is érdemelhetem ki senkinek az áldását.

Tehát gondoltam ki valamit, amivel világon létezem jelét adhassam, anélkül, hogy magányomat elhagynám.

Kerestem két széles, lapos palakő táblát, azokat egymás mellé fölakasztottam két faágra hárshéjmadzagnál fogva, azután egy harmadik követ használva harangütőnek, mindennap háromszor beharangoztam az összerkezetű harangfélével: reggel, délben és este. E kőharang szavának, úgy hiszem, messze el kellett hallatszani, s ha valahol az erdőn túl emberek laktak, azoknak figyelmessé kellett lenni az újdonság harangszóra a rengetegben.

Így reményltem, hogy majd időjárással jönnek ki hozzám ájtatos látogatók: azoknak én lelki vigasztalást, atyai tanácsokat osztok, valamelyik jó tanácsom megfogamzik, akkor aztán az illető nem fog késni a várva várt áldással, s ami

mellékesen szintén számba veendő volt, ha a környék lakói megtudják egy kegyes remetének letelepültét a vadon erdőben, valami kis elemőzsiához is csak majd juttatnak egyszer-másszor.

De biz én hiába harangoztam be háromszor napjában, azért csak nem látogattak meg engemet az odúmban mások, mint a patakra járó őzek s az őzekre leső vadmacskák. Nemegyszer szabadítottam meg egy-egy halálveszélyben forgó őzgidót a gonosz macskakörmök közül. Kár, hogy az oktalan állatok nem tudják megköszönni a jó cselekedetet.

Egy napon azonban, midőn késő ősze válván az idő, avégett jártam széjjel, hogy téli alomnak páfránt és mohát gyűjtögessek össze, ami a megfagyástól megóvjon (az odú nyílását eltakaró ajtót már régebben készítettem rekettyevesszőkből, hogy a szél tele ne fújja hóval a házamat), hát amint hazaérkezem, levetve a hátamról az iszalag közé szorított gizgaz petrencét, s szétnézek az éléstáramban, kifáradt testemnek a kívánatos táplálékot megadandó terhes munka után: mit látok? Éléstáram tisztára ki van takarítva. A földimogyorónak még csak írmagja sem maradt, a diónak csak az elszórt haja hever a földön, a málnásdöbözök fel vannak fordítva, s azt se tudni, hogy mi volt bennük valaha. Sőt, amint a fejem fölé tekintek, hát már a nagyszerű sejthalmaz sincs a faodúban, aminek a méze nekem tavaszig eltartott volna, a felzavart méhraj ott zúg az üres köpűben.

Csak alighogy röptében el tudtam fogni a lábánál fogva egy, már a számon kiszaladó, kacskaringós káromkodást, amint e kárvallott állapotomról meggyőződtem! Hanem aztán megdorgáltam magamat.

— Ej, ej, jámbor anachoreta! Hát így kell búsulnod a világi jókért? Látod: kevélykedtél, dicsekedtél, hogy íme már egész télire elláttad magadat! Urat akartál játszani a vadon közepett! Magadénak foglaltad el azt, ami mindenkié! Elmulasztottad a fő kötelességedet, az imádkozást. Egy kegyes anachoretának

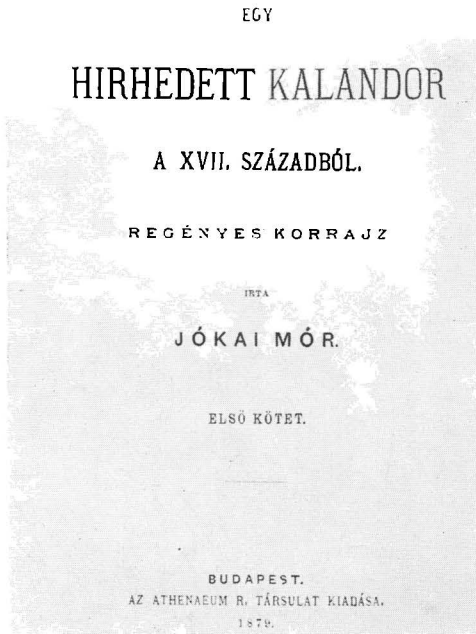
nem szabad arról aggóskodni, hogy ki ad neki ennivalót, mert az Úr gondja a maga híveit táplálni, azoknak semmi egyéb dolguk, mint az Urat dicsérni, s az egész világ bűneiért imádkozni. — Ez most a te büntetésed. — Aztán nem tudhatod, hogy nem éppen ezen, bosszantónak látszó esemény képezi-e a te megváltásodat? Íme, az volt neked megjósolva, hogy mindaddig bűnhődnöd kell, amíg valakivel olyan nagy jót nem cselekszel, hogy a megszabadított ily áldást mondjon a fejedre: „Jutalmazza meg Isten!” — No, már aki ezt a te éléskamarádat egy nap alatt így fel tudta falni, az ugyancsak éhes ember lehetett. Ha ilyen nagyon éhes volt, az általad összegyűjtött eledelék nagyon jóleshettek a testének. Ez tehát igen nagy jótétemény volt az ismeretlenre nézve. Kétségtelenül mondta is magában, hogy „áldja meg az Isten, aki mindezt iderakta, jártában, keltében!” Hátha valami nagy próféta volt. Talán szent Péter maga, akiről már hallottam ilyen legendát, hogy inkognitó betérve a szegény emberhez, annak minden télirevalóját felpanizálta. Hátha ez a legenda most második kiadásban is éppen énvelem ismétlődik? Meglátod majd, hogy ez lesz a legendának a vége, hogyha te megnyugszol a vélt kiraboltatásban, holnap újra megjelenik az ismeretlen az odúban, s úgy megrakja azt mindenféle drága csemegékkal, hogy sohasem lesz többé semmiben fogyatkozásod, s azután kiadja a számodra a passust, amivel akkor mehetsz, amikor neked tetszik, a mennyországba.

Ezzel a gondolattal annyira megvigasztaltam magamat, hogy ismét kegyesen beharangozva vecsernyére, nagyot ittam a forrásból, elfeledtetve gyomrommal az éhséget, s lefeküdtem a magammal hozott páfrán és haraszt puha ágyába, s reggelig csupa repülő sonkákkal, s más efféle angyali jelenésekkel álmodtam.

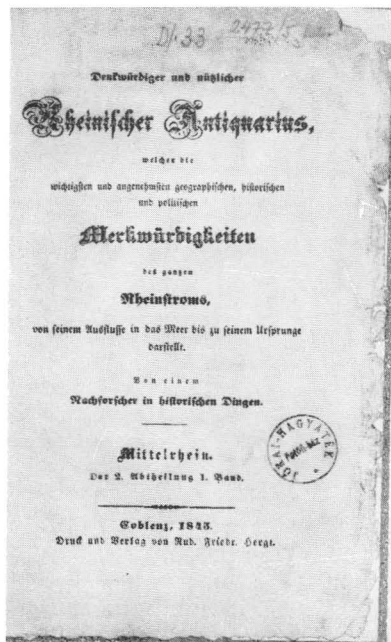
Reggel ismét beharangoztam, s aztán siettem el hazulról, hogy a visszatérő ismeretlen prófétát ne zsenírozzam a számomra készített meglepetés végrehajtásában. Egész nap bo-

A Hon 1878. január 6-i számában megjelent regényfolytatás

A regény első kiadásának címlapja

Geheime Geschichten
und
räthselhafte Menschen.

Sammlung
verborgener oder vergessener Merkwürdigkeiten.

Herausgegeben
von
Friedrich Bülow.

Zweite Auflage.

Erster Band.

Leipzig:
H. M. Brockhaus.

1833

A regény forrásául használt két mű címlapja

lyongtam az erdőn, s alkudoztam magamban, hogy mit hozhatna számomra az ismeretlen látogató legcélszerűbbet? Vajon az özvegyasszony olajos korsóját-e, ami soha ki nem ürül, vagy Illés próféta hollóját, a mindennapi páros zsemlyével az orrában, vagy egyet a Gilead hegyi árpakenyerekből, vagy egy sereget azokból a jóízű sáskákból, amik Johannes Baptista terített asztalán megjelentek?

Útközben találtam egy nagy csomó bikkmakkot. Szinte kedvem lett volna otthagyni. Hiszen mi szükségem lesz nekem már ezentúl élelemről gondoskodni, aki az ismeretlen látogató védelme alatt állok? De csak mégis megtöltöttem vele a tarisznyámat. Koldusnak nem illik az alamizsnát megvetni, bármi legyen is az. Estefelé aztán visszabandukoltam a remeteodúmhoz.

Mínthogy el voltam késve, az első dolgom az volt, hogy megharangozzam a vecsernyét, három versben; azután elővettem az olvasómat, amit magam készítettem apróbb és nagyobb gubacsokból, s végeztem az imádságomat; csak azután tekintek a remeteodúm felé.

Lépéseim közeledtére mély dörgő hang származott elő az odvas fa belsejéből.

— Itt van ő! — mondtam örömpeső szívvel. — Megérkezett: reám vár, hozzám beszél. A hangja sem olyan, mint a közönséges emberé.

Térdem csúsztatva közeledtem a megdicsőített hely felé, melyet a paradicsom követe választott csodatételei helyeül, s áhítatosan dugtam be a fejemet a lyukon.

Hej, de vissza is kaptam mindjárt. S ugrottam föl a térdemről, s eláldottam egy „ezermilliom kacskaringós mennykővel” a látogatómat! — Az egy óriási nagy mackó volt: egy vén kanmedve, amellyel tele volt az én kis szűk remeteodúm. Ott feküdt, a fejét a két térde közé dugva, s csak onnan mormogott elő. Ő volt az! Tegnap megette a télire való szükségemet, ma meg elfoglalta a télire való almomat.

— Aki fűzfán fűtyülő Pilátusa van a medve apádnak! — káromkodtam tele torokból, s elfeledém, hogy kegyes anachoreta volnék.

(— Votum violatum! — diktálta a soltész a jegyzőnek. — Megszegett fogadás! Blasphemia. Capite plectetur!)

(— De bizony én magam sem álltam volna ki káromkodás nélkül! — veté ellen a nagyherceg. — Qui bene distinguit, bene docet. Tessék megnézni a paragrafust, mely a káromkodásról szól. „Aki *embertársát* így meg így szidalmazza. . . et caetera.” — De nincs az mondva, hogy aki „medvetársát” szidalmazza, az is hogy büntetessék? Azonkívül a votum ruptum is condescendál; hiszen a remeteségi fogadalmat nem reus törte meg; de megtörettetett az a medve által!

— Tehát a medve a bűnös: jól van. „Ursus comburatur.” Következik a „templomrablás”. Kíváncsi vagyok rá, hogy hát ebből hogy fogja magát kivágni a delinquens? Mert hogy kivágja magát, arról előre pecsétetes levelet merek adni.)

— Mit volt mit tennem? — folytatá Hugó élettörténetét. — A hó is elkezdett szállingózni, kénytelen voltam rászánni magamat, hogy elhagyjam az erdőt. Remete már nem lehetett belőlem; de még lehetett koldus. Ez is életmód. A hozzávalóm mind megvolt. Mikor útra keltem, elmondhattam magamról, hogy egész tábor utazik velem. Lengyelországban nem hal meg éhen, aki annyit ki tud mondani, hogy „adj kenyeret!”, aztán „fizesse meg Isten!”

A vas nyakravalóm még előnyömrre volt. Az bizonyos felsőbb nimbuszt szerzett. a számomra a többi koldusok fölött. Ha kérdezték tőlem, hogyan jutottam hozzá, azt mondtam: a Szentföldről jövök, Jeruzsálemből, a szaracénok elfogtak, azok verték ezt a vasat a nyakamra. Csoda által menekültem meg, s most vezeklésül viselem ezt a vasat a nyakamon mind holtig. Elhitték a jó emberek. Ezzel a vasörvvel sok görbe garast összeszeréztem, s szerencsésen átkoldultam magamat Lengyelországon. Hanem amint a brandenburgi határon át-

keltem, az lévén a szándékom, hogy majd hazavándorlok a szüleim városába, s beállok az apám mesterségébe, aki tisztességes cserzővarga, hát a legelső városban mindjárt körülfogtak; de nem azért, hogy ennem adjanak, hanem hogy kikérdezzenek, ki vagyok, mi vagyok; hogy merek itt koldulni? Mondtam nekik, hogy legyenek velem nagyra, hogy olyan koldust lehet szerencsénk a városukba befogadhatni, aki a Szentföldről jön, s vasat hord a nyakán. Hanem már a németnek megvan az a nagy hibája, hogy szereti azt mutatni, hogy neki több esze van, mint másnak. A piac közepén a tolongás között előfogott a stadtvogt, s elkezdett vallatni.

— Hogy hínak?

— Dehogy hínak, inkább nem akarnak befogadni.

— Mi vagy?

— Éhes vagyok.

— Honnan jössz?

— Jeruzsálemből.

— Nekem ne hazudj, mert én tudom arra az utat! Micsoda provinciákon jöttél keresztül?

— Markomannián és Szkítián, Besszarábián és Köves-Arábián, Baktrián és Mezsopotámián, most pedig jövök Caralabiából.

— Az nem igaz! Hazudsz! Én tudom, merre van Palesztina. Engem meg nem csalsz! Oda csak Zingarián és Paflagonián, Cappadocián és India Cinnamomiferán keresztül lehet eljutni. Van nekünk mappánk! Brandenburgiaknak!

— Hát hiszen azokon is átjöttem, csakhogy éppen éjszaka volt, nem tudtam elolvasni a neveiket.

— Hát ez a vas mit keres a nyakadon?

— Ezt Zagachrist fekete szultán verette oda, akinél fogva voltam ötvenkét esztendeig, meg három napig.

— Hiszen mindössze se vagy te harminc esztendő!

— Hja, Abisszíniában olyan meleg a nap, hogy összehúzza a napokat, s egy esztendő ott kiad hatot.

— Már hogy lehetne az? — rivallt rám a stadtvogt. — Hazug vagy. A meleg inkább kiterjeszt mindeneket. Azért nyáron hosszúk a napok. Tudjuk mi azt Brandenburgban!

S már fogta a galléromat, hogy dutyiba zárat.

— Az ám. Próbáljon csak kegyelmed a kecskebőr nadrágjával ráülni a forró kemencére, majd meglátja, hogy összehúzza.

Erre a közönség megint nekem adott igazat.

De elvégre mégiscsak rossz vége lett volna ennek az examennek, ha a véletlen segélyemre nem küldött volna egy lovag urat, ki éppen arra kocogott végig, magas paripán ülve.

Fején tollas sisakot viselt, derekán bivalybőr páncélt; a válláról veres palást lobogott alá, nagy fehér keresztel: nyeregkápájára volt akasztva szív alakú pajzsa, s arra címerül volt festve egy éppen olyan lovag mint ő maga, akinek a háta mögött ült vele ugyanazon lovon egy éppen olyan rongyos zarándok, mint én.

(— Hohó! — kiáltott közbe a soltész — most mindjárt én foglak el, nem a stadtvogt. Hisz ez a templariusok címere, azokat pedig még a tizennegyedik században eltörölték!)

— Tudom, hogy eltörölték, de egy kis részük megmenekült, s Brandenburgba húzódvá, ott mind a mai napig grasszál, „tövislovagok” címe alatt, s ez megtartá a rend régi címerét; hogyan, ezt rendén el fogom mondani.

Amint a népség meglátta a lovag urat, elkezdett minden ember zsvajogni, az asszonyok törték magukat hozzá, s az volt a boldogabb, aki palástját megfoghatta, hogy megcsókolja, majd lehúzták a lováról.

A lovagnak hosszú nagy veres szakálla volt és veres haja; ha nem mondták volna is, tudtam volna, hogy „veres barát”.

— No, itt jön a veres barát! — mondá a stadtvogt, neki türközve. — Ennek hazudd oda majd, hogy Palesztinából jöttél! Ez kétszer volt ott igazán, tengeren és szárazföldön; maga megölt kétszáz hitetlent, és megszabadított a fogságból ezer zarándokot. Ezzel beszélj! Majd kikérdez.

No, most igazán meg voltam akadva. Bezzeg, ha a templomos lovag vallatás alá fog, annál bajosan fog kiségetni a geográfiám! Az pedig odaléptetett az orrom alá, s megtudva a nép lármájából, hogy állítólag szentföldi zarándok vagyok, nagyot simított a rengő szakállán, s ijesztő mély hangon kérdezte tőlem:

— Mivel bizonyíthatod be, hogy a Szentföldről jössz?

Ekkor egyszerre egy mentő gondolatom támadt. A hónom alatt volt a mentségem. Előkaptam a mankómat, ami a kegyes muzulmánról marada rám: annak a nyele ki volt verve mindenféle rézsodronyokkal kacskaringósan végtől végig.

— Nézd ezt, lovag — mondtam neki. — Te ismered az arab írást. Íme, elolvashatod a mankó nyeléről a hitetlenek között való nyomorgatásom és kiszabadulásom egész csodálatos történetét.

Hej, megszeppent most a lovag! Ijedtében a nagy szakállja is reszketni kezdett. Megijedt, hogy most mindjárt én sütöm ki őróla, hogy sohasem volt ő a Szentföldön, s egy törökkel sem beszélt életében.

Hogy ez meg ne történjék velem, fogá a két kezébe a mankót, s jobbról balra nézve rajta végig, mintha csakugyan keleti írást olvasna, ily szókat dörgött a szakállja közül, imponáló hangon:

— Ez valóban arabs írás, sőt szaracén írás, ellenben turkómán írást is; melyben csakugyan bizonyítatik mindaz, ami veled történt a hitetlenek között, kegyes zarándok. Kövess a váramba: szívesen látott vendég.

Erre aztán a stadtvogt hirtelen úgy elsompolyodott a sokaság között, mintha soha ott sem lett volna, engem pedig az ujjongó csöcselék felvett a vállaira, s úgy vitt a lovag úr után egész a vörös barátok lakásáig, mely a városon kívül volt egy körülárkolt dombtetőn, felvonóhíddal és sánccölöpzetten ellátva.

Itt a lovag úr átadott a szolgálattelvő öröknek, akik rögtön levetkőztettek rongyaimból, beledugtak egy kád vízbe, meg-

fésültek, megszappanyoztak, a fejem tetején a hajat kiborotválták, s aztán egy durva vörös csuhát adtak rám, mely bőségre nézve valamikor nálamnál boldogabb körülmények között élő ember természetére lehetett szabva.

Mikor így fel voltam készítve, akkor felvittek a lovag úrhoz a refectoriumba. — Kívüle még tizenkét lovag volt jelen, akik között ő látszott lenni a legelőkelőbb.

— Quadraginta tonitrua! (ez volt a szelídebbik szójárása a lovag úrnak.) Fickó, te énnekem megtetszettél; olyan vakmerőn hazudni, ahogy te tudsz, még sohasem hallottam. Itt kell nálunk maradnod. A sekrestyésünket úgylis elvitte az ördög. Tegnap halt meg feketehimlőben. Annak a helyét kell betöltened. A csuhája már rajtad van.

El lehet képzelni, milyen jól éreztem magamat arra a szóra, hogy egy feketehimlőben elpatkolt sekrestyésnek a csuhája van rajtam.

Bátorkodtam annyit rebegni, hogy én sohase tanultam az ezen hivatalhoz megkívántató tudományokat.

— Per septem archidiabolos! — kiálta a szent lovag kacagva. — Elhiszem azt! Majd beletanítunk, csak itt maradj.

Ekkor feltűnt neki az a vasörv a nyakamon.

— Hát — Lucifer te corripiat! — mire való az a bolondság ott a nyakadon?

Ötöltem-hatoltam neki valamit, hogy így meg úgy szent fogadás, kegyes votum s több afféle.

Arra mind valamennyien kacajra fakadtak.

— Hát tudod mit, te trifurcifer! — rivallt rám az első lovag. — Ut Belsebub te submergat in paludes inferni! Vagy kegyes fogadásból viseled azt a vasörvet a nyakadon, vagy pedig valami zsványságért verték azt a nyakadra. Ha kegyes fogadásból került az oda, akkor csak viseld holtig; — hanem ha valami zsványság által szerezted, akkor van nekünk fegyverkovácsunk, az majd lefűrészezi azt a nyakadról.

Erre én azt feleltem, hogy ámbátor csakugyan kegyes foga-

dásból viselem azt a nyakörvet, de azért vegyük mégis úgy a dolgot, mintha zsványságért kaptam volna.

Mire nagyot nevetének a lovag urak, s aztán leráspolyoztaták a nyakamról amaz emlékezetes vaskarikát.

2. A BAPHOMET

Most már csakugyan azt hittem, hogy elértem minden óhajvásomnak végcélját.

Egy vitézi rend kolostorába jutottam, ahol ezentúl gond nélkül tölthetem napjaimat. Ételemről; italomról nem kellett gondoskodnom; dolgom pedig elég könnyű volt: napjában háromszor harangozni, a templomi edényeket tisztán tartani, s a misemondó-ruhákat előszedni meg elrakni. Egész nap pedig ájtatos kontemplációnak adtam át magamat.

Amiért nagyon is megnyertem Eliás lovagnak a bizodalrát; ez volt a nappali neve annak a vörös szakállú vitéznek, aki engem az útfélről fölszedett. Ő engem Eliézernek nevezett el.

Amíg Lengyelországon keresztülkoldultam magamat, bele-telt fél esztendő, úgyhogy a vörös barátok kolostorába fölvé-tetésem után mindjárt következett a nagyhét.

Nem titkolhatám el afölötti aggodalmamat Eliás lovag előtt, hogy netalántán a nagyhéten itt is tartatni fognak hasonló kegyeletes ünnepélyességek, aminőket az egész katolikus világ celebrálni szokott, azokban én nagyon gyöngé leszek az asszis-tenciához, mivelhogy a ceremóniákba gyermekkoromban nem oktattak be: eretnekül neveltetem, s nem régi neofita vágyok.

— Ne búsulj, fráter Eliézer — biztatott a lovag —, a nagy-hét minden napján, a megelőző éjszakákon próbákat fogunk tartani a sorban következő „passió” jelenéseiből; akkor te is megtanulod a magad tennivalóit.

Én tehát ebben egészen megnyugodtam, s alig vártam,

hogy jöjjön a nagycsötörtök, melynek éjszakáján a kegyes szertartások előkészületei megkezdendők.

Amint az esteli harangszó után becsuktam a kapukat, Eliás lovag azt a parancsolatot adá nekem, hogy vegyek egy lámpást a kezembe, menjek vele a templomba, várjak ott, míg tizenkettőt üt az óra, akkor három koccintást fogok hallani a kriptajtón. Azt minden tétovázás nélkül nyissam fel, s azután illendő tisztelettel fogadjam a vendégeket, akik a sírboltból fel fognak hozzám jönni, s tegyem azt, amit azok parancsolni fognak.

Én még csak a szememet se hunyorítottam meg erre a különös megbízásra. Sohasem voltam valami gyöngye szívű, s még csiklándott is valami kíváncsiság, megtudni, hogy milyenek lehetnek azok a vendégek, akik a kriptán keresztül járkálnak fel látogatóba.

Pontban az éjféλι óraütés után hangzott a hármás koccintás a kriptajtón. Én siettem azt feltárni, s nagy meglepetéssel láttam, hogy a kriptá lépcsőgádora egészen ki van világítva, s abból mindenféle ódon viseletű asszonyi alakok lépdelnek elő, aminő divatokat csak a templomi képeken látni, meg a nagyúri palotákban. Az asszonyok arca mind erősen ki volt festve fehérre, pirosra, egyiknek a szemöldöke feketével volt rajzolva, a másiké mίνionmal, volt olyan is, amelyiknek a szemöldöke meg volt aranyozva. Mindegyiknek a kezében volt egy cifra viaszfáklya.

Ezek éppen nem voltak olyan kísértetek, akiktől nekem nagyon meg kellett volna ijednem. Fiatal vér volt bennem, mely asszonyok láttára hamar felpeszdül, még ha túlvilági személyek legyenek is.

Azok azonban észrevették, hogy nem a régi vén sekrestyés áll előttük, s annálfogva célszerűnek látták magukat előttem bemutatni.

Az első így szólt:

— Én vagyok Jezabel, Acháb király asszonya, kinek vérét az ebek nyalták föl az utcán. Hozd utánam a keresztelõmedencét. Mosdózni vágyom.

A második így szólt:

— Én vagyok Salome, Herodiás leánya, ki keresztelő János fejét ajándékba kértem. Hozd utánam az ostyatartó aranytálat. Hadd szolgáljak föl.

A harmadik így szólt:

— Én vagyok Bethsabé, ki miatt Dávid király bűnbe esett. Hozd utánam az olajtartót. Hajamat kell bekenőcsöznöm.

A negyedik így szólt:

— Én vagyok Delila, ki elárulta Sámson. Hozd utánam az áldozókelyhet. Áldomást inni vágyom.

Az ötödik így szólt:

— Én vagyok Astarte, ki az Izrael fiait elcsábítottam a Kanahánban. Hozd utánam a füstölőt. Illatos akarok lenni.

A hatodik így szólt:

— Én vagyok Thámár, ki miatt Absolon az öccsét, Amnont megölte. Hozd utánam a szenteltvíz-tartót, hadd sírjam tele könnyeimmel.

S ki mit mondott, azt az oltárról leszedte, és az ölembe rakta. Én csak néztem, hogy mi lesz ebből. Parancsolatom volt, a vendégeknek mindenben engedelmeskedni.

Heten voltak.

A hetedik egy magas koronás alak volt, drága aranybrokát ruhában, amit hosszú uszályban húzott maga után. Ez leghátul jött. Olyan hangja volt, mint a megütött harangnak.

— Én vagyok Mylitta, Sába királynéja, ki Salamon királynak elvitte kincseit, s cserében elvitte tőle a bölcsességét. Hozd utánam a szentségtartót.

Ez a szó megdöbbenett.

Szentelt edények, ceremóniához való eszközök mind hagyján, de maga a szentségtartó! A Megváltó testét rejtő ereklye, amihez a pontificáló maga is csak térdhajtva közeledik: ki merné azt kimozdítani helyéből? Tétovázva tekinték a csodás rémalakra.

Arra az olyat ütött a vállamra a kezével, hogy egész testem összerokkant bele, s olyant kiáltott, hogy az egész kápolna megtelt a hangjával.

— Mit tétovázol!

Átláttam, hogy az ilyen túlvilági lényeknek nem szabad ellentmondani, s leemeltem magát a szentségtartót is az oltárról.

— Kövess bennünket! — parancsolá ekkor Sába királynője, s maga ismét leghátul maradva, a másik hat túlvilági hölgy nyomdokán egy csigalépcsőn át, mely a kápolnából vezetett föl valahová, lépdelt előttem, míg egyszer egy cifra aranyozott vasajtóhoz ért a menet. Az felnyílt, s egy előttem eddigelé még ismeretlen, nagy boltozatos terme nyílt meg a kolostornak, melynek semmiféle nem volt ablaka, hanem a fülkékből rejtélyes lámpások vetettek fényt a terem pompájára. Csupa arany és selyem borította a falakat.

S a terem mélyéből egy nehéz függönyökkel takart sátor alól egyenkint lépegettek elő mindenféle régi világbeli lovagok, törököknek, rómaiaknak, perzsáknak, kaldeaiaknak, egyiptomiaknak öltözve, akiket a most érkezett hét hölgy neveiken szólított.

— Üdvöz légy, Ahasvér!

— Baal veled, Nabukadonozor!

— Ozirisz áldjon, Fáraó!

És így sorba, ki Heródes, ki Pilátus, ki Néró, ki Sardanapal: mind az én rendbeli lovagjaim.

Maga az én vörös szakállú patrónusom volt Júdás Iskariotes.

No, ez szép társaság mondhatom.

A templomi drágaságokat itt elszedték a kezemből, s lerakták egy hosszú asztalra.

Ekkor az én vörös szakállúm rám kiálta:

— Málkhus!

Széttekinték, hogy hát az kicsoda.

— Csakugyan levágták a füledet a Gecsemane kertben, hogy nem hallasz?

Ekkor tudtam meg, hogy én vagyok az a Málkhus.

— No, hát itt tartsd a füledét — parancsolt rám a patrónusom, akinek az éjszakai neve Iskariotes volt, valamint az enyim Málkhus, a nevezetes poroszló, ki legelső emelte kezét az Idvezítőre. — Itt tartsd a füledet, mondom, mert ha én le találok vágni, azt nem ragasztja oda a názáretbeli „Ben Hanocri”.

Még akkor nem tudtam, hogy mit értenek azon név alatt.

A veres szakállú e szó után odalódított a nagymester elé, akit ezúttal Nabukodonozornak hallottam címeztetni. Annak a haja és szakállja mind gyöngyfűzésekkel volt összefűzve, ahogy a régi perzsa szobrokon látni.

Ez azt kérdezé:

— Mi érdeme van Málkhusnak, hogy a Baphomet szolgálataiba fölvetessék?

Iskariot felelt rá helyettem.

— Eretnekül született, istentagadó lett, rablókkal együtt dúlt, embert ölt, hamisított, álorcás volt, urának feleségével házasságtörő, végre halálra ítélt rab, ki börtönéből megszökött, s kinek minden város végén ott áll a jó barátja: az akasztófa.

— A mi emberünk ez! — dörmögé erre Nabukodonozor; mire a lovagok között vita keletkezett, hogy megesküdtesse nek-e elébb az ophiticus diagrammára, mielőtt titkaiba beavatnának? Abban állapodtak meg, hogy ez fölösleges, miután oly notórius gonosztevő vagyok, hogy akárhová fordulnék az ő titkaik elárulása végett, a legelső volna a magam nyaka, ami a hurokba beleakadna.

Most kezdém már sejteni, hogy miért voltam olyan szívesen látott vendég ezen a helyen.

Akkor aztán levettették velem a barátcsuhát, s felöltöztettek római liktornak, mely minőségben az első feladatomban az volt, hogy egy falmélyedésben fekvő szarkofágról le kellett emelnem a kőfedelet.

Akit e kőkoporsóban megpillantottam, az nem volt más, mint az én uram Jézus Krisztus, ahogy őt a koporsóban szoktuk látni a keresztfáról levéve, teste őt vérző sebbel átluggatva, homlokán a töviskoszorú.

Az egész alak viaszból volt idomítva.

A lovagok aztán körülállták a koporsót, s elkezdődött a vita afölött, hogy ki volt a Jézus Krisztus?

Latinul vitatkoztak, mely nyelvet én egészen jól értettem.

Az egyik lovag azt mondá, hogy ez az öreg istennek, akinek a neve *Jaldabaoth*, egy aeonja; a pneumatikus Messiás, akit azért küldött a földre, hogy az ő örök ellenségével, az *Ophiomorphosszal* megküzdjön; de miután Jézusnak nem volt hozzá elég bátorsága, azért Jaldabaoth büntetésül keresztre feszítette őt. Ezt bizonyítja Valentinus próféta, a gnosztikus.

Ezzel szemben a másik lovag azt állítá, hogy amint Alexandriai Basilides bizonyítja, s Bardesanes megerősíti, az úgynevezett Jézus Krisztus nem volt más, mint egy ámító, akinek igazi neve Ben Jozua Hanocri, s keresztre feszítése egészen megérdemelt büntetés volt.

Velem a világ keringett e szavakra. Ha gonosz indulataim voltak is, de a szentek iránti kegyelet erős volt szívemben. A két kezemet a fülemre tettem, hogy ne halljam, amit beszélnek.

De azért mégis hallottam.

A harmadik lovag azt állítá, hogy az egész Jézus Krisztusról való történet nem egyéb, mint üres mese. Ez alak soha nem létezett; se nem született, se meg nem halt. Egy embléma az egész, egy szimbólum, aminek nem volt teste, csak úgy, mint Brahmának vagy Ízisznek, s emberi alakja csak olyan bálvány, mint Baalé vagy Dagoné.

Azt hittem, hogy ennél már irtóztatóbb káromlást nem lehet emberi szájon kibocsátani; de a negyedik lovag véleménye meggyőzőtt róla, hogy még van a hiperbolának is superlatívusa.

Ez volt maga Nabukodonozor.

Ez bebizonítá az írásokból, hogy Jézus Krisztus az a demiurgus, aki az emberiséget oly törvényekkel kínozza, melyek mindenkit szerencsétlenné és boldogtalanná tesznek, megtiltja azt, ami a saját testünknek jólesik, s a természet rendelkezésének ellenére minden emberre azt a szabályt köti, hogy azt cselekedje, ami a felebarátjára nézve üdvös, holott az embernek az a hivatása, hogy azt tegye, ami magának jó, nem tekintve arra, hogy másnak baj-e az vagy sem. Annálfogva mindenkinek, aki a Jaldabaoth, a teremő törvényét megérti, az a hivatása, hogy e demiurgus parancsaival dacoljon, s azoknak mindenben ellene cselekedjék. A csalás, rablás, gyilkosság, hamisság, csúfolódás, kéjelgés, részegség nemcsak meg van engedve, de kötelesség, s aki az emberiséget az erények rabigájába kényszerítette, akár aeon volt, akár demiurgus, akár Ben Hanocri, akár Jézus Krisztus, megüldözendő és ostromozandó.

Ebbe aztán mind valamennyien beleegyeztek, s én elborzadva láttam, hogy a jelenlevők mind valamennyien a palástjukból hosszú, tövis alakú tűket vonva elő, azokat a koporsóban fekvő Jézus-szobor szíve tájába szúrták bele.

— Ki hát az igazi Messiás? — kiáltá ekkor Nabukodonozor.

— A Baphomet! A Baphomet! — kiáltozá az egész gyülekezet egyhangúlag.

Erre Nabukodonozor egy nagy támtámra ütött az öklével, s annak a hangjára szétvonultak a függönyök a terem háttérében levő sátor fölül.

A fölülről jövő fényes világításnál egy pompás oltárszalmolyon állva láttam két bálványalakot, amik közül a jobb felül álló volt a Baphomet.

Ennek a bálványnak két arca volt; egy férfiúi és egy női, s az egész alakja félig férfi volt, félig asszony. Egy óriási kígyó tekergőzött rajta végig, s ennek a tizenkét gyűrűjére volt fölvéve a zodiákus tizenkét égi jegye. Az egyik kezé-

ben volt a nap, a másikban a hold. A két lába alatt volt a föld. Az meg egy krokodiluson nyugodott.

Balról e szobor mellett volt egy másik bálványszobor. Az meg a Mylitta volt. Egy mezítelen női alak, egy vadkanon ülve, fején ragyogó koronával, mely csupa rubintokkal és karbunkulusokkal volt megrakva.

A lovagok és a hölgyek mind odajárultak egymás után a két bálványhoz, s a Baphometnek a vállait, a Mylittának térdeit csókolták meg egyenkint.

Azután odavitték a két bálvány közé a szentségtartót, s kivéve abból a szentelt ostyát, azt mindnyájan nagy hahotázva leköpdösték, s elszórva a földön, elkezdtek fölötte táncot járni, kezeikkel körbe fogózva a két bálvány és a szentségtartó körül; azok az asszonyok olyanokat rúgtak a szentségtartó felé a lábaikkal, hogy a térdkötő-szalagjuk is kilátszott a fellebbent köntös alul, s ezalatt valami előttem ismeretlen keleti nyelven énekeltek pokolbeli zsolozsmákat.

Nekem ezalatt az volt a hivatalom, hogy a templomi áldozó kelyheket teletöltöttem borral, ami nagy kancsókban volt elkészítve, s a táncolóknak szolgáltam vele, kik a Baphometre ittak áldomást.

Borzalmam is nagy volt; de kíváncsiságom még nagyobb, hogy mi lesz mindezekből.

A nagy kancsók nagy hamar kiürültek, s erre Iskariotes azt parancsolá nekem, hogy menjek le a pincébe, s hozzam azokat ismét tele.

Mire visszatértem a kancsókkal, már akkor a lovagok és az úrhölgyek mind az asztalnál ültek, mégpedig úgy, hogy Sába királynője Nabukodonozornak az ölében ült.

Amint a kezeikben tartott szentelt áldozókhelyeket újra megtöltém, Sába királynője így szólt hozzám:

— Ejh, Malkhus! Ez az én koronám nagyon szorítja a fejemet: credj le a templomba, hozd el a számomra a názáretbeli asszonynak a koronáját.

Tetől talpig futott rajtam a hideg borzadály.

A templomban volt egy felséges oltárkép, a mi Boldogasszonyunknak a szobra; annak a fején volt egy pompás korona, egymásra hajló abroncsai csupa igazgyöngyökkel és gyémántokkal megrakva, a legkegyesebb fejedelemlő fogadalmi ajándéka. E szent szoborhoz vándorolt sátoros ünnepeken a környék egész ájtatos népe, s el volt az halmozva a fogadást tevők és hálaadók mindennemű drága ajándékaival. S én most ennek a szent alaknak a fejről levegyem a koronát; ezt a kegyeletes ereklyét, hogy egy fertelmes buja asszonyi állatnak a zilált hajfürtjeit ékesítsem vele? Hiszen ha nem Istennek az anyja volna is a názáretbeli Mária, hanem csak egy közönséges, becsületes embernek az anyja, még akkor is istentelenség volna e gyalázatot elkövetni rajta!

Haboztam; — nem akartam teljesíteni az örült kívánságot; — hanem akkor az én veres szakállú patrónusom úgy ütött hátba a vasöklével, hogy majd a lelkem szakadt ki belőlem, s rám ordított:

— Nem hallottad a parancsszót? Menj a galileai nőhöz, s mondd neki, hogy Sába királynője Astarte, a Mylitta helytartónője kívánja a koronáját! Siess!

Tennem kellett, amit mondtak, különben agyonütnek.

Azt hittem, valamennyi szentek mind rám kiáltanak szobortalapzataikról, mikor ezt a szentségtörést elkövettem, s pásztorbotot, nagy könyveket, mennyországkulcsot vágnak a fejemhez, hogy rögtön poklokra hullok. Maga a Boldogasszony-szobor, úgy tetszett, mintha szemöldekeit összeráncolná, mikor a koronát leveszem fejről, s az a kis korona a kezemben olyan nehéz volt, hogy a föld meghajlott a lábam alatt, mikor egyet léptem vele.

Mikor a csigalépcsőn fölértem a Baphomet-imádat termébe, már akkor az orgiának minden démona elszabadult; a múlt ezredév bűnös asszonyai, bacchánsnőknek pongyolásátva, táncoltak szilaj choreákat a Pilátusokkal és Heródesekkel. Astarte,

amint meglátott, kikapta kezemből a Mária koronát, s felcsapta azt szétborított hajfürteire, s azzal elkezdte a Mylitta papnők örületes táncát járni, melyet Nabukodonozor frígiai táncának bakkecske ugrádozásai kísérték; Astarte haja repült körülötte, szélesen elterülve, mint a szélrózsa küllői, s amint olyan sebesen pörgött maga körül, nekem úgy tetszett, mint ha neki is két arca volna, mint a Baphomet bálványának.

Egyszer aztán Nabukodonozor csak leesett a lábáról, s a térdén és a tenyerén állt meg, s elkezdte a szemeit kimeresztgetni, s olyan nyomorúságosan bőgött, hogy én azt hittem, most másodszor fog rajta megtörténni a csoda, hogy ökörré változik. A bőgéséből kivehettem, hogy „Malkhust” kiabál, Vajon egy nyaláb füvet hozzak-e neki? Legelni akar? Nem, csak kérőzni akar. A barom, ha jóllakott, kérőzik, az ember, ha barommá lett, szintén kérőzik. „Hozd a keresztelődmedencét!” — ordíta rám. S a fertelmes állat beundokította a szent-séges templomi edényt, amit nekem kellett tartani előtte.

A kitörés után egy pillanatra észéhez látszott térni.

— Szedd össze az edényeket; takarítsd ki, s vidd vissza a helyeikre. A sanctuariumot állítsd a szokott helyére. A hostiát tedd a kehelybe. Azután eredj aludni.

Astarte a keringőtáncától elszédülten rogyott le a földre, s amint hátraszegett fejét Nabukodonozor vállára vetette, a Mária-korona lehullott a fejéről, s odagurult a lábához. Én fölvettem, és megtörülgettem azt.

— Azt is tedd vissza a helyére! — ökredezett Nabukodonozor.

— Előbb igyál! — mondá Astarte, rekedtes, kifáradt hangon, s egy rendkívüli szép hólyagos kulacsot vett le oldaláról, s azt odatartá a szájamhoz. A kulacs gyönyörű vert arany munka volt, gazdagon kirakva türkizokkal és tűzopálok-kal. — „Ez a bor arról a szőlőtőrül való, amit Noé ültetett, a kőornája, amiben áll, ott van Semiramis nagyanyám szarkofágja mellett Nivinében. Igyál!”

S minthogy én vonakodtam, hirtelen megragadta a nyakamat az egyik karjával, odahúzta a fejemet magához, aztán egyet húzott a kulacsból, s azzal odaszorítva az ajkait az ajkaimhoz, úgy itatott meg a saját szájába vett borral. Soha én annál édesebb, bódítóbb, tüzesebb bort nem ittam életemben.

— Ki ütött most engem pofon? — kiálta föl erre Sába királynője, széttekintve szilajon maga körül.

— No, hát igyál! — szólt odanyújtva ismét a kulacsort.

Én a szájamhoz vittem azt; de az első kortynál észrevettem, hogy nem az a bor az, amit az előbb ittam. Ezen kesernyés íz érzett és valami idegen illat, ami összeborzasztott. Nem ittam többet annál az egy kortynál, csak mutattam, mintha tovább kortyogatnék belőle. Köszönettel visszaadtam a kulacsort, mikor elég lehetett már.

— Tartsd meg! Neked adom emlékül — szólt erre a pogány királyné, s odaveté azt is a többi templomi edények közé, amiket, hogy egyszerre elvihessek, kénytelen voltam mind a tágas keresztelődencébe berakni.

Azzal elkezdték a részeg démonok a gyertyákat kioltogatni, s én siettem elmenekülni onnan a nyalábra fogott templomedényekkel, nehogy ott rekedjek velük a sötétben.

Én azután a templomi edényeket mind háromszor megmostam tiszta vízben, s a helyeikre visszaállítottam; a szentségtartót is visszahelyeztem az oltárra, s a koronát fölvettem a Boldogasszony-kép homlokára, nem mulasztva el, hogy a palástja szegélyét megcsókoljam, bűnbocsánatot kérve. Az a palást is gyönyörű munka volt, a nagy fejedelemné saját maga készítette azt, s a tizenkét apostol képe gyönyörűen ki volt hímezve rajta színes selyemmel és arany- meg ezüstfonállal.

— Hát ezt hová tegyem? — mondtam magamban, az ajándékkul kapott kulacsort nézegetve — hogy el ne lopják tőlem? Hisz ez megér, ha eladom, egy egész paraszttelket vagy egy

ötkerekű malmot. De hátha csak álmodom ezt, s mire fölérdek, már nem lesz a kezemben? — Azt teszem, hogy a fölé-nél fogva a balteusom szíjára kapcsolom (még mindig liktor voltam), onnan nem veszhetsz el.

És úgy is tettem; mert aztán nagyon előfogott az álom, azt se néztem, hol fekszem le, csak elámolyogtam valamerre, s magam se tudom, meddig aludtam.

Csak azt tudom, hogy a fölélnél fogva húzott valaki, mikor fölébresztett, s a sarkaival ugyancsak rugdalta az oldalaimat.

Az én veres patrónusom volt.

— Jól van no, *Iskariotes*, majd mindjárt kelek! — dörmögém félálomban.

Óh, trifurcifer! Még *Iskariotes*nek nevez! Várj, majd mindjárt kijózanítalak én!

Azzal fogott egy nagy kanna vizet, s végigöntött vele. Erre csakugyan egészen magamhoz tértem.

— No, te kegyes *Silenus*! Ugyancsak jól viselted magadat! — szidott a lovag. — Én azt parancsoltam neked, hogy várj a kriptaaajtóban, míg vendégeink érkeznek, s te összetévesztetted a kriptaaajtót a pinceajtóval: onnan húztunk fel a csap alól. Azt sem tudtad, melyik világon vagy.

— Hát a drága kulacsom, ami a balteusom szíjához volt kötve?

De bíz ott már nem volt se kulacs, se bőrpáncél, hanem a régi szőröcsuha volt rajtam, ami a megholt sekrestyéről rám maradt.

— No, ne álmodjál már, hanem siess a kápolnába, csavard meg a kelepelőt, a mise mindjárt kezdődik.

Pedig én olyan elevenen láttam magam előtt mindent!

Amint a templomba beléptem a sekrestyén keresztül, ott találtam mindent a maga helyén, ahogy előtte való nap.

A mellékkápolnában volt felállítva a szent ravatal, körülrakva viaszgyertyákkal, s én ugyanazt a Krisztus-képet lát-

tam magam előtt a koporsóban, melyet a múlt éjjel a Baphometimádók töviseikkel összeszurkáltak. De ezen nem látszott semmi nyoma a tövisszurdalásnak.

A templom tele volt áhítatos néppel, mely végeszakadatlan processióban jött és ment, a gyászpompában gyönyörködve.

Azután előjöttek hosszú sorban a rend lovagjai, szürke szőrscuhákban, és mezítláb térden állva közelítettek a Megváltó koporsója felé, s egyenkint megcsókolák a márványlépcsőket, melyek a koporsóhoz fölvezettek.

És én azt láttam az éjjel, hogy ez az ember ottan a főmester, öklelő koronával a fején, melynek négy ökörszarva volt, leköpte a Krisztus szentséges orcáját, s azt mondta rá, hogy csaló volt! És most a lábait csókolja. S ezek a többiek, akik vitatkoztak fölötte, hogy vajon hát „aeon” volt-e ő vagy a Jaldabaoth fia, ki az Ophiomorphostól meghátrált, vagy „senki?”, most mind megalázott fővel közelítenek felé, és a melleiket verik ököllel, s mikor az inclangorium megcsendül és újra megcsendül, valamennyien leborulnak a földre, és egy sóhajtás nem hallszik a néppel tömött templomban, amint a nagymester felemeli a Krisztus testét magasra: engem az ördögök ösztökéltek hátulról, hogy elkiáltsam magamat ebben a nagy csendességben: „Emberek! Keresztyének! Ne térdepeljtek! Abban a kehelyben egy ostya van, amire Astarte a sarkával taposott!” — ha az a fehér galamb nem tartaná a szárnyát a szájam elé.

Azután megzendül az orgona és a templomi ének, s én hallok női hangokat a „miserere”, a „de profundis” énekére zendülni, amik eszembe juttatják, hogy ugyanezek a hangok énekelték a múlt éjjel, hogy „gyere be rózsám, gyere be!” Ez Astarte hangja. Ez Deliláé! Ez Jezabelé: ez a mély harangbúgás! Itt jöttek fel a szemem láttára a kriptaajtón! Itt mentek fel egymás után a csigalépcsőn! — De hol? — Hisz nincs itt csigalépcső sehol. — Azon a helyen, ahol én háromszor lejöttem és felmentem, nincs se ajtó, se lépcsőgádor, hanem a rend

nagymesterének, a megholt Arminius lovagnak a tömör márvány síremléke áll ott, tetején a lovag fekvő szobra, mellén összetett kezekkel, teljes ornatusában. Mégiscsak álom volt ez az egész.

Már megkönnyebbült egészen a szívem attól a nagy teher-től, ami oly szertelenül nyomta. Sokat ihattam, a fantáziám fel volt hevülve, az a hibás. — Tehát senki sem hibás.

Tehát eszerint az sem való, hogy én a Boldogasszony koronáját levettem a fejről, s azt Sába királynője saját fejére téve, a bálványimádati táncban megszentelténítette.

Mikor vége volt a szentmisének, s én szokás szerint oda-járultam a Boldogasszony-szoborhoz, hogy a szüntelen égő lámpásba, mely lábai előtt állt, olajat töltsék, amint feltekinték rá, csak elmeredtem a bámulattól.

A szent szobor fején levő korona diadémján elől volt egy mogyoró nagyságú igazgyöngy, hátul pedig egy szintén olyan nagy rubin.

Mindig az igazgyöngy szokott a szemközti részen lenni. Most a rubin ragyogott a homlokán.

Ezt a koronát tehát megfordította valaki!

És így mégsem volt az valami álom.

De mi volt hát?

Ez a nap mondom nagypéntek volt: általános jejunium napja. A „tövislovagok” oly szigorúan tarták a böjtöt, hogy ezen a napon még egy halálos betegen fekvő novitiusnak az orvosságot sem adták be, mert a decoctumban manna volt, s a pilulák hydromelben voltak meghengergetve, s a manna és a hydromel már ételnek vehető. Magam is koplaltam egész nap. S mint afféle tág lelkiismeretű ember, bántam már nagyon, hogy a tegnap éjjeli nagy lakomából (ha csakugyan nem álom volt az) egynémely háromezer esztendő előtti fürjnek a combját el nem dugtam mára.

De ugyan hova dugtam volna? Az is oda lett volna, ahova a kulacs.

Amint este, a harangszó helyett a nagypénteki kerepelővel elvégeztem a három verset, a veres szakállú lovag ismét ott várt a sekrestyében a lámpással, s azt mondá:

— No, ma megint itt fogsz várni a vendégeinkre a kriptaajtóban, de aztán el ne aludd megint az időt, mint a múlt éjjel.

Gondoltam magamban: „Rajta leszek, hogy el ne aludjam.”

— Ma korábban fognak jönni.

Úgy is lett. Alig ütötte a toronyóra a tizenegyet, már hangzott a kocintás a kriptaajtón, s amint én azt felnyitottam, eléjöttek az én óvilági szépségeim, akiknek most már nem kellett magukat előttem bemutatgatni. Ismertük egymást.

Ma is ugyanazt a parancsot osztogatták, amit tegnap, hogy a szent edényeket hordjam utánuk.

De hogy merre megyünk bele itt a falba? Arra voltam igen kíváncsi.

Mikor aztán a Sába királynője parancsára azt kelle tennem, hogy az oltár fülkéjéből kivegyem a szentek szentjét, a királynő rám kiáltott:

— Hátra ne nézz, mert elvisz az ördög!

Nem is néztem hátra, hanem amiut a kezembe került a szent kehely sima arany födele, hát annak a fényes lapja tökéletes tükör gyanánt szolgált nekem. Abból én kilestem, hogy a Jezabel odalép az Arminius-síremlékhez, a fekvő lovagszobornak a fejét elfordítja, s arra az egész márványemlék le-süllyed, s az án a talapjával fölfelé fordul. Az eltűnt síremlék-helyen aztán ott látszik a csigalépcső bejárata, míg a lefordult szobor talpzata az egyik kezdő lépcsőt képezi előtte.

Úgy tettem, mint aki nem lát semmit.

Mindent utánahordtam az asszonyosságoknak.

Ezúttal a nagyterem nem a tegnap látott misztériumokhoz volt berendezve. Az asztalok megrakva mindenféle drága pecsenyékkel, pástétomokkal és keleti gyümölcsökkel. Nagy-

péntek estéjén húsételek! Amikor minden igazhívó, még a kálvinista is böjtöl és ciberelevest eszik, vagy étlen-szomjan forgatja imádságoskönyve lapjait, s keresi, hogy melyiken találna magának való vigasztalást, amivel bűnbánatát és éhségét elverje? S ennek a nagy ünnepnek a tizenegyedik óráján elkezdeni a dobozást, lakmározást! De még milyen lakmározást! Mintha a vendégek és gazdák mindegyike csakugyan ki két-, ki háromszer esztendő óta nem evett, ivott volna semmit. — Nem győztem a számukra a bort felhordani a pincéből, s a sülteteket fölszeletezni. Ugyanazok a jelenetek következtek, amik a múlt éjjel, csakhogy emberi észről kigondolhatatlan változatokkal.

Sába királynője ma még nagyobb bolond volt, mint tegnap. Egyszer aztán azt mondá:

— Ejh. Meleg nekem ez az öltöny. Eredj, Malkhus, hozd el nekem a galileai asszonynak a palástját; az jó hús lesz.

— Hogy lenne rajtad Dejanira-köntössé ez a palást! — mondtám magamban fogsikorgatva. De Iskariotesnek egy hátbaütése meggyőzött róla, hogy engedelmeskedni kell, s én csak ismétetem a tegnapi szentségtörő merényletet.

Mire a palásttal visszatértem, már akkor arra nagy szüksége volt Astarténak, ki a vaddisznón lovagló bálványkép druszájától már semmiben sem különbözött. Úgy, hogy én a szememet kénytelen voltam előtte lesütni.

Astarte kikacagott.

— No, jer ide, Malkhus! — hívogatott nevetve. — Itt a kulacs. Igyál belőle. Ahogy én is iszom. Én iszom Baphometért, te Astartéért.

S azzal maga ivott előbb a kulacsból. Ugyanaz a hólyagos műví aranykobak volt az, amiből tegnap megitatott.

Rájöttem már a tréfának a nyitjára. Hallottam egyszer, hogy vannak olyan művészi kulacsok, amiknek kettős belseje van, az egyikbe egyféle italt lehet tölteni, a másikba másfélé.

Aztán a kulacs nyakán, mikor az ember a tetejét lecsavarintja, ha jobbra tekerint, az egyik, ha balra, a másik ital kerül elő. Megfigyeltem, hogy merre facsarja a kulacs tetejét a pogány királynő, mikor maga iszik. — Hát akkor jobbra csavarta. Mikor meg nekem adta ide, akkor balra. — Én aztán, szintén észrevétlenül, visszatekerintettem azt megint jobbra. És csakugyan a jó édes, zamatos bor jött ki belőle. Ittam is abból komolyan és nagyot.

— Nos, ugye, jó volt? — kérde a hazugság királynéja. Én pedig hasonló pénzzel fizettem neki vissza.

— Kissé *kesernyés* — mondtam. S erőltettem a számra a fin-torgást.

Astarte fittyet vetett az ujjaival az orrom alá, s kacagva mondá:

— Az jó teneked. Ez a kánai mennyegzőből fennmaradt bor. „Urad” csinálta; hát csak igyad. Ezt a kulacsot is neked adom. Tedd el a másik mellé.

Erre az egész pokolbeli társaság nevetett.

— És most hordd el a borosedényeket — parancsolá Nabukodonozor —, aztán hordd fel a spiritus vinit!

Én megint lehoradtam a megundokított templomi drágaságokat, s aztán felhoztam a pincéből a kőkorszóban tartott spiritus vinit.

A démonoknak nem volt már elég a mámorhoz a bor, pálinka kellett nekik, attól akartak tovább részegedni.

Én akkor gondoltam valamit.

A pálinka abban a kőkorszóban igazi orosz gyártmány volt. Olyan furfangos dugasza volt, hogy azt csak az tudta kihúzni belőle, aki be volt avatva a titkába. Én még a hajdemákoknál beletanultam. A pincében kinyitottam a korsót, kiürítettem belőle valamelyest, s aztán a nekem ajándékozott kulacsból beletöltöttem azt a nekem szánt álomitalt. Azzal megint becsináltam a dugaszt.

— Nem ittál-e belőle, Malkhus? — kiáltott rám Herodes.

— Baphometre esküszöm, hogy nem ittam.

— Hát nyisd fel a korsót! — parancsolá Pilátus.

Én megpróbáltam mindenféleképpen: sehogy se ment. Utoljára aztán kikapta a kezemből Acháb, s hogy ő sem tudott vele boldogulni, odaállította a korsót az ezüstmedence közepébe, ráütött a kardmarkolatával, mire a korsó széttörött, s a medence megtelt a tartalmával.

Akkor aztán Bethsabé meg Thámár (híres bibliai jó gazdasszony mind a kettő!) fűgét, mazsolaszőlőt és narancshéjat hánytak bele, míg Delila egy viaszgyertya-tekerccsel meggyújtotta az egész nagy tál krampampulit, s ugyanakkor minden más világítást kioltottak.

Akkor aztán, mikor a borszesz égett, az asztalfőnél álló Nabukodonozor, a szenteltvíz-hintő aspergillumot belemártva az égő borlélbe, azzal osztotta ki a körüle csoportosuló hívőknek a forró italt, az odatartott calixokba öntögetve, amit azok, mint pokolbeli folyó tüzet vittek az ajkaikhoz. A tüzet osztogató négyszarvú király, a tüzet szürcsőlő rémalakok, a középen lobogó kék-zöld lobogványú medencétől halottképekké sápasztva, olyan csoportozatot tüntettek elő, mely megszenyített minden eddig látott képet a danse macabre-ról. Maga Sába királynője olyan volt a zöld világításnál, mint egy elkárhozott mezítelen lélek, egy szent palástjával a nyakában; arcán, ajkain semmi pír; csak villogó fekete szemei mutatják, hogy él. — És rivallt minden hangon a förtelmes istenkáromlás. Tűz a szájba, tűz a szájból.

Én menekültem a pokolsanhedrinből. Most már bizonyos voltam felőle, hogy nem álmodom. El voltam határozva, hogy kitörök innen.

Ha ezek ördögök, úgy nagyon ostoba ördögök lehetnek: holott nem tudják magukat megőrizni attól, hogy a saját kelepcejükbe beléjtse őket egy olyan szegény ördög, mint én magam vagyok. Hiszen ha megiszogatják azt az álomitalt mind, amit az én delektálásomra készítettek, majd olyat alusz-

A regény 1956-ban megjelent német fordításának címlapja

A templomosok állítólagos bálványa: a Baphomet

IV.

A templomos lovagok titkos szertartásait ábrázoló domborművek

nak tőle, hogy holnap nem tudom ki végzi — a resurrection-ceremóniáját?

Kiosontam a bálványimádás bűnbarlangjából, s aztán így okoskodtam magamban:

Ha ezek az emberi lények (mert nem egyebek) a kriptajajton keresztül jövének ide, akkor a kriptából valami katakombának ki kell vezetni a szabadba, ahonnan egy titkos ajtón át az asszonyi állatok ide fellopakodnak. Azon az úton én innen megszökhetem.

Fogtam a lámpásomat, lementem vele a kriptába, s amint annak a hosszú boltozatán végighaladtam, a két sor fülke között, mely az ide eltemetett rendlovagok emlékköveivel volt betöltve, egy „Ptolomeus” nevű lovagnak a sűrűrege elől félretolva találtam az emléklapot. Az nem volt márványból, hanem bádogból, mely márványszínűre volt fénymázolva.

Ez a fülke nem volt sűrűrege, hanem egy szűk lépcsőzet feljárata. Felmentem a lépcsőkön. Azok is meredek csigaalakban vezettek föl. Tizenhét lépcsőt számláltam meg. A tizenhetediknél találtam — nem egy ajtót, hanem egy szent szobrot. A fához kötözött szent Sebestyén szobra volt ez, nyilakkal átlövöldözve, ahogy az istentelen Diocletian kivégezteté a hős vértanút.

Láttam én ezt a szobrot nappal is elégszer a kolostorban, csak hogy akkor kívül volt a falon, s kifelé nézett, egy fülkében állva. Bizonyos, hogy ő tudja a kijárásnak a titkát; különben most nem lehetne idebenn.

— Óh, szent Sebestyén! — könyörgék neki egész alázattal — tekintsd azt, hogy én is morva vagyok anyai ágon, akiknek te országos védszentjük vagy, s taníts meg rá, hogy hogyan jöttél te ide be a falon keresztül, hogy én meg ugyanarra kimehessek.

Mert semmi nyílás nem látszott a háta mögött.

Elkezdtem keresni a nyílást.

A hős mártír testébe három nyíl van belelőve, azok a nyilak

rézből vannak. Ugyan micsoda vakmerőnek és istentelennek jutna az eszébe, hogy a halálra kínozott szent sebében megfogassa a belelőtt nyilat?

És én úgy vettem észre, hogy a három nyíl közül az egyik fényesebb volt, mint a másik kettő, mintha azt fogdosták volna.

Felálltam a talapzatára, s megkísérlém a nyilat elfordítani. S amint a nyíl tolla engedett az ujjam nyomásának, az egész szobor, fülkéstül együtt elkezdett megfordulni, s én egy perc múlva a csillagos eget láttam magam fölött. Szent Sebestyénnel együtt kívül voltunk a kolostor falán.

— No, mármost megint eressz vissza, drága védszentem — mondék, s a nyilat visszafelé fordítva, megint visszakerültem a katakomba feljára.

Tehát ez a kísértetek sétaútjának a titka.

Visszamentem megint a kriptába, s körültekinték, valamit keresve.

Arra is rátaláltam.

Tudniillik, hogy a lesüllyesztett Arminius-síremlék ott függött a fejem fölött, a boltozatból aláfordulva, a megholt nagymester szobrával, melynek ki volt tekerve a nyaka.

Hátha én ezt a fejet helyreilleszteném, mi lenne belőle?

Az lett belőle, hogy arra a síremlék ismét felemelkedett és megfordult, s mikor én a lépcsőn felmentem a kápolnába, már akkor ott állt a helyén, elzárva a Baphomet-bábvány termébe felvezető lépcső gádorát, ahogy ezt megszoktuk látni.

Most van már jól! A Krisztustagadók nemcsak el lesznek altatva, s ki tudja, mikor, mikor nem ébrednek föl, hanem még azonfölül ki sem tudnak jönni az ördögtemplomukból, aminek se ajtaja, se ablaka, hacsak ki nem törik a falat valahol.

Holnap senki sem fogja tudni, hová lettek. Én pedig azalatt hetedhét országon túltehetem magamat.

Határozott célt tűztem magam elé.

Elmegyek az aacheni érsekhez, s bevádolom a Baphometimádó rendlovagokat.

S hogy állításaimnak tökéletes hitelességet szerezzek, magammal viszem a beundokított, megfertőztetett templomi edényeket is. Nem! Az ájtatos keresztyén gyülekezet ne igyék a Salome és Delila által ürítgetett áldozókelyhekből, ne keresztelkedjék abban a medencében, melyet Nabukodonozor vomitusa befertőztetett, ne fogadja a szenteltvizet abból az aspergillumból, amivel a főördög osztotta a többieknek a lángoló pokolitalt — amíg azokat avatott kegyes kezek újra be nem szentelik, és a varázslattól meg nem szabadítják.

Elviszem mindezeket az érsek elé, a zsinat elé, a szent inkvizíció elé; szolgáljanak tanújelül, és exorcizáltassanak.

(— Azt ugyan okosan tetted, fiam! Igaz keresztyén módjára cselekedtél — kiálta föl a nagyherceg, egészen fölháborodva a „tövislovagok”-nak istentelenségei fölött, amiknek a pusztá végighallgatása által is olyanformán érzi a kegyes ember magát, hogy szüksége van az absolutióra. Becsületesen tetted!)

(— Mondtam ugye? — pattant föl a soltész, lecsapva a bírói pálcát az asztalra. — Még a templomrablásból is úgy kibeszéli magát, hogy még megdicsértetik érte, s az mondatik rá, hogy „jól tetted, fiam!”)

Efölött aztán a nagyherceg és a soltész úgy összekaptak, hogy fölugráltak székeikről, s ököllel verték az asztalt, hogy azon gyertyatartó, halálfej, krucifixus és porzótartó csak úgy táncolt, s elvégre is erre a napra félbe kellett szakítani a valátást. A gonosztévő megint egynapi akasztófahaladékot nyert, s csak úgy nevetett magában befelé.

Másnap aztán, mikor a bírák megint lecsillapíták fölgerjedésüket, az in pendentis hagyott causa tovább continuáltott.

(— Hol hagyta el, reus?)

Folytatá a vádlott.

— A sekrestyében találék egy nagy bőrízákot, abba belé-
raktam mindazon templomi arany- és ezüstdrágaságokat, amik
az orgiáktól meg voltak szentségtelenítve, nem feledkezve
meg a Boldogasszony koronájáról sem.

Mikor azt az ízákot fölvettem a vállamra, az majd letörött
alatta, olyan nehéz volt, s nem tehettem át fölváltva a másik
vállamra, a tudvalevő fehér galamb miatt.

A körülforgó szent szobor segélyével aztán kijutottam a ko-
lostor falán kívül.

Még onnan csak egy magas bástyán át kellett leereszke-
nem. Megtaláltam a kötélhágcsót, melynek segélyével a po-
gány tisztátalan asszonyok ide feljöttek, s hasznát vettem, s
azután az ízákba tett kincsekkel elkezdtem gyorsan ügetni
a kikötő felé.

(— Most megállj! — szakítá félbe a soltész. — Itt meg-
foglak és convincállak. És ez lesz a kritériuma annak, hogy
bűnös vagy kegyes cselekedet volt-e az, amit elkövettél?
— Miért mentél az összeszedett egyházi drágaságokkal a kikötő
felé, ahol az elutazásra kész hajók horgonyoznak, és nem a vá-
rosháza felé, ahol megtaláltad volna a polgármestert, a soltészt
vagy a várnagyot, s feljelenthetted volna az általad észrevelt
szentségtörést s a vétkes rendlovagokat; míg bűnös álmotól
voltak meglepetve, in flagranti lepthetted volna meg, ha igaz,
hogy úgy volt?)

(— No, gonosztevő, erre találj mostan kádenciát — dör-
mögé a nagyherceg.)

— Igen egyszerű a dolog magyarázata, kegyelmes uraim
— felelt meg a kérdésre ex tripode a reus; — ha egy szót
mondok, abból rögtön meg fognak érteni mindent. Annak
a városnak a neve, ahol ez történt, Stettin. Ezt a várost, tudjá-
tok, hogy azon idő szerint Gusztáv Adolf bírta, akinek az
eretnek vezérei nemcsak hogy nem törődtek azzal, hogy
a katolikus kolostorokban, amiket ők maguk is akárhányszor

megszentségtelenítették, imádják-e a Baphometet, s tartanak-e Mylitta-ünnepet, de ami több, igen jó szövetségben éltek a „tövislovagok”-kal, akik a svédekkel egyesülten, vitézül harcoltak a császári ostromló seregek ellen, s az eretnekeknek leghívebb fegyvertársaik voltak. Oda hiába mentem volna vádaskodni: magam jártam volna rosszul. Azért határoztam el, hogy egy kegyes német nagyfejedelem országába meneküljek, aki vádamat meg is hallgatja, s az inkvizícióhoz elegendő erővel is fog bírni, s úgy hívém, hogy ily rettenetes eset megérdemli, hogy valaki egy hadjáratot indítson meg miatta. S minthogy a tengeren legkevésbé tarthattam a nyomoztatástól, ezért igyekeztem a stettini kikötőt elérni.

(— Habet rectum! Rectissimum! — sietett véleményét kimondani a nagyherceg. — A svéd eretnekek nem lehetnek bírák ily spirituális kérdésben. Töröltessék ki a bűnsorozatból a „furtum sacrosanctorum”.)

(— Fogadni mernék, hogy az egész lajstromot sorban letisztázza még a gazember! — dörmögé szakálla közé a soltész. — No, de most következik a „Homicidium!”)

A HOMICIDIUM

I. A MYNHEER HAJÓJÁN

Legnagyobb bizonyosága kegyes intenciómnak az, hogy amidőn legnagyobb szükségem lett volna kész kivert pénzre, mégis megállhattam, hogy a templom bejárásánál levő kegyes adakozások perselyére rá ne tegyem a kezemet, amely pedig ilyenkor, a passió napjain, tele szokott lenni batzerekkel, sőt silberlingekekkel is. Azt nem volt „okom” elvinni.

Még mindig a zsidó főpap szolgálójának maskararuhája volt rajtam: a római balteus, a bőr caligák, a szíjas chalizeh-bocskor s az óhebréus pallium. Akárhol a világon elfogtak volna ebben az öltözetben mint futóbolondot, csak itten nem. Stettin a svédek uralma alatt szabad kikötővé volt téve, s annálfogva az Oder öble tömve, dugva volt a világ minden nemzetének kereskedőhajóival, s a rakparton egymást taszigálta a néger, spanyol, török, berber és kínai, a kerek földön viselt mindenféle öltözetekben; úgyhogy ott, abban a tarkabarka sokaságban akármiféle csodaviselet bátran elvegyülhetett. Meg sem nézett senki a furcsa jelmezem miatt.

Én sem sokat kérdezősködtem, csak azt néztem, hogy hol van egy hajó, amely éppen a vasmacskát felszedni, s a vitorlát kifeszíteni készül, hogy arra felmeneküljek. A véletlen egy hollandi hajóra vezetett.

A hajótulajdonos, mynheer Ruissen, amint a hajó megindult a kedvező széllel, s az Oderből már kijutottunk a nagy öbölbe, úgyhogy nem volt szükség többé az ő nagy felügyeletére

észrevette, hogy én is ott vagyok a földéleten a batyum mellé letelepedve, s odajött hozzám, két kezét a két kabátzsebébe dugva, s elkezdett hozzám tizenkétféle keleti nyelven beszélni.

Én persze egyiket sem értettem.

Ekkor aztán elkezdett a maga vlaem dialektusán káromkodni.

— Teringettét, micsoda nyelven ért ez a fickó?

Ezt aztán megértettem. Mondtam neki, hogy tudok hollandusul, s nem vagyok palesztinai pogány, hanem igazhivő keresztyén.

— Hát hova akarsz menni?

— Ahova visznek.

— Van pénzed a vitelbért megfizetni?

— Nincs nekem egy batkám sem.

— Hát mid van?

— Van egy szép hólyagos kulacsom, kövekkal kirakva: azt odaadom zálogba vagy fizetésül.

— Loptad?

— Esküszöm a Szentháromságra, hogy egészen jogos úton szerzett tulajdonom, s nem loptam senkitől. Egy szépasszonytól kaptam emlékül, egy csókért, egy ölelésért. Süllyedjek el ezzel a hajóval a tengeren, ha egy szóig nem igaz, amit mondtam.

— Nono, csak ilyen bolondul ne esküdj! Hisz én úgyis elhiszem. Ez a kulacs megér annyit, amennyiért Hamburgig elviszlek.

— Meg bíz az annyit, amennyit a kend egész hajója.

— Hát abban a bórzsákban mid van?

— Csupa arany- és ezüstkincsek; drágaköves klenodiumok.

— Azokat is mind úgy csókoltad el magadnak? Ne hazudjám, mert én el nem foglak, nekem mindegy.

Én aztán azt mondtam neki, hogy menjünk be a kajütbe, majd ott elmondom az egész történetet.

A mynheer bevitt magával a kajütjébe, s megengedte,

hogy az iszákomat a zugban elhelyezzem. Hozatott magának egy korsó sört, azt, hogy engem beszédemben félbe ne szakítson, megitta maga, aztán elővette a kis porcelánpipáját, ennek a gyűszűnyi öblét megtömte dohánnyal, és a szájába dugta, de nem gyűjtött rá, hogy tovább tartson.

Mikor aztán végig elmondtam neki az egész történetet, egész odáig, hogy én most ezekkel a befertőztetett drágaságokkal az érsekhez és nagyfejedelemhez akarok eljutni, hogy a vádatam előadjam: a mynheer kiverte a pipájából a dohányt, s visszatette a dohányzacskójába, s aztán fölhörpöntve a korsóban maradt utolsó kortyot, még mélyebbre dugta a két zsebébe a két kezét, s így szólt:

— Hja, fiam, te egy nagyon okos dolgot és egy nagyon bolond dolgot csináltál egyszerre. Az „elhozás”, az még okos dolog volt; hanem az „elvivés”, az már bolond. Te egymagad, egy szegény ördög, be akarsz vádolni olyan hatalmas embereket, mint a „tövislovagok”, olyan abszurdus bűnökért, amiket senki sem hisz el. Azt fogja rá mondani minden ember, hogy álmodtad azokat.

— De már hogy álmodhatnám én olyan dolgokat, amiket élő szemekkel és fülekkel soha senki se nem látott, se nem hallott? Hát hogy álmodhatnám én meg a Baphomet-bálvány misztériumának leírását? Hogy gond hatnék ki neveket, mint a Jaldabaoth és az Ophiomorphos, meg az egész disputát a Jézus fölött?

— Hja, fiam. Erre azt fogják mondani, hogy olvashattazokat a titkos pamfleteket valahol, amik a „Leviticon”-d ban össze vannak gyűjtve, s amiket a templariusok ellenségei koholtak e hatalmas rend ellen, amelynek eltörlésére Fülöp királyt a rend nagy gazdagsága ösztönözte. S ami szabad volt Fülöp királynak, az nem szabad neked; meséket mondani neked a Baphomet-bálványról meg a kígyóimádatról. S ha a szemeiddel láttad is mindezt, s a füleiddel hallottad is, de nincs rá tanúd, akivel bebizonyítsd.

— De van rá tanúm! — mondtam, elővonva a bőrszákból

az elhozott szentségtartót, s kivéve ebből a szent hostiát. — Itt a tanúm. Ez a bálványimádóktól leköpdösött, földre dobott, asszonyi szoknyáktól ide-oda sepert szent ostya. Nézd, itt van a közepén Astarte papucssarkának a nyoma, amint ráta-posott, éppen az agnus Dei zászlóján keresztül.

A mynheer erre föltette az orra nyergére a nagy pápaszemét, s figyelmes vizsga alá vette az ostyát.

— Teringettét! — dörmögé — ez csakugyan az a szimbólum, amivel a Baphometet jelzik: egy félhold mint patkó, s annak a közepén egy nyolccassá tekeredett kígyó, felemelt kettős fejjel. Ez van belenyomva az ostyába. Eszerint te, fiam, mégis dicső tettet követted el, amidőn megakadályoztad, hogy a mai napon annyi ezer meg ezer keresztyén embernek a lelke az örök kárhozatra jusson; amidőn a szentmise alkalmával a fölemelt Krisztus teste helyett a Baphomet-bálvány szimbóluma előtt borul térdre, hogy azt imádja. Valóban, ma fél Stettin városa neked köszönheti, hogy az üdvözülés „haben” lapja helyett netto, az elkárhozás „soll” lapjára brutto át nem került. E derék teteddel megszabadítottál legalább tizenkétezer embert a pokol kapuitól. Ez tehát okos dolog volt. De hátra van még mindig a bolond dolog: hová viszed ezeket a megszenteltelenített kincseket? Te be akarsz vádolni egy kolostort, tele papirendű lovagokkal; nem is egy kolostort, hanem kettőt; mert azt mondod, hogy asszonyok is voltak ott; tehát apácák. Papot megtámadni mindig veszedelmes dolog; még a hímjét is, hát még a nőnemen levőjét! Ebbe te belevesztesz. Hiszen ha feljelented valahol a dolgot, legelőször téged csípnek nyakon, s mint templomrablót, rögtön máglyára visznek, s mondhatod aztán, hogy így volt, meg úgy volt. A hatalmas rendlovagok ellen kinek lenne kedve vizsgálatot indítani? S ha megtenné is azt valaki, mire a vizsgálat előkerülne, akkorra azok minden nyomát úgy elhárítanák az útból a maguk gonosztettének, hogy te maradnál benn mint rágalmazó. Van kedved a nyelvedet kivágnatni?

— De hát mit tegyek akkor ezekkel az elhozott kincsekkel? — kérdém megszeppenve. — Visszavigyem a „tövislovagok” kolostorába?

— No, akkor tennél még csak nagy bolondot. Hisz azok, amint megtudnák, hogy te akartad őket elárulni, rögtön befalaztatnának valami zugba: ott aztán várhatnád a feltámadást.

— De hát mit csináljak akkor?

— Hát, fiam, amit elhoztál, az már a tiéd. Vedd úgy, hogy az Isten adta. Te az ördögtől vetted el. Majd ha kikötünk Hamburgban, én utasítani foglak egy derék, becsületes emberhez, lakinek az a foglalatossága, hogy az illetén kincsektől, amiket jámbor emberek az ördögtől vettek el — amik megtaláltattak, anélkül, hogy elvesztek volna, s amik kétannyit nyomnak a jámbor ember lelkén, mint a mérlegen: hát aki az ilyen tehertől meg tudja őket szabadítani, én ismerek olyan jámbor keresztyényt. Ne félj, nem sadduceus: igaz kvakker, aki nem csal — vasárnap. Meglátod, hogy jámbor cselekedetedet megérdemlett jutalom követendi, csak az „odavivésben” is olyan okos légy, mint voltál az „elhozásban”. Mert az a kereskedésnek a titka: okosan *hozni* és okosan *vinni*.

2. A MÚH-BORJÚ

Meg vagyok felőle győződve, kegyelmes uraim, hogy mindnyájatok előtt ismeretes dolog az, hogy mi legyen az a „múh-borjú”?

Én magam tartózkodom előlegesen a véleményemet felőle kimondani, mivelhogy ezáltal az események kifejlődésének rendjét zavarnám meg.

Úgy hiszem, hogy Koblenzben minden ember tudja a múh-borjú történetét, mivelhogy nagyon sok szenvedés van felőle följegyezve e város krónikáiban, valamint az is, hogy megjelenése jó borteremő esztendőtt szokott jósolni.

A múh-borjú rendszeren oly városokban szokott előfordulni, ahol a zsidók túlságosan megszapordtak és elhatalmasodtak.

Mínthogy köztudomású dolog, hogy a borjú a legszelídebb és ártatlanabb jószág a világon, akinek eszében sincs valakit megtámadni, és annál kevésbé egy egész város népe fölött szertelenül kegyetlenkedni.

Azért én nem is hiszem az egész múh-borjú felőli mende-mondát. Hiszik talán kegyelmességtek?

(A bírák egy része erre bizonyozni kezdett, hogy az bizony valóság, más része tagadta a létezését, végre a soltész mérgesen közberivált, a bűnöst megdorgálva: „Te pedig nem azért vagy itt, hogy minket vallass, hanem vallj magad. Ha nem hiszed a múh-borjút, hát beszélj másról.”)

— Hát amint Hamburgba megérkeztünk, a hajósgazdám úgy intézte a dolgát, hogy csak alkonyat után vergődjünk be a kikötőbe. Én mindjárt a hátamra vettem a bőriszakomat, s mynheer Ruissen vezetése mellett elindultam a Sanct-Pauli előváros tekervényes utcáin keresztül-kasul keresni azt a „hamburgi hegyet”, ahol az ő jámbor keresztyén ügybarátja lakik — aki engemet az én lelkem terhétől megszabadít.

Egy sereg állatmutogató bódé, fabáb-táncoltató teátrum, szemfényvesztő és kötél-táncoló établissement körme közül megszabadulva, ahova mindenképpen be akartak minket hívni, s a jövő-menő részeg matrózokat lerázva a nyakunkról, szerencsésen elérkeztünk a keresett úrnak a házához.

A nevét még most is megtartottam a fejemben, ámbár ritka egy név. Kevés hasonló fordul elő Németországban. Mayernak hívták.

Lutheránus ember volt. Aminthogy Hamburgban a lakosság tizenegy-tizenketted része lutheránus, s egyedül azoknak van polgárjoguk.

Mynheer Ruissen fálrehívta Mayer urat, s értesítette róla, hogy mi járatban vagyok. Mayer úr erre ottmarasztott vacsorára.

(— Remélem, hogy nem fogod az időt azzal tölteni, hogy elsorolod előttünk, hogy mit ettetek? — türelmetlenkedék a soltész.)

— No, azzal ugyan nem sok időt lopnék el, mert nem adott egyebet, mint kenyeret meg sajtot, hozzá tiszta vizet. A kenyeret, sajtot úgy el tudta dicsérni, hogy az milyen drága kincs, a vizet meg, hogy az az Illés-kútból való, s csodatevő erővel bír, miközben a bőriszákból kiszedett tárgyakat szemlélteté sorba, s a nyelvével csettentgetett az elszörnyedéstől, amint egyenkint rájuk ismert: „C! c!” keresztelő-medence! Hogy nyújthattad ki ez után a kezedet? Tömjéntartó! S nem gondoltál a pokol tüzére, mikor ezt megmarkoltad! C! c! Áldozatkelyhek! Micsoda teher lesz ez a lelken! C! c! Még a szentségtartó is! Jaj, de mély a pokol! Óh! Óh! Szerencsétlen fiatalember. Még a Szűz Mária koronáját is elhoztad! Jaj neked, boldogtalan!

Nem tűrhettem tovább.

— Ugyan hagyja kend abba, Mayer gazda, hiszen magam is lutheránus vagyok. Engem nem ijeszt ezzel meg. Hanem beszéljen róla kereken, hogy mit ád ezekért a dolgokért, ha itt hagyom, aztán adjon valami okosabb dolgot enni meg inni; mert ez nem jár belém!

— Az már más — monda Mayer gazda, s ekképp megjavítva felőlem táplált véleményét, bement a kamarájába, és hozott ki besózott halat meg jóféle savanyú almabort; aztán elkezdte felbecsülni az asztalra kirakott kincseket; közbe tetehavat összehadart, hogy mennyi köszönettel tartozom mynheer Ruissennek, az ő régi kedves barátjának, hogy éppen az ő házához vezetett, mert vetődhettem volna pápisták kezébe, akik e kincsekért agyonverték volna, vagy odakeveredhettem volna a zsidók közé, akik most Spanyolországból az autodafék elől seregestül vándorolnak Hamburgba, itt minden tisztességes keresetmódot elrontanak; a gyanús úton szerzett jószágot potom áron veszik meg; még abban is megcsalják

az eladót hamis pénzzel, körülnyírt arannyal; hogy milyen jó az a tőkehal! s hogy milyen istentelenek azok a zsidók! hogy az elhozott kincsekért ad hatszáz tallért, s aztán megihatom az egész korsó almabort.

— Hallja kend — Mayer gazda — mondék neki. — Ez a tőkehal olyan sós, hogy az embernek okvetlen inni kell rá, ez az almabor pedig olyan savanyú, hogy inkább nem eszem tőkehalat, minthogy kénytelen legyek rá almabort inni. Hanem összepakolom a cókókómat; aztán elmegyek vele a zsidófertályba, s majd találok én ottan olyan jámbor samaritánust, aki a szegény hajótöröttnek nem akarja hatszáz tallérral kitörülni a szemét ennyi kincsekért, amik testvérek között is legalább húszannyit megérnek.

A gazda elszörnyedve csapta össze a kezeit.

— Huh! Édes fiacskám! Hogy mennél te ilyen este későn a „hamburgi hegyre” a zsidófertályt keresni? Hát nem tudod, hogy ilyenkor jár az utcán a *múh-borjú*?

Én vállat vontam rá.

— Nem tudod, hogy mi az a *múh-borjú*? Jaj, fiam, az egy rettenetes fenevad. Amióta ezek a zsidók itt vannak Hamburgban. Mert hát tudod: a borjú magában félnék állat: a zsidó is az. Hanem ezek a mindenféle varázslatokban jártas spanyol zsidók kitalálták azt, hogyha a fiatal borjúnak tej helyett embervért adnak inni, hát az akkor, mire megnő, olyan kegyetlen fenevad lesz, mint az oroszlán. Egy ilyen múh-borjút bocsátottak el most a hamburgi hegyen; ami éjszaka az utcákon kóborol, s a járókelőket agyonrémíti. Nappal elrejt magát, s egy egérlyukba belefér. Éjjel pedig előjön, és ordít, mint egy behemót. Megkergeti az éjjeli őröket, s a kapukról letépi a kopogtatókat. Olyan foga van, hogy kettéharapja a dárdanyelet. Akit a nyelvével pofon nyál, olyan lesz a pofája tőle, mintha a posztónyírók drótkeféjével simították volna végig. Az neked ordít, mint egy oroszlán, csörömpöl, mint egy társzekér, prűszköl, mint tizenkét ló, kopog,

mint egy kallósmalom, és kukorékol, mint egy veszett kakas. Különösen szereti üldözni a jámbor férjeket és családapákat, akik lesbe állnak a feleségeik és leányaik kalandjai fölött örködni. Ez a pokolbeli szörnyeteg azokat úgy elpáholja, hogy megemlékeznek róla. Ellenben azt is megteszi, hogy a szerelmes párokat legédesebb andalgásaik közepett rögtöni bömbölésével szétriasztja.

— Hát aztán mi az a „múh-borjú”?

— Jaj, fiacskám, azt senki sem tudja megmondani. Mert aki véletlenül találkozik vele az utcán, annak olyan tüzet fúj a szeme közé rögtön, hogy két hétig sem lát utána; aki pedig elég oroszlászívvvel bír, mikor meghallja a múh-borjú ordítását az utcán, hogy kidugja a fejét az ablakon, annak a feje egyszerre akkorára megnő, mint egy hordó, hogy azt még a nagy Jezsuita-templom keréklakán sem tudná többet visszahúzni; és amellet mégsem tudhatja meg, hogy milyen hát a múh-borjú ábrázata, mert az egyszerre olyan magasra megnő előtte, hogy a háztetőn túlér a feje. Rettenetes szörnyeteg ez!

Én ezalatt szépen visszaraktam a kincseimet a bórzsákba.

— Hát csakugyan létezik az a múh-borjú? — kérdezém a gazdától.

Az esküdött rá, hogy létezik.

— Van kedve kendnek fogadni velem? — kérdezém tőle.

— Mire?

— Arra, hogy én meg tudok enni egy egész borjút. Most különösen ki vagyok koplalva. Hozzák ide nekem azt a múh-borjút, hát én azt megeszem!

Azzal kihúztam az övem mellől azt a nagy trancsírkesforma római kardot, ami a lictori öltözetemhez tartozott, s hozzáfentem az acélomhoz. Ide vele azzal a borjúval.

S a bórzsákomat a vállamra vetve, készültem odább menni.

— Hát igazán nem félsz tőle? — mondá Mayer gazda, látva, hogy komolyan indulok. — Most már látom, hogy ke-

mény fickó vagy. Hát maradj itt, megalkuszunk szépen, aztán vacsoráljunk együtt.

— Köszönöm. De engem ne traktálj füstölt hallal; mert elmúlt már a nagybőjt. Aztán pap se vagyok én, de ha pap volnék is, bort innám.

— Lesz minden, fiacskám — mondá Mayer gazda; s azzal kiment a konyhába rendeletet adni. Mikor visszajött, egészen új ruha volt rajta, s a számomra is egy gavalléros kisujtásozott úrfiöltözéket hozott, kérve, hogy fogadjam azt el tőle ajándékba. Ami az öltözéket kiegészítő tarsolyban van, az lesz a hozott kincseknek a vételára: meg leszek vele elégedve.

Belenyúltam a tarsolyba, s találtam benne ötven dublont, aztán meg egy hosszú papirost.

— Hát ez micsoda?

— Ez egy váltó, mely kétezer János-tallérról szól, fizetendő három hónap múlva.

Annyit én is tudtam, hogy mi az a váltó, s egészen meg voltam elégedve az alkuval. Csak a fizetési határidőt sokalltam egy kissé.

— Ez hamburgi szokás — válaszol Mayer gazda. — A pénznek érni kell.

Hát azt sem bánom, az ötven dublon addig bőven eltart.

Mayer gazda aztán olyan pompás vacsorát adott, aminőt az előzmények után álmodni is merészség lett volna. Voltak ott pástétomok, vadak, csemegék és válogatott jó borok. Én azonban éltem valami gyanúperrel, s nem ittam nagyon sokat.

A vacsorához megjelent a házigazda fia is és három eladó leánya.

A fiáról azt mondták, hogy az egyetemen diák: nagyon vén diák lehetett; a leányokról pedig, hogy testvérek: azonban egyik sem hasonlított a másikhoz.

Igen jókedvű leányok voltak, tudtak hárfázni és gitár mellett énekelni. A szőke hajú különösen igen szép volt, s nagy méla

szemeit sokszor rajtam felejté, s ha megszólítám, nyájasan mosolygott.

Magam sem voltam idegen a szerelemtől, különben is özvegy ember lévén, hanem az asszonyokkal való dolgaimból már annyi tapasztalást merítettem, hogy jónak láttam óvatosnak lenni. — Előbb kipróbáltam a karakterét.

Engemet úgy mutatott be Mayer gazda mint Junker Hermannt, a kis szőkét pedig mint Jungfer Ágnest.

Ágnes leányasszony szentimentális hölgy volt; vacsora alatt egymás mellett ültünk, s én okosabb dologról nem tudtam vele beszélni, amint arról, hogyha énnekem is megengedi a mindenható, hogy saját háztartást kezdjek, hát én is ilyen ezüstkanalakat fogok szerezni az asztalra, mint amilyenekkel most itt a csokoládékocsonyát esszük, és azoknak a nyelére fogom vágatni a címeremet (persze a cserzővarga-címert) meg a kettős monogramot. Erről aztán áttértem arra, hogy milyen szép monogram kerülne ki az Ágnes és a Hermann előbetűiből. Ő azt nem akarta lehetségesnek találni. Én azt mondtam neki, hogy az nagyon könnyű. Az A betűt a H betű két szára közé lehet állítani, s azzal az egyesítés tökéletes.

— Hiszen akkor kettős W lesz belőle — monda ő nagyot sóhajtván, s én elértettem e célzást, mivelhogy „Weh” németül fájdalmat is jelent. S a „kettős fájdalom” mi volna más, mint a szerelem?

Nekem megtetszett ez a leány. Hiszen nem voltam valami ágrólszakadt, jöttment csavargó többé.

(— Mióta? — szólalt bele a soltész.)

— Hát amióta kétezer János-tallérról szóló szerzemény volt a tarsolyomban.

(— Szép kis szerzemény.)

Meg akartam mutatni, hogy igazán nemesember vagyok.

Az öreg Mayer ujján volt egy szép gyémántos gyűrű. Azt mondtam az öregnek, hogy az nekem nagyon megtetszett, szeretném megvenni.

— Jaj, Junker Hermann — mondá a gazda. — Ez nagyon drága gyűrű. A kárbunkulus maga megér benne ötven tallért. Azonkívül családi ereklye. Ettől meg nem válok semmi áron. Még hetven tallérért sem adom.

— Akkor id'adja kegyelmed nyolcvanért.

— No! Ezt ugyan senkinek meg nem tenném, de önnek a kedvéért Junker Hermann, Isten neki, legyen az ára nyolcvanöt.

— Áll az alku. Írja föl ön a kontóra. Fizetem az önnél levő kétezer tallérból.

A kétezer tallér szóra a szép Ágnes még egyszer kiszedett a tányéromra a csokoládékosonyából.

— Hanem erről egy kis írást kell ám adni — mondá Mayer gazda —, mert halandók vagyunk.

— Írja meg kegyelmed, ahogy kell: én csak a nevem szoktam aláírkantani az ilyesminek — mondám neki hetykén.

— Tulajdonképpen azért mondám ezt, hogy az öreg egy kis időre hagyja el a szobát. A mynheer aludt már a nagy karosszékben. Rupertus, a vén diák pedig olyan hancuzást követett el a másik két leánnyal, mintha vagy ő nem volna azoknak bátyjuk, vagy azok nem volnának neki húgai. Én tehát megfigyeletlenül suttoghattam azalatt a szőke Ágnessel.

— Nagyon sajnálom — mondá ő —, hogy atyám eladta azt a gyűrűt, az családi talizmán volt: anyám jegyajándéka.

— Hátha én úgy vettem meg azt a gyűrűt, hogy mégis a családban maradjon? — sűgám én a fülébe.

— Ezt nem értem, hogyan lehet? — sipogá ő, szemeit lesütve.

— Én megmagyaráznám azt önnek, ha egyedül beszélhetnék a leányasszonnyal.

— Az igen könnyű lesz — mondá ő —, majd mikor mindenki lefekszik a háznál, akkor összejöhetünk az erkélyszobában, s kegyelmed elmondhatja, amit velem közölni akar. Igazán kíváncsi vagyok a talány megfejtésére.

Ezalatt az öreg elkészült az írással, s visszatért vele.

A kötelezvény száz tallerről szólt; mivelhogy a nyolcvanöt forintnak három hónapra kamatja is jár, s én csak akkor kapom meg a pénzemet. Én egy szót sem szóltam az uzsora ellen; gavallér módra aláírtam a nevemet, s azzal a gyémántgyűrű az én ujjamra vándorolt, s minthogy az én csontjaim nem voltak olyan szárazak, mint Mayer gazdácé, éppen csak a bal kisujjam első ízére tudtam azt felhúzni.

E közben Rupertus valami csintalan dolgot mondhatott a két hűgának, amiért azok elkezdték őt agyba-főbe pofozni, s azt mondták, hogy takarodjék innen, nem adnak neki több bort.

— No, ha ti nem adtok, majd ad a korcsmáros! — szólt Rupertus nevetve, s engem is invitált, hogy menjek vele „kneipolni”; azt állítva, hogy nincs nagyobb gyönyörűség, mintha az ember sok jó bort ivott finom társaságban, azután elmenni a korcsmába, s inni még több bort, de rosszat, a rücskösök társaságában. — Én azonban, az előrebocsátott indokoknál fogva, jámborságommal mentettem ki magamat, s azt mondom, hogy fáradt vagyok a tengeri úttól, s óhajtok az úrban elpihenni.

Rupertust aztán elvitte az ördög; lehetett hallani, amint az utcán rákezdi a jodlírozást, s a házak kapuit sorba döngeti a fustélyával.

Mi is mindannyian jó éjt kívántunk egymásnak, s ki-ki elvonult a maga hálószobájába.

Én alig vártam, hogy a háznál minden elcsendesüljön, azonnal lábhegyen lopózva felmentem a megjegyzett padlás-szobába, mely a házhiu közepén szokott lenni, s annak az ablakából rúg ki egy erkély az utcára.

Szép holdvilág sütött be az ablakon, a kis bizalmas kamara egészen megvilágosodott tőle. Nem sokáig kelle várnom; kevés idő múlva halk csoszogás közeledett az ajtóhoz, halkan nyikorgott a lépcső, s belépett a szobába, mint egy tündéralak, tiszta hófehér ruhában, az én várva várt Ágnesem.

(— Szemtelen perszóna! — szólt közbe a soltész.)

(— Ki tudja; hátha tudatlan ártatlanságból cselekedte? — menté őt a nagyherceg.)

Én odasiettem eléje, és megfogtam a kezét.

(— Csak remélem, hogy nem fogsz itt nekünk olyasmit elmesélni, ami orcáinkat elpirulásra indítsa? — förmedt fel a soltész.)

— Hiszen, kérem, jól tudom, hogy kisasszonyok előtt beszélek — nyilatkozék a vádlott —, tessék megnyugodva lenni. A szép Ágnes a legnyugodtabb és ártatlanabb tekintettel kérdezé tőlem, hogy magyarázzam meg hát, hogyan történhetik az meg, hogy én a gyűrűt megveszem, s mégis a családban marad?

— Úgy történik meg, kedvesem — mondtam neki —, hogy én azt a gyűrűt a te ujjadra húzom föl, jegygyűrűnek.

Ezt azután megértette, s engedte, hogy a száztalléros gyűrűt, amit még ki sem fizettem, felhúzzam az ő aranyos ujjára.

E tény után semmi sem következett természetesebben, mint hogy egy csókot kérjek tőle.

(— Ahol van ni! Nem megmondtam? — türelmetlenkedék a soltész — már a csóknál vannak. Ezt a mi jelenlétünkben nem lehet eltűrni!)

(— Hiszen egy csók még nem a világ — csitítá őt a nagyherceg.)

(— Dejszen, tudom én azt! Az első csók után jön a második csók, azután a harmadik, végtére az utolsó.)

— Ugyan kérem, ne tessék rajta disputálni — vágott közbe a bűnös —, hiszen úgysem lett belőle semmi. Én kértem, ő megtagadta. Akkor én el akartam venni, mire ő úgy tett, mintha nem tehetne róla, már a kezemben maradt a fejkötője, s a feje a keblemre rejtőzött, amidőn egyszerre közbejött valami.

(— Tudom már; a fehér galamb pofon csapta azt is a szárnyával.)

— Dehogysis a fehér galamb! Hanem egyszerre olyan ordítás támadt az ablak alatt, mintha kilenc éhes elefánt nyitotta volna fel a torkát; soha én olyan bömbölést még nem hallottam: volt abban ártányüvöltés, lóröhögés, trombitarecségés, szekérsörömpölés vegyest. A szép Ágnes felsikoltott: — Jézus Mária! a *múh-borjú!* — s azzal kiszakítva magát karjaim közül, elszaladt a száztalléros gyűrűmmel együtt; én pedig az ijedségtől dühösen ugrottam az ablakhoz, s kidugtam rajta a fejemet, nem törődve azzal a fenyegetéssel, hogy akkorára dagad a fejem, mint egy hordó. Az ugyan nem történt a fejemmel; hanem abban a pillanatban úgy tele szórta valami a szcmemet paprikával, hogy se eget, se földet nem láttam többet, s akkor aztán én kezdtem el ordítani, hogy ahhoz képest a *múh-borjú* bőgése még kisgyermek-sírás volt. De a háziak közül a világért sem jött senki a segítségemre. Mind a dunnája alá bújt az, a *múh-borjútól* féltében: nekem magamnak kellett tapogatózva hazatalálnom a szobába, s megkeresnem a mosdótálat és a vizet, hogy az átkozott paprikát kimossam a szememből; ami úgy égetett, mint a pokolbeli tűz.

Még azután tökéletességnek okáért a Rupertus diák is hazakerült, az is úgy ordított, mint én. Azt meg az utcán kapta meg a *múh-borjú*, s úgy összetépázta, hogy ahány szál haja, annyi felé állt, a képét összekarmolta siralmasan, amint a nyelvvel végignyalt rajta, s az egész öltözetét úgy összetépte, mintha sasokkal hadakozott volna.

Rupertus diáknak ugyanabban a szobában volt vetve az ágya, amelyben az enyim; s azon az éjszakán egyikünk sem aludt semmit. A diáknak irtóztató katzenjammere volt, s folyvást a *múh-borjúról* fantáziázott, nekem meg egész reggelig mosogatnom kellett a szemeimet, hogy meg ne vakuljak.

Átkozott *múh-borjú!* Ha már ordítani akart, nem tudta addig rákezdeni, amíg a száztalléros gyűrűmet rá nem húztam a szőke Ágnes ujjára?

Én pedig aztán a szöke Ágnest többé négyszemközé nem kaphattam soha.

Másnap reggel az öreg Mayer tudtomra adá, hogy a vendégszeretet kötelessége egy napon túl nem terjed. Nemesgavallér létemre keressek magamnak rangomhoz illő szállást. Látogatásaimat azonban szívesen veszi ezentúl is, s ha mulatni akarom magamat a kedélyes Hamburgban, csak bízzam magamat Rupertus diákra, ő az ilyenekben legjáratosabb.

A szép Ágnessel ezentúl mindig csak az apja jelenlétében lehetett beszélnem, s ha szívem érzelmeit akartam neki tolmácsolni, azt csak levél útján tehettem; mindennap küldtem neki egy szerelmes epistolát, amiket Rupertus diák hordott haza a hűgának, ha ugyan átadta neki azokat, és el nem sikkasztotta, vagy még annál is gonoszabb dolgot nem cselekedett a levelimmel.

E napságtól fogva nem volt szünete a dínomdánomnak. Rupertus éppen arra való fiú volt, hogy rövid időn Hamburg valamennyi veszett hírű mulatóhelyével és rossz társaságával megismertessen, ahol *hosszám hasonló* nemesúrfiak járták a bolondját. Ott megismerkedtem egy spanyol hidalgóval, egy skót klánnal, egy brazilai telepítvényessel meg egy oláh bojárral, akiknél mindjárt az első találkozásnál kitanultam, hogy a nemesleveleik éppen azon a fán termettek, amelyen az enyém. Hanem egytől egyig mindannyian híres ivók, kockázók, verekedők, menyecskézők és botránycsinálók voltak. Hogy a pénzükhöz, amit elverték, nem tisztességes úton jutottak, az iránt is bizonyos voltam. De még azt is könnyű volt kitalálnom, hogy ez a víg kompánia engemet egyenesen úgy tekint, mint számára idehozott kész martalékot. — No, ugyan szépen megjárták velem! Ha inni kellett, én ittam le őket, nem ők engem: a templariusoknál megtanultam a titkot, hogyan lehet sokat inni, anélkül hogy az embernek a fejébe menjen a bor. De ezt a titkot nem fecsegem ki egyelőre, fenntartván magamnak elítéltetésem esetére, amidőn teljes

reményem van hozzá, hogy egy ilyen, az egész keresztyén világot boldogító titoknak nyilvánosságra hozataláért a legfelsőbb kegyelem meg fog számomra adadni.

(— No csak azt várd!)

Tehát leinni nem bírtak; pedig tiszta volt a szándékuk. Részeg állapotomban elvehették volna tőlem Mayer gazda kétezer talléros váltóját, amit mindig tarsolyomban hordtam. Tudtam én azt, hogy az egész korhelykedési turnus csak azért van kifundálva, hogy Rupertus cimborái segélyével valahogy azt a váltót elcsíphessék tőlem, s Mayer gazda megszabaduljon a kétezer Joachim-tallér fizetésétől.

De még a dublonjaimhoz sem férhettek hozzá olyan könnyen, mint ők hitték; mert ha kockát hoztak elő, én az első vetésnél észrevettem, hogy az hogyan van meghamisítva, hogy van bele kényeső téve, ami a kockát egy oldalra húzza, s én tudtam azt jobban, mint ők, hogyan kell azt vetni, hogy mindig a hatos kerüljön fölül. Ők veszítették el a pénzüket, nem én. — Ha pedig aztán ebből verekedés lett, akkor tapasztalták csak, hogy nem holmi újonccal van dolguk. A hajdemákoknál annyi banditafogást tanultam el mind a birkózásnál, mind a botverekedésnél, mind a kardvívásnál, hogy a leghíresebb legénykedők kudarcot vallottak ellenemben; arra pedig fő gondom volt, hogy életveszélyesen meg ne sebesítsek valakit, amiért tömlőcbe dugjanak. Utoljára annyira megrokonyódtak tőlem, hogy nem mertek velem többé kikötni.

Ami pedig a menyecskéket illeti, e tekintetben a legóvatosabb voltam. A fehér galambom mindenüvé elkísért; de én arról nem szóltam senkinek; hanem ahelyett azt mondtam a cimboráknak, akik egyik barlangból a másikba hurcoltak magukkal, anélkül, hogy valami szelíd nimfát a nyakamra köthettek volna, hogy menyasszonyom van, akinek hűséget esküdtem, s azt annyival inkább meg kell tartanom, mert íme, a menyasszonynak a testvére Rupertus, aki minden dolgot látja, s ha valami hűtlenséget követek el, azt az én imádott

Ágnesemnek bizonyosan be fogja fújni. Hasztalan esküdött Rupertus, hogy őt egy egész tele sáncárok ördög vigye el (ez volt a divatos káromkodás a hamburgi jó társaságban), ha valamit szól a hűgának; de én rendíthetlen voltam a hűségemben, jól tudva azt, hogy az ilyen csalfa leányokkal legkönnyebben elveszthetem a féltett kincsemet. Azt pedig én haza akartam vinni szegény szülőimnek. Azzal a kétezer Joachim-tallérral egészen úrrá teszem őket. Rendbe hozzák a gazdaságukat; vesznek maguknak szép gyümölcsöskertet; az öregem prémes bekest, a mámi selyempalástot vehet magának, így parádézhatnak a templomba menetelkor abból a pénzből, amit a fiok keresett.

(— Ellopván a templomi ékszereket! — veté közébe a soltész.)
„Finis sanctificat media” — felelt meg rá a bűnös.

Amire a nagyherceg kegyetlen nagy hahotára fakadt.

A soltész pedig olyan vörös lett, mint a kanpulyka.

(— Azt biz a jámbor jezsuiták nem azért találták ki, hogy lopd el az aranykelyheiket, s végy az árán apádnak-anyádnak új ruhát. Folytasd!)

Így éltem én szép istenfélő módon végig a három hónapot, ami a váltóm lejártáig eltelt, a nappalokat csendesen átszunnyadva, éjszaka pedig a kötél táncosbódékat és a pincéket látogatva, az éjjeli őrzásokat szétkergetve, a professzorok ablakait kulimással befestegetve, a szép asszonyoknak szerelmes dalokat énekelve, a zsidókat megdöngetve, s az egész „hamburgi hegyet” jucundus rettegésben tartva, egész Palmarum vasárnapig.

Nagyon jól emlékszem rá, hogy ezen a napon volt, mert újdontatú zekét és pulidert vettem ezen a napon. Azonkívül azt is tudom, hogy a zsidóknak az ezt megelőző szombatra esett a páskaünnepük, mivelhogy én és a cimboráim a zsinagógájukba, mikor legjobban énekeltek, tizenkét szilaj macskát hajítottunk be az ablakon keresztül, amiknek a farkaikra száraz hólyagok voltak kötve, s a kegyes mulatság után karon-

fogózva az egész utcát elfogtuk, s így mentünk kegyetlenül danolva a „Három alma” korcsmáig, ahol is fogadásból egy vándor kuruzsolónak minden medicináját sorba megittuk. Lehet, hogy az is confundálta egy kissé a fejemet; ámbátor azt hiszem, hogy azok nagyon ártatlan szerek voltak. Mindamellett az én Rupertus cimborám csak nagy hamar eldőlt székes-tül, s megadta magát. Minket pedig a csapláros kizavart a korcsmából, amint az éjfél ütötte: tilalmas levén neki virágvasárnapján a csapszéket tovább nyitva tartani.

A Rupertust kénytelenek voltunk otthagyni a csaplárosnál, mert az mozdulni sem tudott; mi többiek pedig, amint az utcára kijutottunk, azon kezdtünk el tanakodni, hogy mi egészséges tréfát lehetne még elkövetni a hátralevő éjjel, minthogy hazamenni még korán volt.

— Hej, cimborák — mondá a skót klán —, én tudnék valami jót. Rupertus nincs jelen, alszik. Gyerünk el az öreg Mayer gazda háza elé, s adassunk Hermann-nal ablaktalálkozót a menyasszonyának.

— Bolondok vagytok — mondám én nevetve —, hogy adhatnék én a szép Ágnesnek ablaklátogatást, mikor az ő hálószobája az erkélyre nyílik, az meg két ölnyi magasas van, éppen az eresz alatt. Hisz nem vagyok én a múh-borjú, hogy a nyakam a padlásig felérjen.

— Hát mi mire valók vagyunk? — mondá a hidalgó. — Csinálunk pyramidot. Három cimborá odaplántálja magát az ablak alá, kettő annak a vállára áll fel, s te Hermann megint annak a kettőnek a vállára, onnan csak eléred az erkély karfáját; bekocogatsz a menyasszonyodhoz, ő kinyitja az ablakot; mifelőlünk aztán akár csókolodhatol is vele; csak nagyon hangosan ne tedd.

Engem meglehetősen bolonddá tett a sok theriák, amit a salmagundi szekrényéből megittam, hogy ráálljak a bolond indítványra, s azzal megindultunk, szép utcariasztó nótákat énekelve, az öreg Mayer háza felé.

Odaérve, gondunk volt rá, hogy az utcán keresztül vont köteleken függő lámpásokat összetörjük, hogy annál kedvezőbb sötétség legyen a merész kalandunkhoz.

Az akrobatai terv igen szépen sikerült is; én nagyhamar odafenn voltam az emberpyramid harmadik emeletén, ahonnan igen könnyen elérhettem azt az erkélyt, melyre a szép Ágnes hálósobájának ablaka nyílt.

Csak éppen be kellett kocogtatnom az ablakon, hogy bájos kedvesemet kicsaljam a gyöngéd, érzelő találkozára.

Ekkor, mintha a föld alul támadna elő, megbődul az az előttem már ismeretes szörnyeteg hang; a minden bőszült fenevadak ordításából keveredett pokolbeli szimfónia; a cimborák odalenn elkiáltják magukat ijedten: — jaj, a műhborjú! — s azzal kiugrálnak alólam, s fut mind az öt, egymást eltaposva, hanyatt-homlok, amerre nyitva van az út; engem meg otthagynak a két kezemnél fogva az erkélybe fogózva evickélni a levegőben, mint egy horogra akadt békát.

Segítségért kiáltani nem mertem; mert ha az öreg Mayer meglát, lelő, mint betörő tolvajt; fel sem kapaszkodhattam az erkélyre, mert annak a táblái mind be voltak zárva, csak lógtam ott, keresve a lábaim hegyével valami párkányt a falon, amin leászhatnék ez átkozott helyzetből.

A pokolbeli szörnyeteg pedig egyre közelebb ordítva cammogott felém, már hallottam rettentő szuszogását ott alattam. Elnyúltam vesztegen, mint egy akasztott ember, azt remélve, hogy talán nem vesz észre.

Dehogynem vett: hisz éppen értertem jött oda. Amint fél szemmel lepislantottam hozzá, láttam, hogy nyúlik fel a rettentő kétszarvú feje a magasba felém, s egyszer csak az éles nyelve elkezd a cipőimet nyalogatni. Ekkor felhúztam a térdeimet is, meg a karjaimmal az egész testemet, hogy ne érjen el: de biz annak a nyaka oda is utánam nyúlt, s tovább nyalogatta a cipőimet. Iszonyatos nyelve mind feljebb kez-

dett kereskedni, már a harisnyáimat keféltette, s én úgy éreztem, mintha takácsmácszonyával cirógatnák a lábikráimat.

Azt hittem, az ördög visz el mindjárt; rugdalóztam, de nem használt semmit. Hegyes szarvai felnyársalással fenyegettek, ha vesztég nem maradok. Iszonyú eltátott szája fertelmesen bömbölt alattam, s röhögte kínlódásomat.

Egyszer aztán a horogsértés nyelve elkapta az övemről lecsüggő tarsolyomat, amiben a kétezer Joachim-talléros váltóm volt, s azt egy rántással leszakítva, belódította a rettentő szájába.

— De már ennek fele sem barátság! — mondtam elkeseredésemben. — A váltómat az ördögnek sem adom oda — s azzal nem törődve többet sem a mûh-borjúval, sem a lábtörés veszedelmével, leugrottam az erkélyről; szerencsésen a kerek köpönyegem, mint egy ernyő, felfogta a levegőt; nem ütöttem meg nagyon a talpamat.

Most tehát szemközt álltam a mesebeli szörnyeteggel. Nem volt képzelet: igazi szörnyeteg volt; négy vastag lába volt, mint az elefántnak, s másfél öl hosszú nyaka, azon meg egy idomtalan nagy borjú feje, kurta szarvakkal, kilógó nyelvvel: ha megrázkódott, olyan csörömpölést vitt véghez, mint ezer tót szekér.

— De nem bánom én, ha ördög vagy is; de a tarsolyomat vissza kell adnod! — kiálték rá, kirántva a kardomat, s elállva az útját.

Erre a szörnyeteg hirtelen összehúzta a magasba felnyúlt nyakát, hanem azután meg vízirányosan lökte ki felém, úgy-hogy engemet két ölnyire öklelt fel egy taszításra.

Holmi gyöngö szívű ember erre már csakugyan kereket oldott volna. De engemet dühbe hozott az, hogy a mûh-borjú elnyelte a kétezer talléros váltómat. Már most hát miért hoztam én el a templariusok kincseit? Íme, a kincsek maradnak Mayernek, a kétezer tallér a mûh-borjúnak, nekem pedig marad a bűneim terhe! De így nem osztozunk! Hanem vagy

engem is vigy a pokolra, ha a pénzemet elviszed, vagy kivágom a bőrödből a váltómat.

Amint a földről felugrottam, a pokolbeli szörnyeteg ismét összehúzta a nyakát, úgyhogy csak olyan közönséges nyaka volt, mint egy rendes tuloknak, s azzal szétvetve a lábait, szörnyű ordítással invitált az újabb támadásra.

Én eszemben tartván a minapi paprikát, azzal az elővigyázattal éltem, hogy a köpönyegemet az arcom elé tartám, amikor felé közelíték, s ezzel elhárítottam magamról az orrából kilövellő paprika-tűzlángot, s mikor aztán a pokoli kísértet megint kirúgta a hosszú nyakát, hogy felökleljen, hirtelen hasra vetettem magamat előtte, úgyhogy a nagy feje fölöttem suhant el, semmit sem találva, én pedig megint csülkökre kapva, mielőtt a mûh-borjú újra behúzhatta volna a nyakát, úgy taszítottam a szügyébe a kardomat, hogy csak a markolat keresztje tartotta fenn.

Erre aztán kétségbeesett ordítás tört elő, de nem a mûh-borjú fejből, hanem annak a hasából: egy valóságos emberi hang — Jaj nekem! Meg vagyok ölve!

S azzal az egész mûh-borjú összeroskadt, s annak az idomtalan bőrhüvelyéből egy emberi alak kecmergett elő, akiben én, amint a nyavalyást talpára állani segítém, az én cimborámet, Rupertust ismerém fel.

A vér elől-hátul szökött ki belőle; a kardom keresztül kasul járt rajta.

— Hát te voltál a mûh-borjú? — kérdezém elbámulva.

— Vesztél volna meg! — káromkodott a sebesült, mialatt saját apja házának ajtajához odatámasztottam. — Miért nem öltelek meg inkább én téged? Most már mehet maga az öreg mûh-borjúnak: a zsidófertályból az éjjeli vásárlókat elijeszteni. Én megdöglöm! Hej, Ágnes! Te ringyó! Jöjj ki a : erkélyre! Kiáltsd az öröket! Verd félre a harangot!

Az erkélyen láttam, hogy egy nő megjelent, Ágnes volt. Amint Rupertus szavát felismerte, elkezdett sikoltozni, gyil-

kost, tüzet kiabált, a megsebesült Rupertus pedig belekapaszkodott a lábamba, hogy visszatartsom. Még haldokolva is bosszúálláson jártatta az eszét. Én aztán minden erőmet összeszedve, eltaszítottam őt magamtól, hogy estében nagyot csatant a feje a ház küszöbén, s aztán nem mozdult meg többet. Dehogy jutott eszembe a múh-borjú hüvelyét kikutatni az elnyelt váltóm végett! Hanem annyit megtettem, hogy az utcáról felmarkoltam egy csomó sarat, s amint a leány az erkélyről aláhajolva ordított az éjszakába, úgy vágtam azzal tele szemét-száját, hogy elment a kedve a kiabálástól. Azzal aztán a lábam közé kapva a földet, amilyen hosszúkat tudtam ugrani, úgy vágtattam el a rémtett színhelyéről. Képzetelemben mindenütt üldöző csoportok rohantak utánam, kiáltozva: „fogjátok meg, ott fut a gyilkos”. Így vágtattam ismeretlen utcákon, sikátorokon végig, hidakon keresztül, beleütődve a lámpásfákba, átugrálva a lebecsátott korlátokat. Meglehet, hogy valósággal kergettek is; de én nem néztem hátra egy pillanatig sem, hanem futottam, amíg csak a városnak valahol végét nem értem; ott egy lebujsban világosságot láttam, benn dudaszó és táncporzékolás. Fölszakítottam az ajtót, bebuktam a lépcsőgádon, egy nagy természetes fickónak az ölébe estem, aki a münsteri hadak egyenruháját viselte. Az nyakon ölelt, s kacagva mondá:

— Soha jobb helyre nem jöhettél, fiam! Kergettek nagyon? Ne félj semmit! Itt nem bántanak. Ülj le, és igyál!

Azzal poharat nyomott a kezembe, s karját az enyim alá fonva, smollist ivott velem, s azalatt az én barémetet a maga fejére, a maga medvebőr süvegét meg az én fejemre nyomta.

— Így ni, fiam! Most már a mienk vagy! A mi borunkból ittál: ezzel lekötötted magadat a mi kegyelmes kapitányunk katonájának!

Akik közé vetődtem, titkos toborzók voltak, kik egy szabadcsapat számára gyűjtöttek mindenféle kétségbeesett fickókat újoncoknak.

Jó képet kellett vágnom a rossz mulatsághoz. Reggel még nemesgavallér voltam, Hermann-nak hittak, kétezer talléros váltó volt a tarsolyomban, közel lejáratallal: — most pedig — magam sem tudom, hogy ki vagyok. Nagy okom volt rá, hogy más nevet mondjak, s ezúttal éppen az igazi családi nevetem diktáltam be az őrmesternek, fatális előrelátásból.

— De mármost hát én is tudjam, hogy hát azt a kapitányt hogy hívják, akinek a zászlójához szegődtem?

— Mayernak hívják azt, fiam.

— De százféle Mayer van a világon: csak nem Berg-Mayer talán?

— Éppen eltaláltad, fiam, Berg-Mayer a neve. Az apja ott lakik a hamburgi hegyen, híres orgazda, az öccse, Rupertus, az meg kerítő; ő maga martalócvezér.

Más ember megijedt volna azon a fölfedezésen; de én még gratuláltam magamnak hozzá. Ha üldözni fognak, akárhol a világon fognak keresni, csak nem a meggyilkolt testvérénél; s ha az a martalóckapitány valaha megtudja, hogy én szabadítottam meg az öccsétől, aki az örökséget megfélelni készült vele, hát bizonyosan ő lesz a legutolsó ember, aki nekem ezért szemrehányásokat fog tenni.

Íme ez volt az én „homicidiumomnak” igaz története, kegyelmes uraim. Nem tettem hozzá semmit, úgy mondtam el, ahogy megtörtént.

(— Qui bene distingvit, bene docet — monda a nagyherceg. — Emberölésnek nevezik azt, mikor valaki összetalálkozik egy emberrel: tudja jól, hogy az „ember”, és mégis megöli. De mikor valaki összetalálkozik egy fenevaddal, azt hiszi róla, hogy az mûh-borjút; megöli mint borjút, s aztán kiszül, hogy az ember volt; akkor azt nem lehet nevezni emberölésnek. Aki nem sajnálta emberi lelkét oktalan barom bőrébe rejtőztetni, maga feleljen róla az egek urának, ha mint oktalan állat párája zavartatott az ki a saját bőréből. Ez tehát reusnak condonáltassék.)

(— Nem kívánja, serenissime — szólta a soltész —, hogy ellenkezőleg a tett elkövetőjének, amiért Hamburg városát a múh-borjú rettegetőitől megszabadította, valami extra remuneráció deputáltassék?)

(Serenissime azonban, nem értvén el az iróniát, azt válaszolá, hogy a vádlott az ezután következő bűneiért majd úgyis halálra levén ítélendő, a remunerációnak usufructuatióját úgysem participálhatván, bízassék ennek teljesítése a menyeyei irgalomra.)

(— Hiszen ki fogja ez magát mind a huszonkét bűnéből olyan tisztára mosni, mint az Úrasztalán való kenyeres abrosz! — dörmögé a soltész méltó bosszankodással.) — A további vallatás elhalasztatott a következő napra.

A „FALSUM”

I. EGY NULLA

Egy egész esztendő-t töltöttem el a Bergmayer kapitány szabadcsapatjánál változatos harci viszontagságok között. Se több, se kevesebb gonosztságot ez idő alatt el nem követtem, mint mások a kompániából; de azokra éppen nem tartom szükségnek visszaemlékezni, mivelhogy a hét főbűnök, ha azokat az ember mint katona követi el, s ellenség földén gyakorolja, eo ipso megszűnnek bűnök lenni, s átválnak erényekké; és így ami rablásban, gyűjtogatásban, öldöklésben ez idő alatt részt vevék, azoknak elősorolása által inkább captatio benevolentiae színét vonnám magamra, hogysen mint kötelességszerű bűnbevallást. Annysit azonban minden dicsekedés nélkül bevallhatok, hogy ahol egyszer a Bergmayer csapata megfordult, azon a vidéken nem kívántak vele még egyszer megismerkedni.

Egy év alatt magam is gyökeresen megutáltam a mesterségemet. A kapituláció csak egy esztendőre szól: annak a letelevél kikértem a kapitánytól az elbocsátási leveletem. Sajnálta nagyon, hogy elhagyom a zászlóját, de aztán hogy előadtam neki az indokomat, nem volt semmi ellenvetése.

Elővett a honvágy. Óhajtottam szegény öregeimet viszontlátni. Ott laktak Andernachban, s mi nem messze táboroztunk tőlük. Tíz év óta távol voltam tőlük. Haza akartam menni, hogy végképp otthon maradjak náluk.

Pénzt, kincseket, ahogy szándékom volt, nem vihetek ugyan haza nekik; mert amit viszontagságos kalandjaim közt szereztem, amint az ördög megadta, úgy az ördög el is vitte; de ha nem vihetek is a házukhoz semmi aranyat, ezüstöt, amin átok terhe fekszik, viszek oda két izmos vaskezet, ami annyi istentelen küzdés után vágyódik a tisztességes munkára, amin Isten áldása szokott lenni. Magam is cserzővarga leszek. Istenhez megtérek, s az embereknek hasznára leszek.

(— Hanem útközben még egy kis falsumot elkövetek — szólt közbe a soltész.)

— Igenis, szolgálatajára; de csak éppen annyit, amennyi múlhatatlanul szükséges volt az istenfélő életnek inaugurálásához. Mivelhogy tudniillik az andernachi polgármester és a cserzővargák céhmestere két olyan skrupulózus férfiú, akik a céhbe álló legények anteaktáit megismerni el nem mulasztandják, annálfogva, minthogy a hajdemákoknál nem kezdettem a testimoniumomat, annálfogva azt cselekedtem, hogy a Bergmayer kapitány által kiadott elbocsátási levelembé az 1 esztendő száma mellé még egy nullát írtam. Egy ártatlan kis, semmit nem érő nullát, egy ütött, kopott, senkinek nem kellő, senkinek nem ártó nullát, azt sem az 1 elé, hanem utána. S ha komolyan vesszük a dolgot, még csak nem is szépítettem vele a dolgomat, mert 10 esztendőt tölteni el Bergmayer kapitány zászlója alatt, fölér az egész hajdemáksági dicsőségemmel, s a templáriusok kincseinek exorcizációjával. Ez volt az a falsum, amit a szememre tudnak vetni.

(— No bizony, ez szóra sem érdemes — mondá a nagyherceg. — Egy nulla az egész, ki fogja ezért a száját elrepszteni a kiabálásban? A nulla = semmi. Térjünk tovább!)

(— Megint egy bűne oda van! — mormogá bosszúsan a soltész.)

Az obsitos katonák gyalog utaznak. Ez így hamarább megy, mintha kocsin járnának, mert a kocsi nehezebb, mint a gyalog ember, s az embernek csak két lába van, ami a sárba ragad, a szekérnek ellenben négy kereke. Aztán kevesebbe is kerül. A megtakarított pénzből még éppen az utolsó tallérom volt meg, mire Andernachot elértem. Tíz év óta nem voltam ott-hon. Olyan jólesett újra látnom a távolból a *Királyudvar* ismerős tornyait, a *Templomhegy* omladékait. Hányszor mászkáltam én annak a düledékei között gyermekkoromban, vércsefészkeket meg római pénzket keresve. Bárcsak a nyakamat törtem volna ki egyszer!

Minden tárgy ismerős volt még előttem; a nagy malomkőgyárak, az emelőgépek a rakpartokon, a tutajok a folyamon; a hosszú sétánysorok; még a vén vámszedők is a koblenzi kapuban. Én rájuk ismertem; de ők nem énrám. Végigmehettem az egész városon, senki sem mondta: „Hozott Isten! Hisz ez a Hugó!” Úgy el volt az egész alakom változva, arcom elbarnulva, vonásaim elvadulva.

Pedig én még mindenre olyan jól emlékeztem. Nem kellett senkitől kérdezősködnöm, hogy azokon a szűk sikátorokon eligazodjam, amik a cserzővargák telepéig levezetnek a Rajna partjára. Valamennyi háznak tudtam a gazdája nevét.

Végre megpillantottam a szülői házat. Azt a kedves ismerős otthont. A nagy szederfa még most is kihajlik az utcára. Annak az ágain ülve tanultam én a „hic gallus cantans, in arbore sedens, pira poma comedens, kukuriku dicens” klasszikus formuláját deklinálni.

Ezúttal azonban a „hic gallus cantans” helyett egy drabant állt az ajtóban, a dreymastert a fejébe nyomva, s egy rekedt dob bőrét püfölve irgalmatlanul.

— Mit csinálnak itt? — kérdezém a drabanttól, akit még gyermekkoromból ismertem.

- Hát biz itt, katona uram, kótyavetyélnék.
- Mit kótyavetyélnék?
- Az öreg tímárgazdának a retyemutyáját. Benézhet, nem kerül semmibe.
- Hát miért árverezik az öreg holmijait?
- Azért, hogy pénzt csináljanak belőle.
- Kik?
- Hát az a sok jebuzeus, sadduceus és publicánus, akinek adósa volt. Eladják itt még az eresz alatt ma kikelt meztelen fiagalambot is: mégsem telik ki a sok adósság.
- De hisz az öreg igen jó gazda volt, s a felesége takarékos jámbor asszony, mikor én ismertem őket.
- Az volt bizony, katona uram, amíg az ivásnak nem adta magát.
- Hát miért adta magát az ivásnak?
- Azért, mert volt neki egy rossz gézengúz fia, aki valami tíz esztendő előtt elment a világba. Annak sok rossz hírért hozták haza. Rabló lett, zshivány lett; kiadta magát lengyel grófnak, gonosz életet élt, hamisított, börtönből megszökött, templomot rabolt ki. Minden esztendőben új meg új rossz hírért hozták a Hugónak. A szegény öreg már az utcára sem mert kimenni, hogy a szomszédjai a fia istentelenségéről ne beszéljenek neki; csak úgy hazahordatta a bort, s egymagában ivott, kivált miután a felesége is meghalt bújában.
- Hát meghalt. — az asszony? — kérdeztem én, s majd belefulladtam, hogy vissza kellett szorítanom a torkomba ezt a szót: „az anyám!”
- Jól járt a jámbor lélek, hogy azt tehetette, hogy nem érte meg ezt a szomorú napot. — No, de most egy kicsit dobolnom kell megint, katona uram, hogy több embert csődítsek a kótyavetyére.
- Új házalók jöttek a dobszóra. Én azalatt odaálltam a nyitott ablakhoz, s benéztem az ismerős szobába, ami tele volt mindenféle kupeckekkel, csizárokkal, zshivárosokkal, akik az én szülőim

holmijain versenyeztek. Éppen az anyámnak a templomba járó palástja volt a kalapács alatt, a szép ezüstkapcsos selyempalást, arra árvereztek: még egy „dreyer!” még egy „silberling!” még egy „petermännchen!” Szerettem volna közbekiáltani: „Ezer tallér! Senki többet érte! Az enyim!” Dehát nem volt több egy tallérnál a zsebemben. Utoljára rajta maradt a kapcsos palást egy vén zsebáruson: az mindjárt föl is vette magára. Csupa komédia volt. Úgy nevette az egész társaság. Nekem meg majd a szívem repedt meg, mikor azt láttam.

Megint visszamentem a doboshoz.

— Hát rég meghalt már — az asszony? — kérdezém tőle.

— Elég régen, hogy azóta elfelejtsék; de nem olyan régen, hogy a sírjára rá ne lehetne találni. A Templomhegy melletti temetőben fekszik.

— Hát a férjével mi lett? — kérdezém szívszorongva.

— Hát bizony azt nem tudom. Mert az, ami lélek volt benne, az vagy az égbe vagy a pokolba vagy a purgatóriumba jutott, amit én nem tudhatok; ami pedig csont és bőr volt rajta, azt éppen most temetik; de hová, azt sem tudom.

— Most temetik? Hát nem harangoznak rá?

— Az „ilyen” halottra nem szoktak harangozni; mert az maga akasztotta föl magát. A biz a! Ide erre a szederfára ni, ahogy az utcára kinyúlik az ága.

— Hogy tehette azt?

— Hát csak úgy, hogy mikor már arra került a sor, hogy minden holmiját dobra üssék, még ez nem volt elég szegény lelkének, hanem még ugyanaz nap érkezett az andernachi polgármesterhez a hamburgi tanácsnak a megkeresőlevele, amelyben kérdést intéznek az öreg tímármesternek a csavargó fia iránt, aki megint Hamburgban adta ki magát Junker Hermann-nak, s ott a házigazdájának a fiát orozva meggyilkolta. Sok utánjárásra kitudódott, hogy Junker Hermann senki se más, mint az ő Hugó fia; tehát adja elő, mit tud róla! Hadd fogják

meg; mert ha megcsíphetik, semmi baja sem lesz neki egyéb, mint csak éppen az, hogy kerékbe török.

El lehet képzelni, hogy milyen jólesett az én porcikámnak ez a biztatás! Minél kevesebb kedvem volt ezután előállani vele, hogy én vagyok az a sokat emlegetett Hugó. A drabant, ahányat ütött a dobverővel a számárbórra, annyi „gézengúz, semmirekellő, akasztófacímer” titulust ragasztott az én nevemhez; én meg hűségesen segítettem neki, s úgy szidtuk egyesült erővel azt az átkozott fickót, aki a szegény jámbor tímárt gonosz életével erre a zöld „ágra” juttatta, ami az udvarról a fejünk fölé lehajlik. Az én hamburgi vértetem vezette öngyilkosságra szegény apámat.

Nem hallgathattam tovább ezt a szomorú dobszót, meg a még szomorúbb „ki ad többet érte?” kiabálását; elsompolyogtam a hajdani szülői ház elől, amire nézve én voltam az égő tűz, az árvíz, a földindulás, ami leégette, ledöntötte, elpusztította; kiosontam abba a másik városba, ahol a csendes emberek laknak, akik nem húzzák már ki egymás feje alól a párnát, s nem kótyavetyélik egymásnak a házat: ki ad többet érte? Akinek fakesztyje van, csakúgy beéri vele, mint akinek a fejére márványkő vet árnyékot. Én a fakesztyek között keresgéltem. A sok ismerős és ismeretlen között rátaláltam utoljára arra az egyre is, amelyikhez nekem volt jussom. Nem is nagy tudomány kellett hozzá, hogy rátaláljak.

Amelyik nem volt zöld hanttal kigyepezve, amelyiknek a keresztfájára nem volt akasztva gyászkoszorú, az alatt kellett annak az *asszonynak* nyugodni, aki után nem maradt más a földön, mint egy részeges férj, aki bújában napestig iszik, meg egy gézengúz fiú, akinek a neve minden városban ki volt szegezve a pellengérrre.

Ott lefeküdtem a mellé a sír mellé; de sírni akkor sem mertem, nehogy a temetőőr vagy valami ácsorgó gyanúba vegyen, hogy hátha én vagyok a fia annak az *asszonynak*.

Száz tallér volt a fejemre téve a hamburgi tanácstól. Úgy tettem, mintha csak lustálkodásból választottam volna azt a sírközét fekhelyül.

Mert nagyon sokan jártak-keltek akkor éppen a temetőben. Tereferelő vén banyák, viháncoló fickók és szurtos csőcselék-nép. Úgy tetszett, mintha várnának valamire.

Tán nagy temetés lesz?

Nem is nagy tudomány kellett hozzá, hogy kitaláljam, mi lesz. A báméskodó gyülevész nép nem a temető bejárata, hanem a garádjá mellett csoportosult. Azt az *embert*, aki felakasztotta magát, nem fogják a többi tisztességes keresztyének sorába eltakarítani; annak a számára az árokban van megásva a gödör. Pap sem kíséri azt, hanem a gyepmester hozza ki a maga egylovas kordéján a négy szál deszkából összetákolat koporsóját, ami még csak meg sincs festve feketére, fehérre, se a neve sincs ráírva. A sánta ló nyakára akasztott kolomp neki a kísérő harangszó.

Szép énekszó helyett a gyülevész zagyva zshivajgása kíséri az elátkozott fekhelyre, s prédikáció helyett a gyepmester mond fölötte csúfondáros ostobaságokat.

Azután, mielőtt bekaparná a koporsót a földbe, előveszi a bicskáját, s vékony szilánkokat hasongat le róla. Az ácsorgó nép, különösen a vénasszonyok, egy-két petermännchent nem sajnáltak egy ilyen forgácsdarabkáért adni. Csak úgy törik magukat érte. S az a sok léhűtő nép nem is sejtí azt, hogy egyenkint mindegyikük milyen közel van ahhoz, hogy egy ember, aki egy félig kitört fejének támaszkodva nézi azt a dobajgást, egyszerre csak megbolondulva oda rohanjon az árokba közéjük, s azzal a fejével betörje a fejét, ahányat elől-utól talál: „Majd békét hagytok az apámnak!”

A gyepmester végre engem is meglátott.

— Nos hát, katona uram! Nem restellne egy petermännchent kiugratni a tarsolyából, egy darab forgácsért a magát fölakasztott embernek a koporsójából? Nagy erő van ám eb-

ben! Az öngyilkos koporsójából egy forgács megvéd a mennykőcsapástól!

— Akkor adja kend nekem ide a *szeget* abból a koporsóból, mert az magához húzza a mennykövet. Nekem olyan kell — feleltem neki.

Az biz arra is kész volt.

— De már a koporsószeget nem adom ám alább egy talérnál.

Annyi volt az egész vagyonom: odaadtam érte.

... Tchéat ez a koporsószege, aminek senki más nem volt a kovácsa, mint én magam, volt nekem az *apai örökségem* is, meg a *szerzeményem* is, egy személyben.

Amint módomból volt benne, gyűrűt csináltattam ebből a szegből, s azt most is viszem a jobb kezem mutatóujján.

(— No, az bizonyára nagyobb büntetés volt teneked minden elkövetett bűneidért, mintha kerékbe törtek volna! — mondá a nagyherceg, elővéve a zsebkendőjét. A soltész észrevételei egészen elenyésztek abban a hatalmas orrfúvásban, ami serenissime elérzékenyülését kifejezte.)

A BOLDOG NYUGALOM

Egy fillér nélkül álltam a világban. És mégsem éreztem magamat szegénynek. Az volt a gondolatom, hogy én egy ma született ember vagyok: senki és semmi. De mégis annyi-
val jobb az útfélre kitett csecsemőnél, hogy nekem már nem kell járni és beszélni tanulnom, s senkinek nem kell azzal vesződni, hogy még dajkáljon és ringasson.

Németország földén nem akartam többé megmaradni. Itt csak két választásom volt: — ha a becsületes emberek társaságában maradok, akkor mihelyt rám ismernek, kénytelen leszek nekik megengedni, hogy lenyakazzanak; ha pedig a háborús világba bódulok újra bele, a martalócok közé, akkor meg magamnak leszek kénytelen megengedni, hogy én nyakazzak le másokat, s egyikhez sem volt kedvem.

Annyi hányódás után valami csendes, békességes otthon után vágyódtam. Tervem nagy hamar készen volt. Az andernachi népnek egyik legnevezetesebb kereskedése a tutajszállítás Hollandba. Innen viszik le a Rajnán a tömérdek sok tengeri hajónak és gátcölöpnek való szálfákat. Egy ilyen tutajra szegődtem evezőlegénynek. Ezeknek illendő fizetésük van, minden napra harminc fillér, kenyér, sajt, száraz hal meg egy kancsó sör — a javából. Én a sörömet sohasem ittam meg, hanem eladtam három fillérért egy társamnak, aki kétszer is szomszjas volt napjában. Én nem ittam mást, csak vizet.

Mikor a többi evezőlegények, ha nagy szél fújt, s kiverte a tutajukat a partra, káromkodtak, mint a jégeső, én megintettem őket kegyesen, hogy ezzel hagyjanak föl, mert ez nem Istennek tetsző szólásmód keresztyén ember szájában; ha pedig nagy unatkozásukban összeültek karikába kockázni, én félrehúzódtam közülök, s a csalogatónak azt feleltem, hogy a IX. parancsolat azt mondja: „Ne kívánd a te felebarátodnak semmi marháját.”

A többiek csúfolódása figyelmessé tette rám a hajósgazdát.

— Ejnye, te fickó! — szólta meg — hát te se nem iszol, se nem kockázol, se nem káromkodik? Hisz akkor te átkozottul kegyes ember vagy. Akkor én tégedet legalábbis háromszoros áron adlak el, mint a többi gézengúzt Nijmegenben.

— Elád kend bennünket Nijmegenben? — kérdezém nagyot bámulva.

— Hát mi az ördögöt csinálnék veletek? Víznek lefelé csak elvisz/a tutaj, akárhányan vagytok, de vissza hogy hoznának? A hátamra csak nem vehetem ezt a sok pernahajdert, hogy úgy cepeljem haza. Ne félj semmit! A parton már ott várnak a *makerek*. Az egyik megveszi tőlem a tutajokat, a másik az evezőslegényeket: ki milyen, darabszámra. Amit az emberekért kapok, azt megfelezzük!

— Hát aztán mit csinálnak a megvett emberekkel?

— Ne gondold, hogy kalbásztölteléknek aprítják föl! Hanem hát a hollandus ember szeret hajós is lenni, hanem csak kapitány meg kormányos; katona is szeret lenni, hanem csak kapitány meg várparancsnok. A matrózságot meg a közkatonaságot nem bánja, ha elvégzi más. Arra jó az ostoba idegen. Azt megfogadja jó pénzért. Ilyen a hollandus. Hát csak mondd meg, hogy melyikhez van kedved: matrónak állni vagy szárazföldi patkánynak?

— Megmondom az igazat, patrónus uram — felelék neki.

— Mivelhogy fogadásom tartja soha nem hazudni többet, hanem mindig csak egyenesen megmondani az igazat. Ne-

kem már elég volt a katonáskodásból. Nagyon sok vért ontottam, s az nyomja a lelkemet. Nem szeretnék többé katona lenni, inkább megyek a tengerre, s hányatom magamat a habokkal.

— No, te igazi ostoba fickó vagy! Hisz akkor mégysz bele épp a háború javába. A hollandus a tengeren viseli az igazi háborút; a szárazföldön csak azért tartja a katonát, hogy ha egy várából kiéheztetik, hát legyen, aki kapituláljon. Sohase mennek azok ütközetbe. Pontosság, józanság, jámbor élet a hollandus katonának a virtusa; engem az ördög vigyen el, ha ott egy esztendő alatt legalábbis káplárságig nem viszed. Mi voltál eddig?

— Constabler voltam a tüzéreknel.

— No, hát ezt ott is megkapod.

— De vajon mit csinálnak a hollandusoknál a tüzér-constablerek, ha nem kell nekik ellenséget agyúzni?

— Van azoknak elég dolguk. Vasárnaponként ők csinálják a város végén a gyönyörű tűzijátékokat, s hétköznap az ahhoz való rakétákat készítik.

... Így jutottam én be tüzér-constablernek Nijmegen városába. Hatvan tallér volt a díj, amit a bőrömért adtak, s ennek fele megmaradt nekem.

Egészen kedvem szerint való nép közé jutottam. Nem volt itt éjszakai lárma, tivornyázás; nem szaladgáltak szeleburdi junkerek, diákok a polgárok feleségei után; nem volt verekedés a polgárok és a katonák között; sőt ellenkezőleg vasárnap mind a fegyveres, mind a fegyvertelen nép együtt ment a templomba, ki hová tartozott, s este együtt iddogáltak a sörházban.

Még az is meg volt engedve a katonáknak, hogy üres idejükben napi bérért dolgozni eljárjanak: amire elég nagy alkalmuk volt, az egész Nijmegen város összes területe egyetlen egy virágos kertet képezvén, mely a mai korban legnevezetesebb kereskedelmi cikket, a tulipánhagymákat állítja elő.

Mint tudjuk, jelenleg nemcsak Európa, de a török szultán országai is minden más növénynek az elpusztulása által nem szenvednének olyan nagy veszteséget, mintha egy évben a hollandi tulipánhagymák kimaradnának a vásárból. Nem mondom azzal, mintha a szegfűvek is életszükséget nem képeznének, de mégis a tulipán az irányadó. Egy tulipán: egy mérő búza. De az is különböző becsértékekkel bír a szirmok színvegyületéhez képest. Vannak a tulipánok között hercegek, fejedelmek, amiket csak királyok és szultánok képesek megfizetni.

Egy ilyen tulipánokban gazdag özvegyasszonyhoz jutottam én be kertészlegénynek. Ráértem a tüzér-constablerségen felül.

Az ifjasszony minden reggel korán kijött a kertjébe, megtekinteni a tulipánokat, mikor még nem voltak kinyílva, és délután, mikor már kitárt kelyheikkel pompáztak.

Hanem én az ő arcát sohasem láttam kinyílva. Olyan főköttöt viselt, amiből csak az orra hegye látszott ki, s én csak a természetéről sejthettem, hogy fiatal. Ha néha hozzám szólt, azt is oly sípegve ejté ki, mintha sajnálná tőlem, hogy meghallom a hangját.

Iszonyú gazdagnak kellett neki lenni, a tulipánjai számáról és rendkívüli sokaságáról ítélve.

De nemcsak ezekben feküdt rendkívüli nagy tőkéje, hanem amit még azonkívül csigahéjakban birtokolt, az mesés kincseket képviselhetett.

Egész Hollandban a csigahéj volt a kereskedelmi árfolyam irányadója, s innen elterjedt az Franciaországba és Angliába. A főurak vetekedtek egymás kezéről elárverezni a spondilus regiusokat, a villámozott tekerceket, a szivárványos tengeri füleket; a királyné főköttöket és babiloni tornyokat, a fáraóturbánokat, amikért nem sajnáltak száz-kétszáz tallért kiadogatni; sőt egy-egy „*scalaria preciosa*” birtokáért száz zecchi-

nóig is fölárvereztek. A csigahéj drágább volt az igazgyöngynél.

S az én özvegyasszonyom megboldogult férje különösen ez utóbbiakra fordította minden üzelmét. Scalariai, amikkel egy fiókja tele volt, megérték annyit, mint egy háromárbcos, tele gabonával. Ez volt az ő legféltettebb kincse, amiért nem egy angol lord ostromolta, mesés összeget kínálva a birtokáért. Sőt, mint mondják, egy műbarát mylord már annyira is vete-medett, hogy a kezét ajánlotta a szép özvegynek, hogy a féltett és irigylett kincshez hozzájusson; de amíg az özvegy rá-tartóskodva habozott, hogy belecsapjon a tenyerébe, egyszer csak beütött az egész csigakereskedésbe a krach.

Hogyan ütött be?

Hát amint bölcsen méltóztatnak tudni, minden csiga jobbról bal felé fordulva építi a házát; a scalaria is hasonlóképp. Hát egyszer egy Szumátrából hazatért hajós hoz egy egész csoport olyan scalaria preciosát magával, amiknek a héja balról jobb felé tekeredik.

Ez a „novitas” egyszerre megbuktatott minden eddigi csigát. Bankárok és mylordok, kik addig az egymás háttára másztak a scalaria preciosa árverezésekor, most mind kitörő dühvel rohantak a scalaria *retrotorsa* után, azt felverték darabonkint két-háromezer tallérra, míg az eddigi száz aranyos scalaria preciosáról csak úgy beszéltek, hogy megér még tíz-tizenöt tallért. — Ezt a nagy csapást az én özvegyem nem viselhette el egyedül!

Mikor megtudtam háziasszonyomnak nagy bánatát, bátorságot vettem magamnak, hogy őt megszólítsam.

— Hiszen ha csak az nyomja kegyelmednek a szívét, édes jó asszonyom, hogy a jobbra tekeredő csigák megbuktatják az addig kedvelt balra tekeredőket, én ezen igen könnyen tudok segíteni, s rövid időn készíték kegyelmednek jobb-oldali hajlamú csigabigát, hogy az egész vásárt elláthatja vele.

— Jaj, de csak semmi boszorkányság ne legyen benne — szabódék a kegyes asszonyság —, mert én soha semmi ördögi mesterséghez nem folyamodtam, a megbűvölés, megbabonázás, ráolvasás ördögi praktikáitól magamat mindenkor távol tartottam, s amilyen igazán reményilem, hogy szegény megboldogult édes urammal ott fönn a szenteknek egyességében valamikor találkozni fogok, nem szeretném a lelkeket semmiféle bálványimádásba esés által a gonosznak elkötelezni.

— Nincsen abban semmiféle gonoszság, kegyelmes asszonyom — biztatám én a jó lelket —, mert amit én mondok, az tiszta tudomány, ahogy aztat egy vastag könyvben megírta tudós Wagnerius professzor, ki maga is prédikátor és igen kegyes ember, a plánták és hidegvérű állatok szimpátiáiról és antipátiáiról; s mindez Istentől rendeltetett. Tudniillik, hogy a paszuly indája mindig balról jobbra tekeredik a karóra, a komló indája ellenben állhatatosan jobbról balra, és azt soha egyik is el nem téveszti. Ha azonban a komlót és a paszulyt egymás mellé ültetik: mivelhogy ez a két növény egymás iránt antipátiával viseltetik, akkor a paszuly tekeredik balra, s a komló jobbra. Quod fuit probatum. Erről jött rá a tudós professzor arra a további experimentumra, hogyha a csigák, melyek az acephalákhoz tartoznak, s a házaikat jobbról balra tekerve építik, véletlenül a tengerfenék virágágyain egymás mellé kerülnek a nautilus pompiliusszal, mely a cephalopodák fajtája, s a házat balról jobbra csavarva formálja, akkor ezek, az egymás iránti antipátiánál fogva, megfordítják a működésüket, s a csiga jobbról balra, a nautilus pedig balról jobbra kanyarítja a héját, mivelhogy a csigáknak egész életük csupa szimpátiákon és antipátiákon alapul. Ebből világos, hogy azok a conchyliologok, akik a scalaria retrotorsával egész társadalmi revolúciót idéztek elő, s Németalföldnek jólétét, fölvirágozását alapjaiban megrendítették, véletlenül találtak olyan csigákra, melyek ily antipátikus találkozás által rendes épít-

kezési rendszerüket ellenkezőre fordíták, s kegyelmednek is, drága asszonyom, annyi búbanatot okoztak. — Ezeket mi most, ha kegyelmed az én ajánlatomba beleegyeznek, kegyetlenül letromfolhatnók, s kegyelmed rövid időn roppant nagy gazdagságot szerezhetne magának, hogy azt minden asszony, még a kormányzóné is megirigyelné.

— S hogy történhetnék ez meg? — kérdezé a jó lélek, fél arcát kitüntetve abból a főkötejből, mely eddig csaknem egészen fogva tartá.

— Akképpen, hogy kegyelmed a szokott szállítmányosai által hozatna ide magának, jól eltéve tengervízbe, eleven scalariaikat és nautilusokat, amiket legkönnyebben lehet elevenen elfogni a pázrás ideje alatt.

E szóra az én háziasszonyom az egész fátyolát az arca elé húzta, s szemérmesen megfeddett.

— Tartsa, kegyelmed, a nyelvét kapicányon, s gondolja meg, hogy szemérmes özvegy előtt elmékedik.

— Igazság. Tehát „a törvényes egybekelés” idején. Ideérve, az eleven csigák számára egy nagy vízmedencét fogunk elkészíteni, melybe tengervizet eresztünk, tengerfenék homokú talajba tengeri növényeket ültetünk, s abba a csigákat és nautilusokat elhelyezzük, és tápláljuk tengeri csillagokkal, holothurokkal, s más afféle puha állatokkal. Azok nemsokára le fogják rakni tojásaikat. A scalaria tojásai egymáshoz vannak kötözve selyemszál alakú fonallal, mint egy gyöngyfűzér, a nautilus tojásai ellenben hatosával vannak egymáshoz ragasztva, mint a csillag. Mármost, ha egykor ezeknek birtokában leszünk, egy ilyen gyöngyfűzérnyi scalariát a két véginél összekötünk karikára, a közepibe a karikának oda tesszük a nautilus-tojáscsillagot, s meglássa kegyelmed, hogy mind valamennyi, mikor a tojásból kibújik, megfordítva kezdi el a héját építeni.

Az én asszonyom kapott ezen az ajánlaton, mindjárt megtette a megrendelést, s azontúl sokkal nyájásabb volt hozzám,

mikor lejött a kertbe, s egy negyedórával tovább időzött ott, mint egyébkor.

Én azalatt végeztem a magam hivatalos kötelességét; délelőtt kifényesítettem a rám bízott ágyúkat, megvizitáltam a legénység kabátját, nincs-e rajta egy gomb az állam címerével lefelé fordítottan felvarrva, elmentem raportra a kapitányhoz, megmondtam neki, hogy minden rendben van; vásárnaponkint rendeztem a tűzijátékot a népkertben, s hétköznap délutánonkint kertészkedtem az özvegyasszonynál. Ami pénzt szereztem, azt megtakarítottam, kancsóhoz, pipához még kínálva se nyúltam, s mindenkinek megadtam a titulussát, akivel beszéltem. Ekképp mindenütt megkedveltetem magamat. Valóságos istenfélő kegyes ember lett belőlem.

(— Hej, nagy tolvajság fog még ebből kisülni! — sóhajtá a soltész.)

Hiszen megvallom az igazat, nem azért viseltem magamat így, mintha az nekem valami nagyon jólesett volna, hanem hogy ezáltal érdemeket szerezzek magamnak arra, hogy minél előbb hadnagyi rangra vergődhessem.

Midőn tehát megérkezének az eleven puhányok, elkészítém számukra a kert hátuljában a tervezett medencét, melyet magas téglafallal vettünk körül, s ott az elhelyezett csigák szerencsésen lerakták tojásaikat, melyekkel azután megkezdém a célba vett mesterkedést. Méltóztatnak azt tudni, kegyelmes uraim, hogy a csigák tojásainak az a tulajdonsága van, mely a madarak és kígyók tojásaitól őket megkülönbözteti, hogy a fejlődő állattal együtt maga a tojás is nő. A csigatojás, mely elcinte akkora volt, mint egy lencseszem, utoljafelé akkora lesz, mint egy mogyoró, és akkor a héja oly vékony, mint a hártya, s azon keresztül a már élő állatot lehet jól látni, amint sebesen forog, mint a pörgettyű, lehet látni, amint a szíve ver.

(— No, most meg már malacologiai praelectiót tart itt nekünk a gézengúz, hogy azzal is töltse az időt.)

— Már ezt pedig meg kell hallgatniok kegyelmeteknek; mert éppen itt vádoltak azzal, hogy ördögös boszorkánysággal foglalkozom; tehát azt be kell bizonyítanom, hogy mindaz a siker, amit kivívtam, nem a föld alatti hatalmakkal való egyetértésnek, hanem csupán a föld feletti természeti titok jól értésének következménye volt.

Már a fejlődő csigákon lehetett észrevenni a tojáshéjban, hogy azok mind balrul jobbra végzik a körforgásukat. Evégett, hogy a két antipatikus fajzás egymás közelében maradjon, gyakran meg kellett igazgatni a fekvésüket, mert a tojások libegnek.

(—Megállj csak! — szólt közbe a soltész. — Úgy tudom, hogy a csigáknak nincsenek szemeik: hogyan láthatják hát meg azok az antipatikus ellenfélt?)

Éppen a titkos antipátia által. Ha nincs szemük, ellenben vannak oly titokszerű orgánumaik, aminők nekünk melegvérű állatoknak nem adattak. — A kipattanó csigák mind egytől egyig balrul jobbra készítették a házaikat.

Íme, ezáltal meg volt oldva a mesés meggazdagodásnak a titka.

Az én háziasszonyom e titokszerű természeti működés alatt, amíg az általam ápolt csigák műveiket befejezték, mindennap egy negyedórával többlet töltött a kertbeli medence körül, s maga is segített nekem a csigákat helyreigazgatni, s e munkában eleinte csak a keze fejről tűrte fel a ruhája ujját, de utoljára már egész könyökig felgyűrte azt, egy szép és sima kart engedve szemeimnek meglátni, mely kegy nem osztatik egy erényes asszony által másnak, mint csupán a törvényes férjnek.

S minthogy ez múlhatatlan volt, s minthogy a titokba senki mást beavatni nem lehetett, a legtermészetesebb következménye volt a körülményeknek, hogy az ifjú özvegy avégett, hogy a karját könyökig feltúrve mutathassa meg nekem, erkölcsi kényszerűség által lett ösztönözve arra, hogy elébb

a kezét nekem adja, s engemet törvényes férjül elfogadjon; tehát nem megbűvölés, nem ördögi praktika, nem gonosz csábítás által lett elérve az, hogy a város leggazdagabb és legszebb fiatal özvegyasszonya egyszer csak engem vezetett az oltárhoz.

(— Napnál fényesebb valóság! A szemérmes hollandi özvegy rabolta el a kanonír-constablert!)

Azonban dúsan meg lett jutalmazva érte. Mert az általam ily módon előállított *scalaria* retrotorsák mesés gazdagságot hoztak a házához. Nem győztük hová fordítani a töméntelen pénzt. De a jutalom nagyobb része okvetlenül az a hitvesi hűség volt, amellyel én a feleségem iránt viseltettem. Magam sem hittem volna, hogy olyan jó férj válhasson belőlem. Amikor a kaszárnyában nem volt dolgom, mindig otthon ültem, s minden reggel magam főztem meg a teát feleségem számára.

Mindenképpen meg lett volna velem elégedve az asszonyom, az új férjével. Csak egy dologban nem álltam ki a megboldogulttal az összehasonlítást. Az kapitány volt, én pedig csak constabler.

Persze csak olyan kapitány volt szegény, aki soha ütköztet nem látott, s mikor a polgárőrséget úrnapi processiók alkalmával vezényelte, s a mise végén sortüzet adatott, a két tenyerével betakarta a füleit, hogy ne hallja; hanem azért mégiscsak kapitányné „asszonynak” hitták az ő feleségét, az enyimet pedig csak constablerné „asszonynak”. Ezt a degradációt asszonyszív nem képes elviselni.

Megpróbáltam én, mikor már nagyon sok pénzünk volt, hogy vásárlók magamnak legalább hadnagyi rangot. De elutasítottak velem, ötvenhatan voltak előttem bejegyezve, akiket nem volt szabad megelőznom.

Emiatt aztán a feleségem nem járt ki a házból sehova, nehogy az ismerősök a constablerné ifjasszony címmel bosszantsák, s ha levelet írt valahova, amivel kénytelen volt, mert még a mérszárostól is levél útján rendelte meg a borjúcombot,

így jegyezte a nevemet alá: Van der Bullen Tóbiás kapitány özvegyének a férje; amiből utoljára az lett, hogy rövidségnek okáért Van der Bullen Tóbiásnak híttak. Így jutottam a tizenkettedik álnevemhez, egészen ártatlanul.

Ez mondhatom, hogy nagyon unalmas élet volt. Hiába volt a tömérdek sok pénz a ládánkban, ha nem volt mire kiadnunk. Az ivásról lemondtam, pipázni otthon, a tisztaság végett, nem volt szabad. Pedig otthon kellett ülnöm. Nem is tudom, hová mentem volna. A kereskedők gyüldéjében mind olyan dolgokról beszéltek, amiket én ki nem állhattam: a férfiak mind olyan okosok itt, hogy nem lehet velük semmi tréfát kezdeni, s az asszonyok oly erényesek, hogy még a kakasaiknak sem engednek egy tyúknál többel ismeretséget kezdeni.

Ezalatt megtörtént az a szerencse, hogy a feleségem abba az állapotba jutott, amelyben az asszonyoknak rendkívüli kívánságaik vannak. Hiszen tetszik tudni, hogy ez rendes dolog. Az egyik asszony azt kívánja meg, hogy egy tál vargacsirizt szeretne megenni; a másik mindjárt meghal, ha egy nagy varangyos békának a rángatózó lábát le nem haraphatja; van olyan, amelyiknek a kedvéért éjszakának idején kell kiugrani a férjének az ágyból, s fölverni valamennyi szatócsboltot, hogy adjanak a felesége számára egy kis jó fám kulimászt. Tetszik tudni, hogy az ilyen kívánságokat nem lehet, sőt veszedelmes megtagadni. Az én feleségem valamenynyinél egzotikusabb dolgot kívánt meg. Egy darab pergament. Hát hisz az van elég. Igen, de arra a pergamenre annak kellett írva lenni, hogy az ő férje kapitány.

Hol vegyek ilyet?

Mikor legjobban tépelődtem rajta: élelem hoz a véletlen egy régi ismerősemet. Mynheer Ruissent.

Rögtön rám ismert, nem lehetett magamat előtte eltagadnom. Különben is volt már közöttünk némi cimboraság, ami kötelezett a bizalmasságra.

Elmondta előttem, hogy ugyan keresnek ám Németországban, egyfelől a templáriusok templomi kincseinek meghatalmazás nélküli újra cineztetése végett, másfelől pedig a hamburgi múh-borjú csodálatos metempsychosisának előidézése miatt.

(— Gyönyörű parafrázisai a lopásnak és gyilkosságnak! — dörmögé a soltész.)

Szerencsém, hogy itt Hollandban csak a feleségem megholt férjének a nevében gúnyolnak, mert ha megtudnák azt, hogy ki fia vagyok, bizony, kiadnának.

Én meg azután magam részéről előadtam neki a nagy bajomat, hogy kapitány szeretnék lenni, de nem tudom, hogyan kell azt itt kibőjtölni, anélkül pedig a feleségem agyonbosszant.

— Hja, fiam — mondta mynheer Ruissen —, „nem éred azt hajasan: kopaszán is bajosan”, hogy te itt a szárazföldön valaha kapitány légy. Itt nem csinálnak háborút: azt a hollandus jobb szereti nézni. Hanem ha kapitányi rangra akarsz vergődni, gyere el velem a tengerre, én most útban vagyok Kelet-India felé; éppen puskákat, ágyúkat szállítok a bengáliai nábob, Nujuf kán számára: annak a hadseregében szolgál mint hadvezér a te hazádfia, Reinhard Walter. Az is kalandorból, minő te vagy, lett nagy úrrá. A nevét megváltoztatta Sommerre, az indusok úgy híják, hogy „Szumro”, a franciák meg „Sombre”. Annak nagy szüksége van jó katonákra, különösen tüzérekre. Ha eljössz velem, egy esztendő alatt fejedelem is lehet belőled, nemcsak kapitány.

Mynheer Ruissen olyan csodadolgokat tudott nekem mesélni Sommer bámulatos sikeréről Bengáliában, hogy egészen felhevítette az agyamat.

Hozzárult a rettenetes unalom, ami ebben az egyhangú semmit nem tevésben majd megölt már. Felcsaptam a mynheernek.

A feleségem nem tudott hová lenni örömeiben, mikor bevezettem hozzá mynheer Ruissent, s elmondattam vele, hogy van egy ország, ahol terem egy fa, annak a neve banán, annak van ezer ága, minden ágán lóg száz füge, s minden fügében egy kapitányi pátens: csak le kell szakítani. Még ő küldött.

— Eredj, fiam! Eredj mindjárt! Le ne késsél a hajóról!

Ő maga pakolt el a számomra minden útravalót, a jó lélek! Hiába kértem, hogy ne emelgesse a bőröndöt; csupa igyekezet volt: még szappant is pakolt el a számomra, meg fogkefét. S mikor elbocsátott, még csak meg sem siratott. A hollandi nők hozzá vannak már ahhoz szokva, hogy a férfiak évhosszat odajárnak távol tengereken túli országokban, s arra való a kölcsönös erényességben való bizalom, hogy egymást ne féltsek.

Megvallom, a sok egyéb közt, nekem is tetszett az a gondolat, hogy nem kell idehaza lennem bizonyos idő alatt, amíg a kezdődő ember a legkiállhatatlanabb valamennyi állatok csirkéi és csikói között. Bizonyos, hogy az én hivatalom volna a bölcsőringatás. Akkor mégis ringasson engem inkább a hajó.

Két nap múlva hajóra ültem mynheer Ruissennel, s egy időre búcsút vettem Európától. Kedvező szél dagasztá vitorlánkat. Feleségem zsebkendőjével integetett utánam a partról.

(— Követtél el útközben valami tengeri istentelenséget? — állítá meg a kifeszített vitorlákkal towarepülő hajót a soltész.)

— Semmi feljegyzésre méltót.

(— Akkor ugord át az egész Atlanti tengert a Csendes-óceánnal egyetemben; ne töltsd az időt repülőhalak és éneklő szirének meséivel, hanem köss ki egyenesen Bengáliában, s folytasd ott, ahol valami gonoszt tettél.)

— Megérkeztem már!

BENGÁLIÁBAN

I. SZUMRO BEGUM

Megbocsát nekem a kegyelmes törvényszék — kezdé másnap a vallatott bűnös —, ha némi körülményeket előrebecsálok. Ezek az általam elkövetett legsúlyosabb vétkek felvilágosítására szolgálnak, amik között vannak a bálványimádás, soknejűség és királyölés.

(— Tudom, hogy mindmegannyi virtussá fognak azok átváltozni! — sóhajtja fel keservesen a soltész.)

— Igenis — hagyá helybe a vádlott.

Tehát, hogy az elején kezdjem: a Gangesz partján, Benárez mellett van egy óriási torony. Annak az ablakából nyúlik ki egy emberderék vastagságú bambuszgerenda, arra van felakasztva hosszú láncon egy nagy vaskalitka. Abban a vaskalitikában ül egy ember, akinek a toronyból hosszú bambuszrúdon nyújtanak be enni- és innivalót. A kalitka egy nagy tó fölött libeg, melyet a Gangesz szakadéka képez; ez a tó tele van krokodilusokkal. Estenden csak úgy tátogatják a százfogú torkaikat, fölfelé ácsingózva. Ha az a kalitikában ülő ember valahogy ki tudna törni a vasrudakon, s megkísértené a leugrást abba a tóba, bizonyosan felfalnák a kajmánok.

S ki ez az ember ott abban a kalitikában?

Senki sem más, mint ő császári királyi fensége, sah Allum, a nagymogul koronaörököse.

S miért ül ő ott abban a kalitikában?

Azért, mert vendégszerető karokkal fogadta Mir Kosszimot, a bengáliai nábob őfenségét, mikor őt az angolok a patnai ütközet után országából elűzték. Az angolok azután sah Allumot is elfogták a buxari ütközet után, akkor Mir Koszszim tovább futott az audhi nábobhoz. Ennek a fővezére volt Sommer.

Az angolok azt követelték az audhi nábobtól, hogy adja ki nekik Mir Kosszimot és Sommert, hogy még két másik kalitkát függeszthessenek fel a krokodilustó fölé, s azokba elhelyezhessék őket sah Allum mellé, hogy ne unja magát őfensége olyan nagyon.

Az audhi kán futni hagyta Sommert, s nem adta ki a kalitka számára. Sommer a dzsatokhoz menekült a Jumna folyón túl. Ott új hadsereget szervezett. Az angolok onnan is elűzték. Akkor futott a radzsputa fejedelemez, Joudporba. Annál is hadsereget alkotott európai rend szerint, s meghódította számára a chitorei és az abnili rahjákat; — az angolok innen is elűzték. Nem hadsereggel, hanem ráijesztettek a nábobra. Sommernek futni kellett.

Innen aztán Nujuf kánhoz futott Delhibe, India fővárosába, akinek egész neve „Mirza Nujuf kán, Zülfikár, al Dowla”, a nagymogul fővezére és mindent tevő minisztere; Sommer itt is szíves fogadtatásra talált.

(— No, ez éppen hozzád illő csavargó lehetett — jegyzé meg a soltész.)

Nagy megtiszteltetés rám nézve!

A legelső napon már alkalma volt Sommernek meghálálni Nujuf kánnak a baráti fogadtatást. Éjjel a lázadó maraták rajtaütöttek a fővezéri palotán, s meg akarták Nujuf kánt ölni. Sommer a hí kíséretével gyorsan segélyére rohant, s leverte a lázadókat. Azok pedig mennykő fickók, a császári sereg válogatott csapatjai, akik az előbbeni nagyvezérrel megtették azt, hogy mikor nem fizette ki a zsoldjukat, megfogták, kikötötték az égető napra hajadon fővel, s addig tartották ott, míg nem fizetett.

(— Ezt jó lesz nem publikálni, nehogy az európai katonák is megtudják! — dörmögé — nem a soltész, hanem a nagy-fejedelem.)

A megszabadított császár hálából Sommerre bízta hadseregei szervezését. Ez rövid időn oly hatalmas haderőt gyűjtött össze a bennszülöttekből s európai bevándorlókból, hogy egy év alatt meghódítá vele a szomszéd dasásokat, elfoglalta a fővárosukat, Agrát, nábobjukat, Nevil Szinget beszorította Deig várába, s e hozzájárulhatlannak hitt sziklafészket ostrommal bevette.

A delhii császár e diadalmas hadjárat jutalmául egy elfoglalt tartomány, Szerdhána királyává nevezte ki Sommiert. Így lett a trieri fűszerkereskedő fiából király. Valóságos uralkodó király.

Ne méltóztassanak unni ez elbeszélést, kegyelmes uraim. Szükséges volt ezt előrebecsájtanom, hogy kimagyarázhatóvá tegyem a sors bámulatos fordulatait, amik csak egy idegen égalj alatt történhetnek meg. Ez fogja megérthetővé tenni azokat a nagy bűnvadásokat — miknek pusztá neve engemet a földre lesújt, de ha a lábam alatt levő földet leírhatom, mindenki azt fogja mondani: kelj fel, és menj békével odább! Az a föld termi ezeket a bűnöket, mint a csörgőkígyót, az upászfát: nem szíved.

Szerdhána királyának birtoka tízszerre nagyobb, mint a trieri fejedelemség, s jövedelme négyszerre több, mint a nagyhercegé. Gyönyörű áldott ország: gabonában, gyapotban, dohányban gazdag. Sommer hatalmas várat építtetett fővárosa mellé, s haderejével féken tartá a szomszédokat. Keresztültört a mevási erdőkön, mikén eddig idegen hódító soha át nem hatolt, amik előtt vissza kellett fordulni Nagy Sándornak diadalútjából, melyek Dzsingisz kán hordáit megszégyeníték, s melynek lakosai csak a szomszédokra kivetett harácsot beszédni törtek elő ismeretlen rengetegeikből. Sommer betört a hódíthatlan kietlenbe, s a császár jobbjágyaivá

tette a zsarolókat, valamennyi fejedelmekkel együtt. Innen íziben a kegyetlen ballukok ellen fordult, akik fiatal leányok vérével áldoznak bálványisteneiknek, s hetek alatt kiűzte őket sziklavölgyeikből; utoljára a lázadó joinaguri rahja, Pertaub Szing ellen fordult, s mikor erővel nem bírta őt legyőzni, szép szóval, rábeszéléssel kényszeríté a meghódításra.

A császár újabb jutalomról gondoskodott hadvezére számára, ami hozzá legméltóbb volt. Delhi legelőkelőbb fejedelmi családjában volt egy leány, bámulatos szépség, a neve Zeib-Alniffa (hindu nyelven: „nemének díszé”), azt kérte meg számára feleségül. Sommer azt mondta a császárnak, hogy csak olyan föltétel alatt veszi nőül a csodaszép Zeib-Alniffát, ha ez áttér a keresztyén hitre.

A császár megütközve kérdezé tőle, hogy nem tudna-e szeretni egy brahman nőt?

— Éppen azért, mert nagyon tudom őt szeretni — felelt a vezér —, akarom, hogy legyen katolikussá. Én már hajlott korú vagyok, van egy korhely fiam, akit elkergettem magamtól; ha meghalok, özvegyem a brahman szokás szerint, velem együtt megégeti magát; de ha katolikus hitre tér át, akkor nem a máglyámra lép föl, hanem a trónomra, s lesz országomban „begum”, özvegy királyné, s nem kerül a derék ország korhely, kicsapongó fiam kezére.

— Igazad van! — mondá neki a császár, s megengedé, hogy az ifjú, szép fejedelmű Sommer kedvéért a keresztyén misszionáriusok előtt a Krisztus hitére térjen át: olyan nagy kegy, aminőt még európai ember ki nem vívott Kelet-Indiában.

S a szép ifjú hölgy a bálványozásig szerette férjét: vele járt minden hadjáratában, ápolta, híven őrködött felette, megóvta a leggonoszabb ellenségtől, az árulástól, mely a hindu faj fejedelmét, mint a liánvenyige az őserdőt, körülfonja. A szerencsés hadvezérnek tömérdek volt az irigye,

vetélytársa: az angol társaság is régi ellensége volt. Gyakran csodaszzerű volt megmenekülése a halálveszélyből, amit Zeib-Alniffa figyelmes szeme látott meg rendesen. Egyszer mégis sikerült őt megmérgezniök: a hős király hú neje karjai közt lehelte ki lelkét.

Ekkor érkeztem meg éppen Szerdhánába, ahová Sommer meghívott tüzérsége vezényletére. A megholt király után özvegye foglalta el a trónt „Szumro begum” cím alatt. A fiát kizárta a király az öröklésből. Erkölcstelen, rossz fickó volt. A királynő trónra lépte után, mikor már az özvegy által rám volt bízva a várbeli tüzérség főparancsnoksága, egy pillanatra láttam őt. Előbb meg akart vesztegetni, hogy szolgál-tassam ki neki a királynét, s mikor az nem sikerült, akkor fenyegetődött, hogy mit tesz majd, ha király fog lenni.

— No, ha te király fogsz lenni — mondám neki —, akkor én királygyilkos leszek!

Végzetes jóslat volt ez. Hosszú ideig nem láttam azután a fickót.

A Szumro begum erős kézzel ragadta meg a kormánygyeplőt, férje rendes hadseregét megszaportotta, ágyúí szá-mát negyvenre fölvitte, s a hadgyakorlatoknál maga vezé-nyelt személyesen, tüzes paripáján vagy csataelefántján ülve; nemsokára megtanulták a szomszédok fegyveres kezét tisztelni, a császár pedig az eszéhez bízni; oly nagy lett a befolyása, hogy az ő tanácsa döntött az udvar elhatározásainál.

S az ilyen keleti tanácskozások nagyon furcsa természetűek. Mikor Gholan Kadir, a császár kegyence, észreveszi, hogy befolyása csökken a Szumro begumé miatt, akkor be-ront a fővárosba a vezénylete alatti rohillasereggel, s elkezd a császári palotát ágyúztatni. Az ágyúszóra aztán hirtelen összeszedi Szumro begum a maga csapatait, összefog a csá-szári herceg Jewán Bukkal, visszaágyúztatja Gholan Kadirt, s kiszabadítja a saját palotájában megostromolt császárt.

akkor aztán szépen eszükre térnek a harcoló felek, s kiegyeznek. Ez még a lengyel diétánál is praktikusabb módja az alkotmányos tanácskozásnak.

A belső zendüléstől megszabadult császár azután időt nyert a küllelenségek felé fordulhatni. A zűrzavar alatt elfoglalta Kuli kán Ghokul Gúr várát: azt vissza kellett foglalni.

Hadserege volt hozzá elég nagyszámú, csak vezérei lettek volna. De hiányzott a „Szumro“. — Csak a „Szumro begum“ volt itt — és még az is többet ért valamennyi vezérénél. — Három hétig ostromoltuk már Ghokul Gúr várát, s a parancsnok alkudozni kezdett a feladás végett. — A császári sereg ezalatt nekiadta magát a dőzsölésnek; egy éjjel aztán, mikor gondatlanul álomnak hajtá mindenki mámoros fejét, a közelben táborozó Kuli kán rajtaütött mongol lovasságával a császári táboron, s az álmából fölriadó sereget tetszése szerint kezdte mészárolni. A felgyújtott sátrak fényénél a rémületes öldöklés képét a várórség is megláthatá; arra az is kirozott a kapukon; előhozta az ágyúit, s hátulról támadva meg a császáriakat, vészt, rémületet szórt a hadtömegeik közé. A császár sátorát széttépték a golyók, s a palankinhordozói közül kettőt megöltek; gyalog kellett futnia, s nem is tudta hová? Két tűz közé volt szorítva. És bizonyára veszve lett volna a gonosz éjjeli csatában sah Allum minden hadastól együtt, ha ott nincs Szumro begum, a maga kis csapatával, amit európai tiszték tartottak jó fegyelem alatt.

A vész hírére a hős királynő maga rögtön palankinjába ült, s a hirtelen kéznél levő testőr-csapattal — alig volt száz ember — meg a vezényletem alatti ágyúüteggel a legveszélyesebb helyére rohant az ütközetnek.

Mikor elértük a kirohanó várórséget, a délceg amazon csak azt a szót mondá nekem:

— Cselekedj, ahogy én cselekszem!

Azzal kiszállva palankinjából, lóra kapott, s a kis testőr-capatja élén rárohant a várórségre. — Én tudtam a magam

dolgát. Ágyúimat úgy helyezém el, hogy azoknak a kartácsai mindenütt az előrerohanó királyné útját seperjék tisztára, míg másfelől jól irányzott tekéim az ellenfél ágyúit törték össze. Az néhány perc múlva hanyatt-homlok rohant vissza a vár felé; de Szumro begum egyszerre ért oda vele a felvonó-hídhöz, s a kinnszorult vezért elfogta, s a várba bchatolt, és azt is elfoglalta; hozzám vissza csak tizedmagával tért a királynő: testőrei többi részét a várban hagyta őrségül.

— Most menjünk a császárt megmenteni! — kiáltá, s az alatt egész rendbe állított dandárjának élére állva, vágatott az egész harcvonalban dúló ütközet színhelyére. E zárt tömeg és ütegeinek pusztító tüze megtörte Kuli kán hadát, a császári derékhad összeszedte magát, feltűzelve egy hős asszony példája által, visszafordult, s tönkreverte az ellenséget. A felkelő nap teljes diadalunkat világítá meg. El volt foglalva a vár, s le volt verve az ellen.

Sah Allum az egész hadsereg előtt ölelte keblére a Szumro begumot, s e dísznevet adá neki: „legkedvesebb leányom.”

Azt sem tartózkodott kimondani valamennyi vezére előtt, hogy ennek a derék asszonynak köszönheti egészen mind maga, mind a vele együtt harcolt hat császári herceg és az egész hadsereg megszabadulását.

Erre aztán a Szumro begum, asszonyi szemérmes elpirulással, így felelt:

— Nem az enyém az egész dicséret: nagyobbik része azt a vezéremet illeti, aki ágyúim tüzét intézte. Őt jutalmazd meg.

S e szókkal engem mutatott be a császárnak.

Sah Allum azt felelte rá:

— Légy te magad az ő jutalma.

S saját császári kezével vezette oda hozzám a csodálatra méltó szép arát; tulajdon gyűrűjével jegyezve el őt a számomra, s egyúttal kinevezett a Szerdhána tartomány együtturalkodójának a Szumro begummal „Maharadzsa Kong” név alatt.

Így lett énbőlőlem nem „alhadnagy”, hanem alkirály.

(— S ez mind az utolsó szóig megtörtént igaz dolog? — szólt közbe a soltész.)

— Ahogy megolvasható a delhii udvari krónikákban és még több is ennél.

(— Halasszuk a többit holnapra! — szólt a nagyherceg. — Ma érzük be azzal, hogy egy andernachi cserzővargának a fia felkerült a delhii császárság szeharomporei országa Szerdhána tartományának királyi trónjára. Ennél többet egy napra nem lehet tőle követelni.)

2. A BÁLVÁNYIMÁDÁS

Másnap folytatá a vádlott:

— Szép lett volna ez így nagyon. Kaptam egy országot húsz lak-rúpia jövedelemmel, hozzá egy csodaszép fiatal királyi feleséget, olyan szemekkel, amikhez hasonlítható drágakő nincsen; hanem egy nagy baj volt: hát a másik feleséggel mi lesz?

Mindenképpen utamban volt a vallás, s ezt a Szumro begum előtt be kellett vallanom.

(— Én bizony nem látom át, hogy miért kellett bevallanod? — szólt közbe a soltész. — Hazudtál te már azelőtt is eleget, nagyokat is. Ez is elfért volna a többi között.)

Ne méltóztassanak, kegyelmességték, elfelejteni, hogy az apám szomorú temetésénél fogadást tettem, hogy ezentúl istenes életet élek, és soha az igazságtól eltérő szó ajkamat el nem hagyja, s az a koporsószezből kovácsolt gyűrű folyvást ott szorította a hüvelykujjamat, s figyelmeztetett fogadásomra.

Én tehát kötelességemnek tartottam a Szumro begum előtt fölfedezni, hogy nekem már van egy törvényes feleségem Hollandiában, akivel nemcsak a fölbonthatlan sakramentum köt össze, hanem még az a remény is, hogy vissza-

tértemkor keblén fogom találni kisgyermekemet, akit tehát, még ha elhagyhatnék is, el nem hagyok.

A szép királynő nemhogy megneheztelt volna ez őszinte vallomásomért, sőt inkább nagyon felmagasztalt érte.

— Aki ilyen hűséges a távollevőhöz, az bizonyosan hűséges fog lenni a közellévőhöz is. Az akadály nagy, de nem elháríthatlan. Csak a vallás van közöttünk: az pedig megváltoztatható. Ha katolikusok maradunk, akkor második nőt nem vehetsz, amíg az első él; mert ez a kétnejűség vétke volna; ha pedig a brahman hitre térünk át, akkor nekem mint asszonynak trónon ülni, mint özvegynek újra férjhez menni tiltják a szent könyvek. Hanem van a két vallás között egy harmadik, a „Siva”-hit, országunkban bevett felekezet, a dzsangámok hitvallása. A dzsangámok csak egy istent hisznek: a „Sivát”, annak a képét hordják a karjukra akasztva, a Lingám-bálványt. Ezek nem ismernek el rangkülönbséget ember és ember között, mint a brahman hitűek, az asszonyt nem tartják lelketlen állatnak, hanem miképp a keresztyén vallás hívei, minden embert egyenlőnek vallanak. A dzsangám hit szerint lehet egy férjnek több feleséget is venni, még idegen nemzetbelit is, és szabad velük egy asztalnál étkeznie, ha a próféta Bazawa asztaláldását elmondták az étkek fölött. Ha erre a vallásra térünk át mind a ketten, akkor elvehetsz feleségül engem, s megtarthatod a régit: tisztelet és szeretet megosztva is egész marad.

Meggondoltam a dolgot. Egy egész ország sorsa függött elhatározásomtól. Az egyik oldalon egy nép, mely uralkodásomtól várja fölvirágozását, másfél millió tallér évi jövedelem, egy dicső hölgy, ifjúságtól ragyogó arccal, deli természettel, szerelemtől lángoló szívvel, ki minden áldozatra kész érettem, s a paradicsom minden gyönyörét kínálja ajkaival: — a másik oldalon pedig a római pápa, a Szent Péter kulcsaival . . . ugyan, kegyelmes uraim, ha önökre lett volna bízva a választás, melyik után nyúltak volna?

(— Elmenj, perversus nebuló! — kiálta rá a nagyherceg — még minket is bele akarsz vonni a condolentiába! Persze hogy mi is úgy tettünk volna, mint te. Soltész uram is hamarabb megcsókolta volna a szép menyecske száját, mint a pápa papucsat, kivált ott az Isten háta mögött, Szeharompore ország Szerdhána tartományában. Bálványimádó lettél. Nem tehetted másképpen. Lelked rajta. Számolj érte a másvilágon. — Ez a bűnlajstromból törültessék ki neki!)

Még a soltész sem tudott ennek ellentmondani. Eleinte ugyan csak szedegette komoly ráncokba az arcát; de végre ő is hagyta nevetésre futni az ajkait, a többi bíró urak példájára, s a gazembernek kénytelen volt elengedni a bálványimádás főbenjáró nagy vétségéről szóló vádat.

— Kegyelmes uraim, tudjátok meg, hogy kettős házassági bűnöm fölött igazságosan ítéltettek, minő más élet, más világ van ott, ahova a sors engem elvezetett.

Maga az ég sem az, ami minálunk. A hollandi nap még holdvilágnak sem járná meg rajta. A lángözönlő ég fölforralja a vért és az agyvelőt, s a páráktól teljes légphaenomenonokat mutogat, mik a lázálmak fantazmagóriáit elevenítik föl, hármás napok, tűzkeresztek jelennek meg az égen, s délibábok, amik fölfordított városok képeit mutogatják; néha támad olyan borulat, melytől minden tárgynak elvész a színe. Erdők, házak és emberarcok egyforma okkersárga színt vesznek föl, mintha meghalt volna a világ, s majd mikor megered a zápor, az olyan, mintha tüzese hullana alá az égből, szikrák, zsarátnok, olvadt láng özöne; máskor meg a felhőszakadás véreseő képében jelen meg, bíborfényel árasztva el az egész vidéket. Aztán forró napokon, mikor a pórok az úton végigfutnak (mert úri rend sohasem fut, nyáron nappal nem is jár a szabadban), akkor a lábaik által fölvert por úgy tűnik elő a napsugárban, mintha lángok között járnának, mint a pokol elkárhozottai.

És aztán ez a föld maga, mely a mi hollandi üvegházaink

növényeit mint őserdőt tenyészti elő, ahol a mi cserépből épült dísznövénységünk irtatlan bozót, búvhelye a tigrisnek, s a napsugárban bujálkodó növényzet ábrailatától ittas maga a levegő. A százféle gyümölcs, mely az év minden szakában érik, megmagyarázza: hogyan élhet meg egy népfaj, mely számosabb egész Európa lakosságánál, csupa növény-étellel, húseledel nélkül, melyet vallása megtilt. A borassus-pálma maga mézet, olajat, bort, cukrot szolgáltat neki, más pálma lisztet, vajot, tejet ad ingyen, sőt van egy fája, melyen kész kenyér terem; emberfő nagyságú cipók; nyersen édes gyümölcs, s megsütve kenyér.

(— De már ez sok! — rivallt közbe a soltész. — Amit eddig összevissza hazudtál, csak hittem, ahogy hittem; de hogy kész cipók függenek a fákon, amiket csak le kell szakítani, s elküldeni a pékhez, ez nagyon erős!)

— Én nem bánom — szólt a vádlott —, ha nem méltóztatnak, kegyelmességek, szavaimnak hitelt adni, küldjenek ki kegyelmesen egy deputációt Kelet-Indiába, vizsgálja meg, alaposak-e állításaim. S ha egyetlen adatom hamisnak találandják, vessék el valamennyit aszerint.

(— No, köszönjük a jó tanácsot! Hogy most küldjünk ki egy vizsgáló bizottságot a világ végére, s míg ez a földet körülhajókázza, addig függesszük fel a te keréketöretésedet! De már akkor inkább elhiszük akár még azt is, hogy eleven állatok vannak gyümölcs gyanánt felakasztva a fákra, s lógnak rajta, mint nálunk a vackor.)

— Aminthogy úgy is van. Vannak itten nagy mókusok, azazhogy kis kutyák, amelyeknek szárnyaik vannak, és repülnek, s melyek éjszakára a hátulsó lábaiknál fogva felakasztják magukat a fákra, s úgy lógnak rajtuk, mint nálunk a fára felfutott tök gyümölcse.

(— Mondtam ugye? — szólt kolerikus kacagással a soltész. — Repülő kutyák, amik lábuknál felakasztva alusznak! Csak mondd tovább, gaz kópé! Hisz azért ül itt együtt az érdeemes

törvényszék, hogy neked mindent elhiggyen. Már csak magam is szeretném megérni, hogyan mentenek ki téged a fán termő kenyerek és a repülő kutyák a bigámia és királygyilkolás bűnei alól.)

— Azonnal rá fogok térni. — Az egész körülfogó világ ellenállhatlan befolyással van itt az ember kedélyére, s maga az őslakó, vallásával, szokásaival, megrögzött fogalmaival egy új élet elfogadására kényszeríti a közötte letelepülő idegent. Ez a nép, melynek egy része mezítelen jár, a másik a legnagyobb pompa drága terhe alatt görnyedve, keveréke az eszményi szépnek és rúttnak; majd hős, majd gyáva; szabad, mint a madár, és lenyűgözött, mint egy szerzetes; paradicsomi semmiségében irigylésre méltó, s óriási alkotásaiban bámulatra keltő; melynek városai pompára, nagyszerűségre meghaladják az európai metropolisokat, templomai egész hegyek: egyetlen sziklából művészi kézzel, tízezer oszlopos, bálványtábornyszerű épületszörnyeteggé kifaragva, s kunyhói nyomorultabbak a mi hódjaink lakásainál: ez a nép — ezer istenével, akinek mind szolgál, áldozik, s akik közül egy sem segít rajta, ez a nép, mely oly szelíd, hogy egy állatot meg nem öl; ercedi magát széttépetni a tigristől, elgázoltatni a szarvorrútól, maratni a kígyótól, s csípetni a mérges rovarától, védelem nélkül, hanem a szomszéd fajt kiirtani nem tartja véteknek; hol a nagy úr a nem osztályához tartozónak érintésétől megfertőzöttnek hiszi magát, s joga van hozzá, hogy annak azt a tagját, mely ruhájához ért, levágja, s hol a szegény pária azt természetesnek találja; hol az asszonynak a megholt férj-jel együtt elevenen meg kell magát égetni a máglyán, s hol az újra férjhez ment özvegyet úgy tekintik, mint becstelen személyt; hol a beteg embert kiteszik a folyópartra, s kimondják rá, hogy megholt, s ha véletlenül felgyógyul, nem szabad visszatérnie az élők közé, hanem keresnie kell a magához hasonlók gyarmatát, kik egész társadalmat képeznek már: a holtak nemzetét; a babona és költészet ez ősnépe között minden

fogalom elenyészik, melyet mi európai lakók magunkkal oda-
vizünk: más lesz az érény, más lesz a bűn, s más a beszámítás.

(— Ez a hosszú beszéd arra való volt, ugye, hogy ott a
kétnejűség is meg van engedve?)

— Igenis, meg van engedve, hanem egy föltételhez van
kötve. Az első feleségnek bele kell egyezni, hogy a férj má-
sodik nőt vehessen. S amíg az belenyugvását nem nyilvánítja,
a második nőt a férjnek megölelni, megcsókolni nem szabad.

3. MAJMÚNA ÉS DANESH

Az én szép Zeib-Alniffám csodálatra méltó nő volt. Mikor
a mennyegzőnk napján, mely valódi ázsiai pompával lett meg-
ülve, végre egyedül maradtunk, hogy a szerelmesek estebéd-
jét elkölsük édes, bizalmas suttogás közt, ő nem volt rávehető,
hogy mellém üljön az asztalhoz, hanem velem átellenben
foglalt helyet az asztal túlsó végén. Azt mondta, hogy ezt
az illendőséget meg kell tartanunk mindaddig, míg az első
feleségem engedélye meg nem érkezik, hogy a második nő-
nek is szabad elmondani az asztalnál a Bazawa áldását. Amíg
pedig ez áldást az új nő el nem mondhatja, addig egy pohár-
ból nem szabad innunk, sem egymásnak a kezét meg nem
szabad szorítanunk, sem az új nőnek a férje szemébe bele-
nézni nem szabad; fekhelyünkön pedig, amíg a tilalom nap-
jai tartanak, folyvást egy kivont kard fog feküdni kettőnk
között, ami annak a jelvénye, hogy férj és nő egymáshoz
nem közelíthetnek.

(— No, hiszen képezem, gaz kópé, hogy sokat is respek-
táltad te azt a kivont kardot! — szóla közbe a nagyherceg.)

Magam is abban a hitben éltem, hogyha egyébkor bűnös
életemben a szívemnek szegzett kivont kard sem tartott visz-
sza, hogy a más asszonyát is kötelességei elfeledésére bírjam,

ezúttal egy gazdátlan kard csak nem fog elriasztani, hogy a saját feleségem lehunytt szemeiről megtudjam, milyen a mosolygásuk? — Hanem az én Zeib-Alniffámnak több esze volt, mint nekem.

Oly nyájas, oly szelíd volt irántam, mint egy rabnő. Mindenféle csodálatos gyümölcsökből saját kezeivel készített számomra különféle italokat. Bort inni a Siva vallás nem enged: ámde e tropikus zónának száz meg százféle gyümölcse van, amiből oly zamatos italok készülnek, hogy az ember elfeledi mellettük a bort, s a sörtől visszaundorodik, ha egyszer ez éteri, a nektárhoz hasonló italokat megízlelte. A pálmák kifúrt kérge, az agavék levágott hajtása kantaszámra önti az édes, fűszerillatú nedvet, s azoknak mámorító hatása fokozódik az álmogyönyörig; nem olyan az, mint a részegség, hanem hasonlít az egzaltációhoz.

És eközben az én szép menyasszonyom tündérregéket mesélt nekem, minők ott a pálmaerdők árnyában születnek. Elmondta nekem a szép Kamr Esszámán herceg és a bájos Bedur királyleány történetét, kiket két tündér, Majmúna és Danesh, mikor aludtak, szárnyaikra vett, távol országokon keresztül magával röpített, mint vőlegényt és menyasszonyt összehozott, s mikor azok a boldog örömek közepett ismét elaludtak, újra felragadott, s a herceget s hercegasszonyt hazavitte az apjához, egyiket Indiába, másikat Perzsiába. Nagyon szép történet volt az, hanem én elálmosodtam rajta. Bizonyos vagyok felőle, hogy az a fűszerillatú nektár, amit Zeib-Alniffa készített a számomra, idézte elő ezt az álmoságot nálam, csak arra emlékezem még, hogy amint a kereveten végigdültem, Zeib-Alniffa is odajött hozzám, a kivont kardot odafekteté kettőnk közé, s aztán ő is letette a fejét mellém.

De én abban a percben, amelyben a szememet lehunytam, már nem voltam a földön. Hallottam a szél zúgását a fejem fölött, s mikor a felhőkön keresztül törtem, azok mennydörgést hallattak utánam, mint mikor a villám kettéhasítja őket.

A millió csillag ragyogásánál megismertem a Danesh tündért, aki a hátán vitt; óriási férfialak volt, akkora denevérszárnyakkal, hogy azok a két láthatárt csapkodták, a haja, szakálla nem volt szőr, hanem bambusz- és pálmalevél. Oly gyors volt repülésünk, hogy a fejünk fölött levő hold, mely az első negyedét mutatta elindulásunkkor, azalatt megtelt, el is fogyott az utolsó negyed karajáig. Egy meteor sok ideig versenyt futott velünk, s mikor utolért, a Danesh tündér hozzárúgott a sarkával, s a tűzgolyó szikrázva pattant szét alattunk. A földre letekintve, sebesen láttam alattunk eltűnni Kínát, amit városainak porcelántornyairól s hosszú vízcsatornáiról ismertem meg; Tibetet a nagy örök jég fedte Himalája hegygel; a nagy mongol sivatagot; míg végre megérkeztünk az Ararát hegyéhez, amit megismertem a körüle lobogó lángokról, amik a tűzimádó parzok oltárai: itt vannak a bakui öröktűz forrásai, s a Danesh tündér szintén a tűzimádó pogányok egyik nagy szelleme.

Az Ararát hegye tetején van egy felséges nagy palota, aminek leírásához emberi szavak nem elégségesek, s aminek minden fala tele van írva olyan emberek neveivel, akik bizonyosságot tesznek róla, hogy ők boldogok voltak, s magasztalják azért az Istent. Az aranyból fényesebb betűkkel írt nevek úgy ragyognak mindenütt, hogy világosabbá teszik az éjszakát a nappalnál. Danesh tündér itt letett engemet, a tenyerére emelve, egy drágakövekkel s selyemmel bevont szobában, s elkezdett oly hangon kacagni, mintha a mennydörgés nevetne. E kacagására olyan sírás felelt a levegőből, mintha a meleg déli szél sírna.

— Elkéstél egy percnél a százezredik részével! — kiálta fel Danesh.

— Megelőztél háromszáz aeonnal! — kiálta alá a másik hang, s abban a pillanatban repülve szállt alá a Majmúna tündér az egekből. Ez is óriás volt; de leány. Hajfürte csupa tengeri koráll, szárnyai mint a fényes gyöngyház. Ez meg egy

nőt hozott a vállain, s azt letette mellém. Azzal a két tündér egyszerre füstté változott, az egyik kék, a másik sárga füstté, s az a füst két kristálypalackba lassankint behúzódott, amik egy drága étellekkel és italokkal megrakott asztalon álltak.

A nő, aki a kereveten ült mellettem, a saját feleségem volt, akit Niemengenben elhagytam: csakhogy minden sokkal szebb és bájosabb rajta, mint aminőnek eddig ismertem; szemének tüze, ajkainak pirossága, arcának mosolygása sokkal bájolóbb, mint minőnek valaha láttam; szava csengőbb, hízeltége édesebb, egész lénye valami földöntúli. Elhalmoztuk egymást csókjainkkal; az volt a legelső kérdésünk és feleletünk egymáshoz, s míg a boldogság mámorával saját lelkem egészen megtölt, nóm arcán jólesett látnom, hogy ez a boldogságérzet az ő szívét is ellepte. Ezer bohóságot követtünk el egymással: gyermekek voltunk, kacagtunk, aztán nekiültünk a pompás lakomának, megosztottunk egymással minden falatot: ittunk egy pohárból és ültünk egy széken, s az előttünk levő palackokat sorra kóstolgattuk, s úgy tetszett, hogy minden újabb ital édesebb, mámorítóbb volt, és minden ital után édesebb, mámorítóbb volt a csók. Emberi nyelv ki nem bírja fejezni azt a gyönyört, amin megosztottunk. Csak két palack volt még az asztalon, egy kék és egy sárga. — Ízleljük meg még ezt is! — mondá a feleségem. — Ízleljük meg! — felclém én, s felnyitottuk a palackokat. Hanem azokból ital helyett sárga és kék füst lövellt gyorsan elő, mely megtölté az egész termet: a füsttömegek alakot öltöttek, az egyikből lett Danesh tündér, a másikkól Majmúna. Mi megtudtuk, hogy édes boldogságunknak vége, sismét el kell válnunk. Azzal a neveinket mi is felírtuk a falra azok közé, akik itt boldogok voltak, ragyog betűkkel.

Ekkor jutott eszembe, hogy hiszen énnekem nevezetes mondanivalóm van a feleségemhez.

— Tudod, hogy én király lettem? Rajtad kívül másik feleséget vettem. Megengeded-e, hogy azt is megöleljem, megcsókoljam, úgy, mint téged?

Az asszony azt mondta: megengedem.

S hogy bizonyíthatom legyen az iránt, hogy ez órában együtt voltunk, beszéltünk egymással, s ő nekem engedelmet adott, úgy megszorítá a kezemet, hogy az ujjamon levő jegygyűrű, az ő jegygyűrűje kettépattant.

Én pedig azután, hogy neki is legyen szintén afelölí bizonyosága, miszerint egy boldog éjt együtt töltöttünk az Ararát hegyi palotában, nekiadtam azt a „lingámo”-t az arany karpereccel együtt, melyet karomon viseltem a Siva vallás jelvényeül, s azon fölül egy szárnyát annak az ágymennyezetnek, melynek árnyéka boldogságunk tündérörömeit rejté, leszakíték, s azt is nekiadtam. A függöny sötétveres selyemből volt, és rajta aranyszövetű sárkányok.

Azzal a két tündér mind a kettőnket ismét vállaira kapott, s ismét dörgött utánunk a felhő, süvöltött az áthatított lég, sziporkáztak a csillagok, a Himalája jégcsúcsán már rózsaszínt ragyogott a hajnalsugár, a tündérnek sietni kellett; a tengert hallottam mormogni alattunk; Danesh kétségbeesett sietséggel repült előre; amint egy sugár a keleti hegyek közül kilövellt, az őt, mint a lángnyíl lövellte át; kiejtett a kezéből, s én lees-tem a földre.

Szerencsémre nem nagyot estem; csak a kerevetről a padlatra.

(— De már mi szükség volt teneked még azt is elmondanod előttünk, hogy mit álmodtál?—zsörtölődék a soltész mogorván.)

— De már, kegyelmes uraim, ha ezt az én álmomat a niemengeni törvényszék protokollumba vehette, s arra ítéletet alapíthatott, csak jegyezzék fel kegyelmetek is, mert nagyon súlyos következései lesznek még ennek az álomlátásnak in praxi.

Oly elevenen állt előttem ez a tündéries álom, hogy én azt reggel Zeib-Alniffának úgy mondtam el, mint való történetet. Hogy első feleségemmel igazán találkoztam az éjjel, bizonyította a búcsúvétel alkalmával, a kézzorítás alatt kettépattant gyűrű az ujjamon.

— Ez csodálatos eset — mondá Zeib-Alniffa —, érdemes,

hogy első feleségeddel tudasd azt. Írd le az egész történetet, hogy azt neki elküldjük. Egyik vezéremre fogom rábízni, hogy elvigye Hollandba az izenetedet.

Én kaptam az ajánlaton, s egy hosszú szelet kínai pálmapapírra, mely olyan szívós, mint a bőr, felírtam az egész álmolátást, a királyné odahívatott hét írástudó boncot, azok a maguk névalírásaikkal hitelesíték, hogy ez valójában akképpen történt, s hogy Majmúna és Danesh valóban oly régóta ismeretes két cég, mely a direkt összeköttetést India és a világ egyéb részei között tündéri postaközlekedései által fenntartja, s mint az írott krónikák bizonyítják, köztudomásra létezik az a palota Ararát hegyén, melyben az egymástól elválasztott boldog szerelmesek találkoznak, s annál fogva kétségbevonhatatlan tény, hogy én és az első feleségem egymással egy boldog, vallomásokban gazdag éjszakát töltöttünk vala el.

— Ezt a levelet, és az általam küldött lingámot, egy vég olyan selyemszöveggel, melyre arany sárkányok vannak szöve, elküldjük az első nődnék. Követem indul azonnal a hajóra — mondá Zeib-Alniffa. Én azt hittem, hogy már most ezzel hát egészen el van hártva közlünk annak a kellemetlen kivont kardnak az akadályá.

De csalatkoztam, mert az estebédnél ismét nem mondta el Zeib-Alniffa az asztal fölött Bazawa áldását.

— Hát mire vársz még? Nem kértem-e már első feleségemtől, hogy adja beleegyezését új nősülésemhez? Nem találkoztam-e vele? Nem adtam-e oda neki a lingámot?

Zeib-Alniffa mosolyogva válaszolt:

— Valóban, mindazt megtetted. Hanem ő nem adott neked még semmit. Amíg az ő helybenhagyó levele kezemben nem lesz, addig én nem mondhatom el a Bazawa áldását az asztal fölött.

— Hát énnekem addig mindig a paradicsom kerítésén kívül kell a virágillattal táplálkoynom, amíg a követünk a tengeri utat kétszer megcselekszi?

— Csak egyszer. Ő visz magával néhány hímgalambot, azokból a zöldtollúakból, amiket vőlegénygalambnak híznak. Amint első feleséged megírja a helybenhagyó levelet, azt egy ilyen galambnak a szárnya alá köti, és az a galamb két nap alatt Hollandból iderepül. Tehát csak az odaváló utat számítsd.

De nekem az is hosszú idő volt. Azon kezdtem gondolkodni, hogy majd nem sokat kérdezem én, hogy mit mond a Siva, a Brahma, a Visnu meg a többi sokkezű, soklábú istenség.

(— Hát Jehova? Te gazember! — kiáltá közbe a soltész, méltó felgerjedéssel.)

— Schol sem tiltja a több feleség-tartást! Jákob patriárkának volt kettő, szent Dávidnak négy, bölcs Salamonnak ezernégy-száz! — Hanem hát kár lesz a drága időt vesztegetni azzal, hogy itt most dogmatikus vitákba elegyedjünk. Az én utam sietős! — Úgysem lett semmi az én elbúsult szándékomból; mert én száztiz napot és éjszakát töltöttem együtt a bűbajos szép Zeib-Alniffával: együtt étkeztünk, egy mennyezet alatt aludtunk; de sohasem jutottam annyira, hogy csak a kezét megszoríthattam, vagy az ajkait megcsókolhattam volna.

(— No, azt szeretném megérteni, hogyan történhetett? — monda a nagyherceg.)

— Kívánja, kegyelmességed, hogy mind a száztiz napnak és éjnek a változatos történetét előadjam?

(— De hisz azt el ne kezd! — kiálta közbe a soltész. — Csak úgy summázva add elő.)

Föltettem magamban, hogy abból az álomitalból többet nem hörpentek föl, amelyik a múlt éjjel a Danesh tündér hátára ültetett, s azt meg is mondtam Zeib-Alniffának.

— Jól van, tehát készítek neked olyan italt, ami egész éjjel ébren fog tartani.

Ezt már óhajtottam.

Mert Kelet-Indiában a mindenféle philtrakészítés igen magas tőkélyre van emelve. Van olyan szer, amitől a legcsendesebb kedélyű ember feldühödik, és harci kedvet kap, ezt „bang”-

nak hívják; a békeszerető elefántokat a „khanverd” cukorba főtt liktáriumával oly verekedő kedvre tudják hangolni, hogy azok egymással párharcot vívnak a sah vendégei mulattatására, a „kherat” italtól költővé lesz az ember, a legeggyűgyűbb fickó meséket mond, s azokat versekbe szedi folyvást, a „mhovak” virágtól, ami mannaépp hull a fáról, amíg azt eszi a nép, olyan engedelmes kedélyű lesz, hogy csak akkor lehet rajta megvenni a „nazzarani” adót; a dacutok olyan mérget tudnak a forrásokba tölteni, hogy az utasok elaluszhatnak tőle. Ezúttal énvelem Zeib-Alniffa a „panzopari”-t kóstoltatá meg; ami nem ital, hanem valami rágószer, s az a tulajdonsága van, hogy még a részeg embert is úgy kijózanítja, hogy csupa bölcsesség fészke lesz a koponyája.

Akkor aztán elkezdett velem csupa okos dolgokról beszélni.

— Látod — monda —, még azzal, hogy én téged férjül választottalak, nincs bevégezve az, hogy te valósággal az légy, ami én vagyok: uralkodó. A nép még most csak „ráná”-nak nevez; még nem ismeri el, hogy te „rahja” vagy. Ez pedig nagy baj; — mert van még egy „ráisz” is, a megholt férjem fia, s amíg belőled rahja nem lesz, ez mindig elsőséget tart a trónhoz.

— Ez bizony tökéletesen igaz; de hát mit kellene csinálnunk?

Az én szép Zeib-Alniffám aztán elmondta előttem az egész tervezetét, mely szerint az uralkodásunk alá adatott tartományt valóságos hűbéri meghódolásra lehet rábírnunk. Ez eltartott reggelig, s én oly józan és higgadt voltam ez idő alatt, hogy még azt is megláttam, hogy az én hasonlíthatlan szépségű Zeib-Alniffámnak a bal orcája közepén egy lencseszemölcs van, amit eddig sohasem vettem észre — aztán meg, hogy iszonyú sokat tud beszélni. Alig vártam, hogy megvirradjon. Nincs kijózanítóbb philtra világon, mint mikor az embernek a felesége folyvást jó tanácsokat osztogat.

Az indusoknál pedig ez bevett szokás. Igazi indus „szing”, ahogy ott a nemes embert hívják, semmit nem kezd, mielőtt

a feleségétől tanácsot nem kér, sőt a magas rangú „csakúr”-ok, amik olyanok, mint nálunk a bárók, a hozzájuk intézett kérdésre sem adnak addig feleletet, amíg a feleségeiktől meg nem tudakolták, hogy mit feleljenek. „Vajon minő idő lesz délután, Gholem Szing?” „Majd szólok erről a feleségemmel.” Délután aztán feleletet ad rá: „Pompás, derült idő lesz, Utsár Szing!” s meglehet, hogy már akkor szakad a zegernyezápor.

Másnap hozzáfogtunk a tartományunk beköretuzásához, ami megkívántatott az én ránából rahjává emeltetésemhez.

Egész dandárt képezett a menet, mely fejedelmi körjáratunkat kísérte lóháton, tevéen, elefánton. Mi ketten, a begum és én, elefánton utaztunk. Mégpedig egymástól elkülönítve; mert azt az indus etikett meg nem tűri, hogy férfi és nő egy „szováriban” üljenek egymás mellett, ez a neve az elefánt háttára kapcsolt mennyezetes hintónak. Az előcsapattal ment a begum, az utócsapattal pedig én magam, s az én elefántom háttára volt csatolva egy jó bronz sugárágyú, ami nagyon célszerű úti szerszám volt azon kéjkiránduláshoz, ahol százféle rablónépen keresztül kellett kierőszakolnunk a szíves fogadtatást. Én az egész idő alatt csak úgy találkozhattam a feleségemmel, hogy az egyikünk az egyik elefánton ült, a másikunk a másikon.

Részt vettünk az indus népség mindenféle ünnepében. A „kígyók tiszteletén”, a „kókuszok imadásán” mindvégig kitartottunk; a Moharram búcsújánál magunk is belegázoltunk térdig a Gangesz szent vizébe; a Holicá ünnepén hagytuk magunkat az őrült gusszainek és fakírok által veres porral telehintetni; a Ganéza ünnepén személyesen osztottuk ki a „nuzzart”, és fogadtuk el a „Khillát”-ot, ami mindkettő ajándékot jelent: az első a fejedelmek adják az alattvalóknak, a másodikat a jobbágyok az uralkodóknak, s amiknek kicserélése nélkül nincsen elismerve az uralkodói viszony.

Sorra látogattuk a nép hagyományos szent helyeit: a bálványszobrokkal megrakott chaitiákat, pagodákat, gambiákat

és baolitikat, amik részint templomok, részint temetkezési helyek; a Jainászok állatkórházait, ahol az indusok beteg kutyákat, macskákat, ökröket, nemkülönb hollókat, szarkákat és pulykákat ápolnak, a naussnik városait, amikben nem lakik más, mint nőszemély: a bajadérek, a férfi csak vendég, s a bajadéreknél szabadságukban áll a királyok tanácsstereméig behatolni, s amíg azok a minisztertanácsot tartják, azalatt énekelni és táncolni.

(— Ez Istenuccse jó szokás! — mordult közbe a nagyherceg. — Aztán igazán szépek-e azok a bajadérek, héj?)

— Valóban elbájoló, kegyelmes úr; öltözetük csupa selyem és kasmír, arannyal és igazgyöngyökkel hímezve, meztláb járnak, de lábaik ujjai drágaköves gyűrűkkel terhelve. Ruhájuk dereka épp olyan hiányos, mint a mi hölgyeinké, csak azzal a különbséggel, hogy amíg delnőink ruhadereka a vállakat és kebleket hagyja fedetlen, ami igen természetes, az indu bajadérek ugyanazt felhúzzák a vállaikra és kebleikre egészen, s ni azontúl következik csípőig, azt hagyják csupaszon, ami nem kevésbé természetes.

(— No, elég volt már ezekből az allotriákból! — förmedt rá a soltész haragosan. — Most meg már a pogányok divatjáról kezd el disserálni!)

Magunk is tartottunk nagyszerű látványokat a nép mulattatására, elefántok harcát elefántokkal és emberekkel, mik közül az elsőt „muszti”-nak, a másodikat „szatmári”-nak hívják; indus oroslánok viadalát vadkanokkal és szarvorrúak tüledését egymás között. Viszont a mi tiszteletünkre a barátságos nábobok rendeztek lámpás ünnepeket és sakkjátékokat, amiken eleven alakok képezték a sakkfigurákat.

Bejártuk tartományunk legrejtélyesebb vidékeit, ahol a thugok laknak, akiknek vallásuk parancsolja, hogy az utasokat megfojtsák; a bhilek vidékét, akik nem ismernek más isteneket, mint a nyavalyákat; a majmok telepeit, ahol nem lakik más nép, mint a négykezűek, a majmok királyát „Lengur”-nak

hívják és a lakóit majomembereknek, akik beszélnek, de ruhát nem viselnek.

Fejedelmi körutazásunk minden napja új meg új bámulnivalót hozott. Ha elhagytuk a „hét bölcs városát”, következett a „királyok temetkezési városa”, egy város, melyben nincsen más, csak templomok, és minden templom alatt egy király nyugszik, és senki más nem lakik a városban. Azután jött a búcsújárás a Buddha fájához (mert ámbár mi a Siva valláshoz tartoztunk, de alattvalóink többségének megnyerése végett a Buddhának is kellett áldoznunk). — Innen elmentünk a „bölcesség kútjaihoz”, melyeknek templomait azon bajadérek őrzik, akik menyasszonyfővel lettek özvegyekké, s akiknek csak a templomban szabad bajadéri mesterségüket gyakorolni mint istentiszteletet.

(— Csinos templomok, mondhatom! — mordult közbe a soltész.)

(— De a liturgiájuk nem lehet unalmas — jegyzé meg a nagyherceg.)

— Mindezen napok alatt nem láttam én az én felséges feleségemet másképpen, mint a trónusán ülve, vagy elefánt hátán, vagy palankinban hordatva, amikor én is rendesen másik trónon, elefánton vagy palankinban kucorogtam; még csak diskurálni is alig volt alkalmunk egymással.

A száztizedik napon végre visszakerültünk a fővárosunkhoz. E nap reggelén az indulás előtt Zeib-Alniffa levelet küldött hozzám, melyben azzal örvendeztetett meg, hogy szent fogadalmunknak, melyet nálunk „szent József házasságának” neveznének, a mai nappal vége jár. Postagalambunk azóta visszaérkezett a várt engedéllyel. Amidőn városunk kapujához fogunk érni, az ország előkelői, a „ráók” és „szing”-ek és a bölcsek, a boncok és a szentek, a „gusszainok” egész pompával fognak elénk kivonulni, s engemet ünnepélyesen fognak mint „rahjá”-t üdvözölni, amire e körúttal rászolgáltam. Akkor azután következik egy nagy fejedelmi lakoma;

amit bevégez az „Utterpán”-ajándékozás: ami abból áll, hogy minden vendég kap egy selyemzsebkendőt, amit maga a király öntöz meg rózsavízzel, ő pedig a maga utterpánjait a királynétól kapja meg, akitől azután a boldog férj a „zenanah”-ában kérheti a rózsavíz-locsolást. A zenanah pedig az a hely, ahová csak a férjnek és a feleségnek szabad belépni: ez a boldog családi szentély.

Megvallom bűnömet, uraim; dicsőségem érzete s boldogságom előérzete annyira eltölté a lelkemet, hogy nem jutott eszembe sem a Siva istenhez felfohászzkodni, aki mindezeket adta, sem a Jehovához, aki elveheti.

De egyéb bűnöm még ez ideig nem volt. Az a fakír, aki egy cserepet hord a fején, mindaddig, amíg az abba ültetett narancsfa kivirágzik, s gyümölcse megéri, s éjszakára egy fához kötteti magát, hogy állva aludjék, nem szenved annyit, mint én, aki az asszonyok legszebbikét hordtam a tenyeremen száztíz napig, anélkül, hogy annyit mondtam volna neki: „édes!”

Itt volt hát az utolsó nap! A város előttünk állt; aranyozott tetejű palotái a meleg ködön keresztülragyogtak elénk. Már láttam a piac közepén fölmagaslani a „baoli”-t, mely alatt fekszik a „háromlábú tehén” gránitból faragva, melyről azt vallja minden igazhívő, hogy éjjélkor fölkel, és elmegy legelni; már láttam a pompás faragványú kapukon kitódulni a sokaságot, mely ragyogó fegyverzetében, lóháton és tevepúpon ülve, közeledett elénk, a lovasokkal vegyest tódultak a bajadérek és fakírok: itt minden díszmenetben együtt jár az igazgyöngyös, csójtárját rázó paripa, meg a meztelen tagjait mutogató koldus, a brahminok meg a táncosnők; arany, drágakő, szépség, virágok, aztán rongy, piszok, nyitott sebek összekeverítve.

Zeib-Alniffa, mint rendesen, az úti kíséret élén haladt a maga elefántján, én pedig a kíséret végén, úgyhogy egy jó ágyúlovésnyi távol választott el bennünket egymástól. Mikor szemközt jövő lovascapat odaért a begum elefántjához,

hallottam valami nagy néprivallást, de nem tudtam az értelmét kivenni, csak azt láttam, hogy erre Zeib-Alniffa a szovariban felállt, s heves taglejtésekkel kezdett el szónokolni.

Ezalatt azonban egy fakír odafurakodott hozzám. A legröb-
tobb példány, amilyent valaha láttam. Ennek úgy látszott,
hogy fogadása tartotta, hogy tíz esztendeig el nem vágatja
se a haját, se a körmét.

— Mit akarsz? — kérdezém tőle.

— Azt, hogy végy föl magadhoz — felelé a fakír —, oda
akarok melléd ülni a szovariba.

A fakírnak, az indus szentnek a kívánságát pedig teljesíteni
kell, akármit kér; kivált ennyi nép szeme láttára. Lehajoltam
hozzá, belemarkoltam az üstökébe, hogy megkönnyítsem
neki a fölmászást, s aztán odaültettem őt mellém a szo-
variba.

— Jól jártál, hogy teljesítetted a kívánságomat — monda
a fakír —, mert most az életedet mentem meg. Tudd meg,
hogy amíg távol jártatok, a városban lázadás ütött ki. Az össze-
esküvők letették a begumot a trónról, s helyette kikiáltották
rahjának az első férje, Szumro sah fiát, Deli Szingh Ráiszt.
Az elfoglalta a várost, megvesztegette a hadsereget, hogy
mind melléje álljon; akik a te híveid voltak meg a begum
tanácsosai, azokat mind kivégezteté: terád is az a sors vár,
ha kézre kaphat.

Nem akartam az örülnék hinni. Hanem aztán hinnem
kellett a saját szemeimnek. A következő pillanatokban azt
láttam, hogy az én kedves Zeib-Alniffámat durva férfikezek
megragadják, s lerántják az elefántról, azután kezeire, lábaira
láncokat verve, gyalog hajtják őt a város kapuja felé, a szem-
telen naussnik hadától csúfondárosan körüláncolva, míg az
üresen maradt szovariba egy férfialak kapaszkodik fel, az
uralkodói gyöngyös süveggel, gyémántos kócsaggal a fején;
a gyalázatos kicsapongó rossz fiú, derék apja után királyfi,
de eredetére csak olyan német „bursch”, mint magam; s aki

mégis letaszít a trónról engem, s láncra vereti az én nőmet, a begumot: egy hősnőt, a császár megszabadítóját, országa újjáteremtőjét, csak azért, mert a gazember kész volt a Buddha vallására áttérni, míg a begum a Siva vallást fogadta el. S ez elég volt, hogy azt a barom népet magához térítse.

(— Valóban, ilyen dolog Európában nem történt még soha! — jegyzé meg a nagyherceg.)

— Elkeseredésem nem ismert semmi határt. Így elveszteni egy pillanat alatt országot és feleséget; megfosztatni hatalmamtól és szerelmemtől, látni, hogy rabolja el egy gyáva fickó kincseimet, mik közt Zeib-Alniffa volt a gyémántcsillag, több volt, mint amennyit keresztyéni türelem és sivai hülyeség vállalva elviselhet; odaugrottam a sugárágyúmhhoz, mely a szovarihoz volt csatolva, s nekiirányoztam azt a másik elefántnak.

Az új rahja ott szónokolt a körüllevő fényes és piszkos sokasághoz, két keze szörnyen hadonászott, parancsokat osztva: jól célba vettem őfelségét. Az ágyú eldördült, s a következő percben már nem volt se korona, se fej a deklamáló alak vállai között, csak a két keze hadonászott még, parancsokat osztogatva.

Ekkor aztán megfordítottam az elefántot, s elvágtattam, amilyen gyorsan az csak vinni tudott. Sokáig üldözött egész lovascapat, hanem én az elefántommal a dzsungel bozótjai közé vágtam, s míg az a sűrű berken keresztültört, a lovasok elmaradtak mögöttem, az éj végre elvont a szemeik elől. Az életemet megmentettem, de csak a meztelen életet. Nem volt semmim, és nem voltam semmi.

(— De igenis voltál valami — szólta bele a soltész —, két nő férje és egy király gyilkosa.)

(— Minorem nego; majorem non concedo! — veté ellen a herceg. — Miután a második házassága csak „Szent József-házasság” volt, annál fogva annak az esete nem involválhat bigámiát; — ami pedig a királygyilkosságot illeti, qui bene

distingvit, bene docet; királygyilkosság az, amit egy alattvaló követ el egy koronás fő ellen; de mikor egyik király öli meg a másikat, az nem „regicidium”; hanem „ordalia”, fegyveres istenítélet, s ezt törvény és usus és pactum conventumok szankcionálják és ratifikálják. — Submergantur!)

(— Tudtam! — csattant fel a soltész —, hogyha beszélni hagyjuk a gazembert, három ilyen capitale delictumból, minő az idololatria, bigamia és regicidium, olyan tisztára mossa magát, mint szűz Susánna.)

— De hát mi hasznom volt mindebből a dicsőségből? Én csak azért jöttem ide, hogy kapitányi rangot szerezzek magamnak; nem akartam én királlyá lenni. Mert sokkal jobb dolog nyugalmazott kapitánynak lenni, mint exkirálynak. A rahja hívei nagy díjt tettek a fejemre. Elfutottam a bandzsári faj közé. Ennek nincs állandó hazája, hanem egyre kóborol a Gangesztől az Indusig, s a tengertől a Dhawalaghiri hegyig. Tökéletes hasonmása a mi cigányainknak. Ezek közül akartam magamnak hadcsapatot alakítani, hogy majd azzal visszahódítom az országot, s kiszabadítom a fogoly királynémat.

Nem volt a vállalatomon Isten áldása. A bandzsárik fejedelme, mikor már indulóban voltam a hadaival, jobbnak találta énvelem magammal vásárt ütni, s minthogy az angolok is vérdíjt tűztek ki a fejemre, eladott nekik készpénzen, s az én nyomorult fejem odajutott vesztére, ahol a legnagyobb veszedelem várt rá: az angol Kelet-Indiai Társaság kezébe. — Ott azután megtanítják az embert imádkozni, ha sehol sem.

A TENGEREN

I. A KALÓZ

Engem nem tiszteltek meg azzal az angolok, hogy a krokodilusok tava fölé akasszanak fel kalickába. Ez a multság csak a bennszületett igazi sahkók és rahják számára volt fenntartva. Minden hosszas tektória nélkül elszállítottak Bombayba, s ott hajóra tettek még ötven más magamforma úriemberrel, kik mind Európából kerültek ide, a kelet-indiai náboboknál szerencsét keresni; akiknek az volt a főbűnük, hogy franciák, németek, hollandusok vagy spanyolok voltak. A kelet-indiai angol társaság jogot formált magának mindezeket összefogdosztatni, a megriasztott nábobok által (akik maguk is mind megvesztegethető, gyáva gazemberek) kiadatni, s azután egy csomóban valamennyit elküldeni Új-Caledoniába.

De hát kérdecm én kegyelmességtektől, hogy midőn én abban a rozszant kutterben egy velem egyenrangú spanyol hidalgóval egy padhoz láncolva izzadtam az evezőfeszítésben; Murder kapitány pedig azalatt osztotta a földélzeten a parancsot, hogy Új-Caledonia helyett a sokkal gonoszabb Új-Zéland felé vitorlázzanak, s amíg a Kelet-Indiai Társaság a deportáltak számára becsületes kétszerültet, füstölt húst és brandyt utalványozott, s annak az árát Murder kapitány föl is vette, nekünk mégis nem adott egyebet száraz halnál meg poshadt víznél, hát akkor melyikünk volt a kalóz? Ő-e vagy én? Ki rabolta ki a másikat a tengeren? Ki élt vissza a tengerésztorvénnel? Én-e vagy ő?

(— Átkozott a lelke! — kiálta fel a nagyherceg, nagyot ütve botja végével a földre. — Murder kapitány volt a kalóz!)

No, csak azt akartam konstatálni; mert a jogtalan erőszak ellenében minden törvény szerint jogosult az önvédelem. Amint mi szegény deportáltak vettük észre, hogy hajónk folyvást dél felé közeledik, amit a csillagok állásából kivethetünk, azonfölül a skorbut is kiütött közöttünk a rossz ételmezés miatt, s ha panaszt emeltünk, korbácsot kaptunk a hátunkra, elvégre összeesküdtünk, hogy egy éjjel megszabadítjuk magunkat a láncainktól, s elfoglaljuk a hajót. Jogunk volt hozzá. Mi voltunk a felperesek, a hajótulajdonos volt a jogbitorló.

Az én hidalgó társam nagy praktikus volt ebben a dologban. Megtanított bennünket rá, hogyan lehet a békókat, mint a kesztyűt vagy a csizmát lehúzni az embernek a kezéről, lábáról. Az igen szép tudomány. De nem adom ingyen.

(— Pedig pénzért nem vesszük meg, nem akarjuk hasznát venni! — tiltakozék a soltész.)

Mi tehát egy éjszaka, kiszabadítva magunkat a láncainkból, fölrohantunk a fődélzetre, az álomittas legénységet megkötöttük, anélkül hogy vért ontottunk volna, s uraivá tettük magunkat az „Alcyon”-nak. Mármost kérdem kegyelmességeket, lázadásnak nevezhető-e e cselekedet? Mi nem voltunk a Kelet-Indiai Társaságnak rabszolgái, nem voltunk hadifoglyai, nem voltunk gonosztevők. Nem volt neki semmi joga bennünket hajóhoz láncoltatni és deportáltatni. De éppen elítélendő Murder kapitány magaviselete, ki velünk, szabad urakkal, úgy bánt, mint néger rabszolgákkal, egész héten hallal tartott bennünket, holott nem voltunk mindnyájan pápisták, s pénteken azért is füstölt húst adott ennünk, holott csaknem mind pápisták voltunk.

(— De megérdemelte, hogy felakasszátok érte a legmagasabb árboc fájára! — förmedt fel méltó indignatióval a nagyherceg.)

No lám; és mi mégsem tettük azt! Az igaz, hogy csak azért nem tettük, mert nem foghattuk meg. A mi igazságos jogaink kivívásának aktusa alatt a bűnterhelt kapitány, vétkei súlyának érzetében, lemenekült a hajó löporos kamrájába, s azzal fenyegetőzött, hogyha őt meg akarjuk fogdosni, a hajóval együtt a levegőbe röpít valamennyiünket. Mi tehát alkudozni kezdtünk vele. Megmondtuk neki, hogy nem bántjuk, de el fogjuk hagyni a hajóját mindannyian, akik deportálásra vagyunk szánva. Erre azt mondta, hogy vigyen bennünket az ördög. Akkor azután huszonnégy órai fegyverszünetet kötöttünk.

Legelső dolgunk volt. . .

(— Jóllakni. . . — előzé meg a soltész.)

Igenis, jóllakni, és még nagyobbra inni rá. Megszolgáltuk. Azután a nagy dereglyét a vízre bocsátottuk, elláttuk árboccal, vitorlákkal, áthordtuk rá amennyi kétszersületes láda meg italkáshordó befért, egy ágyút a hajóról felállítottunk a dereglye orrában, fegyvert, töltenyt összeszedtünk; azután a kutternek vitorláit, köteleit összevagdaltuk, az ágyút a tengerbe hánytuk, hogy üldözésünkre ne indulhasson, a földabroszt, kompaszt, távcsöveket elvittük magunkkal, s azzal, felhasználva a szép holdvilágos éjszakát, minden búcsúvétel nélkül elhagytuk a hajót. Hogy talált haza azután Murder kapitány a maga Alcyonjával, afelől biz én elfelejtettem kérdezősködni.

Ötvenen voltunk a dereglyén, menekülő deportáltak, ötféle európai nemzet. Minthogy egyedül én voltam, aki mind az ötnek a nyelvét beszéltem, azért engem választottak meg hajópatrónusnak, aki abban különbözik a hajóskapitánytól, hogy ez mindenkinek parancsol, míg amaz csak azt hajtja végre, amit társai elhatároznak.

(— Értjük, mire való a subtilis distinctió — szólta a soltész. — Hogyha valami subscus talál esni, legyen kire kenni a hibát.)

Igazán bámulom kegyelmességednek éles elméjét, hogy mindent egyszerre kitalál. Nem volna pedig semmi szükségem

e superflua cautelára, miután a mi társaságunk semmi olyan dolgot el nem követett, amiért az árbocrúd igazságtételére rászorult volna. Célunk az volt, hogy valahol a Florida vagy a Filippina szigeteken kikötünk, s ott alakítunk egy szabad köztársaságot.

Tervünknek azonban egy nem várt akadály lépett útjába. Alig vesztettük el szemünk elől az Alcyont, amidőn oly szélcsend fogott elő bennünket a tengeren, hogy a vitorláink csak úgy lankadtan lógtak le a rudakról; csupán evezéssel tudtunk előrehatolni. A szélcsend napokon át tartott, legkisebb szellő nem fodrozta a habokat, s nekünk ezalatt az élelmiszereink tisztára elfogytak.

(— Hiszen most mondtad, hogy *minden* élelmiszert elhozhatok az Alcyonról — mondá a soltész.)

A „minden” éppen fele a „sok”-nak, és éppen tizedrésze az elégnak. Ha az élelmiszert volt a „sok”, de a hozzá való száz volt a „több”, s a többet a kevesebből kivonni tiltja az algoritmus.

(— Ez való szent igaz — szólta a nagyherceg —, nyolcat a hétből ki nem vehetek, kérek kölcsön . . . ; no hát kitől kértetek kölcsön?)

Útunkba akadt egy tengeri rákász. Ilyenkor szélcse dben lehet azokat a nagy rákokat fogni. Rákiáltottunk: ohé! — Méltóztatnak tudni kegyelmességtek a természethistóriából a tengeri ráknak azt a tulajdonságát, hogy az a világon minden állat, sőt emberek között a legfélnélkebb teremtés. Ha mennydörgést hall vagy csak egy ágyúlövést, ijedtében rögtön elrúgja a nagy ollói egyikét, hogy gyorsabban menekülhessen. Ezt tudva, a tengeri rákászok azt a konvenciót kötötték ki a hadihajósokkal, hogy mikor őket meglátják a tengeren, akkor ágyúval semmi jellövést ne tegyenek. Evégett a vitorlájukra egy nagy veres rák van pingálva. A rákászok viszont a velük találkozó hadihajóval tartoznak megosztani a fogott rákjaikat.

— Ohé! — kiáltánk tehát a rákászokra, s kértük a rákilletményünket, mivelhogy minden szárított halunk elfogyott már, s csak fél adag kétszersültre voltunk szorítva.

— Ohé! — kiáltának azok vissza. — Mi okon követeltek ti tőlünk rákot, hiszen ti nem vagytok hadigálya!

— De éhesek vagyunk, és van ágyúnk, lőhetünk velem, s akkor a ti rákotok mind eldobja az ollóját: ez dupla ok!

A rákászok átlátták, hogy kettős okunk van a követeléshez, s tengerészeti „úzus” szerint megoszták velünk a rákzsákmányukat.

(— No, ez hát akkor nem is volt kalózság; hanem csak tengerészeti úzus! — mondá enyhítőleg a nagyherceg.)

(— Jól van, jól: ez hát csak csemege volt; nem rablás, hanem csak torkoskodás, gyerekvétség; de halljuk csak a többi, mit műveltetek még tovább a tengeren, ötvenedmagatokkal meg egy ágyúval? Hadd terítem ki előbb a mappát! Akarom kitudni az utatok irányát, mert majd ebből fog kisülni, hogy becsületes utazók voltatok-e avagy pediglen kalózok; mert nekem van annyi eszem és tudományom, hogy azt ki tudom találni, hidd el!)

A vádlott hamisan hunyorított a félszemével, s folytatá a vallomását.

— A Marquesas-szigetek táján találkoztunk egy spanyol kereskedőhajóval, melynek kapitánya, alázatos rimánkodásunkra, kávéval, csokoládéval és nádmézzel látott el bennünket; erre tovább vitorláztunk az Aleutok felé, ahol egy orosz kereskedőhajó tulajdonosa megszánta nyomorult voltunkat, s megajándékozott néhány tonna pálinkával és beszózott tőkehállal; mire a Yucatan-sziget magaslatára értünk, ez a készletünk is elfogyott, s kénytelenek voltunk egy útban talált olasz kereskedőhajó gazdájától szágópálmalisztet és néhány tonna sultaninát kölcsönözni.

(— Minek voltak nektek azok a „donna sultaninák?”)
„Sultanina” annyi, mint apró szőlő, tonnákra rakva.

(— A gazemberek! még nekik apró szőlő kellett!)

Hát — szorultságában még azt is megeszi az ember, ha nincs más. Azután meg a Barbados-szigetek táján találkoztunk egy török hajóssal, aki füstölt disznóhússal és szalonnával ajándékozott meg bennünket „Isten fizesse meg!” fejében; a Kanári-szigetek előtt egy kínai hajós szíveskedett a borait megosztani velünk, s a Zöld-előfoknál egy madagaszkári görög úgy megrakta a hajónkat rahat rakummal, hogy majd elsüllyedt alatta; továbbá a Tűzföld táján!

(— Megállj! Megállj! — kiáltá föl a soltész, mind a két tenyerével a térképre csapva. — Hiszen ha én a te utadat figyelemmel akarnám kísélni, az kellene, hogy egy szöcskének cernát kössek a lábára, s úgy ereszsem el a mappán. Innen oda! Onnan ide! Hiszen lóháton sem érlek utol.)

Biz ez egy kicsit kacskaringós utazás volt; de hát nem értetünk a hajózáshoz, rossz volt a mappánk, s compassunknak szeszélyei voltak.

(— Szeszélyei voltak! Talán nyóستény compass volt?)

De meg az igazat megvallva, biz én magam sem tudom, hogy igazán azok voltak-e az illető vidékeknek a nevei, amiket felsoroltam, mivelhogy azon a vidéken az a rossz szokás van, hogy a szigeteknek a nevei nincsenek az utcaszegletekre felírva. Hanem annyit bizonyosan mondhatok, hogy mindezekkel az urakkal összetalálkoztunk, amíg a tengeri vándorlásunk útján keresztülkoldultuk magunkat.

(— Szép kis koldulás, mondhatom! Ötven felfegyverzett fickó; egy ágyúval, gyors vitorlázó dereglyével, aminek ötven evezője volt: minden hajót utol kellett érnetek.)

Mondhatom, hogy mindnyájan szívesen segítettek rajtunk, s amiben látták, hogy szükségét szenvedünk, azt erőnek erejével tuszkolták ránk.

(— Hát a brémai kereskedőre emlékezel-e?)

Hogyne emlékezném. A derék jó emberre. Aki a Jóreménység-fokánál találkozott velünk. Nemhiába hívják azt Jóre-

ménység-fokának. Mindnyájan el voltunk már rongyosodva; a viharok, a hosszas út, a hánykódások foszlánnyá tépték ruháinkat. Ekkor ez a derék ember — áldott legyen emlékezte — meglátott bennünket, megszánta meztelenségünket: levetette a saját kabátját is, hogy bennünket fölruházzon. Az Isten áldja meg jártában-keltében!

(— Az pedig egészen másképp adja elő a dolgot. Hazatérve, rögtön panaszt tett a hanzai főtanácsnál, hogy egy kalózhajó (éppen a ti járművetek), a tengeren kifosztogatja a hajósokat, mindenkit megsarcol, akit útban talál: őt is egész legénységével együtt pucérra levetkőztette, ami igaz is; mert még soha az, ember emlékezetére, meg nem történt, hogy brémai hajóskereskedő a maga kabátját levetette, s akárki fiának önkényt odaajándékozta volna. Bréma nincs megszűnt: ide hívhatjuk a terhelő tanút, akit, úgy hiszem, Schultzenak hírnak.)

Hanem akkor kérem az én tanúimat is megidéztetni, akik mellettem bizonyítanak: a spanyol kereskedőt, don Rodriguez di Saldapennát Badajozból —, az orosz, Belóbratanoff Zvoimir csinovníkot Kamcsatkából —, az olaszt, Signore Sparafucile Odoardót Palermóból — a törököt, Ali Baba Ben Didimi effendit Brussából — a kínait, Chien-Csen-Toiping-Van mandarint Sanghajból; a görögöt, Karaiszkakisz Leonidász Héroszt Trikalából. . .

(— Elég!!! — ordíta föl a soltész, két tenyerével bedugva a füleit. — Ne mondd tovább! Inkább elhiszem egy lábíg, amit beszéltél! Tengeri kodusok voltatok tehát? Tengeri „armer Reischer”-ek, és nem tengeri rablók? Megengedi, kegyelmességed, hogy ezt kihúzzuk a bűnlajstromból? — Restál a kannibalizmus vétké. Halljuk az emberevést!)

Előrebocsátom kegyelmes uraim, hogy nem minden időben és nem minden országban és még ott is, ahol, nem minden körülmény között tekintetik az emberevés halálos bűncselekedetnek. A Fidzsi-szigetek lakói ezt valódi hőstettnek tartják,

s az elfogott ellenséget megenni legalkalmasabb feladatuk. A mexióiakiaknál az emberevés a vallásos kultuszhoz tartozott: Magyarországon a nagy tatárfutás idején, mint Rogerius bizonyítja, a minden élelmiszerektől megfosztott emberek kénytelenek voltak egymást megenni. Ugyanezen viszonyok állnak a tengerészekre nézve is. — Egy roppant nagy zivatar után, mely a Csendes-óceánon előfogott bennünket, minden élelmiszeres tonnáinkat ki kellett hányjunk a dereglyéből, hogy el ne merüljünk.

(— Ez már megint hazugság! — rivallt közbe a soltész. — Magad mondtad, hogy „Csendes-óceán”, ha csendes, akkor nem lehet rajta zivatar, most mindjárt a kánpadra vonatlak, s alkalmaztatom az „első” és „második fokút”, ha meg nem valdol benevolenter, hogy a Csendes-óceánon nincsen zivatar.)

Igazsága van kegyelmességednek. Az emlékeztem csalt. A Csendes-óceánon csakugyan nincsen zivatar. Hanem vannak cápák. Azok seregestől jöttek ellenünk, s hogy megszabaduljunk tőlük, kénytelenek voltunk az élelmiszereinket kidobálni nekik, nehogy magunkat egyenek meg. Azt reméltük, hogy majd csak találkozunk ismét egy jószívű hajóssal, aki újra megtölti az élestárunkat. De bizony mi nem találkoztunk többé semmiféle vitorlával. Két hétig nem élhattünk egyébbel, mint a csizmáinknak a talpával. Végre az is elfogyott. Nem állhattuk az éhséget tovább. Elhatároztuk, hogy „tengerészlakomát” fogunk adni egymásnak. Sorsot húzunk, s akinek a neve kijön, azt megesszük. Az én nevem jött ki a kalapból. El voltam szánva, hogy pro publico bono meg fogok halni. Hanem mikor már vetkőzni kezdtem, előlépett az én kedves bajtársam, a spanyol hidalgó, akivel hosszú ideig egy gályapadhoz voltam láncolva, s attól fogva testvérül fogadtuk egymást. A nemes spanyol így szólt: „Nem te halsz meg, dicső rahja! Neked feleséged van; nem is egy, hanem kettő. A te életed becses. Itt vagyok én, a te testvéred, ki dicsőségemnek

tartom, ha mint Curtius egykor a római megnyílt üregbe, a ti éhező torkaitokba leugorva, a köztársaságot megszabadíthatom!” S ez szókkal a nemes lélek saját maga egy késkanyarítással leszelte a fejét, s odatette elénk. A többiek azután elvégezték a munkát.

(— S te is ettél belőle? — kérde a soltész.)

Nagyon éhes voltam.

(— Akkor hát bűnöd mégiscsak konstatálva van. „Emberi lélekkel bíró testnek megevése máglyán való megégettetéssel büntetetik.”)

(— Megálljunk! — szólt közbe a nagyherceg — micsoda részét etted meg a spanyolnak?)

A lábát.

(— Az a kérdés, hogy van-e az embernek a lábában is lelke.)

(— Hogyne volna? — förmedt fel a soltész. — Hányszor mondják: „a lábába szállott az esze” — „a lába szárába szállott a bátorsága”. — Ész, bátorság nem lehet lélek nélkül. — Nem mondják-e: „Tetőtül talpig becsületes ember”? — Tehát a talpuk is van becsülete.)

(— Mindezek csak közmondások és példabeszédek — szólt a nagyherceg. — Ha az embernek a lábában is volna lelke, akkor annak, akinek a fél lábát levágják, egy negyedrészlélekkel kevesebb kellene bírnia, mint azelőtt bírt, s megcsihnék rajta, hogy háromnegyedrészlélek mennyországba jut, egynegyed rész lelke pedig pokolra megy, vagy vice versa; ami pedig abszurdum. Ez oly fontos kérdés, amelyben csak a teológiai fakultás ítélhet. Amíg annak az ítélete meghozatik, addig a reus pöre fölfüggesztetik.)

Egy hétig élhette világát vígan a bűnös a siralomházban; mert éppen annyi idő kellett a teológiai fakultásnak azon kérdés megvitatásához, hogy vajon végig van-e az emberben a lélek? Meddig tart az? És hol szűnik meg?

Az ítélet ekképp hangzott:

„Az emberi lélek tart az emberi testnek a térde kalácsáig. Ezért szükséges templomban és imádkozás közben letérdelni; mert odáig van az emberben a lélek, ami azon alul van, az már lelketlen appendix.”

(— És így reusnak a kannibalizmusban való bűne is az irrelevabilisek közé soroztatik! — mondá ki a nagyherceg.)

UXORICIDIUM

I. SECUNDOGENITURA

No, ezen gonosztett méltó büntetésétől tehát megszabadultál volna; de hátra van most az uxoricidium.

— Jaj, dehogyan szabadultam meg a büntetésétől, kegyelmes uraim. Nagyon is meglakoltam érte. Mindnyájan, akik e természetellenes táplálékban részesültünk, oly valami embertelen dühöt kaptunk tőle, mint amilyen kifejlődik a kutyában, amit a másik eb megmárt. Egyetlen falat ez elátkozott étékből elég az emberrel megismertetni élő testtel a pokol minden kinszenvedését. Én csak a lábából kaptam; talán azért nem haltam meg tőle; de az is úgy égetett, úgy mart belül, elkezdve az agyamtól végig minden porcikámon, mintha az ereim mindegyike végtől végig egy gyomor volna, s azt mind a görcs húzná össze. Társaim még borzasztóbb kínokat szenvedtek. Szemeik kidülledtek üregeikből, ajkaik tajtékoztak, egymást marták, s a saját testöket harapdálták össze, ordítottak és sikoltottak, kacagtak és őrjöngtek, felüvöltöttek a holdra, mint a kutyák. Sokan nem állhatták tovább az öldöklő kínt, s beleugráltak a tengerbe, ahol elnyelték őket a cápák és a kalapácsfejű halak, akiket tengeri angyaloknak neveznek.

Az én tagjaimat ez első kín után tehetetlen kömerev marasmus állta el; csak láttam, hallottam, de nem éreztem, és nem mozdulhattam: az égető nap odasütött az arcomra, s szemeimet ki akarta perzselni, amikre nem bírtam a szem-

pillákat lehúzni. Megfogni a láthatárt félkézzel, és fölhúzni a zenitre, kisebb munka lett volna nekem, mint a szempilláimat lehúzni csak félig a kimeredt szempolyókra.

Ekkor e végtelen kín közepett úgy érzém, mintha egy gyöngö szárnycsapás hús szellője érné az arcomat. A vállamon ott ült az én fehér galambom. Az a fehér galamb, aki börtönből kiszabadulásom után olyan sokáig híven kísért minden-hova. Végínségemben újra leszállt rám. Úgy érzem, mintha az ő kiterjesztett szárnya betakarná az arcomat, hogy ki ne égesse a lángoló nap a nyitott szemeimet. Ez árnyék olyan jólcsett. Elaludtam alatta.

Merre és meddig hanyódott még azután az árboctalan, vitorlátlan, kormányozatlan dereglye? Ki irányozta, ki vezette azt tovább? Más-e, mint az az egy fehér galamb? Arra nem tudok eszmélni. Társaim, kik velem együtt voltak a dereglyén, mind elvesztek. A legtöbb kínjában beleugrált a tengerbe, más ott halt meg az embertelen kínok között. Egyedül engemet tartott meg a mennyei gondviselés további nehéz megpróbáltatások számára. —

Egy antwerpeni indiai hajós bukkant rá a dereglyére, melyet a hullám kénye szerint hanyt-vetett a hátán, s a becsületes keresztyén, életet sejtve még kadaveremben, fölvetett a hajójára, s újra egymáshoz férceltette a lelkeket a testenmel. Minden ellenségemnek megbocsátok a világon, csak ennek az egy jóltevőmnek soha. Ha a tengerbe dobatott volna, elnyelt volna a cethal, s azóta én is ámbra volnék; miképp méltóztatnak kegyesen tudni, hogy a cápák gyomrában terem az ámbra, s most templomot füstölnének velem. Így pedig csak újabb gonosztettek elkövetésére maradtam meg e világon.

Az indiai hajós ápolása mellett ismét visszanyertem emberi erőmet; kihevertem a kiállott szenvedéseket; mire a hollandi kikötőbe megérkeztünk, semmi nyoma sem látszott rajtam a viszontagságoknak, amik keresztülmentek rajtam.

Alig vártam, hogy újra visszatérhessek Niemengenbe, s ismét megláthassam az én kedves feleségemet és kis magzatomat.

Harmadfél éve múlt már, hogy nem láttam őket.

Ezóta már a gyermek futni tud! Talán már a nevemre is megtanította az anyja?

Milyen boldog leszek én itt most idehaza. Nem király, de apa. Nem a begum férje; de a feleségemé. Áldottam a sorsot, hogy megszabadultam a tartománytól. Van nekem tulipánkertem: többet ér az.

Éjet-napot egygyé tettem, hogy hazaérjek. Lovas stafétát küldtem előre, hogy a feleségemet értesítse megérkeztemről.

A jó lélek pompás lakomára várt haza, s mikor leszálltam a szekérről, a nyakamba ugrott: huszonöt fonttal nehezebb volt, mint mikor elhagytam.

A viszonzítás boldog eszmecesteréi után, az első szavam ez volt hozzá?

— Hol van gyermekem?

— Itt vannak „ők!” — szólt a jó lélek ragyogó orcával, a lépcsőn alászálló két dajkára mutatva, kik közül az egyik egy járnai kezdő fickót vezetett kézen, a másik pedig egy bepótlált kisbabát hozott az ölében.

— Hát ez micsoda? — kértem, az utóbbira szörnyen elbámulva.

— No, hát a másodszülotted, te bohó! — szólt az asszony kedélyes nevetéssel.

— Az én másodszülottem? — Hisz én harmadfél év óta távol vagyok már.

— Hát nem enlékszel már rá — sipegé az asszony, szemérmesen elrejtve piruló orcáját a keblemen: — mikor a Majmúna és Danesh tündérek összehoztak bennünket az Ararát hegyi palotában?

— Majmúna és Danesh! Tyhű, láncos lobogós teringette tündérei!

De még az asszonynak állt feljebb!

Hogy én hát az ő hitvesi hűségében akarok kételkedni, holott itt a bizonyítékok a kezében: az én saját levelem, melyben elmondom, hogyan, miképpen jöttünk össze a tündérek segítségével az Ararát-hegyi kastélyban? Sőt nagyobb igazság kedvéért, itt van még a „lingám” is, amit akkor neki ajándékba adtam. Sőt még egy darab is abból a szövetből, melynek kárpitos szárnyai boldog viszontlátásunknak sárkányszemű látói voltak. Akkor én király voltam; ez a fiúcska tehát: királyfi.

— De asszonyom! Az ilyen dolgokban én nem értem a tréfát! — kezdtem én kiabálni. — Ami álom volt, az nem komoly dolog, s annak nem lehet ilyen élő következése. Én megengedem, hogy ön is álmodott akkor énfelőlem, amikor én ön felől; hanem az a kis síró-rívó poronty: ez már nem álom, ez valóság; mégpedig nagyon kellemetlen valóság! Én megyek a polgármesterhez! Én feladom a dolgot az érseknek! Összehívatom a Szentszéket! Én nem hagyok magamból bolondot csinálni.

— Jó lesz, jó! Csak menjen ön a polgármesterhez meg az érsekhez, csináljon minél nagyobb lármát a dologból: akkor ön még egyszer akkora bolond lesz, mint most.

Én pedig megtettem, amivel fenyegetőztem; rohantam a polgármesterhez: azt kihúztam az ágyából, mert már aludt; azt mondtam neki, hogy itt vannak a franciák, arra az álom kiment a szeméből; akkor aztán elmondtam neki az egész históriámat, majd elnyelt, akkorákat ásított. Akkor azt mondta, hogy ez meggondolandó dolog: jöjjen holnap; addig menjek a feleségemhez.

Nem is tehettem mást; mert egy garasnak ura nem voltam, a niemengeni vendéglőben pedig előre le kell tenni a szállás-pénzt, addig az embert be nem eresztik, hát visszamentem szégyenszemre az asszonyhoz.

Az csak kötődött velem. Azt mondta, hogy ne pattogjak,

nem ér az semmit. Ha jó képet nem csinálok a dologhoz, enyim lesz a kár is meg a csúfság is. Akkor csak hallgattam, mert nagy szükségét éreztem a vacsorának és a pihenésnek, de gondoltam magamban, majd „bekötöm én a te koszorúdat holnap”.

Másnap, megint elmentem a polgármesterhez; akkor már nem aludt.

Azzal fogadott, hogy mondjam meg legelébb is, hogy úgy beszéljen-e velem mint niemengeni constablerrel, vagy mint indiai királlyal?

— Hát mint indiai királlyal.

— No hát, fölséges maharadzsa vagy nábob vagy sah! Tessék föltenni kérem — föltétette velem a kalapomat, s ő meg levette a hivatalsüvegét. — Tessék elmondani előttünk, hogy az indiai királyoknak hány feleséget szabad törvény szerint tartani? Hány elefántot, tevét, rinocéroszt, hím- és kancatündért s más efféle vonómarhát lehet a szolgálatában alkalmazni?

Vettem észre, hova akar kilyukadni. Fordítottam a dolgon.

— Kérem szépen, csak tessék velem úgy beszélni, mint niemengeni constablerrel európai szokások szerint.

— No, hát hallod-e „te” constabler. Vedd le mindjárt a kalapod! (Erre meg ő csapta fel a magas süvegét, s velem tétette le a kalapomat.) Mivelhogy te keresztyén törvényeink ellenére, élő feleséged mellett még másik feleséget is vettél, ennél fogva én neked kriminális processzust akasztok a nyakadba, kétnejűség miatt, megkorbácsoltatlak, a pellengérrre kiköttetlek, s gályára küldelek.

Ez megint sehogy sem tetszett.

— Hát csak tessék velem inkább úgy beszélni mint indiai királlyal. — Ekkor aztán mind a ketten föltettük a kalapjainkat, úgy diskuráltunk.

— Hát amikor te király voltál, akkor te mindenkinek parancsoltál, tehát a tündéréknek is; ha neked minden szabad

volt, akkor az is szabad volt, hogy a levegőn keresztül reptülj, annál fogva abban semmi lehetetlen nincsen, hogy az első feleségeddel találkoztál, hát akkor mi bajod mostan? Elvesztettél valamit?

— Dehogyan vesztettem! Inkább nyertem. Egy fiúval többet, mint amennyire számítottam.

— Él az a fiú?

— Hogyne élne? Ha nem élne: se fiú, se leány nem volna.

— Tehát ha él, akkor megvan. Ami megvan, az tény. Ami tény, azt nem lehet nem tényévé visszadisputálni. A tények erősebbek, mint az okoskodások.

Akkor aztán megharagudtam, én is beszéltem, ő is beszélt, egyikünk se hallgatott a másikra, utoljára kivertük egymásnak a fejéből a kalapot kölcsönösen, s én azt mondtam neki, hogy ez az eset nem is tartozik polgári hatóság kanalizása alá, majd elintézi ezt a Szentszék, aki ezt a szörnyű nagy botrányt nem hagyja megbosszulatlan.

No hiszen, odajutottam még jó helyre.

Ez az egész Niemengen mind csupa atyafiság; sógor, koma, keresztapa az egész világ, és amellet iszonyú erkölcsös emberek.

Lehetetlen itt azt valakire bebizonyítani, hogy valami erkölcstelenséget követett el. Ha már csakugyan megtörtént, azt minden ember igyekszik eltakarni. Azazhogyan titokban minden ember beszél róla, s nagyon mulatja magát rajta, de törvény előtt se látója, se hallója nem akar senki lenni a megcsett botránynak.

Minden cseléd, atyafi, komaasszony, szomszédasszony, azt bizonyította a feleségem felől, hogy az az én egész távollétem alatt úgy viselte magát, hogy mustrája volt a hitvesi hűségnek. Nem járt ki a házból máshova, mint a templomba, nem járt hozzá más, mint a gyóntató káplán; még csak új fejkötőt sem csináltatott magának azóta. Az én vádammal tehát nem volt semmi alapja.

Ellenben mily hatalmas alapokon feküdt az ő védelme.

Itt volt az én saját kezem írta levél, kínai bőrpapirosra írva, abban előadva az egész csodálatos találkozásunk. Az egész elbeszélés hitelesítve hét bonc sajátkezű aláírása által. Elismer-tetett, hogy a boncok éppen olyan hiteles személyek, mint a káptalanok idehaza. Azoknak csak tudniok kell, hogy van-e az ő országukban Danesh és Majmúna nevű tündér? Hogy azok nálunk Európában nincsenek, annak a klíma az oka. Hiszen itt elefántok sincsenek, azért az elefántok mégis valóságos élőlények. Ki merné eltagadni az elefántot, csak azért, mert nem látta? Nem mutat-e fel a szentírás is hasonló példát: midőn Illés tüzes szekéren utazott? Hát mikor Jónás prófétát egy cethal szállította a gyomrában tovább? Amidőn ezek oly szent és hiteles emberekkel megtörténhettek, akkor annak már gyerekség volt megtörténni, hogy a Danesh és Majmúna tündérek egy férjet és feleséget egymás karjai közé vezessenek, kivált midőn azok maguk is kívánkoznak oda; — ahogy nem kívánkozott Jónás próféta a cethal gyomrába.

De még itt vannak az asszony kezében az akkori találkozás tanújelei, a lingám, aminő csodát Európában nem készítenek meg a sárkányos selyemszövet, aminek még a készítés-módját s a szövetanyagát sem tudják itthon kitalálni. Ezek már csak elvitázhatlan tanúbizonyságok.

Mindezeket egybevetve, a Szentszék nem késik kimondani, hogy ámbár csodálatos és véges emberi elmével megfoghatatlan eset az, hogy egy kelet-indiai Majmúna nevű tündér egy jámbor életű niemengeni asszonyságot éjnek idején a hátára vegyen, s vele a levegőn keresztül az Ararát hegyére elrepüljön, s onnan reggelre megint visszatérjen, anélkül, hogy cselédek, éjjeli őrök s a többiek valamit észrevettek volna; de miután sokkal inkább lehetséges mégis ennek a csodának a végbemenetele, mint az a hallatlan szörnyettség, hogy egy niemengeni tekintélyes polgárnő, egy kapitány volt özvegye, egy constabler és ind király hitvestársa hitvesi hűségén csorbát ejteni engedjen — Niemengemben! — ahol ilyesmi soha meg

nem történt (mert senki se panaszkodott róla), annálfogva ítéltetik, hogy a házasságtöréssel vádlott asszonyság oly tiszta és ártatlan, mint Susánna, s az itthon talált második surculus masculusnak, senki sem más az apja, mint az, akit „nuptiae denominant”!

S azzal szépen nyakamba varrták az asszonyt gyerekestül, s nekem bele kellett szépen nyugodnom.

(A nagyherceg úgy kacagott, hogy a tokájával mind összetörte keményített nyakfodrait: „Átkozott mulatságos történet! Nem adnám egy nyerges lóért, hogy ezt meghallottam! Kimondták, ítéletileg, hogyha az ember az álmát leírja, hát akkor az valóság.”)

(— De vajon csakugyan így történt-e ez, ahogy elmondád? — kérde a soltész.)

— Becsületemre . . . vagy mit is mondok? A nyakamon levő kötélre mondom, hogy egészen így történt. Méltóztassék a niemenzeni hatóságot megkeresni évégett: az teljesen igazolni fogja előadásomat; mert a rendkívüli eset még a város krónikájába is feljegyeztetett csodálatossága végett. S ez indokolja majd azt a cselekedetet, amit azután elkövettem, s amit előadandó leszek. (De majd holnap!)

2. A SÍVÓ HOMOKBAN

No, hát jól van. Ez is megesett. Bizonyosan nem én voltam az első ember, akin ilyenforma tréfa keresztülment. Más sem igen halt bele. Gondoltam, majd csak én is beletörődöm.

Hanem hát egy igen rossz szokásuk van a niemenzenieknek, amiben más közönséges emberektől különböznek. Más országban, ha valakit az a szerencsétlenség ér, hogy a felesége összetéveszti valami más emberrel, hát az olyan férjet csak a háta mögött szokták kinevetni, s ha jön valahová, nagy

ajtót nyitnak előtte, hogy beférjen rajta a szarvaival: ezek azonban szemtől szembe csúfolják ki a bajba keveredett embert. Az asszonynak elnézik, hogy hibázott, hanem a megcsalt férjet halálra bosszantják.

Föltettem magamban, hogy jól van hát, megbocsátok a feleségemnek, behunyom a fél szememet; de amint kimentem az utcára, mindjárt kész volt a bosszúságom. Minden szemközt jövő megállított, felséges úrnak címezett, s a koronáim után tudakozódott (többször). Egyik azt kérdezte tőlem, hogy nem volt-e azóta látogatóban nálam a Majmúna tündér? Másik azt mondta, hogy ő is látott már egy gólyát, amelyik egy pólyás gyermeket vitt a csőrében, a levegőben repülve. Ha valahova mentem, s a kalapomat letettem, mikor föl akartam tenni, már ki volt lyukasztva a teteje, s ha kérdeztem, ki tette azt, azt mondák, a saját szarvam lyukasztotta ki. Postán rám küldték levélben a „nyámnyila-oklevelet” (Szimándli diploma). Éjjel odajöttek az ablakom alá, s az egész történetemet elénekelték csúfondáros versekben elejétől végig. S reggelre odafestettek az ajtómrá egy embert, aki kakason lovagol.

Dühödtem voltam, mint a tigris.

S nem védelmezhettem magamat.

Más országban bezzeg hamar segít az ember magán az ilyen üldöztetések ellen. Odaküldi a kartellhordóit a legelső gúnyoló-dóhoz, s kihíja egy szál kardra, s megeteti vele a vasat. A többi aztán csomót köt a nyelvére. De itt legelőször is nem kap az ember senkit, akit a kartellel elküldjön, s ha levél útján vagy személyesen provokálja az ember a megsértőjét, annak a legelső dolga az, hogy elszaladjon a polgármesterhez, s feljelentse, hogy őt meg akarják gyilkolni. Ha pedig felfricskázza az ember az elégtételt adni vonakodót, az viszi rögtön a megbántott orrát a markában a soltészhoz, s fizettet az emberrel három márkát az egyszerű fricskáért, hatot a pofonnal összekötöttért. Úgy, hogy a feleségem nem gőzözte

a sok bírságot fizetni helyettem a mindennap felpofozott gúnyolódókért, én pedig egyebet sem tettem, mint mindig a törvényszéket laktam a sok testi sérelem miatti megidéztetések következtében.

Ezt a veszett állapotot se én nem állhattam ki sokáig, se a feleségem.

Az asszony mindig beteges akart lenni, amióta hazakerültem.

Egyszer aztán azt mondta, hogy neki nagyon szükséges volna fürdőre menni: menjünk el Vlissingenbe.

Hát én kaptam rajta: gondoltam, hogy majd ott lerázom a nyakamról a sok csúfolódó rosszakarómat.

Dehogyan ráztam le. Hát nem mindennap írtak utánam levelet, amiben otrombául sértegették férji becsületérzésemet!

Egyszer a többi között egy ilyen tartalmú levelet kaptam:

— Óh, te bolond! No, ugyan nagy szüksége is van a feleségnek a Majmúna tündérre, hogy őt az Ararát hegyére elszállítsa; elviszed te őt oda magad is a saját tevehátadon. Hát nem tudod, hogy éppen Vlissingen az az Ararát hegye, ahová a Danesh tündér a feleségnek a férjét elvitte, aki nem te vagy. Most is az küldött a számára egy újdonszerű főkötőt, piros bársonyból, aranypaszománttal, csipketarajjal; valahányszor azt felteszi, az mindig azt jelenti, hogy ma elmegy az uram hazulról. Óh, te Andapáltkatonája!

No, már ez mégis több volt az elégnél! A feleségem csakugyan azokban a napokban kapott egy olyan főkötőt, amilyen a leírott, s mikor azt feltette, olyankor mindig úgy tetszett, mintha mosolygósabb volna az arca, mint egyébkor.

Elkezdtem vele e miatt a fejkötő miatt veszekedni. Kértem, hogy ne viselje, vagy ha felteszi, hát ne menjen ki vele sétálni. Csak azért is viselte. Ha dühösködtem, a szemem közé nevettem. Engem pedig bosszantott az a főkötő kimondhatatlanul.

Egyszer aztán valami üzleti dologban el kellett mennem Antwerpenbe.

Azt már tapasztaltam, hogy az asszonyok olyankor, mikor a férjeik valami útra készülnek, rendkívül gyöngédek hozzájuk. Az én feleségem ezen a napon olyan szeretetre méltó volt hozzám, hogy még el is akart kísérni egy darabon gyalog, minthogy a vlissingeni fürdőtől a tengerparton végig nem szabad kocsival járni. Nem hagyta magát lebeszélni róla. Nekem pedig mintha súgta volna valami, talán az a fehér galamb ott a vállamon, hogy ne engedjem őt magammal jönni: jobb lesz mind a kettőnkre nézve, ha ő otthon marad. De már a fejébe vette, hogy elkísér, s nem hagyta magát leverni.

Megint azt a piros bársony főkötőt tette fel. Én megint pöröltem miatta. Ő jól kinevetett.

— Óh, te bolond! Ugyan kitől félteneél ott a homokbuckák között, ha csak a sirályoktól vagy a földikutyáktól nem?

Méltóztatnak, kegyelmes uraim, ismerni azt a vidéket? Ha nem, hát leírom néhány szóval.

Egy elátkozott homoksivatag az egész, messze nagy területen, ahol mély pocsóták s magas homokbuckák váltogatják egymást, tele növe rőt színű bozóttal, rekettyével és hangafával, ami egy se nő olyan magasra, hogy a legelésző tehén szarva ki ne lássék belőle, amit a pásztorok hosszú lábtókon őriznek. Ezt a lakatlan kietlent egy hosszú, levert cölöpzetre rakott töltés választja el a túlsó oldalon messze elterülő sívó homoktól.

Ez a sívó homok valami rettenetes elem. A föld és a víz egyesülve egy közös célra: megölni mindent, ami útjába akad. A két éltető elem, olyan alakulásban, ami csak halált adhat. A sívó homok felszíne száraznak látszik, olyan hullámok látszanak rajta, mint magán a tengeren. Tengerhomok az, fölül kiszárasztva a szélről, alul felnedvesítve a tengertől. Nem látni azon semmi növényt.

S jaj annak az embernek vagy állatnak, ami véletlenül bele-
téved, ha csak szárnya nincsen. A süllyedő homok gyszerre

csak megindul alatta, s attól a pillanattól fogva el van veszve. Ha az egyik lábát fel akarja emelni, a másik még mélyebbre süllyed. Eleinte csak tréfának veszi: azt hiszi, ki lehet onnan menekülni. De az elnyelő homoknak nincsen feneké. Úgy szíja befelé az embert, mint a kígyó a szájába fogott galambot, ízről ízre. Mikor már övig lesüllyedt, akkor kétségbeesik a küszködő; érzi, hogy nincs szabadulása, s minden mozdulatával még mélyebbre fúrja maga alatt a sírt, míg le-süllyed válláig, a homok az ajkáig ér; hasztalan kiált, senki sem segíthet rajta: aki hallja a jajgatását, az is elfut, mert a mentségre sietőnek is vele együtt kell meghalni. A homoksír összecsucodik a feje fölött, s aztán csak egy kerek tölcser a sívó homok közepén mutatja még, hogy hol múlt el egy ember. Az első szél azt is eltakarja.

Tehát jobbról volt a buckás semlyék, balról a sívó homok, középen a töltés: mi ketten azon sétáltunk végig karöltve.

— Látod, kedvesem — mondám a feleségemnek —, milyen boldogul élhetnénk mi egymással, ha senki se háborgatna bennünket. Az én boldogságomból például semmi sem hiányoznék, csak éppen az a piros bársony fejkötő. De úgy, hogy ne viselnéd.

— Csodálatosan egyetértünk — mondá az asszony. — Látod, nekem sem hiányzik a boldogságomból semmi, csak ez a piros bársony fejkötő; de úgy, hogy viseljem.

— Hát viseld, nem bánom; viselj három piros bársony fejkötőt egymás hegyében. Csak azalatt, amíg én odaleszek, ne viseld ezt az egyet.

— No, hát nem viselem.

— Esküdjél meg rá.

— Én bizony nem esküszöm, mert akkor ha meg nem talál-nám tartani, esküszegő lennék, s az nem volna érdemes egy fejkötőért.

— De hát kedvesebb neked az a fejkötő, mint én vagyok?

— De hát annyira gyűlölöd te ezt a fejkötőt, hogy miatta engemet is gyűlölös?

— Van okom ezt a fejkötőt gyűlölni, s nem akarom, hogy ez az ok terád is átszármaazzék. Fogadd meg, hogy nem teszed fel addig.

— De nem fogadom meg. Csak azért sem. Ne légy olyan rigolyás.

— De ha én megmutatom neked, hogy nem fogod azt viselni! Olvasd el, mit írnak nekem Niemengenből.

Azzal kivettem a tarsolyomból az említett levelet, s odaadtam neki azt, hogy olvassa el.

Az asszony arca olyan vörös lett erre, mint az a fejkötő. Lábával toporzékolt, s a fogait összecsikorította.

— Mármost csak azért is viselni fogom ezt a fejkötőt! — kiálta: s a leveletem összegyűrve, odahajítá a sívó homok fölé.

— No, hát azért sem fogod viselni! — ordíték én magamon kívül, s letépve a búbjáról a fejkötőt, utána hajítám azt a levélnek a sívó homokra.

Hogy erre a jelenetre mi következett? — azt csak akkor lehet igazán elképzelni, ha először leírom a feleségemnek az alakját.

Mert tudni való az, hogy Hollandiában is szoknak a házastársak egymás között verekedni, csak hogy ott aztán rendesen a férj megy panaszra a bíróhoz a kapott *kék szemével*: az asszony döngeti el az urát. Az én feleségem pedig egészen ahhoz való asszony volt. Nálamnál fél fejjel magasabb; széles vállakkal és hatalmasan kidomborodó kebellet. Kinyújtott karral el tudott egy kis gyermeket a tenyerén tartani, s azok olyan tenyerek voltak, hogy akit azoknak egyikével képen felejtett, annak nem kellett visum repertum. Hát ennek az asszonynak mertem én a piros bársony fejkötőjét letépni a fejről.

Abban a pillanatban, mint a megdühített elefánt, nekem jött az asszony, s úgy taszított mellbe két ököllel, hogy én

hanyatt bukfenceztem le a magas gátról a zsömlyékes oldalra, s egyenesen fejjel bele egyikébe azoknak a pocsettáknak, amik tele vannak azzal a keserű, sós, szikes latyakkal, amiben még a pióca sem terem meg, s ami úgy csípi az embernek a száját, ha véletlenül belekóstolt, mintha nyers tormát kapott volna be. Hozzá még fejjel lefelé estem a kátyúba, s az meg a fenekén tele van holmi leülepedett iszappal, aminek megint az a jó tulajdonsága, hogyha az ember bőrét bekenik vele, hát úgy felmarja, mint a csalán. S nekem az egész fejem állig belement ebbe az iszapba. Csak nagy lélekjelenlétem szabadított meg, hogy oda nem fulladtam, ami nagyon megeshetett volna. A legjobb úszó is elfelejti az egész tudományát, mikor a fejét az iszaptól eltemetve érzi. Nagy nehezen, de mégis kikecmelegetem, s vaktában kikapaszkodtam valamerre a pocsettából. De nem láttam én se eget, se földet, mert a két szememet úgy marta az a finom kristályokkal teljes iszap, hogy ki nem bírtam nyitni. Nagy idő telt bele, míg kiprűszköltem a keserű moslékot, amivel orrom, szájam tele lett; s a két szemem világáért sokáig kellett a két öklömmel küszködnöm, míg annyira jutottam, hogy ismét látóvá legyek; de a fülem még akkor is csengett, hogy nem hallottam vele semmit.

Feltápaszkodtam nagy nehezen; de mint afféle vízbefúlástól megmenekült embernek, akinek még azonfölül az egész bőre is úgy ég, mintha csupa hólyaghúzóval volna beragasztva, csak azután kezdett lassankint még arra is gondom lenni: hogy hát egyéb baj nem történt-e a világon? A feleségemet nem láttam sehol; vajon hová lett? A nagy krákogástól, prűszköléstől nem tudtam kiáltani, hogy a nevéen szólíthattam volna. Hogy a töltésre fölmehessek, messzire el kellett gázolnom a süppedékben; mert ezen az oldalon a cölöpzet meredeken áll, minden burkolat nélkül. Amíg egy feljártot találtam, abba is jó idő belekerült. Egyszer aztán felkapaszkodtam mégis, s szétnézteni, hogy merre van a feleségem. A hosszú töltésen nem

volt. Azután elnéztem a sívó homok felé, s arra aztán a vér aludt meg ereimben attól a látványtól, ami ott várt rám.

Az esztelen asszony utánafutott a kedves főköthőjének, s meg is kapta azt, s föl is tette a fejére. De már amikor én láttam, csak a feje látszott ki a sívó homokból meg a két fölemelt karja.

Rettenetes kép volt! Szemei rám voltak mcredve, mint egy iszonyú bűnvád. Két keze a görcsösen szétmередt ujjakkal kapaszkodni látszott a megfoghatatlan semmiségbe. Szája nyitva volt, de nem volt már hangja: még élt és már el volt temetve.

Nem gondolkoztam semmiről, csak rohantam feléje egyenesen, hogy kiszabadítsam.

Amint ezt meglátta a süllyedő asszony, hirtelen alácsapott a két karjával haragosan a homokra, mire a vállalai kiemelkedtek, hanem a karjai süllyedtek alá. Talán el akarta dugni előlem a kezeit, hogy meg ne foghassam.

Úgysem foghattam meg, mert alig tettem ötven lépést a sívó homokban, egyszerre csak lesüllyedt a lábam alatt a föld.

Ekkor vettem csak észre, hogy magam is minő veszélyben forgok. Annyi józan ész vagy tán életösztön megmaradt nálam, hogy hirtelen arca vessem magamat. Így nagyobb területre elosztva, a test terhe nem süllyesztí azt oly gyorsan alá. Azután óvatosan majd az egyik kezemet, majd a másik lábamat húzva ki a homokból, megkísértém visszafelé csúszni hasmánt a halálos területről. Végtelennek tetsző időbe került az, míg így hátrafelé mászva, dább vonszolhattam magamat, s ezalatt folyvást látnom kellett magam előtt azt a szemem láttára elmerülő alakot, utóbb csak egy fejet már, mely vonalról vonalra süllyedt el előttem, s azalatt folyvást a szemembe nézett izzó, lángoló, aztán meg fagyos, kőmerev szemeivel, s amíg az ajkai nyitva voltak, olynemű zúgás volt a fülemben, mintha az egész tenger csapkodná benne a sziklát, s minden hullám és minden szikla ezt kiáltaná: „átkozott!”

Mire a gáthoz visszatértem, a réműlettől izzadva és reszketve; aztán mikor onnan a magasból szétekintettem, már akkor csak a piros főkötő látszott még a sívó homokon. Egy hirtelen kerekedő szélcsapás a tenger felől felkapta azt is, s elkezdte gyorsan felém hempergetni. Én futni kezdtem, hogy utol ne érjen.

Én aztán futottam eszeveszettül. Futottam úttalan vidékeken keresztül. Neki a buckáknak, egyik homokdombrul le, a másikkra fel, keresztül a fehér levelű nyárfabozótokon, a korhadt erdőkön, amiket a víz árja kirohasztott, a csalóka réteken, mik messziről zöld pázsitnak látszanak, de alattuk víz van, ahol békák tanyáznak, a hojszák fészkelnek, ahol a vidra meg a marmota megbúvik, és mindenütt ezt a szót hallottam a fülemben zúgni: „gyilkos!” Ezt kiáltották rám a békák a vízből, a hojszák a levegőből, a korhadt fák, amik kinyújtott karjaikkal látszottak fenyegetni, a földi szeder, mely tüskés indáival a lábamba csimpajkozott: „Megállj, gyilkos! Megkötözlek!”

Minden élő és nem élő lény azért jött elém, hogy vádoljon. Míg utoljára egy olyan térre jutottam, ahol mintha levágott falak állnák utamat, úgy körül voltam zárva. Az egy elhagyott tőzégvágás volt. Nekem úgy tetszett, mintha börtön volna. Maga a vad természet jön elém, hogy körülzárjon.

Itt összeroskadtam a fáradtságtól.

A tőzégvágás helyén új magas moha nőtt; abban jólesett a testemnek végig elnyúlni.

Kezdtém az eszemet kissé rendbe szedni. Kezdtém magamhoz térni.

És aztán elkezdtem magamat mentegezni, a békáknak, a hojszáknak, a földikutyáknak; aztán meg azoknak a kiszáradt fáknek, amik itt-amott szétszórva meredeznek a síkon, gallytalanul, mintha kínálkoznának, hogy „No hát! Válassz hát! Melyikünket találd elég szépnek!”

Védelmeztem magamat.

— „Hiszen, hogy volnék én gyilkos? Én hozzá sem nyúltam az asszonyomhoz. A kisujjammal sem taszítottam meg. Inkább ő taszított le engem a gátról; majd hogy el nem vesztem bele. Ő maga volt olyan ostoba, hogy odament, ahol a halálveszedelem várt rá. Minek szaladt a sívó homokra a fejkötője után? Ő az oka a halálának!”

.. Igen, de minek dobtad a fejkötőjét a sívó homokra, kérdezek tőlem a hojszák, a békák, a földikutyák.

— „No, hát nem volt teljes igazam? És jogom hozzá? Nem volt-e alapos gyanúm, hogy mikor ezt a főköötőt felteszi az asszony, akkor az én férji becsületemen csorbát ejt? Nem gyalázott-e meg már egyszer? Tartozom-e én eltérni, hogy belőlem csúfot úzzön? Én csak a magam becsületét védtem, és az ő erényét. Mikor a főköötője után rohant, szándékosan meg akarta ölni magát, az erényét és a becsületét. Háromszoros öngyilkos volt. Ő maga tette azt, nem én.”

Hahaha! Nevetett rá minden élő. Hahaha! Nevetett rá maga a szél is, amint a hangafabokrok közt végigfűtyölt.

Senkim sincsen az egész világon, aki pártomat fogja.

Ellenségem mind a négy éltető elem. És minden, ami él és halott. És egyenkint minden ember a világon. Apró és nagy. Fehér s fekete és olajsín bőrű ember. Amint meglátnak, már tudják, hogy ez az, akit üldözni kell. És az egész emberi társaság együttvéve. A városok, a nagy házak és a kis kunyhók, mind ellenségeim már. Ahol egy házat meglátok, vissza kell fordulnom, és elszaladnom tőle.

Pedig hiszen én nem vagyok gyilkos.

Mindenki azt fogja mondani, hogy az vagyok. Nem fogják találni a feleségemet sehol, akit látták velem sétálni elindulni: de megtalálják majd a fejkötőjét a gát mellett, s azt fogják mondani, hogy én öltem meg. Pedig az nem igaz. Én nem vagyok a nőm gyilkosa! Hát senki se látta? Senki se bizonyít mellettem?

Gyöngé madárszárnycsapás érinté arcomat.

— Ah, hiszen itt vagy te, örök kísérőm, fehér galambom!
— suttogám — te mondhatod meg igazán, hogy én nem vagyok a nőm gyilkosa. Ugye, nem?

S azzal reménykedve tekinték a vállamra, ahol ülni szokott. De az nem a fehér galamb volt, hanem egy fekete madár: talán holló. Azt felelte: „De az vagy!”

Azóta mindig ott ül a vállamon. Most is ott van. Nem látják, kegyelmes uraim?

(No, csakhogy hát egyszer végre-valahára kaptuk már meg olyan vallomásodat, amit nem invalidáltak semmiféle farizeusi mentalis rezerváták, hogy így volt, meg úgy volt — monda a soltész, kiverve a tintát a pennájából, mellyel a protokollumot hitelesíté. — Tehát mégis kerül már a hóhér számára is valami kis sportula. Nem marad a dolog az egyszerű főbelövéstésnél. — Uxoriciidium: aequale = felnégyeltetés, praecedente jobb kéz levágatással.

— Mégsem úgy lesz — szólt közbe a nagyherceg. — A hitvesgyilkolás ugyan implicate konstatálva van, nem is tagadtatik, sőt benevole agnoscáltatik. Van azonban egy nevezetes törvény, melyet egy szent király hozott: aki magyar király volt ugyan; de szent volt. Sanctus Ladislaus Rex, s annálfogva az ő törvénye az egész keresztyén katolikus világra nézve szentség. Ez a törvény pedig így szól: „Ha egy férj a feleségét hűtlenségben bűnösnek találja, és azt megöli, e tettéért egyedül Istennek felelős.” Fiat applicatio!

— No, te gézengúz! Te sem hitted volna, hogy még valaha Sanctus Ladislaus Rex jöjjön érted, az üstöködnél fogva a limbusból kiszabadítani. — Ergo „fiat piscis!” Soroztassék ez is Szent László nevezetes csodatételei közé.)

AZ ÖRDÖG VILÁGÁBAN

I. A BAKLOVAGOK

Csak akkor vettem észre, mikor az éj leszállt, hogy minő elátkozott helyre jutottam. Ez volt a gonosz hírű „Kempenvidék”, a boszorkányok és gonosz lelkek találkozási helye.

Amint besötétült, elkezdtek az ingovány mohos hepehupái között a lidércek táncolni: a bolygótüzek úgy tettek, mintha menüettet járnának. Azután nagy süvöltve szálltak a levegőn keresztül a boszorkányok. Fertelmes csúf nép. Szakáll az állukon, és bibircsó az orrukon. Lovagolva jöttek. A felkantározott paripa egy-egy sápadt férfialak volt; azt mindenik boszorkány, amint megérkezett, fölakasztotta egy-egy száraz fára, s ott verték össze a bokáikat a levegőben.

Azután tanácsot tartottak: ki micsoda gonosztettet tudott ma végbevinni?

Hallottam, hogy az egyik azt mondta:

— Én egy szerelmes asszonyt a főköttje után csalogattam a sívó homokba, s belefojtottam nyomorultul. Hanem az ura megmenekült.

Ézért aztán a többi boszorkányok hétágú korbácsokkal megpaskolták, hogy minek hagyta a férjet megmenekülni a sívó homokból!

— Hagyjatok békét! — sikoltozott a boszorkány. — Majd megkínzom én még azt ezután.

Én borzadva húztam le a fejemet a moha közé.

Azután elkezdtek tanakodni, hogy mi rosszat kövessenek el másnap?

Abban állapodtak meg, hogy holnap fog Herzogenbuschból egy nagy kereskedőkaraván Antwerpenbe utazni, arra ők rávezetik a „baklovagokat”.

Sokszor hallottam a rettenetes cimborákról, akikről az volt a hír, hogy az ördögökkel szövetségben álló rablók: sokkal gonoszabbak a hajdemákoknál is. Minthogy azonban ahol baklovagok valami nagy rablást követtek el, ott egy élő lelket, de még egy bölcsőbeli gyermeket sem hagytak meg tanúnak, s a gonosztett után gyorsan, látatlanul elsiettek megint harmadik, negyedik országba, annál fogva senki sem tudott felőlük valami bizonyosat mondani. Ahol pedig éppen garázdálkodtak, s aztán az üldözésükre kiindult fogdmegek hasztalan ütötték bottal a nyomukat, ott természetesen azt mondták utoljára, hogy nem is léteznek a baklovagok. Csak mese volt az egész rablási história.

Mikor ezt elhatározták egymás között a boszorkányok, a legcsúfabb közöttük szétnézett, szimatolva, s így szólt:

— Én itt idegen büzt érzek!

— Emberszag üti föl az orromat! — szólt a másik.

— Héj, ha az én szeretőm volna, akit a sívó homokon elszalasztottam! — szólt a harmadik — de mindjárt kantárt vetnék a szájába!

Én egészen betakartam magamat a sűrű mohába és páfránba, hanem az a fekete madár ott a vállamon elkezdte a szárnyait rebegetni, mintha integetne a kutatóknak.

— Ott rejtőzik valaki! — kiáltának valamennyien. — Csiklandjuk meg!

Én irtózva hallottam lépéseik dobogását, s ekkor erőt vettem a nehéz lidércnyomáson, ami mellemen ült, és felkiálték:

— Ha Isten velem, ki ellenem?

E szavamra ugyan a fekete madár úgy pofon ütött, hogy a fülem is megcsendült bele, hanem a boszorkányok is nagy

sikongatva züllöttek szerteséjjel, s amint fölemeltem a feje-
met, a pusztaságon végigsöprött a szél, s hajtotta maga előtt
a bolygótüzeket, mint egy csapat fáklvás katonát.

A hold éppen akkor jött fel a láthatáron. Fogytán volt
már: az utolsó negyedben. Erről számíthattam ki, hogy éjfél
után egy óra lehetett az idő. Felkerekedtem, hogy még a
holdvilágnál valami járt útra juthassak el.

Föltett szándékom volt, hogy valami jótettet fogok ma
véghezvinni. Fölkeresem azt a berg-opzoomi karavánt, mely
ma Herzogenbusch felől jön, hogy értesítem a nagy vesze-
delemről, mely reá valahol lesben vár. Félretettem azt a félel-
memet, mely szerint nekem minden emberi társaságot kerül-
nöm kell. Örültem, hogy ímé még használhatok embertár-
saimnak.

Csak akkor vettem észre, hogy egészen fegyvertelen vagyok,
pedig a Kempenekben farkasok is laknak. Nem volt velem
egyéb, mint a nagy késem, amit hüvelybe dugva hordtam
a tomporomon. Útközben aztán találtam egy sudár tiszafát,
aminek szép egyenes növése volt, s ami amellet olyan kemény,
mint a vas; azt a késemmel lenyiszáltam, s aztán csináltam
belőle egy másfél öles dorongot, amivel képes voltam a
Kempen valamennyi csikaszáinak megfelelni, ha rám éhez-
nének.

Reggel felé azonban már magam voltam az, aki megéhe-
zik, s amint az országútra kikaphattam, szétnéztem, hogy hol
találnék valami csárdafélét. Láttam valamit füstölögni; — ház
volt; — betértem, s miután volt valami pénz a tarsolyomban,
adattam magamnak kenyeret és sajtot. A korcsmáros egy nagy
bográcsban tömérdek húsfélét főzött káposztával, abból is
szerettem volna kapni, de azt mondta, hogy nem adhat belőle,
mert az egy nagy karaván számára van megrendelve, ami
most érkezik Herzogenbuschból, s megy Antwerpen felé.

Tehát valóság, és nem álom az, amit a tőzegtörésben hallot-
tam a boszorkányok tanácsában!

Nem sokáig kellett várnom: csengő-bongó öszvérekkel jött a karaván végig a hosszú országúton; mindenféle kalmárok, csipkeárusok, szőnyegkereskedők, takácsok, ötvösök siettek az antwerpeni nagy országos búcsúra. A kíséretükben voltak sárga és piros dolmányú katonák is, muskétákkal és alabárdokkal, s egynehány dragonyos, a bivalybőrösökből; maguk a kereskedők is el voltak látva pisztolyokkal és karabélyokkal.

Szörnyű jó kedvük volt, amint bejöttek a csárdába. A karaván vezére, egy potrohos cérnakereskedő, előparancsolta a csaplárostól, ami csak torokba való volt; még azonfelül az úti tarisznyát is behozatta, s elővette belőle a sonkát. Nagy jókedvvel kínálta vele az atyafiságot, s megette maga mind. Végteरे engem is észrevett nagy kegyesen, s engem is megkínált, a sonka — csontjával, amin már nem volt semmi.

— Köszönöm — mondtam neki. — Kend engem csonttal kínált meg: én azért kendnek mégis jótettel fizetek vissza. Ne menjenek má kendtek Antwerpen felé: vagy ha mennek, indítsanak erős fegyveres csapatot előre, a másikat pedig hagyják hátul, mert útközben meg fogják kendteket támadni a baklovagok, s azok majd úgy bánnak a kendtek sonkájával, mint kend bánt ezzel!

Aztán elmondtam az egész társaságnak, hogy mit hallottam a boszorkányoktól.

Azonban hát megfogott az átok: hogy még mikor akarnék is valami jót tenni, az se sikerüljön. Nem hitte senki, amit beszéltem. Kinevettek velem. Azt mondták, hogy álmodtam az egész boszorkányhistóriát. A korcsmáros meg éppen ki akart dobni a csárdájából, hogy mit hozom én rossz hírbe az ő vidékét, holott soha híre se volt itten a baklovagoknak; nincsenek is azok másutt, csak Brabantban meg Hajbaniában: ott is a föld alatt laknak, mint a marmoták. Ki félne azoktól? — A kísérő katonák meg éppen nagyon köpték a markukat, hogy hiszen csak kerüljön a kezükre olyan baklovagféle, majd így meg amúgy felspékelik menten. Utoljára magam is elhittem, hogy

a legnagyobb biztosság lesz együtt menni a karavánnal Antwerpenig.

Egyszer aztán jó délután, amint a hosszú töltött út a herzenbuschi bőrfenyő erdők közé kanyarodott be, mind a két oldalról, előlről, hátulról rohannak ránk a rémületes lovagok. Olyan volt az, mintha a földből bújnának elő. Valamennyinek fekete álarca volt, s ruhájuk fekete bivalybőrből, veressel kiszujtásozva, kalapjaik mellett fekete kakastollak. Előbb egy általános „Salvé”-t adtak a karavánra, amitől annak fele lehullt, aztán nekiestek a pallossal a zavarba hozott tömegnek, s irtózatos mézárálást követtek el benne.

A kövér cérnakereskedő, még meg sem lőtték, már leesett a lováról; de én nemigen gondoltam most rá, hogy elkezdjek neki bizonyozni, hogy „No, mynheer, hát most kell már nevetni! Ugye, hogy mégis igazam volt?” Hanem aztán néztem, hogy merre vihessem el a saját bőrömet szárazon.

Az egyik oldalán az útnak volt egy sűrű fenyőerdő, a másik oldalán egy zsombikos láp. Az erdő felé nem menekülhettem, mert azt szépen elállták a baklovagok. Jobb is volt a láp felé elillannom. Itt a zsombikok között nagyon jó segítségemre volt a hosszú tiszafacelőke, amit magammal hoztam; annak a segítségével kétöles ugrásokkal vettem magamat egyik zsombikról a másikra, úgyhogy sebesebben tudtam futni, mint a legjobb paripa.

— Csak hagyjátok futni! — kiálta a baklovagok vezére, akit nagy veres strucctolla a kalapja mellett tett megismerhetővé. — Majd ráérünk utána menni. Nem futhat az arrafelé a világba.

Nemsokára észrevettem, hogy igaza van. Alig futottam valami ötszáz lépésnyire a láp között, amint egy kavicsszigetre jutottam, ahonnan azután nem volt se előre, se hátra.

Ez volt az a kavicsbánya, amiből az országutat feltöltötték. Egy keskeny, vert út kanyargott tőle egész az országútig, körös-körül pedig az a kavicssziget úgy ki volt már vájva,

hogy mint egy kavicsvárt vette körül a helyébe tódult dágvány.

Azon pedig se átúszni, se átgázolni nem lehetett; mert az úgy tele volt növe mindenféle hínárral és egyéb vízínövénnyel, hogy aki belevág, annak oda kell veszni.

Meg voltam fogva.

Az országúton körülfogott karavánt ott a szemem láttára gyilkolták le a baklovagok az utolsó élő testig. Aki el akart futni, azt utolérték, megkerítették, válogatott halálnemekkel kivégezték, aki elbújt előlük a mocsárba, azt fölkutatták, s belefojtották a vízbe.

Nekem azt végig kellett nézmem.

Mikor aztán a többivel elkészültek, akkor rám került a sor.

Azt néztem, hogy mivel védjem magamat. Semmi fegyverem sem volt.

A pokolbeli gazfickók röhögve közelítettek felém, lóháton, azon a kavicsúton, ami a szigethez vezetett. Valami kegyetlen volt ez az álarc alatti nevetésük.

Kétségbeestemben aztán nekem is nagy kedvem szottyant. „No, megálljatok, hát mulassunk elébb egy kicsit.”

Azzal levettem a bőrvemet a derekamról, parittyát csináltam belőle; kavics volt körülöttem elég, s elkezdtem a Szent Dávid harcát a Góliát ellen, a parittyámmal.

A fickók nagy hamar tapasztalták, hogy kitanult pattantyússal van dolgom. Az én lövegeim csak úgy koppantak, de sűrűn a lovaik fején meg a saját koponyáikon. Egy-kettőt ledobott a lova, s elszaladt alóla, egypárnak a feje betört, oldalbordája roppant: a többi aztán észrevette, hogy nem olyan jó tréfa ez, amint milyennek előre látszott.

Hanem hiszen hát őnekik puskáik voltak, azt hitték, könnyen elbánnak velem.

Egy baklovag leszállt a lóról, levette a muskétáját a hátáról, nekitérdelt, leütötte maga elé a kétágú villát, ráfektette a

puskát; rátette a gyújtófüvet a serpenyőre, s akkor odakiáltott hozzám:

— Gyere ki onnan, fickó, add meg magad, vagy lelőlek.

— Próbáld meg! — feleltem neki vissza, hajításához lóbálva a parittyámat. — Aztán majd én is megpróbálom.

— No, hát hajíts te elébb!

— Nem én, kegyelmes lovag út! Kend a kihívó, kendé az első lövés! Ez a lovagregula.

A lovag elsüté a puskáját, nem talált; én aztán hozzázúdítottam a parittyámat, s úgy állkapcán találtam, hogy nem tudom hány fogat kapott tőlem ajándékban.

Ekkor egy másik vállalkozott a lövésre meg egy harmadik; mind pórul járt velem. Én már régi tüzértapasztalatból tudom, hogy mikor rácéloznak az emberre, csak arra kell ügyelni, hogy egy lobbanást lát-e az ember vagy kettőt? Ha kettőt lát, akkor az ellenfél rosszul célzott, a lövés félre fog menni; a fejét sem szükség az embernek megbillenteni, de hogyha csak egy lobbanást lát az ember, akkor a csőlyuk meg a serpenyő egy irányban vannak, akkor jó előre félreugrani.

Nekem csak úgy a fülem körül süvöltöztek el a halál postái, míg én azalatt, amíg a puskás a maga szerszámával piszmogott, ötöt, hatot is hajítottam hozzá, s nagy ritkán hiába, s az én parittyám is hordott olyan messze, mint az ő mangelétája.

Csak azon imádkoztam magamban, bár valamelyik golyó azt a fekete madarat ott a vállamon találná el, hanem annak több esze volt. Azalatt, amíg a golyók köszöngettek a két fülem körül, fölszállt a vállamról, s a fejem fölött hallottam röpködni.

Egyszer aztán rájöttek a baklovagok, hogy valamennyien se fognak ki rajtam. Hozzám férni csak egyesével lehetett a keskeny ösvényen, vagy pedig lófejig bele kellett gázolni a mocsárba. Én pedig el voltam készülve valamennyit mind agyonkövezni, mielőtt hozzám közel jutna.

— Megálljatok! — kiálta ekkor a verestollas. — Hagyjátok abba! Nem szabad azt a fickót megölni. Hísz ez nekünk drága

kincs. Senki se nyúljon hozzá. Majd beszélek én velem magam.

Azzal leszállt a lováról, lerakta minden fegyverét, még a kardját is, s úgy jött felém pusztá kézzel.

— Ne félj semmit! — kiálta rám — ember vagy a talpadon, olyan, amilyen közénk illik. Mi csak a gyávákat vágjuk le, aki vitézül meri magát ellenünk védelmezni, azt megkíméljük, közénk fogadjuk! Állj a társaságunkba, fickó! Csapj a tenyereembe! Nem bánod meg.

Hát mi válogatásom volt. Minden emberi társaságból ki voltam taszítva; nem volt hová mennem, nem volt mit keresnem, futnom kellett, ha egyedül maradok is, legalább így társaságban futok.

A bosszú is felébredt bennem. Megtorolni azokat az embereket, akik minden vagyonomtól, házamtól, feleségemtől megfosztottak, akik fejemre szarvat raktak, törvényszéken az álmodom miatt elítéltek, s tetejébe kinevettek, „andapáltkatonájának” gúnyoltak! Megmutatni, hogy vagyok én még másvalaki katonája is!

— De hát ki vagy te? — kértem a verestollastól. — Nem vagy-e te a sátán? Mert annak nem csapok a kezébe.

— Ne félj semmit. Én vagyok a „maker”, a baklovagok hadnagya; ha felcsapsz, megteszlek káplárnak a baklovagok között, s aztán lehetsz még magad is „maker”.

— Köszönöm. Én nem akarok csak közlegény lenni. Tudom jól, hogy aki fölcsap a baklovagok közé, leköti nekik a testét minden halálra és kínzásra, de aki tiszt akar lenni közöttük, annak a lelkét is le kell kötni. Én pedig a lelkemre nem szerződöm.

— Kár érted! — dörmögé a maker. — No, hát kösd le csak a testedet.

Azzal megfogta a kezemet, és megrázta azt úgy, hogy a vér a körmeim hegyéből fecskendett ki; hanem akkor meg én azzal a kezemmel a vállára csaptam, e szóval: „szervusz, paj-

tás!”, s az meg olyan ütés volt, hogy a makernek az inai megrogytak alatta.

Azzal kész volt a szerződésünk. Egy baklovag a mészárlás alatt agyonlövetett; annak a ruháját, fegyverzetét énám adták, a lovát is én örököltem, s mikor aztán a fekete álarcot is föltették a fejemre, akkor megszűntem ennek a ilágnak tagja lenni. Nem volt nevem, nem voltam senki többé, baklovag voltam: a társadalom ellensége; ez az álarc kizárt a világból. Miket tettem, miket követtem el, nem tudhatja senki. Az álarc jól hallgat. A baklovagok iszonyú szövetsége rémtetteket követett el az egész Németalföldön, Württembergben, a Rajna mentében, Elzászban és Lotharingiában: ott voltam-e azokban és hol voltam? Magam sem tudom, s az álarc hallgat. Az éjszaka lovagjai voltunk. Hol jártunk? Merre vittek? Hová parancsoltak? Ki tudhatja? Én nem. Raboltak-e ki a lovagok templomokat? Ők vitték-e el az „aranyasztalt”? Gyújtottak-e fel városokat? Irtottak-e ki egész karavánokat? Romboltak-e le kolostorokat? Rohantak-e meg éjnek idején palotákat? Vitték-e el a bányákból az aranyat és az ezüstöt? Fogták-e el lesből a fejedelmek szállítmányait? Verték-e hamispénzt rejtett barlangjaik üregeiben? Ott voltam-e én mindezeknél? Valamelyiknél vagy egyiknél sem? Én voltam-e az a baklovag, aki az égő házba beletaszította a gazdag zsidót, vagy az a másik baklovag, aki a tűzből kiszabadította a síró gyermeket, s a lovára ültetve vitte el az anyjához? Én voltam-e az a baklovag, aki a liebfraueni kolostort lőporral a levegőbe vettette, vagy az a másik baklovag, aki az apácákat előbb figyelmeztette, hogy meneküljenek onnan? Azt ki tudja? Az álarc hallgat.

(— No, hát ha te sem tudod, az álarc meg hallgat, akkor ezt az egész capitulumot ki kell törölni az indexből! — monda a nagyherceg, s aztán kapacitálva fordult a soltész felé. — Lám, hiszen nem önkényt követte a baklovagokat, de életveszéllyel fenyegetve kényszerítetett a társaságukban maradásra, s ottan is nem tudhatni, hogy jót cselekedett-e vagy rosszat?)

(— Valóban — helyeslé a soltész —, annyira világos a dolognak a homályossága, hogy az ember utoljára nem tudja már, hogy vajon felakasztassék-e a derék, jámbor keresztyén férfiú, vagy pedig kanonizáltassék a gazember?)

(Mely szavakban rejő iróniát őkegyelmessége vagy nem vette, vagy í em akarta észrevenni.)

2. A BOSZORKÁNYBÚCSÚ

Mikor a baklovagok közé felcseptam, azok nem kérdezték, hogy hínak, hanem az álarccal együtt nevet is adtak.

Biz ők nemigen válogatták a neveiket a kalendáriumból, sőt inkább mindegyik egy ördögnek a nevét viselte. Volt ott *Belidál*, *Szemidáz*, *Lucifer*, *Mefisztofelesz*, *Belzebub*, *Leviatán*, *Azdziel*, *Számiel*, *Dromo*, *Kopciher*, *Aszmodai*, *Flibbertiggibet* stb. Magát a „maker”-t Astarothnak hívták. Nekem *Belfegor* nevet adtak.

Ugyanakkor egy „vércimborát” is választottam magamnak: annak a neve volt *Beherik*.

A vércimboraságnak a megkötése úgy ment, hogy mind-egyikünk beleszúrta egy késsel a saját karjába, s a másik kiszívta belőle a vért. Ez volt az első fokú szövetség. A második fokúnál egymásnak a nevét szókták a vércimborák a karjaikba beedzeni; hanem ez csak a boszorkánybúcsú alkalmával mehetett végbe nagy ünnepélyességgel.

A vércimboraságnak kitűnő jogai voltak. Az egymáshoz kötöttek testtel-lélelkel egymáshoz tartoztak. Ami enyim, az a tiéd. Amire az egyik azt mondja: ez nekem kell, azt a másik oda tartozik adni, s ha nincs neki, elő kell teremtenie. Ahova az egyik hív, a másiknak menni kell. S mikor az egyik azt kívánja, hogy cseréljék ki magukat, oda kell adni a testét, hogy a másik vehesse azt fel, s neki meg annak a testét kell visszacserélésig viselni.

(— Ez lehetetlen — kiálta közbe a nagyherceg.)

(— Sőt igenis, lehető — monda a soltész —, *Johannes Magnus* bizonyítja, hogy hasonló esetek valóban megtörténtek az ő tudomására.)

(— No, már szeretném azt látni — szólt a nagyherceg —, hogyan lehetnék mi vércimborák? Kend, soltész uram, csak elérne az én bőrömben háromszor is, de én hogy az ördögbe férnék a el kendében?)

(A vádlott aztán felvilágosítja, hogy az egész testet szokták kicserélni, úgy ahogy áll, ami egészen lehetséges.)

Amiből azután sok kellemes és kellemetlen qui-pro-quo következhethetnek; mikor én vőlegény vagyok, azt mondhatja a vércimborám: no most cseréljünk, én megyek haza a menyasszonyoddal; — hanem aztán, mikor engem akasztani visznek, akkor meg én mondhatom: no most cseréljünk, most megint vidd el te a menyasszonyomat, a *kötelesnek a leányát*.

Ilyenforma próbáit a hű cimboraságnak számtalanszor le is tettük.

Egyszer aztán azt mondta a maker:

— Te, Belfegor! Neked meg kell házasodnod, addig nem vagy hű cimborá, amíg feleséget nem vettél a mi fajtánkból.

— Hát hol kapok én itt asszonyt?

— Van a számodra egy készen; az én szép húgom, „*Lilith*”.

Azt veszed el.

Annyit tudtam, hogy a szép „*Lilith*” valamikor az az ördögkisasszony volt, aki Ádám apánkat hűtlenségre csábította el Éva anyánktól. No, ha az ugyanaz, akkor meglehetősen vén lehet. Azonban a maker *húgnak* nevezte: ez biztató volt. Neki még fekete volt a haja.

— Az is álarcot visel? — kérdezém.

— Hát hogy ne?

— Akkor hát sebaj. Kezet adtam rá.

A Feketeerdőben van egy földalatti barlang: ott tartottuk az esküvőnket. Az egész baklovag-társaság mind összegyülekezett rá.

Mikor a sok szövétneket meggyújtották, akkor vettem észre, hogy az egy óriási nagy templomnak a belseje. Csakhogy minden meg volt benne fordítva. A szentek mind fejjel lefelé álltak a talpzataikon, s az oltáron is a feszület az I N R I-s végével lefelé volt felállítva; az orgona a boltozatról lefelé függött alá, s a szárnyas angyalkák az ábrázataik helyett a megfordított részüket mutatták; magok a harangok meg felfelé fordítva himbálóztak, s a kórus visszafelé énekelte a zoltárt: „Aru kankaru netsi söre za.” Az eskető papnak az egyik lába hosszabb volt, mint a másik, s mikor a ministráns le akarta a fejről venni az infulát, az egész fejét levette vele együtt; akkor vettem észre, hogy hamis fejet visel. A turibulumba aligha assa foetida nem volt téve, amivel körülfüstölték. A menyasszonyom, akit akkor láttam először, oly fényes és pompás ruhában jött elé, aminőt még a begum feleségemen sem láttam; de a sok cifraságtól a természetét sem lehetett kivennem, az arca meg éppen nem látszott az aranyszövetű fátyoltól. A pap elmondatta velünk az esküformát visszajáról, ami kezdődött a megfordított „Amen”-nel, s mikor összeköté a kezeinket, ahogy szokás, nekem úgy tetszett, mintha a papi öv helyett egy kengurufarkat csavart volna a kezeink körül. Mikor beíratta a neveinket a matrikulába, megfigyeltem a menyasszonyom kezeit, s úgy találtam, hogy a szarvasbőr kesztyűk alatt iszonyú hosszú és görbe körmei lehetnek, ami előforduló családi összekoccanások esetére nemigen biztató előjel volt rám nézve. A hangját az esküvő alatt elég fiatalnak találtam; nem selypített, s a p betűt nem mondta m-nek, amiből azt a meggyőződést merítettem, hogy fogai még vannak.

A templomból nagy muzikaszóval távoztunk el, én karöltve vezettem a menyasszonyomat a barlang előtt álló kocsiiig. Az egy nagy nehéz szekér volt, akkora, hogy tizenhárom elfértünk rajta, s volt eléje fogva hat — szarvasbogár.

— De már, hogy a pokolba vihetné el ezt a nehéz tár-

szekeret ez a hat bogár? — kiálták én bosszúsan. — Hiszen hat ló sem tudja azt kimozdítani.

— Nem ám — suttogá Lilith —, mert nincs megkenve a tengelye. De fogd csak e kenőcsöt, s kend meg vele, majd könnyebb lesz.

Én szót fogadtam, s a kezembe adott fekete acháttégelyből megkentem a szekér kerekeit és tengelyét. Akkor aztán az egész nász nép hirtelen felkapott a szekérbe; teleülték annak az oldalait, felhérceit, nekem maradt a menyasszonyommal együtt a kocsisülés. Lilith azt mondta, hogy ő maga akarja hajtani a lovakat (a hat szarvasbogarat). Hát amint azok szárnyra kaptak, az egész terhes szekér az összes nász néppel csak úgy repült tova, mint a szélkergette ördögtövis a mezőn. Én kaptam az alkalmon, hogy a menyasszonyom arcát megpillanthassam, s míg ő két kézzel fogta a gyeplőt, föllebbentettem az arcáról a fátyolt.

Majd megdermedtem rémületemben. Ez tulajdon az a boszorkány volt, aki engemet a kempeni tőzegtörésben meg akart nyergelni. Huh, be förtelmes egy pofa! Ha ez Lilith, úgy bizonyosan az Ádám apánk Lilithje, mert ennek az arcán minden ránc egy századot képvisel, s arra, hogy az a finom barackhamv, ami a női ajkakat oly csókolni valóvá teszi, ekkora bajusszá megnőjön, csakugyan kell hatezer esztendő.

— Én kiugrom a szekérből! — kiálték ijedten.

— Dehogyan ugról! Inkább átölelsz! — szólt nevetve a rettenetes mátká, s én ekkor vettem észre, hogy ötszáz lábnyi magasan repülünk a föld fölött. S hogy beváltsa a szavát, úgy irányozta a szekerünk röpdélését, hogy nekimentünk a kölni templom toronykeresztjének, a saroglyánk beleütődött az egyik ágába, az leszakadt, ott is maradt; most is ott lóg, nem tudják levenni; én azonban a zökkenéstől meghibbanva, csakugyan önkénytelenül átkaroltam a Lilith derekát, amin aztán az egész társaság féktelenül nevetett. Magamban azt terveztem, hogy hiszen, mikor kenyértörésre kerül a dolog,

itt van az én vércimborám, a Beherik, majd annak mondom, cseréljünk alakot, tessék most a helyemet elfoglalnod.

„Hopp hírével” megérkeztünk a „*Kranendonk*”-ra. Itt tartják a boszorkányok a *búcsújukat*. Itt leszálltunk, s üdvözöltettünk a mindenünnen előrepülő atyafiságtól, akik lócákon, székeken, seprűn, pemetén lovagolva süvöltöttek a levegőn keresztül; minden asszony magával hozva a szíve választottját.

(— Te! Én ebből az egész bolond beszédből egy szót sem hiszek! — vágott közbe a nagyherceg.)

(— De pedig ez mind úgy van! — bizonyítá a soltész. — *Johannes de Kembach* éppen így írta le *hitelesen* a boszorkányok utazásmódját a nagybúcsúra, s a nagy tudós *Majolus* a „repülő szekérről” is bizonyosságot teszen, melyet a béreslegény tévedésből a kulimász helyett a boszorkányírral talált megkenni. Ugyanily dolgot ír le *Torquemadius* az ő *H e x a m e r o n* jában, aki pedig elismert auktoritás.)

A vádlott folytatá tovább:

Az asszonyok és szeretők a levegőn át érkezének a *Kranendonkra*, az ördögök és kísérik ellenben a földből bújtak elő.

Ott volt szerencsém megismerhetni több rendbeli celebritásait az előkelő úri társaságnak, akik a keresztapjaik voltak a neveiket viselő baklovagoknak.

A Szemiázáz az egész társaság mulattatója; ő a zeneszerző, s mikor ő muzsikálni kezd, akkor minden ember táncolni kénytelen, aki azt meghallja. Az orra klarinét, s annak a billentyűjét a két fülével billegtetni, a két kezével emellett egy tehéncsontváznak az oldalbordáin hárfázik, s a farkával egy kétfenekű dobot ver.

A Beherik, az én vércimborám keresztapja, egy ormótlan nagy test, akinck elefántormánya van. Ezzel szokta a nevét aláírni, amiért is az ördög aláírásánál (méltóztassanak jól rá-ügyelni) a végbetűk sohasem „mp” (*manu propria*), hanem csak „np” (*nasu propria*). Amellett a Beherik igen elegáns

gavallér, a farkát a vállára vetve hordja, s az azon levő nagy lo-bonccal szokta magát legyezni, mikor nagy melege van.

Valamennyi ördög úrnak denevérszárnyai voltak, csupán az én druszám és praesumptiv keresztapám, Belfegor különbözött e tekintetben a többitől. Neki tollakból voltak a szárnyai. Valahány toll volt a világon, ami valamely átkozott tett megírásával érdemessé tette magát, hogy a pokolra jusson, az mind az ő szárnyába volt összeszedve. Az a toll, amivel Pilátus aláírta Jézus Krisztus felfeszítését s Barabás szabadon bocsátását — az a toll, amivel Aretin megírta a verseit, de Sade az elbeszéléseit — az a toll, amivel Erzsébet aláírta Stuart Mária halálítéletét — az a toll, amivel Medici Katalin elrendelte a Bertalan-éj borzalmait — az a toll, amivel X. Leo pápa megírta a pénzért adott indulgentiás leveleket s amivel Ince pápa felírta e szókat: „Sint ut sunt, aut non sint” s amivel egy prímás megírta e kétértelmű választ: „Reginam occidere nolite timere bonum est” — az a toll, amivel Shylock megíratta a „font húsrá” kötött szerződést — az a toll, mellyel Foscarini halálos ellensége beírta a könyvébe, hogy „la pagata” — az a toll, amivel Fülöp király aláírta fia, Don Carlos halálítéletét — az a toll, amivel Tetzeli a Luther elleni pamfleteket firkantotta, és mindazok a tollak, amik árulásra, hamisításra, csalfa szerelmi esküre lettek felhasználva, ott voltak a Belfegor szárnyában. Óriási két szárny volt ez, nagyobb mint a Roch madáré. S valahányszor a Beheriknek szüksége volt író tollra, mindig a Belfegor szárnyából szakított ki egy éppen ahhoz a célhoz illőt.

Amint az egész boszorkánytársaság együtt volt, a legvénebbek, a legcsúfabbak összegyűlének, s valaminthogy más ünnepeket szokás kegyes imádkozással, a lakodalmakat alamiznasztással kezdeni, úgy ők is a megkezdendő dáridó bevezetéséül egy végbeviendő gonosztett elhatározását tűzték ki.

Az én menyasszonyom volt az indítványozó: ma ő volt az ünnep *hősnője*.

— Van a Kempen vidéken egy vendégfogadó — mondá.
— Annak a vendéglőse szövetségben áll a bilteni comthurral. A comthur hamispénzveréssel foglalkozik és kereskedők kirablásával. A hamispénzeket ez a korcsmáros szokta a nála megszálló karavánok útján értékesíteni, s így hozza az országba forgalomba. Most ezt a korcsmárost megszállta a bűnbánat. Jóvá akarja tenni az eddigi bűneit. Megírta levélben a kormányzónak az egész bűnös csalfaságot, s fölfedezte a bilteni comthur pénzverő-műhelyét. Én ezt a levelet a kormányzó helyett a bilteni comthur kezébe játszottam. Ma éjjel a comthur lovagjai meglátogatják a kempeni országúton levő csárdát. Mit gondoltok? Hány embert küldenek a pokolra?

— Valamennyit! — sivalkodának a boszorkányok. — No, ma jól mulathatunk hát! Jöhet közénk Lucifer!

Most nagy földrengés, csattogás, dörgés hallatszott, s a megnyílt földből kiemelkedett pokolbeli méltóságában a gonoszok fejedelme, Lucifer, aki előtt a többiek mind térdre — azaz hogy csülökre — borultak.

(— Milyen volt? — kérdé a nagyherceg kíváncsian.)

Erre az egyre nem tudok megfelelni. A pokolbeli fejedelemnek van olyan varázshatalma, hogy mikor megjelenik is a halandók között, azok őt ne nézzék. S miből áll az a varázslata? Könnyű lesz megérteni, ha elmondom.

Az ő megjelenésére egyszerre elkezdtek a boszorkányok levetkőzni; az én Lilithem is.

(— No, csak nem a bőrükig!)

— De még azon is túl. Még a bőrüket is levetették, s amint a rút, ráncos, tarjagos bőr lehullt róluk, a leggyönyörűbb tündéralakok álltak előttünk egyszerre. Az Lilithem szebb lett, mint aminőnek valaha istennő képét festve láttam, maga a gyönyör és bűbáj megtestesülve. Soha ilyen ragyogó szemek, ily édesen mosolygó ajkak nem világlottak felém. — Mármost érthetik kegyelmességtek, miért nem tudom én Lucifer alak-

ját leírni. Hát láttam én még mást, mint Lilith tündéralakját magam előtt?

S még ez alak, a szépség nem volt minden, ami elkábított, de az az észvesztő csintalan jókedv, az a dévaj csapongás minden érzékemet megittasítja. Nem voltam a fejemnek ura többé, arra csavarhatta, amerre akarta. Kész voltam egy csók-jáért a lelkemet is odaadni.

Ezt az állapotot várta a jó Beherik. Tudniillik a kereszt-apa, az igazi ördög. Előhúzta a hátulsó táskájából azt a bizonyos fekete könyvet, s legelőször is a keresztfiát, az én vércimborámat vette elő, hogy engedje magát stigmatizáltatni.

Ez pedig úgy ment, hogy az ördög kirántott egy tollat a Belfegor szárnyából, s azzal a cimborám karjára apró pontokat szurkált, amikből betűk alakultak. Valahányat szúrt a bőrbe, a toll hegyén maradt vércseppel ugyananyit szúrt a feketeönyvnek egy lapjára, s annak a szúrásnak a helye meg olyan fénylő lett, mint a szikra. A kar fehér bőrén aztán ott maradt veres betűkkel felírva a Beherik név, s ugyanaz a fekete lapon fénylett tűzbetűkkel.

Mikor az megtörtént, Beherik egy tallért adott kereszt-apai ajándéku a keresztfiának.

Akkor azután hozzám fordult a két ördög, s nógatott, hogy én is vegyem fel a magas beavatást a pokol választottai közé. Én is kapok majd egy tallért.

A tallérért nem tettem volna meg, hanem a szép Lilithnek egy csókjáért igen. Ennek a mosolygásnak ember nem állhatott ellen.

Megígértem, hogy felveszem a pokoli stigmát.

Hanem amint már a kezemet kinyújtottam, odalép hozzám a vércimborám, s azt mondja:

— Bajtárs! Látod ezt a tallért, amiért én a lelkemet eladtam? Ezt én teneked ajándékozom. Te pedig nekem adod, ahogy a vércimborákhoz illik, a te menyasszonyodat.

Vércimboráknak nem szabad semmi kérésre azt mondaniok: „Nem adom.” A tallért eldugtam a zsebembe, a Lilith kezét

pedig odatettem a cimborám kezébe, s az vitte azt magával a táncba. A búbajos hölgyek karéjba fogózva táncoltak a kedveseikkel, sebesen, hogy a ránéző szeme elkáprázott bele.

A két koma azonban rángatta a galléromat kétfelől, hogy no hát, ahogy megígértem, vegyem föl a beavatási stigmát.

De most már énnekem semmi kedvem sem volt hozzá, hogy a Lilithet elvitték tőlem, s kerestem, hogy miféle kifogásokkal tudnék kimenekülni az ígéretem alól.

— Az ördögbe is! — kiálték, haragot színelve. — Soha az öregapám sem írt alá contractust áldomás nélkül. Én előbb enni meg inni akarok, majd azután parolázzunk.

Mindjárt ott volt előttem a terített asztal válogatott drága ételkelésitalokkal; a násznépem körülülte azt a szép tündéralakokkal együtt, a Lilith is visszakerült hozzám, s odaült az ölembe. De én már haragudtam rá, mert a cimborámmal láttam táncolni. Aztán még jobban mérgelődtem azon, hogy akármi étel-italt bevettem, annak nem volt de semmi íze. Nyakalhattam én akár fenéig ki a kancsót, csak olyan volt az, mintha semmi se ment volna le a torkomon, a pecsenyék pedig mind só nélkül voltak elkészítve.

Elkezdtem a komákkal veszekedni.

— Ezt én így meg nem eszem. Ha én sótanul eszem a disznóhúst, attól én mindjárt csömört kapok. Nekem adjatok sótartót az asztalra.

— De honnan a pokolból vegyük mi a sót? — mondának a koma urak. — Hát nem tudod, hogy a pokolban nincsen só? Hisz ott nincsen tenger, hogy sót főzhetnénk belőle.

— Nekem pedig, ördögteremtettét, sót teremtsetek, ha Lóth feleségét veszitek is elő, vagy különben a fejetekhez vágom ezt az egész vetrecét!

— No, ne zsörtölődj! — incselkedett velem a Lilith, meg-rángatva a bajuszomat. — Itt az én ajkaim, ízleld azokat.

— Ejh, nekem nem méz kell, hanem só! Ördög, mennykő, láncos lobogós teremtette, most mindjárt kifordítom a Lucifert a bőréből, ha sót nem kapok.

Ennek aztán volt sikere. Az ördög előtt a káromkodás az imádság.

Nosza futott, ahány ördögsuhanc volt, haza a Lucifer palotájába, elhozni az egyetlenegy sótartót, ami csak a pokolfejedelem magánhasználatára tartatik otthon.

Ez a sótartó pedig egy nagy csigateknő, melyet „keresztelőmedencének” neveznek. És ez olyan sóval van megtöltve, melyet elkövetett bűnök feletti késő bánat könnyeiből gyűjtöttek össze.

Két ördögfiú cepelte elém a sótartót, míg a szép Lilith kés, villa helyett a saját fényes fogaival harapdálta fel apró falatokra az elém tett sültet (ami a gadaréusok malacainak húsából készült, mikbe urunk az ördögös légióját bele száműzte), hogy annál nagyobb kedvem legyen hozzá.

— No, *hála Istennek!* Csakhogy itt van már a só! — kiálték fel.

S arra a szóra egyszerre nagy ropogással összeomlott körülöttem minden, az ördögök ordítva süllyedtek alá a földbe, a varázsnők sikoltva repültek szét a levegőben, s én leestem a földre, s mikor szétekinték, ott találtam magamat a Kempen közepett, az elhagyott tőzégbányákban a moha között, az ismeretes száraz fáktól körülvéve, százhusz mértföldnyi távolban a Feketeerdőtől, amelyben az este a baklovagokkal együtt ültem a mennyegzőmet.

(— Bolond vagy bizony te, vagy álmodtad mindezt! — fejezé be a vallomást a nagyherceg. — Nem hiszek én ebből semmit, egy szót sem.)

(— No, márpedig *ez az egy igaz* — mondá a soltész — a sok hazugság között, amikkel bennünket a gazfickó hetek óta traktál, ez az egy autentikus dolog. Mert hasonló esetekről értesítenek bennünket *Majolus* és *Ghirlandinus*, nemkülönben a világhírű *Boccaccio*, kiknek állításait kétségbevonni nem lehet. Most az egyszer a bűnös szigorúan a való dolgok előadása mellett maradt vala.)

(— Minthogy azonban az ördöggel való szövetséget re ipsa és de facto alá nem írta, annál fogva a pactum implicitum diabolicum neki mégis be nem számíttathatik, és így ezen vádpont, ha csak következményei nem lesznek, önnön magától elesik — mondá ki a nagyherceg.)

A SZÉGYEN GYALÁZAT KENYERÉN

I. A GYEREHAZA-TALLÉR

Másnap folytatá a vádlott.

Mindennél nagyobb bizonyítéka volt annak, hogy ezek valósággal megtörténtek velem, hogy a tarsolyomban most is ott volt az a tallér, amit a vércimborámtól kaptam ajándékba, amit ő viszont a pokolkomájától kapott *búcsúfia* gyanánt. Az ottmaradt nálam. Eszembe jutott, hogy mit hallottam a boszorkányoktól, minő veszély fenyegeti az útféli vendéglőst, s bár egyszer már éppen így jártam pórul azzal, hogy valami jótettet akartam elkövetni, újra ráadtam a fejemet, hogy elmegyek, figyelmeztetem a vendéglőst az ellene készülő nagy bajra.

Késő éjszaka volt, s én ezúttal már tudtam azt az utat, amelyen egyszer erről a helyről kikecmelegtem. Másodszor is nekiindulék. Nagy hamar elértem az országutat, ott megtaláltam azt a vendégfogadót, amelyikben a múltkor a karavánnal találkoztam. Még fönn voltak mind, valami lagzi volt a háznál, a vendéglős akkor házasodott újra, ez volt az ötödik felesége.

Amint beléptem a víg társaságba, egyszerre rám ismert a gazda. De nemhogy nagy örömmel fogadott volna, hanem még inkább majd megvert, s ki akart dobni.

— Hiszen ez az a minapi fickó, akit az ördög akkor hozott ide, amikor a herzogenbuschi karaván itt járt! Aztán elmondta, hogy mit beszéltek előtte a kempeni boszorkányok.

S egy szóig beteljesedett minden. Dejsz ennek nem szabad a házamba belépni! Tán megint hallottál valamit a kempeni boszorkányoktól, s most azért jöttél ide, hogy azt elmondd, s aztán az is beteljesüljön! Dejsz el ne próbáld mondani a rossz proféciádat, te vészmadár!

Erre az egész lakodalmas nép székeket, botokat kapott fel ellenem, s minden ember azzal fenyegetett, hogyha proféciát akarok mondani, hát agyoncsapnak.

— Csendesen, emberkék! — mondtam nekik hidegvérrel. — Ha szívesen fogadtatok volna, meglehet, hogy beszéltem volna valamit, amit nem ártott volna megtudnotok; de miután előre így rám förmedtek, inkább elhallgatok. Nem kérek én itten egyebet, mint egy darab kenyeret meg sajtot meg egy kupa sört; aztán meg egy kis szalmavackot valami zugban, ahová lefekhetem.

— De hát van-e pénzed ennyi mindenért megfizetni? — kérde a gazda.

— Hogy ne volna? — mondték, s elővettem a tarsolyomból a tallért, és odaadtam neki.

— Ohó, fickó! Ez hamis tallér! — kiálta a vendéglős, a kőasztalra ledobva a talléromat; pedig az úgy pengett, hogy lehetetlen volt igazi ezüstnek föl nem ismerni.

De már ez a szemtelenség dühbe hozott.

— Hallja, kend! — kiálték — én nem az az ember vagyok, aki hamis pénzt szokott forgalomba hozni.

— Micsoda? — kiálta fel a gazda — hát én talán olyan ember vagyok? Mármost azért is lefoglalom a tallérodát, s holnap beviszem a városba, bemutatom a fémjelző hivatalnak; magadat pedig az ideig becsukatlak a tyúkketrecbe, hogy el ne szökhessél.

Azzal nekem esett az egész társaság, nyakon fogtak, be-taszígtak a tyúkólba, annak rám zárták az ajtaját, ahol olyan szűk helyem volt, hogy se felállnom, se lefeküdnöm nem lehetett. Ott ülhettem azon módon éhen meg szomjan, ahogy a boszorkánylagziból elszabadultam.

Csak az bosszantott, hogy minek adtam oda már a talléromat.

Abba már egészen belenyugodtam, hogy amiért jót akartam tenni, jól elpáholtak. Ez már az én hivatásom.

Hanem egyszer csak úgy hajnal felé megszólal ám a trombita a ház előtt; sűrű lódobaj közelít, puska ropog, káromkodás hangzik — megérkeztek a bilseni comthur lovasai. Egy pillanat alatt be volt törve minden ajtó, a meglepett lakodalmas nép rémületében gondolni sem tudott a védelemre. Azok pedig halomra öltek mindent: férfit, asszonyt, leányt, öreget, kisgyermeket. Én a tyúkketrecből néztem a kegyetlen mészárlást, amit leírni nem akarok, mert még most is borsódzik tőle a hátam, ha visszagondolok rá. Nem hagytak azok az egész házban még csak egy élő kutyát sem.

Mikor már mindent leöltek, valamelyik fickónak eszébe jutott a tyúkólban is kutatni. A szekercéjével betörte az ajtót, s rám találva, előhúzott a hajamnál fogva.

— Ne bántsz, pajtás — mondék neki —, én magam is csak olyan szegény katona vagyok, mint te. Ezek idebenn elvették a pénzemet, s magamat idecsuktak: láthatod, hogy nem tartozom a házhoz, csak erre utaztam.

— Hát semmi pénzt nem hagytak nálad? — kérde a lovas.

— Egy tallérom volt, azt is ott fogták, azt mondták, hogy hamis pénz.

— Lássuk csak — szólt a fickó, s elkezdett megmotozni. Amint a táskámba nyúlt, diadalmasan kiáltott fel:

— Ehun van ni! Hát e nem pénz? — (A tallérom ott volt a tarsolyomban.) — Ej, te gézengúz, még el akartad tagadni előlem!

Azzal jól megütögetett a fejszefokkal, s a tallérom eldugta az övébe.

Arra odajött egy másik cimborá, s azt mondta neki, hogy ne üssön agyon. Az ilyen erős fickót, mint én, el lehet adni

a francia toborzóknak tíz Albertus-tallérért. Aztán hátha még több pénz is van nálam?

Én esküdtem, hogy egy fillérnek sem vagyok ura.

De nem hitte el, addig keresgélt, míg egyszer övem alá nyúlva, kifirtatta az oda menekült tallért.

Az is jól eldöngetett, amiért el akartam azt tőle titkolni.

Jött a harmadik, az is a pénzt kereste nálam. — Nincs, barátom! — Dehogy nincs! Húzd le a csizmádat! — Hát akkor meg a csizmámból pottyant ki a tallér. Az is egypár ütőleget jövedelmezett nekem.

Az utána következőknek már aztán arra a kérdésükre, hogy van-e pénzem, csak azt feleltem, hogy — „Van, barátom, de nem tudom hol? Csak keresd nálam, bizonyosan megtalálsz!” Meg is találta valamennyi. Ott volt az mindenféle rejtekében az öltözetemnek. A hajtókám belsejében, a kalapom karimájában, a nyakravalóm csokrában, hátul az irhám-ban, elől a térdfoltomban. — Mindenünnen előkerült a tallér.

Hanem aztán, mikor hazamenet elő akarták szedegetni a lovas urak a tallérjaikat, akkor lett közöttük nagy verekedés; mert egynek a zsebében sem volt semmi, s mindenik a másikkra fogta, hogy az lopta el a tallérját.

De már akkor engem átadtak tíz tallér felpénzért a francia titkos toborzóknak, Tongern városában.

Azok aztán levetkőztettek minden ruhámból; természetesen azért, hogy a maguk mondurját adják rám. Azok is kikerestek minden ráncot, de biz aközt már nem volt semmi pénzféle. Akkor aztán leültettek, hogy lenyírják a hosszú hajamat, hogy arról majd rám ismerjenek, hogy pénzen vett katona vagyok. Hát egyszer csak a lehulló csimbókjaim közül kigördül a tallér.

A francia sergeant nagyot ugrott örömben: egy tallér profit! No, ezt mindjárt megisszuk!

Azonnal hozatta a sört kancsószámra a csárdással, akinél a város végén rejtőzve volt az egész titkos toborzó kompánia, s megtraktálta az egész cimboraságot.

Aztán hozzám is leereszkedett, mikor a mondurt felszedtem.

— Hát te, fickó, nem vagy-e szomjas? No, ha az vagy, hát eredj ki az udvarra strázsálni; tartsd fel a fejedet, tátsd el a szádát, most éppen jó eső esik!

Nekem azalatt ki kellett mennem, őrt állni, amíg ők a csárdában mulattak.

Egy kis idő múlva aztán nagy lárma támadt az ivószobában; a csárdásné azt állította, hogy őtőle a tallért, amit az imént kapott, amíg került-fordult, ellopták.

— Melyik lopta el? — szitkozódék a sergeant.

Egyik se akart kötélnék állni. — Akkor aztán lehúzatta valamennyit, s a mogyoróhájjal mindegyikre hatot kent fel. A tallér mégsem került elő, mert egyiknél sem volt. Akkor aztán a muskétások (öten voltak) lehúzták a padra a sergeant-t, s akkor meg ők hegedülték el rajta, amit tőle kaptak summásan: ötször hat = harminc! De biz a tallér attól sem került elő.

Jó fegyelmet tartanak itt! — gondolám magamban; először a káplár veri el a legényeket, azután a legények a káplárt: jó lesz itt szolgálni nagyon!

Nagy bő puffogós pulider volt rajtam, amilyent a francia muskétások hordanak; — amint belenyúlok a zsebébe, hát mi akad a markomba? A veszedelmes tallér. Nem jutott senki-nek eszébe, hogy nálam keresse.

(— De hát hogyan történhetett az meg? — kérdé a nagyherceg.)

(— Óh, az igen rendes dolog — jött a magyarázattal a soltész —, ez egy varázstallér volt, egy „gyerehaza-tallér”, amit mi „heckthaler”-nek nevezünk. Ennek a tulajdonsága, hogy aki ennek birtokába jutott, akár vásárol vele valamit,

akár ellopják, elrabolják tőle, a gazdájához megint visszatér: csak akkor marad el tőle, ha az önként elajándékozva valakinek.)

— Jaj, kegyelmes uram! Mért nem súgta meg nekem ezt a titkot hamarább! — sóhajtja fel a vádlott. — Ha én ezt tudtam volna idejében!

2. A MÁS FELESÉGE FÉRJE

Hanem hát a varázstallér csak nem segített azért énrajtam semmit ez új keserves állapotomban; mert olyan helyre jutottam vele, ahol nem volt rajta mit vásárolni.

Elvittek bennünket a francia táborba, mely Lille várát ostromolta, s ott engem bedugtak a tüzérek közé, miután megvallottam, hogy a pattantyússághoz értek valami keveset.

Hanem hát az kutya egy állapot volt. Éjjel-nappal a sáncok között kussadni: ásni a futóárkot, lesni a ránk röptett granátokat. Ez még mind hagyján lett volna. De koplalni! A francia vezérnek az a taktikája volt, hogy az ütegek közé nem szabad a markotányosnékat odaereszteni, se borral, se serrel, se pálinkával, hogy a pattantyúsok józanok maradjanak. Annál-fogva enni is nagyon keveset adott nekik, hogy nagyon szomjasok ne legyenek. Ha meg egy sapeurt beküldtem a kázinba, hogy lopva hozzon a számomra egy korsó duplasert, az mindig azzal jött vissza, hogy az úton elvesztette a talléromat. El ám, mert amíg ő a kázinig somfordált, azalatt a gyerchaza-tallér már visszakerült a zsebembe. Nagyon is jól volt kitanítva.

Így aztán éhezhettem és szomjazhattam, amennyi csak belém fért.

Hanem a tiszt urak, azok annál jobban mulattak. Az ő sátoraikban volt dínomdánom elég.

Hogy a hadseregél minden fegyvernem képviselve legyen, minden tiszt úr mellett volt egy kackiás menyecske is, akiknek a száma egész szabadcsapatot képezett. S mondhatom, hogy ezek a táborbeli hölgyek egyenkint képesek voltak annyit végezni, mint száz katona: már úgymint, hogy száz katonának a lénungját meg tudta egy ilyen dáma egymaga enni és inni.

A tiszt urak a katonáknak fél porciót adtak a pumpernickelből, hanem aztán a „fráj”-oknak dupla porciót a marciánkból. Tiszta munkát csináltak.

A kapitányomnak is volt egy ilyen hölgye, aki pedig sem húga, sem leánya, sem öreganyja nem volt neki, de mindamellet felesége sem volt. Ez együtt lovagolt vele, hosszú selyemruhában, nagy tollas baréttal a fején, mikor a kapitány néha meglátogatta ütegünket. Csinos darab bőr volt.

Egyszer azonban a fővezér megsokallta a tiszt gazdálkodást, s kiadta a napiparancsot, hogy valahány olyan asszonyféle lakozik a táborban, akinek valóságos esküdt férje nincsen ottan helyben, az egy huszonnégy óra alatt mind eltakarodjék onnan.

Ezen a napon a kapitány uram odajött hozzám az üteghez. Úgy tett, mintha valami dolga volna ottan. Ott aztán belém kötött.

— Te, legény! Nekem úgy tetszik, mintha te jobb sorshoz volnál szokva, mint ágyút tölteni, s a földön hálni.

— És pumpernickelt rágni! — egészítém én ki a kegyes véleményt.

— Nekem kedvem volna hozzá, hogy tégedet megtegyelek hadsegédemnek.

— Nekem pedig nem volna az ellenemre.

— Hanem hát egy kis szívességre kellene magadat elhátároznod.

— Képesnek érzem magam mindenféle szívességre.

— Hát például arra, hogy magad tarts konyhát, s ott

főzess minden jót és drágát, s aztán engemet híj meg az asztalodhoz ebédre és vacsorára. Megfizetem, amibe kerül.

— No, ez még nem valami kellemetlen feladat.

— Hanem hát, hogy egy olyan gavallért, mint én vagyok, képes légy illően elfogadni, szükséges, hogy asszony legyen a háznál, aki a honneurs-t végezni tudja.

— De már azt hol vegyem?

— Adok én azt is. Vedd feleségül azt a kíséretemben levő hölgyet, aki az én tiszteletemet régóta bírja.

Már itt aztán elkezdtem vakarni a fejemet.

— De hát mért nem veszi el a kapitány úr maga, ha olyan nagyon bírja a tiszteletét?

— Ostoba! Mert már nekem van otthon másik.

Csúnyául éreztem magamat. Kezdtem a vállaimat vonogatni, s szíttam a fogamat, mintha az fájna.

— Lássá, kapitány uram, sok mindenféle komisz kenyeret ettem már életemben; csaltam, loptam, raboltam; de még ilyen alávaló kondícióban nem voltam, mint amilyent nekem most méltóztatik följánlani.

— Gondold meg jól. Pompásan enni, inni, semmit sem csinálni: ez az egyik választás; — a másik pedig: lemenni a tűzakna-ásók közé, s a föld alatt vágni a sziklát, száraz kenyér és víz mellett. Van félórád az elhatározásra. Ha nem tetszik, keresek helyetted mást.

Hosszú félóra volt! Elgondoltam magamban, hogy mit vesztegetek el. A becsületemet? Hol van az már? Elöltem, elpazaroltam azt már százféleképpen. De ha előltem, elpazaroltam a becsületemet, tettem azt eddig karddal, puskával a kezemben; tettem úgy, hogy szidtak, átkoztak, üldöztek utána; hát most megpróbáljam, hogyan lehet a becsületemet megenni késsel, kanállal? *Meginni* pohárral? S legyek olyan gazember, akit kinevetnek, leköpnek?

Ezt is megpróbáltam. Félóra múlva azt mondtam a kapitánynak, hogy „Beállok! Itt a kezem!”

Aztán félig én nyújtottam eléje a kezemet, félig ő énelém a magáét; — fele úton mind a ketten meggondoltuk a dolgot, s visszahúztuk a kezeinket. Mindegyikünk azt hitte tán, hogy a másiké még piszkosabb.

Hanem azért a donnát csak elvettem; a tábori pap még aznap összeeskettett vele ünnepélyesen. A sok nevem közül egyet átengedtem neki, s úgy hiszem, hogy nem én csaltam meg őt jobban.

Annyi igaz, hogy azontúl a testemnek jó dolga volt, s a gyomorban szerencsére nem lakik lelkiismeret. A has biz azt mondja, hogy száz katona lénungját megenni jó. Rangom is volt, hadsegédnek híttak, s aki kimondta a titulámat, mind nevetett hozzá. A feleségemet persze csak akkor láttam, ha asztalhoz ültünk. Hogy cifrán szeretett öltözni, az nem az én hibám volt. Száz katona hiányzó mondurjából az is csak kitelik. Néha egy kis zsákmány is akadt, mikor a kapitányom a környéket körülkalandozta, olyankor új köntös, nyaklánc, kősenyű bőven került az asszony számára. A kapitány mindig hozott haza valami meglepetést.

Egyszer aztán azzal a meglepetéssel jött haza a kapitány, hogy elhagyta valahol a fejét.

Közel talált menni olyan helyhez, ahol ágyúval lövöldöztek, s összezsapta a fejét egy bolond vasgalacsinnal, s az okosabb engedett. — Úgy hozták haza szegényt halva.

Biz, ez nagy baj volt, kivált nekem. Mert ezzel az egyik hivatalomból kiestem; a másikba meg belekerekedtem. Megszüntem a kapitányom adjutánsa lenni, de megmaradtam az adjutánsné férjének. Az pedig nehéz hivatal! Az asszony hozzá volt szokva a laute éléshez, a pénz pedig nem hulj az égből. A sok aranyékszer, amiket a kapitány ajándékba hordott neki, egymás után mind el lett prédálva, utoljára oda jutottunk, hogy nem volt a konyhára való pénz.

Ekkor aztán elkezdett az asszony velem veszekedni, hogy én milyen koldus kutya vagyok: éhen hagyom veszni a hites

feleségemet; bezzeg a kapitány nem ilyen hülye volt: az volt a gavallér!

Én aztán gondoltam, most mutasd meg tallér, hogy mit tudsz, s nagy legénykedve odanyomtam a markába a talléromat: „Itt van, vásáld el!” Héj, mert nem tudom, amit a kegyelmes soltész úr most fedezett fel előttem, hogy az elajándékozott varázstallér nem jön többé vissza! Azt gondoltam, egy óra múlva megint a zsebemben lesz az. De hát nem találtam én azt többé se tarsolyomban, se csizmámban, se irhámban, se galléromban, se kalapomban. — De hát legalább a feleségemhez kellett volna neki visszajönni, ha az kiadta. — Hanem hát azt is most értem már végig. Nem ment az az asszony az én tallérommal az árubódéba, hanem ő meg menten odaajándékozta egy fiatal zászlótartónak, akinek még a kapitány életében is szintén nagymértékben bírta a tiszteletét. Így vett oda végképpen a gyereháza-tallér.

Nekem nem maradt más a szégyennél és gyalázatnál, — aztán meg egy asszonynál, aki elvett engem, de akit nem vettem én el.

Mit csináljak? Három napig törtem rajta a fejemet. Megszökjem? Esküszegő legyek? Kétszeres esküszegő? Megtörjem a hűséget, amit a zászlómnak fogadtam, s a hűséget, amit hitvesemnek fogadtam „úgy segéljen”-nel?

Három napig tűrtem az asszony mortificatióját, s tisztársaim gúnyolódásait, a harmadikon — megszöktem tőlük.

(— Én már az elsőn megszöktem volna! — kiáltott, öklével az asztalra csapva, a nagyherceg.

— És így az esküszegés vétke is kitöröltessék a lajstromból?
— szólt csöndesen hunyorítva a soltész.

— Quod dixi, dixi!)

A TESTCSERE

I. A KURUZSLÓ

No, te istentelen — kezdé másnap a soldész. — Eljutottál immár bűnlajstromodnak a végére. Ugyan megmutattad, hogyan lehet megháromszorozni a hét főbűnt, s csinálni belőle huszonegyet, s aztán megint mind a huszonegyből úgy ki-disputálni az embernek magát, hogy egy se maradjon a nyakán. A sok furfangos historizálással elhúztál öt hónapot meg két hetet az időből: azt hitted, ugye, hogy azalatt a franciák majd csak elfoglalják a várat, s megszabadítanak téged a veszélyhelytől. Nem lett belőle semmi. — Most már csak az utolsó bűnöd van hátra: az árulás, amit a vár ellen elkövettél. Ezzel az eggyel fogom a nyakadat. Ebből az egyből, szeretném látni, hogyan mosod tisztára magadat!)

— Megkísértem — monda a vádlott, s felfohászzkodott a múzsájához, akinek a segítségével foglalt el eddig napot nap után a halál birodalmából, hogy segítsen neki még egy napot megnyerni ebben az Isten szép világában!

Tehát, kegyelmes uraim, mint azt jól méltóztatnak tudni, a francia táborból való megszökésem után ide álltam be kegyelmességek szolgálatába, s teljesítettem híven és pontosan kötelességeimet, mint igaz katonához illik.

(— Azt meg kell adni, hogy a legjobb constabler voltál a tüzérségemben — bizonyítá a nagyherceg.)

Egy napon, amint mérnöki tanulmányaimban elmerülve, ültem a kazamataszobában, az örök egy *olajkárt* hoztak eléem,

akit a védművek előtt ácsorogva fogtak, s aki azt mondta, hogy ő az én küldöncöm volt az ellenséges táborban, s onnan hozott kikémlelt tudósításokat.

Tudtam, hogy ez nem igaz, mert én nem bíztam meg ilyen küldetéssel senkit. Meghagytam, hogy hozzák elém az embert.

Köpcös, tömzsi fickó volt, hamis, ravasz pofával, a hátán cepelte az egész patikáját, aminőt ezek az olajkárok szoktak hordani: egy szekrényt fából, aminek kétfelé nyíló ajtajai vannak, s abban mindenféle fiókok, és a fiókokban különbözőféle írok, kenőcsök és csodatevő labdacsok.

A fickó a szemem közé nevetett, s azt kérdezte tőlem szemtelenül:

— Hát nem ismersz?

— Nem én, sohase láttam a pofádat.

— Én sem a tiedet, azért mégis ismerlek — *Belfegor!* Megijedtem!

— Te vagy az, *Beherik?*

Azzal kiküldtem az ordináncot, hogy egyedül maradjak vele.

— Hogyan találhattál rám? — kérdeztem tőle — mikor sohase láttál álarc nélkül.

— Hát tudod, ennek az a mestersége, hogy van két varázsgyűrűm. Az egyik a jobb kezem, a másik a bal kezem kisujján, mind a kettőt a kövével befelé fordítva hordom. Mikor azt mondom nekik: én most fel akarom keresni az én vércimborámat, Belfegort, akkor az egyik gyűrű elfordul az ujjamon. Az tudatja velem, hogy merre induljak el. Aztán valahányszor valótra jutok, az egyik gyűrűm bejelenti, hogy merre térjek el; így vezetnek el egész odáig, ahol egyszerre mind a két gyűrű előre fordul a két kisujjamon. Ez azt teszi, hogy helyben vagyok; az előtt állok, akit kerestem.

A magyarázat kissé hézagos volt ugyan; hanem azért nem tagadhattam el az ördögös fickó előtt magamat, akit külön-

ben is szerettem, mert hűséges cimborám volt, s egymásnak a vérét nem szívtuk át hiába. Az én vérem az ő ereiben lüktetett, s az övé az enyimbem.

— Hát mi hozott ide, cimborá, hogy engem ily szoros helyen felkerestél, ahol nem osztogatnak semmit olyan bőven, mint tüzes golyóbisokat?

— Azért jöttem hozzád, hogy *cseréljünk testet*.

— Miért kívánod ezt?

— Parancsolatom van rá a makertől.

— Tehát te még most is baklovag vagy?

— Valamint te is. Ez nem betegség, amiből ki lehet gyógyulni, sem hivatal, amiből ki lehet lépni, sem ruha, amit le lehet vetni, sem feleség, akitől el lehet válni. Aki a baklovagok közé állt, az a baklovagoké.

— De én csak a testemet kötöttem le nekik, a lelkemet nem.

— Hát hisz nem is jövök én a lelkedért, csak a testedért. A nyomorult animuládat tartsd meg magadnak, meg az Ábrahám kebelének; hanem a testedet ki kell cserélned velem. Az én testemben aztán viheted a lelkedet, ahová akarod.

— De mit csináljak én a te testedben széles e világon?

— Azt, amit én csináltam. Árulsz *theriádot* meg *sárga arsenicumot*, *lapis nephriticust* meg *nostoc Paracelsit*, *opoponaxot* és *salamandrakénőcsöt* a bolondoknak, s fizettetsz magadnak kemény tallérokat érte. Ez a legkönnyebb életmód a világon.

— De én valamennyi elősorolt kuruzslószereid közül egyet sem ismerek, s meg nem tudom mondani, hogy melyik mire való.

— Nem is kell azon törnöd a fejedet. Nézz ide a szekrényembe. Itt vannak fiókonkint rendbe fölállítva a tégelyek, fiolák, dobozkák, cincészécskék, a tetejükbe írt címeikkel; alattuk pedig, arra a helyre, ahol állnak, fel van jegyezve apró betűkkel, amiket csak ezzel az erős nagyító üveggel lehet elolvasni, mindenik írnek az a tulajdonsága, mellyel bizonyos

bajok ellen csálhatatlan a foganatja. Ha jönnek hozzád a páciensek, csak elolvasod az utasítást, s aztán adsz nekik a köcsögből, amennyinek megadják az árát.

— De hát aztán meddig kell nekem ezt a te fertelmes alakodat viselnem, s viszont a magam délceg természetét terajtd hagynom?

— Amíg mind a ketten vissza nem kíváncozunk a magunk testébe. Evégett átveszed majd az egyik gyűrűt, nálam marad a másik. Ha jön majd olyan idő, amikor *egyszerre, egy pillanatban mind a ketten* elfordítjuk a kisujjainkon levő gyűrűket, akkor rögtön vissza lesznek cserélve a testeink. No, hát húzd fel ezt az ujjadra, aztán hídd be az ordináncodat, mondd meg neki, hogy kísértessen ki a várkapun, ott bocsásson szabadon: aztán kínálj meg egy pohár pálinkával.

Úgy tettem; behíttam az ordináncot, kiadtam a rendeletet, s aztán egy poharat töltöttem meg pálinkával, s azt odanyújtottam a Beheriknek, hogy hörpintse föl.

Hát csak akkor vettem észre, hogy az a pálinka az „én” torkomat égeti végig — már akkor énrajtam volt a Beherik teste.

S hogy az én testemben megint a Beherik volt, azt mindjárt abban a percben tapasztaltam. Egy pattantyús jött be azzal a tudósítással, hogy a harmadik ütegben a második ágyú megrepedt.

Az én alakom erre azt mondta:

— No, hát csak enyvet kell főzteni, és össze kell ragasztani, addig is jó erős madzaggal össze kell szorítani, hogy tovább ne repedjen.

Az ordinánc meg a pattantyús egymásra néztek, s a markukba kezdtek nevetni.

— No, ez mindjárt ferdére megy! — gondolám magamban.

— Te Beherik — sűgám az alakomnak —, cseréljünk egy percre vissza.

Mind a ketten elfordítottuk a gyűrűinket.

Megint én voltam „én”.

— Vigyétek az öntödébe — parancsolám a pattantyúsnak —, s hozzatok helyette a IV-es kamrából a bronz sugárgyúk közül. Mit röhögtek? Ostobák!

Aztán megint elcseréltük a testeinket.

Engem a Beherik alakjában aztán kikísértek a várból, ahonnan osontam tovább. — Keresztül kellett mennem az ostromzáró táboron, ahol természetesen föltartóztattak. Mikor elkezdtek hozzám beszélni, akkor vettem észre, hogy nem tudok franciául. Én, aki beszélek diákul, angolul, franciául, lengyelül, oroszul, törökül, indusul, hollandusul, most az ostoba Beherik fülével egyiket sem értem, s az ő nyelve egyikre sem forog, csak a svábra. A főparancsnokkal csak tolmács útján tudtam beszélni.

— Voltál a várban? — kérdé tőlem.

— Voltam.

— Átadtad a constablernek, amit küldtem?

— Átadtam.

— Meg fogja tenni?

— Bizonyosan meg fog tenni mindent.

Erre a parancsnok a markomba nyomott ötven tallért, s én ki nem tudtam találni, hogy miért. Aztán intett, hogy mármost elhordhatom az irhát.

Én aztán a nyakamba vettem a világot, s addig vándoroltam egyik városból a másikba, míg eljutottam Magdeburgba. Azalatt a gyógyszerimmel annyi pénzt szereztem, hogy kocsit, lovat vehettem magamnak; nem hordtam már hátamon az orvosságos szekrényeimet, hanem inast tartottam, aki dobolt, trombitált a bakon, míg én a piacon a csodaszereimet kikiáltottam.

Olyan pompás életem volt, hogy egy percig sem jutott eszembe, visszacserélni a testemet Beheriktől. Csak hadd süttögesse ő az ágyúkat az Ehrenbreitsteinon, ha neki ahhoz volt kedve; dehogy adom vissza neki a testét! Nagyon okos test ez.

Teljes életemben a lelkemnek nem volt annyi megélni való esze, mint ennek a testnek. Ápoltam is gyöngyen. Úgy kihíz-laltam, mintha a saját magamé lett volna. Volt is módom benne. Valamennyi doktor mind megbukott Magdeburgban, mert csak nálam keresett minden ember segílyt. Az én szereim igazán csodákat míveltek.

Hanem egyszer aztán megtörtént rajtam a nagy veszedelem.

Mikor egy napon éppen a piac közepén hirdetném a csoda-szereimet, valami gazember (alkalmasint egynémely irigy fizikusnak a bérence) tüzes taplót dugott a lovam fülébe, mire az elragadta a kocsimat, s feldöntött; valamennyi tégelyem, fiolám, skatulyám mind szétgurult az almáriomomból. — A nyakamat ugyan nem törtem; hanem nagyobb baj volt az annál, hogy a szétgurult gyógyszeres edényekről mármost nem tudtam, hogy mi hová való. Csak úgy találomra rakos-gattam őket vissza a helyeikre, s bizonyos, hogy sokat össze-vissza cseréltem eközben.

Amiből aztán mindenféle subscusok támadtak.

Nem is említem az olyan szerencsétlen kúrákat, mint midőn például egyszer a syndicushoz hívtak, akinek az egyik lába hosszabb volt, mint a másik, hogy segítsek rajta. Én akkor éppen kissé kapatos voltam a jó francia bortól, s tévedésből az „ínyújtó” balzsammal azt a lábát kentem be erősen, amelyik anélkül is hosszú volt. A jámbor syndicusnak aztán az a lába úgy megnyúlt, hogy nem tudott vele máshová leülni, mint az almáriom tetejére, s ha föl akart állni, beleütötte a fejét a gerendába. Ez agyon akart ütni.

A másik inconvenientiám a kereskedelmi kamara elnökével történt meg, akinek régóta gutaütött volt mind a két lába, csak két mankóval tudott járni. Ez ellen is volt nekem csalha-tatlan szerem. Csakhogy persze nem kellett volna belőle többet egy borsószemnyinél bedörzsölni: én ahelyett tudatlanságom-ban fél tégellyel felkentem a lábaira, amitől azután azokat úgy meglepte a gyorsaság spiritusa, hogy a tisztos öreg úr

kénytelen volt egy időre beszegődni a brandenburgi választófejedelemhez kengyelfutónak, mert járni nem tudott, csak szaladni. S ülni nem volt képes másutt, mint a takács szövőszékén, ahol folyvást rugdalhatott a lábával, s aludni éppen csak egy taposómalomhoz kötözve tudott.

De végképpen elrontottam az orvosi hitelemet, amidőn a csodaszereim az előbbi helyeikből leszóródva, hamis helyekre kerültek.

Így például volt két dicső szerem, amelyik közül az egyik a kopasz fejre dúsgazdag haját varázsolt, a másik pedig a kihullott fogak helyébe újakat növesztett, ha az ajkra kenték. Ezek a kiszóratás által helyet cseréltek, s mikor aztán az egyiket egy kopasz fejű úrnál alkalmaztam, ami fognövesztő volt, attól annak a holmokban két olyan óriási agyara nőtt, hogy azt minden ember szarvnak nézte, ami annál nagyobb bosszúság volt rá nézve, mert feleséges ember volt; míg a másik kenőcs-től megint, egy asszonyságnak, akinél hiányzottak a fogak, ezek helyett akkora két bajusza nőtt, hogy egy tamburmajornak is sok lett volna.

De mindez semmi volt ahhoz a veszedelmes kúrához képest, mikor egyszer a főbíró feleségéhez hívtattak, aki jó reményben volt, hogy adjak neki valamit, amitől elmúljon róla a csuklás, amit az egész doctorum consilium nem tudott róla elmulasztani. — Nekem ilyen szerem is volt bizonynal; csakhogy nem az igazira találtam. Ahelyett beadtam neki azokból a labdacsokból, amik arra valók, hogy a tyúkok sokat tojjanak. S a szerencsétlen asszony hat hét múlva hét élő gyermeket hozott a világra!

(— De már ezt az utolsót csak magam sem hiszem el! — kiálta fel a nagyherceg, kinek már eddig majd az öve szakadt szét a nagy kacagástól. — De már itt nagyon elvetted a súlykot.)

(— Nem, kegyelmes uram — szólt a soltész —, ily esetet valóban jegyeznek fel a krónikák. Magyarországon Micbanus

gróf úrnak a felesége szaporodott meg ily csodálatra méltó ivadékkal, s mind a heten fiak voltak, és fölnevelkedének.)

(— No, hát bizonyosan az is ezekből a pilulákból vett be.)

Mindezek is nagy ingerültséget költének már ellenem, de bekoronázta szerencsétlenségemet a polgármesterrel való esetem.

Volt ugyanis két csodatevő szerem, melyek közül az első olyan kenőcs volt, amelytől az orron levő rezesség eltűnik, a másodiktól pedig minden ezüst arannyá változik. A polgármesternek volt egy nagy ezüst tubákospikszise és egy igen nagy vörös orra. Egyszer odahívat magához sub rosa, s föl-szólít, hogyha igaz a csodaszereimnek ez a tulajdonsága, tegyek próbát velük önála: csináljam arannyá a burnótszelencéjét, s tüntessem el az orráról azt a verességet. Átkozott csere! A szerek össze voltak tévesztve, s a használat után a polgármesternek az orra lett arannyá, s a pikszise tűnt el.

(De már ez a kúra annyira megtetszett őkegyelmességének, hogy azt mondta: — Elég volt ennyi a jóból mára! Hagyjunk valamit holnapra is, mert bizony nem állja ki az ember nevetés nélkül!)

Nagy querela lett ebből! A polgármester nem annyira azért haragudott, hogy az orra arannyá lett, mint inkább azért, hogy az ezüst burnótszelencéje eltűnt. Azzal vádolt, hogy elloptam. Pedig ha ismerte volna a kémiát, hát tudhatta volna, hogy vannak szerek, amelyek egymást elnyelik: az *argentum vivum* elnyeli az *aurumot*, s az „*aqua fortis*” csak úgy éhezi az ezüstöt, mint a sovány tehén az árpát. Ezeket „*occulta qualitasoknak*” híják.

Hanem hát a magdeburgiaknak nem volt ehhez való eszük, hogy ilyen transzcendentális dolgokat meg lehessen velük értetni: a soltész elé vittek; az átadott a landvogtnak, s az meg

apósa volt egy doctor medicinae et magister chirurgiae, csupa bosszúból kimondta rám a büntetést, hogy varázsló kuruzsolás és keresztyén emberek megrontása miatt pellengérré kiköttessem, és megkorbácsoltassam.

Ekkor azt mondom magamban: „No már barátom, Beherik! Addig csak viseltem a testedet, amíg azt osztrigával és lúdmájpástétommal kellett táplálni, de mikor arra kerül a sor, hogy a bőröd kilencágú macskafarkával végigcirógattassék, akkor csak viseld azt magad, cseréljük vissza! Hátha te is meguntad már az én testemet?

Már ki is kötöttek a pellengérhez, s a bakó napvilágra hozta a hátamat, fölfedezve, hogy nagyon sok előzetes korbácsütésnek a nyoma látszik már azon, amire én természetesen nem emlékezhettem vissza, mert azokat a Beherik kapta, s annál fogva, minthogy már ez a Beherik hátának nem volt újság, a nagyobbik korbácsát hozatta elő, amelyiknek a végci hegyes horogfejű szegecskében végződtek.

— De cimborám, Beherik, ezt már csak álld ki magad!
— A két kezem össze levén kötve, oly módon, hogy a bitót átölelve tartottam, sikerült a gyűrűt megfordítanom a kisujjamon.

S abban a pillanatban itt voltam megint az ehrenbreitsteini kazamataszobámban.

Éppen ökegyelmessége a soltész úr állt előttem, az árulás tanújelét, a tűzkorsót és a levelet tartva clém, hogy mit szólok ehhez?

Ekkor láttam, hogy micsoda gonoszságot követett el az én testemben a vércimborám. A franciák, akik a baklovagok szövetségesei, azért küldték őt ide, hogy ily gonosz árulásnak eszközévé legyen.

Ökelme azonban, amint vette észre, hogy kitudódott a fertelmesség, gondolta magában: „Nem jó lesz ebben a testben maradni, nesze, Belfegor! Add vissza a magamét!” S ő is egyet fordított a gyűrűn, ugyanakkor, amikor én.

Hanem képzem a meglepetését, amikor az első viszontlátásra olyat húzott a hátára a hóhér, hogy hét helyen hasadt végig a bőre. Ezen még most is jó ízűt nevetném, valahányszor eszembe jut, hogy milyen pofát csinált hozzá!

Ez volt az én utolsó halálos bűnömnek az igaz története.

.....
.....

A FEHÉR GALAMB

Az ítélet, melyet a vérbírótság a sokszoros bűnösre kimondott, ekképp hangzott:

„A huszonegy előzetes főbenjáró bűn, melynek mivolta kellőleg ki nem derítettett, vádlottnak elengedtetvén, elmarasztaltatik csak a huszonkettedikben: az árulás gonosztettében. Minthogy azonban, saját vallomása alapján, ezen bűnt is nem saját maga követte el, hanem a vele testet cserélt vércimborája, s lelke e gonosztettől távol vala: annálfogva a lelke fölmentetik, és Istennek ajánltatik; hanem a teste, mely e bűnben kaptott, az árulók büntetésére, a hátulról való főbelövetésre kegyelmesen elítéltetik.”

A kalandor alázatosan megköszönte ez ítéletet, s a kegyelmes uraknak iránta tanúsított sok rendbeli gráciáját; nem is kért többé semmiféle haladékot.

Mikor a vesztőhelyre kivitték, maga szép nyugodtan levetkőzött, s csak azt kérte, hogy ne kössék hátra a kezeit, hadd tegye össze imádkozásra. Azután letérdepelt szépen, s elkezdé a miatyánkot fennhangon elimádkozni.

Mikor az áment kimondá, hátraszólt a muskétásoknak, akik az égő kanócot a lőporos serpenyő fölött tarták már:

— Csak arra kérlek, bajtársak, hogy mikor összelőttök, velem együtt azt a fekete hollómadarat is lőjétek agyon, ami a vállamon repdes!

S azzal félve tekintte félre a válla felé:

De egyszerre örömsikoltva kiálta fel:

— Nem! Nem! Hisz ez nem a fekete holló. Ez az én fehér galambom! Visszatértél hozzám! Megszántál, galambom? Angyalom, jó Maduskám? Igazi kedveském! Szorulj a keblemre, a két karom közé, s vidd el a lelkemet oda, hol te lakol!

Tizenkét puska dördült, s a fehér galamb már vitte!

.....

Így van megírva ez a csodálatos történet a „*Rheinischer Antiquarius*” második része második kötetének 613—626 lapjain. Az ehrenbreitsteini ágyúöntödében ma is mutogatják még egy vasrúdra akasztott vaskalitkában az „áruló koponyáját”, s a tudós Hiegel följegyezte róla, hogy Gall rendszere nyomán a koponyában rendkívül ki volt fejlődve a nagyra-vágyás szerve; — amely miatt ez emberre nézve a soha el nem érhetett cél valódi kúnszenvedéssé tehetette az életet.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

<p>H, Hon It ItK JKK Mikszáth Krk NK</p>	<p>A Hon Irodalomtörténet Irodalomtörténeti Közlemények a jelen kritikai kiadás Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k. Bp. 1894—1898. — Egy hírhedett kalandor a tizen- hetedik századból. 65. k. Bp. 1897. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára sajtóhiba a sajtó alá rendező kiegészítése</p>
<p>OSzK sh. []</p>	

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

Kézirat nem ismeretes.

Először megjelent a Hon c. napilap (felelős szerk. Jókai Mór) 1878. (XVI. évf.) jan. 1.—jún. 29. számaiban „A 'Hon' tárczája” rovatban (*Egy hírhedett kalandor a XVII-ik századból*. Regényes korrajz XXII részben. Írta Jókai Mór) 59 folytatásban az alábbi részletezés szerint.

1. jan. 1. 1. sz. Az *Első rész* 1. fejezete a „Hugó, miután a tűzkor-sót . . .” kezd. bekezdésig.
2. jan. 4. 4. sz. Az *Első rész* 1. fejezete végig.
3. jan. 5. 5. sz. Az *Első rész* 2. fejezete „Most mi történjék ezzel . . .” kezd. bekezdésig.
4. jan. 6. 6. sz. Az *Első rész* 2. fejezete végig és a *Második rész* 1. fejezete az „Ettől fogva mindennapos . . .” kezd. bekezdésig.
5. jan. 10. 10. sz. A *Második rész* 1. fejezete az „Eleget sóhajtottam . . .” kezd. bekezdésig.
6. jan. 12. 12. sz. A *Második rész* 1. fejezete az „Óh, a hajdemákok . . .” kezd. bekezdésig.
7. jan. 13. 13. sz. A *Második rész* 1. fejezete a „Nekem azonban meg van az a jó szokásom . . .” kezd. bekezdésig.
8. jan. 17. 16. sz. A *Második rész* 1. fejezete az „A barlang bejárása olyan nagy. . .” kezd. bekezdésig.
9. jan. 20. 19. sz. A *Második rész* 1. fejezete „Az én kedves Madusom . . .” kezd. bekezdésig.
10. jan. 25. 23. sz. A *Második rész* 1. fejezete a „Magam is bámultam rajta . . .” kezd. bekezdésig.
11. jan. 27. 25. sz. A *Második rész* 1. fejezet végig és a 2. fejezet az „Amint mind a ketten kijelentettük . . .” kezd. bekezdésig.
12. febr. 1. 30. sz. A *Második rész* 2. fejezete az „Ez a kis sziklasziget volt a titka . . .” kezd. bekezdésig.
13. febr. 2. 31. sz. A *Második rész* 2. fejezete végig.
14. febr. 7. 35. sz. A *Második rész* 3. fejezete az „Én azt feleltem erre . . .” kezd. bekezdésig.

15. febr. 10. 38. sz. A *Második rész* 3. fejezete végig.
16. febr. 14. 41. sz. A *Második rész* 4. fejezete az „Annak a bizonyosságára . . .” kezd. bekezdésig.
17. febr. 17. 44. sz. A *Második rész* 4. fejezete végig.
18. febr. 23. 49. sz. A *Második rész* 5. fejezete végig.
19. márc. 2. 55. sz. A *Harmadik rész* 1. fejezete végig.
20. márc. 5. 57. sz. A *Harmadik rész* 2. fejezete az „Azzal, mielőtt bámulatomból . . .” kezd. bekezdésig.
21. márc. 8. 60. sz. A *Harmadik rész* 2. fejezete végig.
22. márc. 12. 63. sz. A *Harmadik rész* 3. fejezet a „Sokáig biztattam magam . . .” kezd. bekezdésig.
23. márc. 13. 64. sz. A *Harmadik rész* 3. fejezete végig.
24. márc. 15. 66. sz. A *Harmadik rész* 4. fejezete végig.
25. márc. 20. 70. sz. A *Negyedik rész* 1. fejezete a „De bizony én magam sem álltam . . .” kezd. bekezdésig.
26. márc. 24. 74. sz. A *Negyedik rész* 1. fejezete végig.
27. márc. 30. 79. sz. A *Negyedik rész* 2. fejezete a „Nohát itt tartsd a füledet” . . . kezd. bekezdésig.
28. márc. 31. 80. sz. A *Negyedik rész* 2. fejezete az „Azt hittem valamennyi szentek . . .” kezd. bekezdésig.
29. ápr. 3. 82. sz. A *Negyedik rész* 2. fejezete az „Ez a nap mondom . . .” kezd. bekezdésig.
30. ápr. 4. 83. sz. A *Negyedik rész* 2. fejezete a „Fogtam a lámpásomat . . .” kezd. bekezdésig.
31. ápr. 6. 85. sz. A *Negyedik rész* 2. fejezete végig.
32. ápr. 7. 86. sz. Az *Ötödik rész* 1. fejezete végig.
33. ápr. 13. 91. sz. Az *Ötödik rész* 2. fejezete az „Engemet úgy mutatott be . . .” kezd. bekezdésig.
34. ápr. 14. 92. sz. Az *Ötödik rész* 2. fejezete az „E napságtól fogva nem volt szünete . . .” kezd. bekezdésig.
35. ápr. 20. 97. sz. Az *Ötödik rész* 2. fejezete a „Holmi gyöngye szívű ember erre már . . .” kezd. bekezdésig.
36. ápr. 21. 98. sz. Az *Ötödik rész* 2. fejezete végig és a *Hatodik rész* 1. fejezete végig.
37. ápr. 27. 103. sz. A *Hatodik rész* 2. fejezete végig.
38. ápr. 28. 104. sz. A *Hetedik rész* a „Mikor megtudtam házi asszonyomnak nagy bánatát . . .” kezd. bekezdésig.
39. máj. 4. 109. sz. A *Hetedik rész* a „Mindenképpen meg lett volna velem elégedve . . .” kezd. bekezdésig.
40. máj. 5. 110. sz. A *Hetedik rész* végig és a *Nyolcadik rész* 1. fejezete „A megszabadított császár hálából . . .” kezd. bekezdésig.
41. máj. 12. 116. sz. A *Nyolcadik rész* 1. fejezete végig.

42. máj. 15. 118. sz. A *Nyolcadik rész* 2. fejezete végig.
43. máj. 17. 120. sz. A *Nyolcadik rész* 3. fejezete az „Olyan elevenen állt előttem ez . . .” kezd. bekezdésig.
44. máj. 19. 122. sz. A *Nyolcadik rész* 3. fejezete, a „Fejedelmi körutazásunk minden napja . . .” kezd. bekezdésig.
45. máj. 21. 123. sz. A *Nyolcadik rész* 3. fejezete végig.
46. máj. 24. 126. sz. A *Kilencedik rész* 1. fejezete a „(– Jól van jól: ez hát . . .)” kezd. bekezdésig.
47. máj. 25. 127. sz. A *Kilencedik rész* 1. fejezete a „(– Hogy ne volna? . . .” kezd. bekezdésig.
48. máj. 26. 128. sz. A *Kilencedik rész* 1. fejezete végig és a *Tizedik rész* 1. fejezete a „De még az asszonynak állt feljebb!” mondatig.
49. jún. 1. 132. sz. A *Tizedik rész* 1. fejezete végig.
50. jún. 2. 133. sz. A *Tizedik rész* 2. fejezete a „Hogy erre a jelenetre mi következett?” kezd. bekezdésig.
51. jún. 5. 135. sz. A *Tizedik rész* 2. fejezete végig.
52. jún. 7. 137. sz. A *Tizenegyedik rész* 1. fejezete az „Azon pedig se átúszni . . .” kezd. bekezdésig.
53. jún. 8. 138. sz. A *Tizenegyedik rész* 1. fejezete végig.
54. jún. 9. 139. sz. A *Tizenegyedik rész* 2. fejezete az „Amint az egész boszorkánytársaság . . .” kezd. bekezdésig.
55. jún. 12. 141. sz. A *Tizenegyedik rész* 2. fejezete végig.
56. jún. 14. 143. sz. A *Tizenkettedik rész* 1. fejezete végig.
57. jún. 16. 145. sz. A *Tizenkettedik rész* 2. fejezete végig.
58. jún. 22. 150. sz. A *Tizenharmadik rész* 1. fejezete az „Olyan pompás életem volt, hogy egy. . .” bekezdésig.
59. jún. 23. 151. sz. A *Tizenharmadik rész* 1. fejezete végig és az *Utolsó rész*.

K Ö T E T K I A D Á S O K

- I. a) *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*. Regényes korrajz. 1–3. k. Bp. 1879. Athenaeum. 1. k. 185 l.; 2. k. 187 l.; 3. k. 165. l.
 b) 1884.
 Olcsó kiadás. Címlapkiadás.
- II. a) *Egy hírhedett kalandor a tizenhetedik századból*. Bp. 1897. Révai Testvérek 288 l. Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás 65. Ugyanez a kiadás (finomabb papíron, illetve nagy 8° alakban) mint amateur díszkiadás illetve, Nemzeti díszkiadás is megjelent.

- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1906.
Címlapkiadás, sorozatmegjelölés nélkül.
- d) 1909.
Címlapkiadás.
- e) 1912.
Címlapkiadás.
- f) 1912.
Címlapkiadás, sorozatmegjelölés nélkül.
- III. 1—3. k. Bp. é. n. [1910-es évek] Révai Testvérek. 1. k. 130 l.;
2. k. 121 l.; 3. k. 126 l. /Olcsó Jókai 93—98. sz./
- IV. Bp. 1928. Franklin—Révai. 230 l. /Jókai Mór művei. Centená-
riumi kiadás 52./
- V. a) Bp. 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 319 l. /Olcsó Könyv-
tár./
- b) 1954.
Címlapkiadás.
- VI. Bp. 1958. Hegedüs Géza utószavával. Szövetkezetek Országos
Szövetsége — Szépirodalmi Könyvkiadó. 326 l. /Kincses
Könyvek./
- VII. Szép Mihály — Egy hírhedt kalandor a XVII. századból. Sajtó
alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Téglás Tivadar.
Reich Károly rajzaival. Bp. 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó.
590 l. /Jókai Mór válogatott művei./ A regény a 281—552.
lapokon található.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. Magyar Bibliofil Szemle 1925.) és Jan Šlaski (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz.) összeállításai, valamint Czigány Lóránt (London) szíves tájékoztatása nyomán közöljük.

Német:

- I. a) *Was der Todtenkopf erzahlt*. Romantisches Zeitgemälde von M. Jókai 1—3. vol. Berlin 1882. Verlag von Otto Janke 1. vol. 195 p.; 2. vol. 193 p.; 3. vol. 161 p. — A fordító neve nincs feltüntetve.

- II. a) 2. edit. é. n. [1882] 280 p.
 b) Címlapkiadás. 3. edit. é. n. [1898] 280 p.
 [A megjelenés éve a Berliner Universitätsbibliothek katalógusa alapján.]
- III. 4. edit. é. n. Berlin-Charlottenburg Hermann Michel 248 p.
- IV. * New York 1889. Munro editor. /Deutsche Libr. Nr. 182./
- V. a) *Der Abenteurer*. Ein Roman aus dem 17. Jahrhundert. Aus dem Ungarischen frei übertragen und bearbeitet von Alexander Sacher-Masoch. Umschlag und Illustrationen von Wilfried Zeller-Zellenberg. Buchgemeinschaft Donauland. Wien 1956. 378 p.
 b) Ua. Zürich 1956. Schweizer Druck- und Verlagshaus AG. [A fordítás – apróbb, jelentéktelen összevonásokat és módosításokat nem tekintve – lényegében híven követi az eredetit. A regény fejezeteit azonban apróbb alfejezetekre tagolja.]

Lengyel:

- I. *Co opowiadania trupia główka*. Transl. M. L. Kurjer Codzienny (Warszawa) 1882–83. 1882. 215–24., 226–30., 232–36., 238–40., 242., 244–45., 247–48., 250–52., 256–59., 261–65., 268., 271., 273–74., 276., 278–82., 284–86., 288–91. 1883. 2., 4., 7–9., 13., 16., 20., 21., 24., 29., 31., 32., 33., 35., 39., 42., 46. nr.

[Ez az adat Jan Ślaski említett bibliográfiájában is szerepel. Ślaski azonban csak a lengyel cím magyar fordítását adja meg (*A halálfős arc*). Önmagában ez az adat így megtévesztő, miután Jókai *Decameronjában* van ilyen című novella, és Ślaski nem mutat rá arra, hogy itt nem ennek, hanem az *Egy hírhedett kalandor a tizenhetedik századból* c. regény átültetéséről van szó. Ez utóbbi körülményt a varsói egyetem Magyar Filológiai Tanszékének hallgatói tisztázták, Andrzej Sieroszewski tanársegéd irányításával végzett munkájuk során. A fordítás néhány alak nevét megváltoztatja; pl. Visznovieczky herceg helyett Eszterházy herceget szerepeltet.]

- *II. *Od Wisly do Gangesu*. 1–2. vol. Lwów 1890. Gubrynowicz i Schmidt. 1. vol. 221 p., 2. vol. 215 p.

Angol:

- I. a) *Told by the Death's Head*. A romantic tale by Maurus Jókai. Translated by S[arah]. E[lisabeth]. Boggs. Illustrated by Charles Hope Provost. Chicago-Akron—New-York 1902. The Saalfield Publishing Company. 348 p.
 * b) Ua. London é. n. [1903.] Grant Richards.

Cseh :

- *I. Proslulý dobrodruh sedmnáctého století. „Lidové Noviny“ 1924.**
- II. Proslulý dobrodruh sedmnáctého století. Autorisovaný překlad G[ustav]. N[arcissus]. Mayerhoffera. Praha 1925. František Borový. 281 p. /M. Jókaié romány a povídky. Rada druha VI./**

Jókai pályájának utolsó, 1875-tel, Tisza Kálmán uralomra jutásával kezdődő szakaszát mint az író világnézeti válságának, művészi hanyatlásának éveit tartja számon a kutatás. A kiegyezés után Jókai még fenntarthatónak véli és regényeiben propagálja a 48–49-es örökség egy részét, a fúzió után azonban erről lemond. Az illúziók szertefoszlásának, az önvádnak a kora ez: „Hogy reméltünk! S mint csalódánk! És magunkban mekkorát!” — írja Arany is ezekről az évekről (*A régi panasz*). A rendszer feltétlen kiszolgálása árt Jókai népszerűségének is.

Ennek a korszaknak a problematikus irányzatú, a megalkuvás jegyében született műveivel szemben kiemeli Sőtér az irányzatosság nélküli műveket, amelyekben a kuriózum, a kalandosság és a fantasztikum a helyén van, mint pl. a *Kalandorban* is. (Sőtér István: *Jókai és a Rab Ráby*. It 1956. 1. sz.) Miután az író művei többségében elfordul kora problémáitól, előtérbe kerülnek az írott források, a kuriózumgyűjtemények. A *Kalandorral* — ebből a szempontból — egy csoportba tartoznak a *Szép Mihál* (1876), a *Rákóczy fia* (1892), *A két Trenk* (1893) és a *Trenk Frigyes* (1895).

★

A regény forrására maga Jókai vezet rá. „Így van megírva ez a csodálatos történet a Rheinischer Antiquarius második része második kötetének 613–626 lapjain.” — olvassuk a regény utolsó soraiban. A felvilágosítás nem pontos: anyagát nem a második rész második, hanem a második rész első kötetéből merítette. A regényt az *Antiquarius*-szal Rajka László vetette egybe. (Dr. Rajka László: *Jókai Kalandora*. Cluj–Kolozsvár. Az Erdélyi Katholikus Akadémia kiadása 1932.) Az *Antiquarius* útikönyvet jelentett, a mai *Baedeker* őse volt. Jókai forrásának a címlapja a következő: *Denkwürdiger und nützlicher Rheinischer Antiquarius, welcher die wichtigsten und angenehmsten geographischen, historischen und politischen Merkwürdigkeiten des ganzen Rheinstroms, von seinem Ausflusse in das Meer bis zu seinem Ursprunge*

darstellt. Von einem Nachforscher in historischen Dingen. Mittelrhein. A belső címlapról megtudjuk, hogy a munka szerzője Christian von Stramberg. Az író könyvtárában a *Rajnai Antiquarius*nak öt kötet van meg — ez a Petőfi Irodalmi Múzeum anyagában ma is megtalálható: I. Abtheilung 1—4. Bände. Coblenz, die Stadt (Coblenz: 1851, 1853, 1854 és 1856). II. Abtheilung 1. Band. Ehrenbreitstein (Coblenz 1845). A II. rész 1. kötetéből a 611—622. lapok hiányoznak, Jókai valószínűleg kitépte, és a kitépelt lapokat munka közben forgatta.

Rajka későbbi kutatásai kiderítették, hogy az író az *Antiquarius*nak más részét is felhasználta (Dr. Rajka László: *Jókai és a Rajnai Antikvárius*. Erdélyi Múzeum 1935. Cluj.). Az I. rész 2. kötetéből vette a múh-borjú történetét és az indiai fejezetek anyagát.

Újabb lépést jelentett a forráskutatásban Hankiss János tanulmánya: *Jókai forráshasználata* (ItK 1935.). A *Névtelen vár* első lapjának alján maga az író jelöli meg egyik forrásként Bülau Frigyes: *Titokteljes emberek* című gyűjteményét. E mű eredeti címe: *Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen*. A mű első kötetében (*Abenteurerleben*. 474—80.) található a kalandor története. Érdekes, hogy a francia fordítás (*Personnages énigmatiques. Histoires mystérieuses, Événements peu ou mal connus*, par Frédéric Bulau. Traduit de l'allemand par W. Ducket. Paris. Poulet-Malassis, 1861.) megfelelő fejezetének címe megegyezik a regényével: *Un aventurier de bas étage au XVIIe siècle*. Hankiss ennek alapján feltételezte, hogy Jókai a francia fordítást használta. Ez azonban nem valószínű, mert a XIII. noteszben, ahol a *Névtelen vár*ra vonatkozó feljegyzések találhatók, ott áll a Bülau-mű német címe és a kiadás: Leipzig, Brockhaus. Hankiss rámutat arra, hogy Jókai először Bülauból ismerte meg Hugó történetét, ez vezethette Stramberghez, akire Bülau hivatkozik is. Hankiss a Jókai és Bülau szövege közötti párhuzamot vizsgálja. — Rajka később még egy kisebb közleményben visszatért a *Kalandorra* (*Jókai és Pitaval*. ItK 1936.); a *Pitavallal* való összefüggést azonban — később említendő okok miatt — kevésbé érezzük meggyőzőnek.

*

Jókainak az OSZK-ban őrzött kézirásos jegyzetfüzetek is tartalmazznak a *Kalandorra* vonatkozó anyagot. A regénnyel kapcsolatos feljegyzéseket a XIII. számú noteszben találhatjuk. (L. a *JKK Feljegyzések* 2. kötetében.) A 38. recto és verso a cselekményvázlatot rögzíti az *Antiquarius* alapján.

Mint már említettük, a múh-borjúra és az indiai epizódra vonatkozó anyagot Jókai az *Antiquarius* I. részének 2. kötetéből merítette.

Az erre vonatkozó lapokat már olvasás közben széljegyzetekkel látta el. E széljegyzetek a következők: 524. lapon: Dzsatok, 525. lapon: Deig ostroma. Szerdhana királya lesz, jövedelme; új vár. 526. lapon: Mevát erdőkkel... A várt elfoglalja... Balluchok. Mujud al Dovla. 527. lapon: Zeib Alniffa. Csodás menekülés. 528. lapon: kicsapongó fiú. Özvegye. hadat tart. 529. lapon: Gholam Kadir, Császári vár ostromlása. Kincstár kiürül, felmentik a császárt. 530. lapon: Gokul Ghur vár ostroma... ittas sereg, császár veszélyben. 531. lapon: a begum segélye, jutalom a begumnak. 532. lapon: Begum elűzése. Az új kedves. 533. lapon: mostoha fiú, lázadás, elszökés.

A XIII. sz. noteszben is találunk feljegyzéseket a múh-borjúra és az indiai epizódra vonatkozóan. A bejegyzések után Jókai közli a forrás oldalszámait is: 527, 531, 538, 544, 546.

Az 51. verso után az indiai fejezetekre vonatkozó, nagyszámú feljegyzés található, amelynek az anyagát az író belezsúfolta a regénybe. Mint a továbbiakban kimutatjuk, ezeket a feljegyzéseket a *Le Tour du Monde* c. földrajzi folyóiratban közölt indiai útleírások alapján készítette.

A XIII. notesz 40. rectóján kezdődő számozott anyag 1. 2. 3. 4. pontja és az 5. pont első három bejegyzése a kalandor magdeburgi kuruzsló korszakára vonatkozik, a további szavak a boszorkánybűsű jelenetéhez kapcsolódnak.

A továbbiakban a regény menetét követve megvizsgáljuk a mű és a források viszonyát. A regény első részének — *Ostrom alatt* — első fejezete, *A tűzkorszó* anyaga mindkét forrásban megtalálható néhány mondatban. Bülau elbeszéli, hogy mikor 1688-ban a franciák Koblenzet ostromolták, az ehrenbreitsteini torony legjobb tüzerének lövései hatástalanok maradtak. Letartóztatták, és felfedezték, hogy az ellenséggel cimborált. Az *Antiquarius* mint útikönyv helyi nevezetességből indul ki: az ehrenbreitsteini öntöde falán kosárban felfüggesztett koponya képeből, aztán elmondja a konstabler arulását, amely itt — Bülautól eltérően — abban mutatkozik meg, hogy a golyók túlrepülnek a francia táboron. Jókainál viszont a konstabler úgy válik gyanússá, hogy a franciák mindig megtalálják golyóikkal a fejedelem és a városparancsnok lakását, bárhogy is változtassák azt. Rajka mutat rá arra, hogy ez a motívum Buda 1849-i ostromával kapcsolatban is felmerült: azt állították, hogy Hentzi tábornok azért találta el mindig a főhadiszállást, mert titkos jeladást kapott (vö. *A készívű ember fiai* JKK 2. k. 156–57.). — Jókai részletes leírását adja a tűzmesterségnek, a „fias bombavetőnek”, a „tűzkorszónak”. Felvázolja Hugó külsejét és egyéniségét. Már itt bemutatja a varázstallért, és ennek

kapcsán felvillant néhány későbbi cselekményrészletet. Az árulás nála a „tűzkorsóval” történik.

Az első rész második fejezete, *A kínvallatás* teljes egészében Jókai leleménye. Ezzel teremti meg a regény keretét: a fejedelem és a soltész vallatják Hugót. Felmerül a huszonkétféle bűneset megbüntetésének szatirikus dilemmája és a fejedelem ítélete. Kezdetét veszi Hugó sheherzádei elbeszélése.

A második rész, *A rablók között* első fejezete, *A Preszjaka barlang* ismét a két forráson alapul. Hugó mindkettőben törvényszéki írnok fia volt, aki Hatzfeld generális seregébe került, Strambergnél apja személyes kapcsolatai révén. Jókai hőséneke apja — mint ez egy későbbi fejezetből kiderül — tímármester volt, tehát az apai összeköttetésnek nincs szerepe karrierjében. Bülau és Stramberg leírja, hogy részt vett Krakkó ostromában, nagyon ügyes volt a lövegek kezelésében — de a szerelemben is sikerei voltak. Stramberg ezzel kapcsolatban egy Visztula partján fekvő falut említ. Ebből kerekíti ki Jókai Hugónak és Marinkának, az öreg lengyel nemes leányának szerelmi történetét és egy socinianus eretnek titkos társaságnak a leírását.

A két forrás szerint: „portyázó Rákóczi-pártiak kezébe került”. Jókainál Hugó meg akart szökni Marinkával és a lengyel nemes kincseivel, de terve kiderült: meg akarták ölni. Egy erdélyi magyar socinianus szánalomból megvette, és magával vitte Krakkóba, Rákóczi táborába. Humoros, anekdotikus motívum: egyetlen panasza magyar gazdjára, hogy tömi belé az ételt. A magyarok — mint Bülau és Stramberg írja — pár garasért eladták egy tatár főnöknek. A *Kalandorban* a tatárok elfogták az erdélyi sereget; Hugót és volt gazdját megvette egy tatár. Megint alkalom nyílt egy fanyarul, kesernyésen humoros részlet beiktatására: a magyar úr 200 arany váltságdíjat ígért, ezért őt felülte a tatár a maga lovára, ő pedig a zászlós nyakában lovagolt. Bülau a következőkben szűkszavúan csak annyit ír, hogy a tatárok Ukrajna felé hurcolták Hugót, de útközben hajdemák rablók kezébe került. Stramberg részletezi a menetelés megpróbáltatásait, a rossz bánásmódot, az éhezést; mindennek a zászlós fiatalsága és egészsége ellenállt. A hajdemákok támadásakor a ló, amelyhez kötve volt, lezuhant, és így megsebesült. Itt sem volt jobb dolga, mint előző urainál, bár a keresztvetésekből rájött, hogy keresztények között van. Egyszer tanácskoztak, hogy nem kellene-e az idegen nyakát elvágni: Hugó megértette, mert Hatzfeldék-nél megtanulta a cseh nyelvet, és a hajdemákok beszéde hasonlított ehhez. Mint az *Antiquarius* tömör, önkéntelen szellemességgel megjegyzi: „Szinte csehül beszéltek, evésről legkevésbé vagy semmit.”

Jókainál a hajdemákok átfűrészelték annak az erdőnek a fáit, ahol a tatár seregnék át kellett vonulnia, és a lezúduló szálfák agyonütötték a tatárokat. Nagyon jellemző, ahogyan Jókai — anélkül, hogy a két forrásban erre akár csak utalás is lenne — a hajdemákokat a hagyományos betyár-romantika szellemében ábrázolja. „Ők voltak a reménysége, vigasztalása, gondviselése minden nyomorult embernek . . .” — írja róluk. A felesketésnél is előnynek számít, hogy szegény ördög volt egész életében: „. . . nemes emberek nem közénk valók.” Jókai leleménye a „próba” is: a „nemeskisasszony” lenyakazása, akiről kiderül, hogy a vezér lánya. Ezek a romantikus részletek az *Antiquarius*ban leírt száraz és prózai megpróbáltatások helyett szerepelnek — az utóbbiakat Jókai nem használja fel.

Bülaunál és Stramberg is említi a Kaminietz várát, amely mellett elhaladnak. Jókainál nincs róla szó.

Bülaunál szűkszavú leírása szerint egy magas sziklán elhelyezkedő barlanghoz értek, amelybe az embereket kosárban húzták fel. Az *Antiquarius* vázolja a mocsaras völgyön keresztül vezető utat, Hugó első utazását a törékeny kosárban. Jókai természetesen bemutatja azt a technikai megoldást is, amely a kosarat mozgatja: az odavezetett patakvíz hajtott egy malmot, amelynek a kereke vasláncot forgatott — erre voltak a kosarak felakasztva. A patakvíz elvezetése kellemetlenséget okozott Siniavszky hercegnek és Potoczky grófnak: ezzel motíválja a regény támadásukat a hajdemákok ellen.

Mindkét forrásban Hugó csak a sziklavárban ébred rá arra, hogy rablóbandába került, amely egy hetman szigorú felügyelete alatt áll. Jól mutatja a forrás és a regény felfogása közötti különbséget, hogy Stramberg szerint „. . . ezt a felfedezést (ti. hogy rablók közé került) a törévnyszéki irnok fia, a császári zászlós nagyon a szívére vette, de mit tehetett fegyvertelenül a több száz elszánt ember között, hogy jöhetne le ebből a sziklafészekből, ha a kosár mellett éjjelnappal három fegyveres örködik.” Jókai kalandora viszont azonnal elemében érzi magát, és túlesz a hajdemákokon vakmerőségben, virtusban, leleményben: felhossa a sóstóból Madusnak, a hetman lányának jegykendőjét, a „bérmáló püspöknek” visszaadja a beiktató pofont.

Bülaunál és Strambergnél egyaránt szerepel az a motívum, hogy rendbe hozott egy használhatatlan ágyút, ezzel csodálatot, elismerést váltott ki, zöld borral jutalmazták. Stramberg élénk jelenetben mutatja be a próbálövet: az ágyúgyolyó eltalálta a sziklán napozó keselyűt, a hetman lelkesedésében a zászlós nyakába borult. Részletezi Hugó helyzetének megváltozását: ezentúl a hetmannal evett, ivott, szabadon járt, egészen a hetman asszonyainak lakosztályáig;

oda betérni már nem volt tanácsos, bár néha barátságos arcok mosolyogtak onnan rá. Mindezt Jókai nem használja fel. A próbalövést összevonja az ostromot eldöntő csatajelenettel.

Az *Antiquarius* is beszél az ostromlott várban folyó dözsölésről, lakomákról: a regényben ez előkészíti a Vizpa-Ogródnak, a rablókat mindennel ellátó idilli szigetnek a szerepét.

Mindkét forrásban szerepel az a motívum, hogy a lengyel urak elzárják a rablókat a víztől, és szerepel a pulkovník halála is. Jókai sűrít és kiélez: az ostromlók falat építenek, onnan célozza meg a pulkovník a vízvezetékét; — Hugó a rendbe hozott ágyú első lövéssel ledönti a falat, amely maga alá temeti az ostromlókat.

A második rész második fejezete *A Vizpa-Ogród*. Bülau és Stramberg azt írja, hogy a hetman jutalmul feleségül adta Hugóhoz az előző hetman lányát, de előzőleg egy havasalföldi pópával az ő hitükre kényszerítette. Stramberg néhány szóval lefesti a több napig tartó, lármás, a hegyi erkölcsök szerint lezajlott lakodalmat is. Jókainál Madus magának a hetmannak a lánya; így drámaibb lesz majd Madus halála, hiszen saját apja öli meg. Az új pár útja a sziklahasadékon keresztül teljesen Jókai képzeletének a műve, Madus sötétben felfénylő arca előrevetíti későbbi szerepét, azt, hogy Hugó szabadítója, jobbik énje, végül lelkének megmentője lesz.

A források szerint Hugó és felesége az asszony glubowai birtokán telepedett le. Madus szép és jó kedélyű volt, de nagyon piszkos: ruhái — templomi köpenyét kivéve — zsírba voltak mártva védekezésül a férgek ellen. Az *Antiquarius*ban színes, eleven, realiztikus leírást olvashatunk erről: „Ha a férj kétségbeesett az avas parfüm miatt, akkor Madus mosolyogva figyelmeztette a nyakán és kezén levő szörnyű daganatokra, amelyek féregcsípéstől származtak. A kunyhó tele volt féreggel; a sarokban elhelyezett füstölő sem használt. A férj különösen egy bogárfajta miatt panaszkodott: a cserebogár nagyságú, fekete, szárnyas poloska miatt, melyet tucatszámra kellett lesöpörni minden tárgyról. A szárnyas poloska röptében olyan zajt okozott, mint egy madár, és úgy szúrt, mint a tüske.” Jókai ehelyett — mint több más regényében — teremt egy romantikus, világtól elzárt szigetet. A Vizpa-Ogródot sziklák veszik körül. Patriarkális, idilli élet folyik itt; mindenki annyit kap a közös munkából származó javakból, amennyit a háza népével el bír fogyasztani. Papjuk nincs, nem imádkoznak, de nem is követnek el semmi vétket. Hugó csak itt volt igazán boldog. Mint Rajka megjegyzi, ez a táj nem illik a Dnyeszter vidékére, tipikus boszniai Karszt-vidék. Minthogy ekkor folyt Bosznia okkupációja, ilyen tájleírások gyakoriak voltak az újságokban.

A második rész harmadik fejezetének, a *Koltuk-dengeneginek* az eleje az előzőkből következően eltér a forrásoktól. Ezekben az ifjú férj valósággal kapott az alkalmon, hogy a pizsokból, a férgék közül kiszabadulhasson, és részt vehessen a hajdemákok rablókirándulásai-ban. Jókai Hugóját a hetmannak erőszakkal kellett rávennie, hogy az idilli életet otthagyja, és visszatérjen a rablótanyára. Bülaunál és Strambergnél egyaránt szerepel a mohilovi búcsúra igyekvő karaván megtámadása és az a motívum, hogy hősiünk szánalomból végzett egy sebesült török aggastyánnal (Bülaunál kegyelemdőfésről van szó, Strambergnél agyonlövésről). Ez a tett erősen hatott lelkiismeretére, és elhatározta, hogy elhagyja a bandát. Éppen ezért a töröknél talált 300 aranyat nem szolgáltatotta be, hanem elásta a templom mögött. A regényben Hugó hosszú vita után jatagánnal lefejezte a vén törököt. A pénzt nem a templom mögött ásta el, hanem a mankóban volt elrejtve; a török azt a tanácsot adta, hogy tettebbe magát sántának, így könnyebben megszabadul a rablótól. Igazi jókais fordulatként Hugó valóban megsántult, — és így a cselekmény következő mozzanata, a berdicovi ostrom, szoros logikával kapcsolódik az előzőhöz.

A második rész negyedik fejezetének, *A berdicovi zárdának* az alapja mindkét forrásban megvan. A hajdemákok elhatározták Berdicov várának a bevételét, és a volt zászlóst küldték a vár kikémlelésére. Mikor azonban meglátta Mária képét az oltáron, és az otthonihoz hasonló szertartást hallott, mély bűnbánat fogta el, és a priornak meggyóna a küldetését. Ezután visszatért a hajdemákokhoz, akik rábízta a tűzesség irányítását. Háromszor megváltoztatta az útegek helyét, hogy időt adjon Visznovieczky hercegnek a kolostor felmentésére. Jókainál Hugót sántasága eleve alkalmassá tette a berdicovi megbízásra. A szentkép és a szertartás hatása mellett itt még hozzájárult a megtéréshez lábának a csodaszerű meggyógyulása. A perjelnek történő gyónás és az ostrom elhúzásának a gondolata a regényben is megvan. Jókai leleménye és az előzőkből is logikusan következik egy szép lírai részlet: Hugó meglátogatta még az ostrom előtt Madust, s elvitte neki a perjeltől kapott szentképet.

A második rész ötödik fejezete *A karácsonyjéj*. Bülaunál és Strambergnél húsvéti mulatozás, tivornyázás közben rohanták meg a hajdemákat Visznovieczky herceg felmentő seregei. Jókainál karácsony éjszakáján; ennek a motívumnak a későbbiekben bontakozik ki a jelentősége Madusnak és karácsonyra várt gyermekének a halálával kapcsolatban.

A harmadik rész: *A herceg szolgálatában*. Első fejezetének, a *Malachnak* néhány mondat a forrása Bülauban és az *Antiquariusban*. A hajde-

mák táborból Berdicovba menekült Hugót a prior ajánlólevéllel Lembergbe küldte. Stramberg megemlíti azt is, hogy nem sok hasznát vette a levélcknek; még azt sem érte el velük, hogy visszatérhessen a katolikus egyházba. Viszont — s ez már mindkét forrásban szerepel — a török aranyai nem tévesztették el hatásukat egy zsidónál, aki beajánlotta Hugót Zbaras herceg udvarába.

A regényben Hugó visszatért a katolikus egyházba, a perjel nem adott neki ajánlólevelet, hanem azt tanácsolta, hogy koldusruhában, a török mankójával bicegjen el Lembergbe, és keresse fel a zsidó városban Malach mestert. Ezzel a perjel alakja étellel telt meg, bölcsességgel, ravaszsággal. Hugó élményei a lembergi zsidó városban remekül kidolgozott, humoros epizód. A herceg, akinek az udvarába kerül, nem új szereplő, mint a forrásokban, hanem a már ismert Visznovieczky herceg. A szálakat szorosra fűzi az író: Hugó a hercegszony eltűnt leánykori szerelmének ruháit és iratait kapta meg.

A második fejezet címe: *Persida*, a hercegnő neve, ez csak Jókainál szerepel, a forrásokban a hercegnő névtelen. Bülau könyvében Hugó a hercegi tüzéség parancsnoka lett. Stramberg csak azt írja, hogy hivatala könnyű volt, fizetését azonban rendetlenül kapta. Jókainál egyikről sincs szó, csak vadászatokról, dínomdánomokról, ahol régi cimboraként vett részt. Bülau és Stramberg szerint a hercegnő szemet vetett Hugóra — Stramberg megemlíti az egyik szerelmes vigyázatlanágát —, a herceg tudomást szerzett erről, és a „lovagot” börtönbe vetette, illetve — ahogy az *Antiquarius* írja — megbilincselve egy verembe dobták. A regényben ennek a kalandnak az ízet éppen az adja meg, hogy Hugó a szép Persida régi szerelmének a bőrében jelent meg. Jókai itt újabb epizódot iktat be: az udvari gyóntató egy hajdemák pap volt, aki — miután megtudta a berdicovi ostrom történetét — elárulta Hugót a féltékeny hercegnek. Így az összefüggés a cselekmény előző mozzanatával szorosabb.

A harmadik rész harmadik fejezete *A vas nyakravaló*. A varázssítal, amely után a vas nyakörv kijózanító valósága következik, Jókai leleménye. Az előző fejezethől következik a hajdemák pap megjelenése a föld alatti veremben, aki megadta az utolsó kenetet; az ostya azonban valószínűleg mérgezett volt, mert Hugó álomba merült. Ezzel a narkotizált ostyával motiválja, valamiképp „realizálja” Jókai a következő jelenetet, amely a forrásokban naív, misztikus módon szerepel. Ennek ellenére a negyedik fejezet, *A fehér galamb*, erősen magán hordja a források ihlető hatását: ez az egyik legszebben kidolgozott részlet mind Bülaunál, mind Strambergnél. Minthogy Bülau ugyanazt a szöveget kivonatossan adja, Strambergét idézzük: „Kivégzése előestéjén, végzetébe belenyugodva, elaludt. Egy kedves gyermek-

hang költötte fel. A hangot követve fejét a magasba emelte: egy fény, amelyhez hasonlót sohasem látott, bevilágította a boltozat csöpögő falait. Előtte állott az elhagyott és elfelejtett Madus, karján egy kisdud, madárhoz hasonló, áttetsző, világító. Madus nagyon megváltozott, nem olyan volt, mint egy román parasztasszony, hanem mint a legelőkelőbb suczawai „úrnök”, „Lásd — mondta túlvilági hangon —, ez a gyermekünk, aki nem született meg, mert a hetman levágta a fejemet azt híván, hogy tudtam az árulásodról. Most mindketten imádkozunk érted, az Isten anyjánál könyörgünk életedért. Állj fel és kövess!” Láncainak felemelésével meg akarta mutatni a fogoly, hogy ez lehetetlen, de a megfogott része a láncnak csörrenve a földre esett. Örömteli bizalom töltötte el, követte a fényes alakot lépcsőn fel, le; folyosók zavaros tekervényein. Egyszerre friss reggeli szellő érintette homlokát, mint egy galambszárny selymes suhogása: „kint volt a szabadban.” Jókai néhol szó szerint vesz át ebből a szép, erős hangulatú, emelkedett és egyben realiztikus jelenetből. A fényes nőalakban felismeri „az elhagyott és elfelejtett” Madust. Jókainál kiélezettebb, drámaibb, ahogy Madus a halálát elbeszéli, hiszen saját apja öli meg, és szorosabb szállal van ez a mozzanat a cselekményhez kapcsolva a perjeltől kapott szentkép által. Az az erkölcsi követelmény, amit Madus állít férje elé: „Egyetlen jótettért bejutsz a mennyországba” — csak a regényben szerepel. A két forrással ellentétben a láncok nem maguktól hullottak le a rabról, hanem a gyermek keze érintésétől. A nyakra kovácsolt vasörvet nem tudta kezével átfogni, az ott maradt a rab nyakán. A vas nyakravalónak később még szerepe lesz: Hugó ezzel fogja igazolni, hogy a Szentföldön járt, s szaracénok elfogták és megvasalták. A börtön útvesztőjéből való kivezetés megint a forrás ihletéséből született, néhol szinte szó szerint annak a nyomán jár: követi a fényes alakot lépcsősoron le, fel, folyosók labirintusain, végül „A friss hideg lég csapdosta arcomat, s én attól fölébredtem”. Itt kerül bele a regénybe Jókainál is a fehér galamb motívuma. Jellemző, hogy Jókai felvillantja a soltész szavaival a menekülés reális megokolását, de a nagyherceg és Hugó kitartanak a romantikus változat mellett.

A negyedik rész *A vörös barátoknál*. Első fejezetének, *A faodúban* címűnek az eleje teljes egészében az író hozzáadása, nincs nyoma a forrásokban, következménye Madus feltételének, az „egy jótettnek”. Szellemes, ironikus-önironikus epizód, — így nem is férme meg a források komolykodó szellemével. A folytatás: a sikertelen remeteélet után Hugó nekivág Lengyelországnak. Itt Jókai szinte szó szerint átvesz egy mondatot Strambergtől: „Igaznak találta azt a közmondást: Aki azt tudja mondani, Isten áldjon! Adj kenyeret! Isten

fizesse meg!’ — az nem hal éhen Lengyelországban.” (Stramberg). „Lengyelországban nem hal meg éhen, aki annyit ki tud mondani, hogy ,adj kenyeret!’ aztán ,fizesse meg Isten!’ (Jókai).

Poroszországban már gyanakvás vette körül a vasnyakörves vándort — ebben megegyezik a regény mindkét forrással. Bülau és az *Antiquarius* szerint Hugó ezután eladta magát dán toborzóknak, majd Odenseből megszökött, és sekrestyés lett a nordstrandi templomban. Az első mozzanatot Jókai egyáltalán nem használta fel, a második pedig módosult formában, részletesen elbeszélte, önálló epizódá szélesítve került be a regénybe. Jókainál a kalandor a templomos lovagok stettini kolostorába állt be sekrestyésnek, tanúja lett a templáriusok orgiáinak, s megismerkedett Krisztust gyalázó, eretnek vallási nézeteikkel is. Az író némileg kiszínezve építette be művébe azokat a vádakot, amelyek a templomosok bűneire vonatkozólag az ellenük a XIV. sz. elején indított, s a rend feloszlatásához vezető per során merültek fel és amelyek az európai köztudatot még a XIX. sz. folyamán is foglalkoztatták. Ellenfeleik azzal vádolták a templomosokat, hogy bálványimádók (egyések szerint egy „Baphomet” nevű bálványnak, mások szerint egy macskát ábrázoló szobornak hódolnak), a rendbe való felvételükkor Krisztust gyalázzák, és a keresztet lábbal tiporják, természetellenes kicsapongásokat űznek, sok más gyalázatos dolgot is művelnek, elárulták Palesztinát a szaracénoknak, s mindezen túl gőg, szerzésvágy és bujaság jellemzi őket. (W. F. Wilcke: *Geschichte des Tempelherrordens*. 1. k. Leipzig 1828. 227—78.) Bűnlajstromukon szerepelt az is, hogy a Krisztus-gyalázó szertartások véghezvitelére előszeretettel választják nagypéntek napját (uo. 363.). Így történik ez a regényben is.

A templomos rend történetével, a lovagok viselt dolgaival a XVIII—XIX. sz.-ban számos kisebb-nagyobb — túlnyomórészt latin, német és francia nyelvű — munka foglalkozott. Szerzőik rendszerint az egykorú forrásanyag — főként a fennmaradt periratok — tanulmányozására és kritikai vizsgálatára alapozták a perben emelt vádak igazságát elfogadó, ill. tagadó véleményüket. Némileg más megvilágításba helyezte a kérdést br. Joseph Hammer-Purgstall osztrák orientalista három kő- és réznyomatokkal illusztrált dolgozata, amelyek közül az első (*Mysterium Baphometis revelatum*. Fundgruben des Orients. 6. k. Wien 1818.) latinul, a második (*Mémoires sur les deux coffrets de M. le Duc de Blacas*) franciául, az utolsó (*Die Schuld der Templar*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 6. k. Wien 1855. 175—210.) pedig németül jelent meg. Hammer-Purgstall elsősorban bizonyos középkori domborművekre és azok arab felirataira hivatkozva jelentette ki, hogy a templomosok

csakugyan — gnosztikus jellegű — eretnek nézeteket vallottak, és valóban erkölcsstelen életmódot folytattak, dicsőítették és minden más fölé helyezték az érzéki gyönyöröket. A legtöbb kutató Hammer-Purgstall tételeinek nagy részét túlzottnak és önkényesnek, bizonyítási módszerét erőszakoltnak minősítette. Ám azt a véleményét, hogy a templomosok között gnosztikus színezetű, Krisztus isten voltát és megváltói szerepét kétségbe vonó tanok hódítottak teret, más, a tárgykörrrel foglalkozó szerzők is osztották.

Már Rajka László rámutatott arra (i. m. 14 — 15.), hogy a templomos lovagok regénybeli ábrázolása (a *Baphomet* c. fejezetben) végső soron a kérdés Hammer-Purgstall-féle beállítására vezethető vissza. Az egyezés a templomosok által imádott bálványszobor bemutatásában a legszembetűnőbb. Hammer-Purgstall 1855-ben megjelent értekezésének képmellékletei között az első táblán szerepel a bálvány képe: félig férfi, félig nő, egyik kezében a hold, másikban a nap. (Hammer-Purgstall szerint a kétnemű bálványt férfi alakjában *Baphomet*nek neveztek, női alakjában pedig a *Mete* névvel illették.) A következő képeken látható a krokodilon lovagló gyermek, amely Hammer-Purgstall magyarázata szerint a földet jelenti. Az a leírás, amelyet a regény a templomosok bálványáról ad (JKK 133 — 134.), ennek a két képnek az elemeit olvasztja egybe.

Rajka azt is helyesen állapította meg, hogy a regénynek a templomosokkal kapcsolatos anyagát Jókai valószínűleg nem közvetlenül Hammer-Purgstall száraz, szaktudományos jellegű dolgozataiból, hanem valamilyen közvetítő forrásból merítette. „A múlt század folyamán sok nagy mű foglalkozott a templomosok történetével; ezek mellett bizonyára bőven akadt oly szenzációt hajhászó pamflet is . . . , mely e kérdés csiklandós oldalát bőven kiszínezte . . . Jókai esetleges közvetlen forrását felkutatni csaknem lehetetlenség, mint-hogy valamilyen illusztrált német vagy francia folyóiratot is felhasználhatott.” (Rajka i. m. 15.) A regény néhány mozzanata is igazolja Rajka feltevésének helyességét. Így pl. a kalandor — amikor a soltész hazugságot lobbant a szemére, mert az évszázadokkal korábban eltörölt templomos rend tagjaival történt találkozását beszéli el — válaszképpen arra hivatkozik, hogy a templáriusok (más néven) itt-ott rendjük megszüntetése után is folytatták ténykedésüket. (JKK 124.) Hammer-Purgstall nem tér ki a rend további fennmaradásának kérdésére, más munkák viszont valóban megemlékeznek arról, hogy némely helyen (pl. Spanyolországban és Portugáliában) a templomosok még a rend 1312-ben bekövetkezett feloszlása után is fenn tudták egy ideig — bár semmi esetre sem egészen a XVII. századig — tartani magukat. A XVIII. sz. folyamán

alakult ki s elsősorban Francia- és Németországban vert gyökeret az „újtemplomosok” misztikus tanokat hirdető, a szabadkőművesség rózsakeresztes ágával rokon szektája, amely magát a középkori templomoság egyenes örökösének és folytatójának vallotta. E szekta tevékenysége jelentős mértékben járult hozzá a templomos rend folyamatos továbbélésére vonatkozó hiedelem elterjedéséhez. Jókai kezén valószínűleg olyan könyv vagy folyóiratcikk fordult meg, amely mind a középkori templomos lovagok, mind pedig a későbbi „újtemplomosok” történetére kiterjeszkedett. Erről tanúskodik az, hogy a regény egy helyütt említést tesz a *Leviticon* c. műről, amelyet téves módon mint a középkori templomosok bűneit felsoroló munkát tüntet fel, holott az valójában az „újtemplomosok” vallási és filozófiai tanait összefoglaló irat (l. még a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben a 152 : 26 sorhoz fűzött megjegyzést). Jókai bizonyára csak felületesen olvasta el forrását, s az ott talált és emlékezetében megőrzött könyvcímet a középkori templomosokra vonatkoztatva illesztette be regényébe.

A fejezet végén Hugó megszökik a vörös barátoktól, és magával viszi a meggyalázott templomi kincseket. Jókai itt ismét visszakanyarodik legfőbb forrásaihoz. Mind Bülau, mind az *Antiquarius* elmondják ugyanis, hogy a kalandor Nordstrandból való szökésekor elvitte magával a kápolna értékeit — de ezekben ez a tett egyszerű lopás —, a regényben pedig Hugó önmentő seherezádei elbeszélésében azért vitte el a templomi kincseket, hogy tanújelül szolgáljanak, amikor bevádolja a bálványimádó templáriusokat.

Az ötödik rész a *Homicidium*. Első fejezetének (*A mynheer hajóján*) a színtere különbözik a forrásokétól: azokban Hugó egy Hanza-hajón szökött meg, Jókainál viszont holland hajóra szállt.

A második fejezet, *A múh-borjú* az *Antiquarius* egy másik részletén (első rész, második kötet 544—48.) alapszik, Bülauban ennek nyoma sincs. (Az *Antiquarius* eddig felhasznált részlete és Bülau csak annyit említenek, hogy Hugó Hamburgban néhány hetet átdorbézolt, aztán emberölés miatt menekülnie kellett.) Az *Antiquarius* mint afféle útikalauz koblenzi nevezetességként mutatja be a múh-borjút: Trierben nőtt fel, keresztények véréen, így tigrishez lett hasonló. Az erkölcsök általános szelídülésével a múh-borjú is szelídebb lett, és főleg jó bortermeés idején tűnt fel. „Miután egyre ritkább lett a jó bortermeés, a mostani generáció már csak az apák meséiből ismerte. Ennek a rejtélyes lénynek az utóda jelenleg Koblenzbe jött; már nem vérszomjas, de rossz szellemként beverte az ablakokat, a lámpákat, pofonokat osztogatott, — és mindehhez üvöltött. Megzavarta a szerelmeseket. Aki ordítására kidugta fejét az ablakon, annak úgy

megdagadt a feje, hogy nem tudta visszahúzni.” Jókainál is valamikor embervérrel itatták a mûh-borjút; megjelenése jó bortermõ esztendõt szokott jósolni; nála is üvöltve, ordítva, rossz szellemként mûködött, és aki ordítására kidugta fejét az ablakon, annak akkorára nõtt meg a feje, mint egy hordó.

Az *Antiquarius* elmeséli a mûh-borjú egy jótettét. „Egy fiatalember borozás közben elpanaszolta barátainak, hogy szeret egy lányt. Annak az apja azonban úgy gondolta, hogy leánya nem való a gazdag ifjúhoz, ezért kitiltotta õt a házból. A barátok megsajnálták, elmentek vele a lány háza elé, és felemelték õt a lány szobája elõtti erkélyre. Közben azonban meghallották a mûh-borjút, és elszaladtak. A mûh-borjú érdes nyelvvel megnyalta az ifjú cipõsarkát, zokniját, mire az a mûh-borjúnál is hangosabban kezdett üvöltöni. Kinyílt az ajtó, de nem a lány jött ki, hanem az apja. Veszekedésükre az egész utca felfigyelt, botrány lett belõle, János Fülöp herceg is beleavatkozott, és a fiatalok végül is összeházasodtak.”

Jókainál a „mûh-borjú” szerves része Hugó hamburgi kalandjainak. Elõször Mayer gazda, az uzsorás fenyegette vele, mikor kincseit a zsidófertályba akarta vinni eladni: tehát a mûh-borjú „természet-rajza” nem leírás, mint a forrásban, hanem egy humoros párbeszédébõl bontakozik ki, része annak a csapdának, amibe a hamburgi szélhámos társaság a kalandort be akarta csalogatni.

A szerelmi epizódot is felhasználta: Hugó az erkélyszobában találkozott Ágnes leányasszonnyal, de amint ujjára húzta a száztalléros gyûrût, a mûh-borjú hangjára Ágnes elszaladt. Még inkább támaszkodik a második jelenet az *Antiquarius*ban leírtra: Hugót cimborái felemelték Ágnes erkélyére, ekkor megjelent a szörnyeteg, cipõjét, harisnyáját nyaldosta, — innen kezdve azonban Jókai már a saját útján jár. Nála a mûh-borjú elkapta nyelvvel és leszakította a váltót is; Hugó leugrott, kardjával beledõfött, és leszúrta a maskarában rejtõzködõ Rupertust, az orgazda fiát. Tehát a mûh-borjú mondája „realizálódott” a regényben, egy szélhámos társaság fortélyainak a része lett.

A hatodik rész A „*falsum*”. Elsõ fejezete, *Egy nulla* a források egy késõbbi részletét használja fel. A kalandor Bülaunál és Strambergnél a münsteri tüzérség szolgálatába állott; találkozott egy andernachi ismerõssel, értesült tõle szülei haláláról, és arról, hogy öröksége még az adósságok kifizetésére sem volt elég. Megtudta, hogy Andernachban tájékozva vannak viselt dolgai felõl, ezért elbocsátó levelet hamisított magának Bergmayer kapitány nevében, és megszökött. — A regényben Bergmayer kapitány a hamburgi uzsorás fia, a leszúrt Rupertus fivére: így a kalandok láncolata szorosabb, a fõhõs

merészsége nagyobb. A regényben a kapitány maga adta ki az elbocsátó levelet, a hamisítás abban állt, hogy Hugó a szolgálati időt az egy mellé írt nullával meghosszabbította. Ez a megoldás alkalmat adott arra, hogy a kihallgatás során a nagyherceg ezt a bűnt is törültesse, hiszen egy nulla — az semmi.

A második fejezet, *Az örökség* a forrásoknak már a korábban ismertetett néhány mondatára, az andernachi ismerős híreire támaszkodik. Ebből lett a regény egyik leghatásosabb, legszentimentálisabb részlete: Hugó látogatása Andernachban, gyermekkorai színhelyén. Itt komolyodik el leginkább az elbeszélés öniróniába hajló hangja, itt a kalandor megsajnálja önmagát, és az olvasó is őt. A szülők tönkremenése, halála a regényben Hugó bűneinek következménye: a sorsáért való felelősség kérdése, a sorsával való birkózás motívuma — ami a forrásokból hiányzik — uralja ezt a fejezetet.

A hetedik résznek, amely egyben egy fejezet is, címe: *A boldog nyugalom*. A források említik, hogy a kalandor elhatározta: új életet kezd. Ez az elhatározás a regényben szervesen kapcsolódik az andernachi jelenethez, a tönkretett otthon képe felébresztette benne a vágyat a békés élet után. Az új életet Jókainál egy Hollandiába tartó tutajon kezdte, ahonnan aztán eladták a holland tüzérséghez. Bülaunál és Strambergnél azonnal a holland tüzérséghez került. Mindkét forrás leírja, hogy a jámbor káplár híre annyira meghatott egy fiatal és gazdag özvegyet, hogy hozzáment feleségül. Több gyermekkel ajándékozta meg, boldogan éltek, Bülau szerint Madus is bizonyára meglegedetten nézte őket az égből. Az asszony azonban azt kívánta, hogy férje tiszti rangot szerezzen, és ezért a káplár Guineába, majd Kelet-Indiába ment. Az előléptetést megkapta, de — ahogy Bülau rosszalóan megjegyzi — ott néhány pogány szokást sajátított el.

Jókai kiszínezi a konstábler és a gazdag özvegy regényét. Hugó kertészlegényként dolgozott az asszonymál, a tüzérségtől ráért erre is. Egészen az író leleménye az csigatenyésztés. Ebben a részben Jókai azt az anyagot értékesíti, amelyet már az 1871-ben írt *A csigák regénye* c. elbeszélésben is feldolgozott. A két forrásban több évi házasság után indult el a férj rangot szerezni. A regényben az első gyermekét váró asszony „kívánta meg” a kapitányi kinevezést tartalmazó pergament. Így a cselekmény gyorsabb menetű, a helyzet kiélezettebb, szellemesebb. Jókai nem használja fel a guineai utat, viszont a kelet-indiai epizódnál az *Antiquarius* egy másik részletére (első rész, második kötet 516—34.) támaszkodva hosszasan elidőz.

A nyolcadik rész, *Bengáliában*, forrása (*Antiquarius* első rész második kötet 516—34.) XVIII. századi, Indiának az 1760-as években végbe ment gyarmatosításával kapcsolatos eseményeket tárgyal. — Jókai

az időbeli különbségtől nem zavartatva magát, beilleszti ezeket a XVII. századi történetbe. Az *Antiquarius*nak itt felhasználta részlete egy trieri születésű kalandor, Reinhard Walter (aki nevét Sommer változtatta, ebből lett a franciáknál Sombre, az indusoknál Szumro) indiai karrierjével foglalkozik. Jókai — erős tömörítéssel — átveszi ezt az anyagot.

Az első fejezet címe: *Szumro begum*. A forrás elmondja, hogy Sommer a francia csapatokkal Decanba jött, majd átment Bengáliába az angolokhoz, azután az audhi nábobhoz csatlakozott, később szerencsét próbált Mir Kosszimmál, a bengáliai nábobnál. Azután részletezi Mir Kosszim négy vesztes csatáját, a garceait, a patnait, a buxarait és a benareszit. Jókai csak a patnait és a buxarait említi, és a fejezetet in medias res kezdi azzal a képpel, amely a forrásban is megvan: a vesztes csaták után sah Allum, a nagymogul koronaörököse lóg egy vaskalitikában a krokodilusokkal teli tó felett. Strambergnél Sommer ezután az audhi nábob seregével együtt átkelt a Jumnak folyón, és a dzsatokhoz ment. Jókainál az audhi nábob futni hagyta a kalandor hadvezért, aki egyedül menekült át a Jumnak folyón a dzsatokhoz.

Az *Antiquarius* részletezi Sommer haditetteit a dzsatoknál — a regény itt is tömörít.

Sommer következő állomása — Strambergnél és Jókainál egyaránt — a radzsputa fejedelem szolgálata Joudporban. Stramberg szerint tervbe vette a chitorei hercegség meghódítását és az összes radzsputák egyesítését; azonban az angolok kelepcebé csalják a Joudpori ráját, és Sommer először ismét a dzsatokhoz, majd Delhibe ment Nujuf kánhoz. Jókainál sikerült a chitorei és abnili ráják meghódítása, azonban az angolok rájlesztettek a radzsputa fejedelemre, és Sommer — itt egyenesen — Nujuf kánhoz futott Delhibe.

A forrás ismerteti a kán pályafutását, Jókai ezt mellőzi. Azt azonban már átveszi, hogy a maratták lázadását Sommer verte le, és így megmentette Nujuf kán életét. A lázadó szellemre jellemző motívumként említi — ugyancsak a forrás alapján —, hogy az előző nagyvezért, mikor nem fizetett zsoldot, hajadonfővel kitették az égő napra.

Az *Antiquarius* szerint Nujuf kán hadserege, Sommerrel az élen, megtámadta a dzsatokat, elfoglalta a fővárost, Agrát, és Nevil Szinget Deig várába szorította. Jókai mindezt átveszi, de dzsatok helyett dasásokat ír. Az *Antiquarius* leírja a hadműveletek további alakulását; Deig várának bevételét előtt Nevil Szing meghalt, — ezeket a motívumokat Jókai nem vette át.

A hadműveletek befejezése után, Sommer Szerdhána ura lett — a forrásban; Jókainál — Szerdhána királya lett a volt trieri fűszerkeres-

kedő. Jövedelme háromszorosa a trieri hercegének — Jókainál négyszerese. A forrásban és Jókainál egyaránt szerepel az a motívum, hogy várat építtetett Szerdhána mellé.

Stramberg részletesen ecseteli Sommer további haditetteit, Jókainál ebből csak annyi maradt, hogy keresztültört a mevasi erdőkön. Megemlíti a regény a ballukok elleni harcot is avval a jellemző színezéssel, hogy ez a vad törzs fiatal lányok vérével áldozott bálványisteneinek.

Utoljára Sommer — a forrásban is és a regényben is — a joinapuri rája, Pertaub Szing ellen fordult. Diplomáciai tevékenységéről is körülményes leírást ad az *Antiquarius*; Jókai ezt egy mondatba tömörítette: mikor erővel nem bírta legyőzni Pertaub Szinget, „szép szóval, rábeszéléssel kényszeríté meghódolásra”.

A forrás ezután elbeszéli Sommer házasságát az éppen megözvegyült Zeib-Alniffával, és megemlíti a feleség áttérését a keresztény hitre. Jókainál Zeib-Alniffa nem özvegy, és Sommer a házasság feltételül szabta az áttérést. A forrásban Sommer felesége karjai között meghalt, Jókainál megmérgezték. Utódja — az *Antiquarius* szerint — nem első házasságából való fia lett, hanem özvegye. A regényben Sommer már eleve azért akarta felesége áttérését, hogy az majd ne a máglyán kövesse, hanem a trónon.

A forrás is elmondja, hogy Szumro begum még a hadsereg irányításában is részt vett. Jókai itt kapcsolja be Hugót az eseményekbe, akit még Sommer hívott meg tüzésége irányítására. Az *Antiquarius* később ír arról, hogy a begum egy Vaisseur nevű német tüzértisztnek lett a felesége, — ezt a szerepet viszi át Jókai Hugóra.

Stramberg részletezi azokat a hadműveleteket, amelyeket Gholan kadir, rohilla herceg a császári trón megdöntése céljából indított; vele szemben a császár a begumra és annak szövetségésére, Jevan Buk hercegre támaszkodott, — minderről Jókai néhány mondatot ír.

A következő haditett, amiről az *Antiquarius* beszámol, Ghokul Gur várának elfoglalása Kuli kán csapatai által. A császár teljes vereségét Szumro begum hősiessége akadályozta meg. Jókai is felhasználja ezt a cselekménysort, nagy szerepet tulajdonít benne Hugó ágyúinak. A császár nála is — akárcsak a forrásban — „a legkedvesebb leányom” dísznevet adta a begumnak. Jókai azonban a császárt tévesen sah Allumnak nevezi, holott a fejezet elején sah Allum a nagymogul koronaörököse volt, és egy vaskalitikában lógott a krokodilustó felett; kiszabadulásáról és trónra lépéséről pedig sehol sincs szó. A begum áthárította a dicsőséget tüzértisztjére, akinek jutalma a Zeib-Alniffával kötött házasság lett. A forrás még különböző udvari intrikákról ír, és ezután tesz említést a begum házasságáról Vaisseur-

rel, a német tüézertiszttel. Itt természetesen a többnejűség, a Siva-hitre való áttérés motívuma nem szerepel. Viszont a regény második fejezete: *A bálványimádás*, ekörül mozog.

A harmadik fejezet, *Majmuna és Danesh*, elején az író elszakad az *Antiquariustól*. A holland feleséggel való álombeli találkozást írja le az *Ezeregyéjszaka* egy motívumát felhasználva. A fejezet végének anyaga ismét az *Antiquariusból* való, amely említést tesz a begum uralma eleni összeesküvésről és Sommer fiának a szerepéről. Az összeesküvés a begum házassága utáni körutazás idején bontakozott ki. Ezt a motívumot Jókai is átveszi, de míg a forrásban az összeesküvők győztek, a begumot foglyul ejtették, a férj öngyilkos lett, addig nála Hugó lelőtte az ellenuralkodót, elmenekült a bandzsárik közé, ezek pedig eladták az angol Kelet-Indiai Társaságnak. A begum további sorsáról nem ír.

A fejezet közepére Jókai az indiai népélettel, vallással, szokásokkal foglalkozó anyagot halmoz össze. A regény e részére vonatkozó feljegyzések a noteszban is egy helyen találhatóak. A forrása az a *Le Tour du Monde* c. francia földrajzi folyóirat, amely több életrajzi visszacmlékezés szerint Jókai utolsó évtizedeinek kedvelt olvasmánya volt. A folyóiratnak az a 28 évfolyama, amely Jókai tulajdonát képezte, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban van.

Jókai a *Le Tour du Monde*-ban közölt két indiai útleírás anyagából merített. Az egyikből, Alfred Grandidier: *Voyage dans les provinces méridionales de l'Inde (Utazás India déli tartományaiban)* c. cikkéből (1869. XIX. k. 63–64.) mindössze egyetlen mozzanatot vett át, a Lingám szekta – a dzangám, ill. Siva-hit – híveinek elveire és házassági szokásaira vonatkozó adatokat, amelyeket forrását pontosan követve épített be a regényébe. Az *Antiquariusban* Vaisseur, a tüézertiszt nem volt eredetileg nős, tehát házassága Zeib-Alniffával nem ütközött akadályokba. Jókainál Vaisseur helyébe Hugó lép, aki a többnejűség vádjából magyarázza ki magát a Siva hit azon elvével, amely megengedi több feleség tartását.

Sokkal többet merített Jókai a *Le Tour du Monde*-ban közölt másik indiai útleírásból, Louis Rousselet: *L'Inde des Rajahs (A ráják Indiája)* c. útleírásából. (XXII., XXIII., XXV. k. 1870, 1872, 1874.). Rousselet útiélményei Jókainál Hugó és Zeib-Alniffa fejedelmi körutazásának mozzanataiként elevenednek meg. A vallási szertartások közül Jókai átveszi a „kígyók tiszteletét” (1870. XXII. k. 214–15.), a „kókuszok imádását” (szeptember végén az esős évszak végét jelzi az a szertartás, amelynek folyamán a tengerbe dobnak néhány kókuszdiót – uo. 215.), a Moharram búcsút (uo. 219.), a Holica ünnepet (Holica, ill. Vassanti istennőnek, a tavasz istennőjének tisz-

teletére rendezett ünnepség, amelyen a tömeg kábítószerektől bódultan, piros port hintve vett részt — 1872. XXIII. k. 190.), a Ganéza ünnepet (Rousselet leírja, hogy egy hindú dráma előadása előtt, az elefántfejű Ganéza bálványhoz imádkoztak a színészek szellemének megvilágosításáért — 1870. XXII. k. 212.); ír a pázokról, a tűz-imádókról (Zoroaszter szektája, Nagy Sándor elüldözte őket Perziából, Ormuz szigetére menekültek, később a muzulmánoktól való félelmükben a guzarati partokra hajóztak — uo. 215.).

Rousselet nyomán ír a szent helyekről: a baoliról (több száz méteres ősi ciszternák — 1870. XXII. k. 268.), a „királyok temetkezési városáról” (Ahar városa közelében Maha Sati királytemető — 1872. XXIII. k. 186.) és a naussnik városáról (Rousselet is lefesti a naussnik táncát, amelynek szinte gyászszertartás jellege van, viszont nála nincs arról szó, hogy külön városban laknak; ennek a jelenetnek a színhelye Bombay — 1870. XXII. k. 211.).

Különböző indiai szokásokról számol még be Rousselet, melyeket Jókai felhasznál: az elefántviadal, elefánt harca elefánttal — „muszti”, elefánt harca emberekkel — „szatmári”; a torreadorok „bang”-tól részegen harcolnak (1870. XXII. k. 242–43.), a „khillat” (király, ajándék — uo. 256.) és az „Utterpán” ajándékozás (Rousselet leírja, hogy a rána végrehajtja az utter és a pan szertartását: bira-nak nevezett bételt nyújt át, és néhány csepp rózsaoilajat hint a zsebkendőkre uo. 288.). Rousselet a forrása annak az anekdotikus részletnek is, amely a magasrangú indusok, a „szingek” és a „csakurok” feleségeinek közéleti szerepéről szól: a férfiak a feltett kérdésre nem válaszolnak addig, amíg feleségeikkel meg nem beszéltek (uo. 281.). A tartomány legrejtélyesebb lakóiról is Rousselet nyomán ír Jókai, így a bhilekről (uo. 266., 268.), a Lengurokról, a majomemberekről, akik azonban Rousselet útleírásában természetesen nem tudnak beszélni (1872. XXIII. k. 242–43. és 1874. XXV. k. 178.) és a nomád bandzsarikról (1874. XXV. k. 190.).

A kilencedik rész, *A tengeren*, amely egyetlen fejezetből áll, *A kalóz* címűből, nem támaszkodik a forrásokra. Hugót az angolok Bombayban hajóra tették; a kapitány a hajón utazó deportáltakat éhezette, korbácsoltatta. Ezek fellázadtak, elfoglalták a hajót; aztán dereglyére szálltak azzal az elhatározással, hogy valamelyik szigeten kikötnek, és szabad köztársaságot alapítanak. Az utazás kacskaringós volt, sokáig hanyódtak a tengeren; a szembejövő hajók látták el őket. A cápáknak kidobálták utolsó élelmüket, — ezért elhatározták, hogy tengerészlakomát tartanak: sorsot húznak, akinek a neve kijön, azt megeszik. Egy nemes spanyol hidalgó Hugó helyett lefejezte önmagát, Hugó a lábából evett. A kalandor itt a kalózság és a kanni-

balizmus bűnét „magyarázta meg”. Jókai fantáziájára vall a tengeren hanyódoó dereglye különböző nemzetiségű utasaival, a tervük: szabad köztársaság alapítása egy elhagyott szigeten, a cápák támadása, az emberevés motívuma.

A tizedik rész, az *Uxoriciidum* első fejezete a *Secundogenitura*. Mindkét forrás leírja, hogy mikor a kalandor hazatért, még egy gyermeket talált otthon. Már Hankiss János rámutatott arra, hogy itt egy olyan motívummal találkozunk, amely a középkori „*Schneekind*”-novella óta szerepel a világirodalomban (Hankiss i. m. 374.). A kalandor azonnal válni akart. Felesége azzal védekezett, hogy egyszer éjjel, mikor férjére gondolt, Kelet-Indiába került, és ott teherbe esett. Az *Antiquarius*ban állításának igazolására egy pénzdarabot és egy gyűrűt mutatott, amellyel férje annál a látogatásnál megajándékozta, — tehát Hugó kénytelen volt a gyermeket elismerni. Bülaunál ez a motívum nem szerepel. Viszont nála felmerül, hogy a férj talán úgy vélte: neki igazán nincs joga szemrehányásokat tenni a feleségének — mindenesetre elfogadta a magyarázatot. Abban azután ismét megegyezik mindkét forrás, hogy a férjnek sok durva gúnyolódást kellett elszenvednie.

A regényben egy élénk és humoros jelenetben pillantotta meg a hazatért a másodszületett. Az asszony bizonyított, de nem gyűrűvel és pénzdarabbal, hanem Hugó levelével — amire az indiai házasság megkötéséhez volt szükség —, a „lingám”-mal és egy darab szövettel. A humoros, anekdotikus jelenet a niemengeni polgármesterrel, a holland atyafiság „erkölcsösségének” szatirikus, társadalomkritikus bemutatása — az író hozzáadása.

A második fejezet, *A sívó homokban*, a források néhány szavára épül: a férj, miután nem bírta tovább az emberek gúnyolódását, elcsalta feleségét a homokpartra, ahonnan az nem tért többé vissza. Jókai részletezi a gonosz tréfákat, amiket a férjnek el kellett szenvednie. Az ő Hugója a feleséggyilkosság vádjából próbált kimagyarázkodni: az asszony kérte, hogy menjenek Vliessingenbe; névtelen levelek figyelmeztették a piros bársony főkötő jelentőségére; a vita közben le tépte az asszony fejéről a főkötőt, és a sívó homokra dobta, — az asszony utána rohant, és elsüllyedt a homokban. Vagyis hűtlensége és makacssága pusztította el. Ez a motívum lép Stramberg mondata helyére: „Hogy milyen módon halt meg az asszony, arról hallgat a tudósítás.”

Bülaunál itt írja — ami Strambergnél csak később szerepel —: „Ettől kezdve úgy érezte, hogy egy fekete kísértet, madár vagy denevér követi; a fejére, majd a vállára ül, panaszosan körülkárrogja.” Jókainál Madus fehér galambjának helyét ekkor foglalta el egy fekete madár, talán holló.

A tizenegyedik rész *Az ördögök világában*. Első fejezete *A baklovagok*. A két forrás szerint a gyilkos Berg-op-Zoom érintésével Herzogenbuschba sietett; ott csatlakozott egy Antwerpenbe tartó karavánhoz. Már majdnem elérték Hoogstraten, mikor az elővigyázatosságról megfélemlített karavánt a pokollal kapcsolatban álló rablók, baklovagok támadták meg. Az utasok közül sokat megöltek, néhányat, köztük Hugót, foglyul ejtettek. Hugó elfogadta a maker ajánlatát, belépett a baklovagok közé, a lelke üdvösségét azonban nem áldozta fel. Jókainál a kalandor kihallgatta a boszorkányokat, megtudta, hogy a baklovagok meg fogják támadni a karavánt, és sietett figyelmeztetni őket — vagyis megint a jószándék vezette. Nem hittek neki, kinevették. A baklovagok támadásakor vitézül védekezett, a regényben ezért ajánlották fel neki, hogy álljon a társaságukba. Az író Strambergtől veszi azt a motívumot, hogy Hugó „minden emberi társaságból” ki volt taszítva, tehát nem is volt más választása, mint az ajánlatot elfogadni. Azonkívül a bosszú is vezette azokkal szemben, akik mindenéből kiforgatták, kinevették, gúnyolták; nem csoda, hogy a „társadalom ellensége” lett. A regényben sem kötötte le a lelkét, így csak közlegény lehetett.

Rajka László ezzel a motívummal kapcsolatban *Jókai és Pitaval* című publikációjában (ItK 1936.) utal a *Der Neue Pitaval* egyik fejezetére mint forrásra (J. Hitzig—W. Häring: *Der Neue Pitaval*. 18. k. Leipzig 1852. *Die Räuberbanden am Mittel- und Niederrhein*. 2., *Die Boksreiter*. 152—54.). Bizonyos műveiben, pl. az *Egy az Istenben* — amint ezt Rajka is megállapítja — maga Jókai is megjelöli forrásként ezt a munkát. Éppen ebben az esetben azonban Rajka összevetése nem elég meggyőző. Nézzük meg az új Pitaval Rajkától idézett részletét: A baklovagok titokzatos tolvajok voltak, akik Németalföld Mersen nevű községében, a Maas jobb partján valóságos szövetséget alkottak. Csendben osontak be a kiszemelt házba, kirabolták, aztán nyomtalanul eltűntek. Mersenben vissza lehetett váltani az eltulajdonított holmikat. A rablás helye néha messze esett Mersentől, és a lopott tárgyak megmagyarázhatatlanul rövid idő alatt bukkantak fel Mersenben. Elterjedt az a hiedelem, hogy a sátánok segítik a rablókat: egy elefánt nagyságú kecskebakot rendelnek a szolgálatukra, és ez repíti őket Mersenbe, — innen a baklovag név. Garázdálkodásuk kb. 100 éven át tartott; az 1760-as években a hatóságok kíméletlenül megfékeztek őket.

Rajka szerint Jókai ezt a teljes elbeszélést felhasználta. Azonban azok a vonások, amikor a *Pitavalban* a baklovagokat jellemzik, pl. a csendes besurranás a házakba, — Jókainál hiányoznak. Azonkívül Jókai elbeszélésének mozzanatai megvannak az *Antiquariusban*. Rajka

is érezhette a feltevés körüli nehézségeket, ezért hivatkozott a *Pitaval* következő, 3. fejezetére (*Die Mersener und der Rennbaum*. 154–60.), ahol a Mersen környéki nyílt, brutális módszerekkel működő rablákról van szó. Nincs azonban szükség erre az erőszakot magyarázatra, a *Pitaval* két fejezetének összekombinálására, hiszen az *Antiquarius* tartalmazza mindazt, amit a regény e részletében találunk.

A *boszorkánybűcsű* című fejezetben Jókai messze túlmegy a forrásokon, amelyek csak annyit írnak, hogy hősünket felszólították: vegyen részt a Kranendonkon tartandó boszorkányszombaton, ő azonban ezt visszautasította. Az *Antiquarius* itt említi meg, amiről Bülau már korábban szólt, hogy Hugót a vliessingeni ösvény óta egy fekete madár zaklatta panaszos károgasásával.

A regény e fejezetében felhalmozott babonás elemek – mint Rajka László megállapítja – „a boszorkányhitnek általános és minden ezzel foglalkozó könyvnek szószerint megismétlődő motívumai”. (I. m. 17.) Jókai egyik kedves, gyakran felhasznált olvasmánya: Ipolyi Arnold *Magyar mythologiája* a III. és a XIV. fejezetekben számos, az ördögökkel, ill. a boszorkányokkal kapcsolatos, a regényben ábrázolt praktikákkal rokon hiedelemről tett említést, s közül több, a regényben előforduló ördögnevet is. Ám Ipolyi nem hivatkozik azokra a külföldi szerzőkre: Johannes (helyesen Albertus) Magnusra, Johannes Kembachra, Maiolusra, Torquemadiusra, Ghirlandinusra és Boccaccióra, akiket a regényben a soltész – mint a kalandor elbeszélésének hitelét erősítő tekintélyeket – felelmelet. Jókai kezén az e listán szereplő írók munkái aligha fordultak meg; szerzőik nevét – szokása szerint – bizonyára valamilyen közvetítő forrás utalásai nyomán szötte bele művébe. „Mínthogy a boszorkányhit teljesen azonos . . . Jókai elbeszélésének közelebbi eredetét nem lehet meghatározni” – szögezi le Rajka (i. m. 17.), majd pedig az alábbi megjegyzéssel egészíti ki véleményét: „Beható vizsgálat után, melyet itt nem óhajtunk részletezni, arra az eredményre jutottunk, hogy Jókai ismereteit a német boszorkányhit irodalmából merítette. Valószínű, hogy nem egy mű volt a forrása, hanem több, latin és német munkát olvasott és ezekből összegezte elbeszélését.” (I. m. 18.) Rajka közelebből nem bizonyított feltevésének helyes vagy helytelen voltát eddigi ismereteink alapján nem dönthetjük el megnyugtató módon. A kérdés végleges megoldását a további kutatástól kell várunk.

Jókai Hugója alaposan megmártózott a boszorkányok és ördögök világában. Felvette a Belfegor nevet; vércimboraságot kötött Beherikkkel; megtartotta esküvőjét Lilithel a Fekete-erdő föld alatti barlangjában, egy óriási, fordított templomban. A násznép szarvasbogár húzta szekéren érkezett a levegőn át a „Kranendonk”-ra, a

boszorkánybúcsúra. Megjelent Lucifer, a boszorkányok tündérékké váltak, volt nagy lakoma. Hugó vércimborájától kapott egy varázstallért, aminek később szerepe lesz. Egy „Hála istennek” kiáltására összeomlott a „Kranendonk”-i világ, és Hugó ismét ott volt a Kempen vidéken.

A tizenkettedik rész, *A szégyen gyalázat kenyerén*, első fejezete *A gyerehaza-tallér*. A források szerint Hugót nemcsak a lelkiismerete és a vészjelek akadályozták meg abban, hogy a lelkét is lekösse a baklovagoknak, hanem egy véletlen is: a bilseni comthur lovasai elfogták egy tanyán, és tíz Albertus-tallérért eladták a francia toborzóknak. Dzsidas lett a piemonti ezredben.

Jókainál a comthur lovasainak a támadása a „Kranendonk”-i jelenethez kapcsolódik: Lilith indítványozta, hogy meg kell büntetni azt a fogadóst, aki fölfedte a kormányzóknak a bilseni comthur pénzverő műhelyét. Azonkívül Jókainál Hugó ismét jótettet akart elkövetni, és figyelmeztette a fogadóst a veszélyre, azonban megint nem hittek neki; a Beherikttől kapott tallérját lefoglalták, őt magát pedig a tyúkólba zárták. Ott fogták el a lovasok, akik aztán — mint a forrásokban is — tíz tallérért eladták francia toborzóknak, Jókainál Tongern városában. Eközben tudta meg a kalandor, hogy a Beherikttől kapott tallér varázstallér, amely mindig visszatér gazdájához.

A második fejezet címe: *A más felesége férje*. Bülau és Stramberg leírják, hogy a kalandort Lille ostromához vezényelték; később kémkedésre is felhasználták Németalföldön, ahol — az *Antiquarius* szerint — jó hasznát vette a baklovagokkal való összeköttetésének. Jókainál is a tűzértséghez került Lille ostrománál, de nála a németalföldi kémkedés motívuma kimaradt, — valóban fölösleges kitérő ez azon az úton, amelyen a főhős végzete felé kalandozik.

Bülau csak annyit mond, hogy feleségül vette a kapitány szeretőjét, Stramberg azzal indokolja, hogy így akarta előjárói kegyét megnyerni, Jókainál viszont megfenyegették és kényszerítették; így is nehezen szánta rá magát arra a próbára: „... hogyan lehet a becsületemet megenni késsel, kanállal? Meginni pohárral?”

Mindkét forrás — és nyomukban a regény — ír arról, milyen nagy háztartást vitt Hugó a kapitány haláláig. Bülaunál és az *Antiquarius*ban ekkor jelenik meg a varázstallér, melyet náluk a kalandor egy holland barátja hagyatékából tulajdonított el, és használt mindaddig, míg egy mágiában járatos ember meg nem akadályozta ebben, és fel nem hívta rá az igazságszolgáltatás figyelmét. A csapat számadásaival sem volt rendben, ezért 1675 elején megszökött Metzből, egy ideig Pfalz körül kóborolt, végül álnéven szolgálatba állott Ehrenbreitsteinben.

Jókeinál a kapitány halála után az elégedetlenkedő asszonynak odaajándékozta a varázstallért, mert nem tudta, hogy az elajándékozott tallér nem jön többet vissza. A csapatszámadások körüli hiányosságokat Jókai nem említi, nála Hugó az asszony és a tisztársak gúnyolódása miatt szökött meg. Nem szerepel a regényben Metz és a Pfalz körüli kóborlás sem.

A tizenharmadik résznek, *A testcserének* első fejezete: *A kuruzsló*. A forrásokban és a regényben is visszatértünk a kiindulópontba: Ehrenbreitsteinbe; de míg a két forrás szerint 13 év telt el a francia táborból való szökés óta (1675–1688), a regény nem érzékeltet hosszú időt a cselekmény utolsó előtti és utolsó mozzanata között. „A legügyesebb konstábler volt” — írja Bülau. „. . .nemcsak a legügyesebb, de a legmegbízhatóbb konstáblemek számított” — az *Antiquarius* szerint. „. . . a legjobb constabler voltál a tüzérségemben” — állapítja meg a nagyherceg a regényben.

Mindkét forrás leírja, hogy az 1688-i ostromkor egy baklovag 200 forinttal megvesztegette, és így árulásra bírta. Jókainál Hugó — védőbeszéde szerint — az árulás bűnét sem követte el: megjelen a várban vércimborája, Beherik, és követelte a testcserét. Hugó elment Magdeburgba gyógyszereket árulni, ezalatt Beherik a konstábler testében elkövette az árulást a tűzkorsóval.

Az utolsó rész, *A fehér galamb* az ítélet. Mindkét forrás szerint a vádlott mindent őszintén bevallott; „mint hitehagyottat, szakadárt, többszörös gyilkost, templomrablót, ördöggel cimborálót” a legszigorúbb halálbüntetésre ítélték, a választófejedelem azonban, tekintettel a hiányos bizonyítékokra — és Stramberg szerint a tekintélyes pártfogókra is —, hátulról főbe lövette. A regénybeli vérbírószág is huszonegy bűnt, „melynek mivolta kellőleg ki nem derítettett”, elengedett; a huszonkettedikben, az árulásban, elmarasztalta, de csak a testét, „mely hátulról való föbelövésre kegyelmesen elítéltetik”. A kivégzés jelenete a regényben egyértelműen megilletődött hangulatú: a fekete holló helyét Hugó vállán ismét elfoglalta a fehér galamb — a kalandor lelke elnyerte a végső kegyelmet.

Bülau története így végződik: „Koponyáját az öntödében egy vaspillérre erősítették, és még most is megvan a hasonmás, amit Siegel dr. készített róla.” Stramberg az öntödében függő koponya képével kezdte az elbeszélést, és avval fejezte be, hogy a koponyáról készített látlelet tanúsítja: a bűnös „feltűnően nagyravágyó volt, és ha nem érte el a célját, ez állandó kín volt számára”.

Jókai — miután megemlíti a *Rheinischer Antiquarius*t mint forrást — hivatkozik az öntödében függő koponyára, és Strambergét követve ezekkel a sorokkal fejezi be munkáját: „. . . a tudós Hiegel (Bülaunál

Siegel — H. Gy.) följegyezte róla, hogy Gall rendszere nyomán a koponyában rendkívül ki volt fejlődve a nagyravágyás szerve; amely miatt ez emberre nézve a soha el nem érhetett cél valódi kényszerűvé tette az életet.”

*

A forrásokat és a regényt egybevetve, az egyes részleteknél feltüntetett eltéréseken kívül arra a hangnembeli különbségre is fel kell hívunk a figyelmet, amely az egészre vonatkozik. Amíg a két forrás teljes komolysággal adja elő, hogy miféle rendkívüli kalandok közé sodródott a jámbor német tüzer, addig a regény hangneme — amelyet a keret döntően meghatároz — rendkívül árnyalt, sokszínű, de alaptónusa mégiscsak az irónia, illetve az önirónia.

A regény megjelenését a korabeli sajtóban nem követte semmiféle visszhang. A kötetkiadást a lapokban a következő hirdetés jelezte:

„Egy hírhedett kalandor a XVII. századból.

Regényes korrajz

Írta Jókai Mór.

Három kötet. — Ára összesen 3 frt.

Jókai Mór legújabb regénye, mint címe is mutatja, tulajdonképen korrajz. Nagyszerű regényírónk a „Rheinischer Antiquarius” című gyűjteményben néhány lapra terjedő adatokat talált feljegyezve egy kalandor tűzértiszt életéről s hatalmas phantasiája három kötetes, eleitől végig érdekfeszítő regénynyé bővítette azt ki. A 17-dik század, hazánk történelmének legzajosabb s legváltozatosabb korszaka, Jókait mindenkor kiválóan érdekelte s történelmi regényeinek jelentékeny része foglalkozik ezen korrallal. De még „*Szép Mihál'*” sem képes oly világos s részletekben ható fogalmat nyújtani az olvasónak azon kor társadalmi életéről, mint a jelen mű, melynek hőse rabszolgaságtól alkirályságig emelkedett, különféle minőségekben összekóborolta a világ legnagyobb részét s a rablók, csalók s orgazdákon kívül jelen volt a boszorkányok s ördögök társaságában is. Minden egyes fejezet csaknem teljesen önálló egész — élénk, plastikus vonásokkal röviden, de annál maradandóbban tüntetve fel. A rablók, kik a víz elzárása által erős várat alkotnak barlangjukból s rejtett helyen külön kolóniát alkotnak, hogy eleségekben sohase legyen hiányuk; a vörös barátok, kik zárdájuk titkos helyein a szent edényeket megfertőzve, orgiákat csapnak, a leMBERGI zsidók kitanult ravaszága, hogy bűntetteik gyanuját is elhárítsák magukról; a ravasz hollandi ügyessége orgazda szerepének leplezésére; másrészt a vakbuzgó unitariusok, kik a nyílt ellenségeskedés dacára imáikban egyesülnek, a rabló életet abban

hagyott, jobb útra tért s paradicsomi életet élő emberek, az atyja sírján busongó gonosztevő, a pénzhajhászó németalföldi nép philiszterű élete, Keletindia csodás világa, a hajótörtek nyomorú élete, kik emberhús evésére kárhoztatvák stb. mind egy-egy önálló episod, mely gyönyörködtet és tanít. Megismerkedünk e regényben a kor babonáival is: a boszorkányok életével, az ördögök lakomájával, a 'bak lovagok'-kal, a gyerehaza-tallérral, a test elcseréléssel stb. Még Jókai regényeiben is, ki annyira szereti az élenkséget és változatosságot, ritkán találunk hasonló bő s érdekesítő mesét. De ezen kaleidoskop művészi fogással van egyesítve. A kalandor élettörténetét legutolsó bűntette, egy árulás felfedezése alkalmából maga beszéli el s hallgatói a kedélyes és babonás nagyherceg s a ravasz, de együgyű soltész mintegy humorisztikus staffage-ül szolgálnak a tarka képnek, mely azonban — mint az Jókainál magában érthető — máskülönben is sok erőteljes humorisztikus vonást mutat fel. S így a nélkül, hogy a korrajz jellege megváltoztatva lenne, mint regény is élvezetes olvasmány gyanánt szolgál e mű, melynél pezsgőbb, élénkebb phantasiával írott munka kevés van a magyar irodalomban. (H 1878. dec. 14.; Fővárosi Lapok XV. 1878. 289. sz. december 15.)

A Vasárnapi Újság 1878. XXV. évf. 52. számában december 29-én a 836. lapon ismertette a kötetet: „*Jókai Mórtól az Athenaeum kiadásában három kötetes regény jelent meg Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* cím alatt. E mű a XVII. század élénk társadalmi életét a legváltozatosabb alakban mutatja fel. Hőse, egy pattanyus tiszt, kit Coblenz ostromakor áruláson kaptak, mondja el a vallatásnál élettörténetét, mely tarka-barka kalandokkal teljes. Európa csaknem minden országában, sőt Keletindiában is játszik. A nép babonái, a 'baklovagokról' stb. e műben fel vannak használva, emellett a vallásos küzdelmek, a rabló kalandorok élete nagy változatosságokat nyújtanak. A regényben mint az Jókainál természetes is, több igen érdekes leírás, egyes vonzó humorisztikus részletek vannak. A mesét régi iratokban találta följegyezve. A három kötetes mű ára 3 Frt.”

A Jókai-irodalom — nemtekintve Rajka László és Hankiss János forráskritikai jellegű tanulmányait, melyeknek a megállapításait a regény keletkezéstörténetével foglalkozó fejezetünkben használtuk fel — nem adott részletes elemzést a regényről. Viszont számos munkában fordulnak elő utalások a *Kalandorral* kapcsolatban.

A regény angol fordításáról az egykorú angol sajtóban több cikk elent meg. Ezeket Czigány Lóránt (London) kutatta fel. L. G. Czigány: *The Reception of Hungarian Literature in Victorian England 1830—1914*. c. tanulmánya — gépirat). A cikkekből az ő fordításában közlünk idézeteket.

Az Academy néhány sorban ismerteti a regény tartalmát, és megjegyzi, hogy Hugó történeteit „izgalmas epizódok tarkítják”. (The Academy. 1903. márc. 28. 318.)

A The Athenaeum (1903. aug. 29. 281–2.) így ír: „Jókai számos féktelen romantikájú történetet írt, de úgy érezzük, ez a regénye viszi el a pálmát. Nem tudjuk, hogy vajon a szerző újabb művei közé tartozik-e, illetve munkásságának melyik szakaszából származik. A fordítás szemmel láthatólag Amerikán keresztül érkezett hozzánk, és minden bizonnyal németről fordították angolra, ahogy ez gyakran megtörtént az író más műveivel is. Ezért lett a Visztulából Weichsel. ami minden bizonnyal nem a folyó magyar neve. Hellyel-közzel amerikai kifejezéseket és amerikai helyesírást is találunk a könyvben. A címadó ‚halálfej’ egy hírhedt gonosztevő koponyája, melyet az ehrenbreitsteini erődben őriznek, s melyről az a hír járja, hogy ha élőlényhez illesztik, elmeséli összes kalandját. A gonosztevő bírái előtt áll, s beismerő vallomást tesz. Hugó nevű katonának vallja magát, aki 1688-ban a németek oldalán harcolt a franciák ellen a coblenzi csatában. Minden csodálatos története ellenére a gonosztevőt eléri büntetése: főbe lövik. Az öreg katona életét Jókai az elképzelhető kalandok legcsodálatosabb sorozatává fejleszti, s már a történet elején fel kell adnunk minden kétkedést, mert az egész olyan, mintha az *Ezeregyéjszaka* mesevilágába jutottunk volna. A regényben semmi sem tűnik valószínűtlennek vagy lehetetlennek. A főhős és a szerencsétlen Madus – későbbi felesége – szerelmének története a könyv legjobb része. Nem szeretnénk az olvasó kedvét szegni, s ezért eltekintünk a cselekmény ismertetésétől. Ez különben sem lenne könnyű. A regény szertelensége egészen keleties. Jókai és néhány más kelet-európai író előszeretettel alkalmazza ezt a sejtelmes és túlságosan gondolatgazdag stílust. A nyugati olvasók viszont inkább a kiegyensúlyozottságot kedvelik. A helyenként előforduló lengyel szavak helyesírása nagyon különös. Valami fajta fonetikus átírásnak tűnik. Nem tudjuk, ki felelős: Jókai vagy a fordító, de a regényt minden bizonnyal elcsúfították.”

A The Daily News (1903. márc. 27. 8.) *Huszonegy halálos bűn* c. cikkében a következőket írja:

„Jókai Mórra nem alkalmazhatók sem a valószínűség, sem Arisztotelész törvényei. Az *Egy hírhedt kalandor* történetének olvasója egycsapásra a féktelen romantika útvesztőiben találja magát, amiből levegő után kapkodva és álmélkodva bukkan majd elő. Az *Ezeregyéjszaka* hőseinek minden csodálatosságát hatványozott mértékben ruhazza Jókai egyetlen személyre, aki egyszerre hős és hitvány, gyengéd és barbár, becsületes és álnok hitszegő. A szatíra és regényes-

ség párhuzamos adagolása Jókai regényét Meredith *Shaving of Shagpat*-jához teszi hasonlóvá. Az események úgy torlódnak egymásra, mint az álmoképek; noha valótlanságukat tudjuk, mégis hisziünk bennük. A szerző olykor a legdrámaibb helyzetekben mulat magában, ugyanakkor a legjelentéktelenebb epizód gyakran igen fontos lehet. A gáncsoskodó olvasó tűnődve kérdezhetné a szerzőt, hogyan teremtette e lenyűgöző légkört? Hogyan lehetséges, hogy ez a meseország oly valószerű? Hogyan fűzte össze e tömértelen kalandot egy könnyes-vidám történeté, ahol az olvasó érdeklődése soha nem lankad, s az álomvilág ábrándjai nem foszlanak szét?

Az író először is elhárítja a felelősséget, nem hajlandó kezeskedni mindazért a képtelenségért, amiről mesélni készül. A halálfej, 'az emberi bölcsesség eme üres hüvelye', az ehrenbreitsteini erőd egyik vasrúdján himbálózó koponya az, aminek a felelősséget viselnie kell. Volt idő, mikor 'nem kevesebb mint huszonegy halálos bűnt — a hét főbűn háromszorosának terhét viselte.' 'Mi lenne, ha ez a koponya megszólalna? Ha védekezni tudna, ha a kínpadra fecsített akasztófa-humorával elmesélné minden csínytevését, minden eszelen badarságát, melyet a Visztula partja és a Gangesz deltája között elkövetett?' Íme itt egy elbeszélő, ki büntetlenül igazat mondhat vagy hazudhat, s továbbra is emberi koponya marad. Ennek ellenére a szerző nem veszi túlságosan igénybe hiszékenységünket a történet legelején. Hugó, a főhős egy üteg vezénylő tisztje, aki az erődöt ostromló franciákat pusztítja. Találékonyága és vakmerősége páratlan. Szerelemben és háborúban, széptevésben, vitézkedésben vagy *bon viveur*-ségben párját ritkítja az egész hadseregben; a fejedelem kegyeltje, a soltész vetélytársa. Hugó még a gránátokkal és a tűzkorsókkal sem törődik, melyek a nagyherceget rettegésben tartják. Az üres korsókat visszalöveti az ellenséges állások közé, míg végül is fel nem fedezik, hogy a lövedékek belsejét papírral tölti ki, melyen áruló üzeneteket küld az ellenségnek. Ez véget vet Hugó tündöklésének. Kínpadra feszítik, majd a fejedelem és a soltész elé hozzák ítékezésre.

Ezzel a fordulattal újabb válaszfal emelkedik az olvasó és az egyéb-ként is háttérben tartózkodó író közé. A szerző a koponyára hivatkozik, a koponya pedig előző tulajdonosára, a fogolyra, s a fogoly élve a vádlott jogával igyekszik a tárgyalást elnyújtani. S milyen történetet mesél az elnéző fejedelemnek és a rosszindulatú soltésznek! Huszonegy élesen elhatárolható bűncselekménnyel vádolja magát, mindegyikért szigorú büntetés jár, de az egyik lehetetlenné teszi a másikat. A vádlottat nem lehet egyszerre főbe löni árulásért, megégetni eretnokségért, feldarabolni többnejűségért. S így nap mint nap elbűvölő magabiztossággal kápráztatja el bíráit büntetteinek

történeteivel, s közben reméli, hogy bevonulnak a franciák. A leg-szörnyűbb bűnökről is kiderül, hogy leplezett erények, ahogy a vádlott váltakozva, hol jószívű rabló, indokolt bigámista, ortodox eretnek, nemes úr, kalóz és rádzsa. Semmi sem túl szertelen vagy valószínűtlen ahhoz, hogy a fejedelmet nevetésre ne ingerelje, vagy hogy a soltést fel ne bőszítse; a vádlott Don Juan fűrgeségével száll virágról virágra, Don Quijote lovagiasságával keres kalandot kaland után. Dzsinnnek vezérlik, mikor feleségét ráveszi, hogy második házasságába belcegyezzen; másvalaki lelkét adja el az ördögnek, emberhúst eszik, de mivel megelégszik egy fél lábszárral, a teológusok szerint nem követett el kannibalizmust, mivel a lélek csak térdig lakik az emberi testben. A fejedelem nagylelkűsége és a saját találékonysága felmenti a háromszor hét vádpont alól. Majd amikor védekezésére azt hozza fel, hogy utolsó vétkét, az árulást másvalaki követte el, akivel testet cserélt, lelkét ártatlannak nyilvánítják, és Isten kegyelmébe ajánlják, de testét főbelövésre ítélik. Ehhez még annyit, hogy a fordító a nagyszerű regényhez méltó munkát végzett.”

A cikkben idézett néhány sor a regény eredeti szövegében nem szerepel. Ezek abból a rövid bevezető részből valók, amelyet feltehetőleg a német fordító illesztett a regény élére, s amely a német szövegből az angol kiadásba is átkerült.

Garzó Béla: *Jókai regénytárgyai* (A kecskeméti ref. főgimnázium értesítője 1904–05. 14–15.) c. tanulmányában írja: „A különös, természet feletti később is kísérti . . . Tártyakat is választ a mesés, a hihetetlen köréből . . . ,Egy hirhedett kalandor a tizenhetedik században, [!] . . . elkövet minden képzelhető istenkisértést; hős, koldus, rabló, dalia, hű férj, gyalázatos szentségtörő, feneketlen sóstóban úszkál, ágyúgolyókon lovagol, gyilkol és — mégis fehér galamb repül el a lelkével.”

Mikszáth Kálmán először 1907-ben megjelent Jókai-életrajzában (*Jókai Mór élete és kora*. Mikszáth Krk. 19. k. Bp. 1960.) írja, hogy Jókai termékenysége 1878 körül emberfeletti méreteket ér el. Ráadásul olyan művek következnek, „amelyeket nem szophat az író a kis ujjából”. „Hogy csak a nagyobbakat említsük, „A Hon’-ban megjelent ,Egy hirhedt [!] kalandor a XVII-ik századból’. A franciák által ostromolt Coblenzben elfogtak egy Hugó nevű tűzértisztet, az ehrenbreitsteini Montalambert-torony ütegeinek parancsnokát. E gaz fickó (minthogy a Jókai kezéből fogták el), rendkívüli módon elmés, szeretetreméltó és lebilincselő elbeszélő, azonfelül úgy tud hazudni, mint egy bakancsos . . .” Hosszan diktálja be a protokollumba kalandjait s elkövetett gonosztetteit, azzal a szándékkal, hogy kibeszélje az időt, amíg esetleg a franciák beveszik a várost és kiszaba-

dítják. „Öt hónapig húzza így ki a tárgyalást, a Seherezade sehol nem végződő meséire emlékeztető vallomásaival. A forma kényelmes keretében szabadjára eresztheti meseszöveg tündéreit Jókai és sok kedves költői epizód vegyül össze hihetetlen bohóságokkal. De a könyvet nem lehet letenni.” (114.)

Zsigmond Ferenc: *Jókai* (Bp. 1924.) c. monográfiájában lábjegyzetben tesz említést arról, hogy Jókai szereti zavarba hozni a kritikát; erre a két legjellemzőbb példa a *Három márványfej* és az *Egy hírhedt kalandor* c. regénye (307.)

Dr. Nagy Sándor: *Jókai* (Brassó 1925.) c. munkájában megemlíti, hogy vannak Jókainak olyan regényei, amelyeknek főleg gyönyörködtetés a célja; ilyenek fantasztikus- és kalandregényei, pl. *Egy hírhedt kalandor a XVII. században*, amelyekben a képzelet és a mese dominál. (61.)

Krúdy Gyula: *Mesemondások Jókai Mórról* (Bp. é. n. [1925.]) c. könyvében írja le ezt az anekdotát. Jókait felkeresi egy Arabella nevű kisaszony, aki azt kéri az írótól, hogy férjet szerezzen neki, mégpedig Jókai valamelyik regényalakjához hasonlót. Alig akarja tudomásul venni, hogy *Az arany ember* és *Kárpáthy Zoltán* nem léteznek. Jókai „elhatározta, hogy most olyan regényt ír, amelynek hősébe nem szerethetnek bele a nők. Írni kezdte az *Egy hírhedt kalandor* történetét. — No ezt válassza aztán vőlegényének Arabella kisaszony — gondolta magában mosolyogva.” (146.)

Sziklay Ferenc: *Jókai, a nemzetpedagógus* (Jókai emlékkönyv. Szerk. Alapy Gyula dr. és Fülöp Zsigmond. Komárom 1925.) c. cikkében írja, hogy Jókai a nemzet nevelése érdekében visszaszorította magában a realizmust, különösen pedig az erotikumot és luxuriest, ami talán lelkiségének megfelelő talaj lett volna. Gondoljunk a *Rákóczi fia* és az *Egy hírhedt kalandor* fekete miséjére. (131.)

A Magyar Irodalmi Lexikon (szerk. Dr. Ványi Ferenc Bp. 1926.) a 235. lapon a regény rövid tartalmi ismertetését adja.

Bernfeld Magdolna: *A némettség Jókai Mór megvilágításában* (Bp. 1927. Német Philologiai dolgozatok XXXIII.) c. munkájában foglalkozik a regénnyel. Hugó élete történetét, a vallomás során, sorozatos koholmányokban adja elő. Mesél Németország különböző városairól, de az igazságot a hazugságtól nem lehet megkülönböztetni. „Ennek a fantasztikus kalandornak, regélő hazaárulónak alakja sem nagyon tartalmazza a Jókai által is ismert jellegzetesebb német vonásokat.” (77–78.)

Dr. Rajka László: *Jókai Kalandora* (Cluj-Kolozsvár 1932. Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai I. oszt. 5. sz. szerk. dr. György Lajos) c. munkája elsősorban a regény forrásaival foglalkozik [anyagát

. a jegyzetapparátus megfelelő fejezetében], de röviden kitér értékelésére is. Jókai regénye haladást jelent a kalandregény műfajában, mert keretet alkalmaz, ami eddig ebben a műfajban ismeretlen volt. A keret alkalmazása következtében három személy vonul végig a történeten. A főhős Jókai legsikerültebb jellemei közé tartozik. Kora gyermeke, tele ellentmondással: gyöngéd és erőszakos, hűséges és áruló, mindig, mindenben a maga hasznát kereső. Katona, aki a pillanat hatása alatt cselekszik. A vallásosság jellemének leglényegesebb vonása. „A harmincéves háború épen a meggyőződéses vallásosságnak és a martalóc gonoszságnak annyi hasonló történeti alakját tárja élénk, hogy Jókai kalandorának realitását és szempontból pillanatig sem kifogásolhatjuk.” A kor jellemző alakja a soltész is, babonás, irigy és elfogult ember, a XVII. századi tudákos polgár típusa. Korrajz szempontjából elhibázott alak a nagyherceg, a XIX. századi szabadelvűség képviselője, a soltész „ellentéte”. Maga Jókai gúnyolja ki a nagyherceg álarcában a XVII. századot. A nagyherceg nem sok szóhoz jut, az eseményekre pedig semmi befolyása sincs. (20–21.) A regény legfőbb írói tulajdonsága a logikus koncepció. (22.)

Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete* (Bp. 1934. VII. k.) a kalandorregény első kiválóbb alkotásának tartja a regényt. Feltárul az ellenreformáció kora — az ördögimádástól a gyilkosságokig. Az író elmulasztja azt a pontot, ahol szerencsésen be lehetne fejezni a regényt; azután már csak nyújtja, nem fejleszti a hős életleírását; fogy az ereje és a hatása, „gondos színezése ríkító tarkasággá válik”. (322.)

Pogonowski Jerzy: *Maurycy Jókai w Polsce* (Warszawa 1935.) c. lengyel nyelvű tanulmányában írja, hogy a regényben a Jókait jellemző szerkesztési tehetség és a szituációk jó kiválasztása dominál. A tartalmi ismertetés után megállapítja, hogy a mű rendkívül fantasztikus, ugyanakkor simán és tetszetősen van kidolgozva. A költészet és a humor szelleme hatja át. Érdekesítő epizódok tarkítják, ötletesek a bírósági jelenetek, ahol a bíróság hangulatát a nagyherceg a stereotíp „Qui bene distinguit, bene docet” mondással igyekszik befolyásolni; valahányszor pedig a nagyherceg vádolja a regény hőst, a soltész veszi védelmébe. Inkább ezt a művet lehetne az „Amadis de Gaulá”-val összehasonlítani, nem a *Fekete gyémántokat*, ahogy Jablonowski írja.

Hankiss János: *Jókai forráshasználata* (ItK 1935.) c. tanulmányában tesz néhány értékelő észrevételt is. A regényhős életútja olyan fordulatossá, hogy elmélyülésre és következetes lélekelemzésre nem nyílik mód. Hugó amúgyis lány jellemét a sok kaland még megpuhítja, lelkiismerete elalszik. (368.) A holland özvegy és környezetének pompás karikatúrái között áll a polgári keretbe nem illő kalandor.

„A pikareszk regény, az angol ironikus regény és a nemzetközi kalandregény fölött Le Sage és Molière szelleme lebeg . . .” (374.). Jókai — a forrásához képest — elmélyíti, egyéníti a miliőrajzoti minden kaland sajátos körülmények között zajlik le, elkerülve így az unalom zátonyát; hatalmas természeti képek, nagy emberi erőki-fejtés rajza, „technika és hit, nemzetköziség és honvágy, idill-szomj és nagyravágyás, Ormuzd és Ahrimán harca egy nádszál-lélekért: mindez együtt ad életet, helyenkint értéket is, egy másodrangú regénynek”. Másodrangú talán azért is, mert nem magyar miliőben játszódik, és nincs meg benne a társadalmi regény súlya. A mese részletei között szorosabb az összefüggés, mint a forrásánál, mesélés-módja eleven, a történet hangulatát áthatja a poézis és az irónia. „. . . a *Hírhedett kalandor* az emberi gyöngesség és esendőség költészetével fogta meg a szíveket.” (376—78.)

Révész György: *A zsidó Jókai regényeiben* (Nyíregyháza 1940. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle dr. Kiss Arnold emlékkönyvéből) c. tanulmányában a regénnyel kapcsolatban megemlíti a lembergi gettó leírását: szűk utcák, zsbivásár, lármázó gyerekek; a házak belül egymással összeköttetésben vannak. A gettóban hamisító banda működik Malach mester irányításával. Elvezet a regény később a hamburgi zsidók közé is, akiket a helyi kereskedők üldöznek. (14—15.) A kalandor azzal szedi rá az ördögöt, hogy a saját lelke helyett egy zsidógyereket adjon neki, mert annak a lelke értéktelen. (46.)

Gálos Rezső: *Jókai Rab Rábyja* (ItK 1941.) c. tanulmányában — Jókai kései korszakának jellegzetes témáiról szólva — megállapítja: „*Egy hírhedett kalandor*ban már egészen pikáró-mezőkön jár, kedvvel bolyong a kalandoroknak romantikusan időtlen és határtalan világában. Jólesnek képzeletének az emberi fantasztikumok, a lehetetleneknek gondolt és mégis lehetőeknek látszó eseményváltozatok színűs képei.” (336.)

Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig* (Magyar Élet kiadása 1942.) c. munkájában ír a Jókai regények kétarcúságáról. Ennek kapcsán említi, hogy a „Kalandor” az átlagolvasónak detektívregény, pedig valójában az emberi felelősség kérdését veti fel, a fatalizmus új magyarázatát adja, bemutatja, hogy milyen történelmi és misztikus erők „lökik cselekedetbe” az embert. Később Jókai fantáziáját méltatva megjegyzi, hogy a „Kalandor” is „a mesébe hajló, naiv misztikummal színezett képzelőerőnek kifogyhatatlan tárháza”.

A regény 1954-i, az Olcsó Könyvtárban megjelent kiadásának névtelen utószava Jókai pályájának rövid ismertetése után rámutat arra, hogy az *Egy hírhedett kalandorban* a feudális Európa, az ellen-

reformáció korszaka elevenedik meg. Jókai valóságismerete és fantáziája egészítik itt ki egymást. Hangnemét gúny, humor jellemzi.

A Szabad Hazánkért c. folyóirat (1954. júl. II. évf. 7. sz.) a Mit Olvassunk? c. rovatban ismerteti a regényt. Megállapítja, hogy az első irodalmi értékű magyar kalandregény. Szatirikus, mulattató és egyben az ellenreformáció korának bátor kigúnyolása.

K. J. [Kelemen János] a regény 1954-i kiadásáról írott ismertetésében (Művelt Nép 1954. júl. 11. V. évf. 18. sz.) megállapítja, hogy a regény Jókai 1875 utáni korszakának egyik legeredetibb alkotása. Egy bírósági kihallgatás keretében Hugó ironikus egykedvűséggel és ugyanakkor népmesei fordulatokkal vallja be tetteit. Ebből bontakozik ki a XVII. század szatirikus torzképe. Az író itt nem kötik műfaji szabályok, kötetlen mesélő kedvével újjáteremt egy világot, amelyből a kalandor gúnyos fölényével kiemelkedik.

Nágai Gyula (Népszava 1954. aug. 19. 82. évf. 196. sz.) az 1954-es kiadás ismertetése kapcsán (Könyvespolc-rovat) a *Háry János*, a *Münchhausen báró* és az *Ezeregyéjszaka* mesevilágával hozza kapcsolatba a regényt. A katona élete addig tart, amíg a meséből ki nem fogy, — ez adja a történet feszültségét. „Ez pedig a romantikus elbeszélések és a tündérmesék szeszélyességével kanyarog valószerűség és fantasztikum között, hol eltüntetve és egybemosva a kettő határát, hol pedig humorosan és ironikusan csillantva fel ellentétüket.” Ugyanakkor hatalmas korismeretről tanúskodik a regény. A gazdag anyagismeret és a könnyedség keveredik benne. Talán nem is a katona a bűnös — fejezi be a cikkíró —, hanem az a világ, amelyik ilyen életre kényszerítette.

Sarkadi Imre. *Jókai ürügyén* (Művelt Nép 1954. okt. 10. V. évf. 31. szám) c. cikkének alap gondolata, hogy Jókai igazi talaja az irrealitás. „Gyerekkorának vagy kamaszkorának fantáziadús emlékpillanatait idézi egy-egy olyan bámulatot, bukfeneket hányó, fantasztikusan irreális remekműve, mint az *Egy hírhedett kalandor*, vagy az *Egész az északi pólusig*.”

Sötér István: *Jókai pályafordulata (a Rab Ráby). Romantika és realizmus.* (Bp. 1956.) c. tanulmányának 2. fejezetében több ízben kitér a regényre. Hangsúlyozza, hogy ebben a korszakában Jókai tisztább és egyértelműbb elbeszélő, sőt ábrázolási megoldásokat alkalmaz a *Szép Mikhál*, ill. az *Egy hírhedett kalandor* típusú művekben, mint azokban, amelyekben valamilyen eszmét kíván szolgálni. (492.) „A fantázia kötetlen játékosága s akár a túlzásig érdekesség... sohasem zavaróak az olyanféle írásokban, mint a *Szép Mikhál* vagy az *Egy hírhedett kalandor*, melyek már eleve a mese, a legenda, a krónikás anekdotasorozat igényével lépnek föl (495.) Ezek a

regények nem „történelmiek”, hanem a XVII. századbeli krónikák naiv szellemét sugározzák. Az *Egy hírhedett kalandor* „puszta fordulatosságában, valamint humorában és naiv-raffinált ironiájában a *Candide*-ra . . . emlékeztet”. (499.) A kivégzőkor Hugó vállára visszatelepedő fehér galamb epizódja nem hatásvadászat, hanem tiszta, egyszerű költészet. (499.) „A *Rab Ráby* szomszédságában a *Szép Mihál*, vagy az *Egy hírhedett kalandor* a kisromantika ugyanolyan kitérőit jelentik — mint a *Nábob* szomszédságában az ezeregyéjszakai, török tárgyú regények.” (500.)

Hegedüs Géza a regény 1958-as kiadásának (*Egy hírhedett kalandor a tizenhetedik századból*. Kincses könyvek. Szövetkezeti kiskönyvtár. Szépirodalmi könyvkiadó) utószavában a regényt azok közé sorolja, amelyeket Jókai elsősorban szórakoztatásra írt, amikor már nem tudott lelkesedni a hazai viszonyokért. A régi, hiteles leírásokon költői képzelete sokat módosított, és megalkotta az egyik legkitűnőbb magyar kalandregényt.

Alicja Mazurkiewicz *Polska i polacy w utwrah M. Jókaia c. dolgozatában* (Przeład Humanistyczny. Warszawa 1960. 145—53.) egy mondatban említi a *Kalandort*, utalva arra, hogy a főhős kalandjai egy részének színtere Lengyelország.

Téglás Tivadar a regény 1961-es kiadásának (*Szép Mihál. Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*. Bp. 1961.) utószavában megállapítja, hogy a cselekmény fantasztikuma még a pikaró regény kereteit is több helyen szétfeszíti. A főhős elszakad a valószínűség talajáról. A XVII. századi tüzértudomány, az indiai részletek leírásában az író kuriózumgyűjtő szenvedélye nyilvánul meg. A regény több, mint pikaró, érezni benne Jókai joviális mosolyát hőse fantasztikus kaland-sorozata fölött. A viharos cselekménysort lírai zárómotívum (a fehér galamb) oldja fel.

Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai* (Szeged 1961. Irodalomtörténeti Dolgozatok 19. 107.) c. tanulmányában megállapítja, hogy Jókai regényei közül az *Egy hírhedett kalandor*ban szerepelnek a legnagyobb számmal lengyelek. Tregusko földesúr a vidéki magyar kurtanemesekre emlékeztet; Marinka, a lánya, a Jókainál oly gyakori ügyes, talpraesett szerelmes leány típusa; a hajdemákok vezére, Nyedzviédz és Madus határozottabban megrajzolt alakok. Madus az asszonyi hűség és gondviselés jelképe („fehér galamb”), Siniavszky herceg, Potocky gróf, a hajdemákok ellen harcoló lengyel földesurak csak nevek. Visznovicszky herceg és Persida asszony alakját és pazar udvartartásukat az író kritikával szemléli.

Nagy Miklós *Jókais Romanbaukunst c. tanulmányában* (Acta Literaria. Fasc. VII. 1965.) két helyen utal a regényre. Jókai kaland-

regényeiről szólva, megállapítja, hogy az e regénytípushoz tartozó korai művek a titokzatos és borzalmas eseményeket halmozzák, s középpontjukban egy sátáni figura áll, aki hosszú ideig büntetlenül garázdálkodhat. Az író későbbi, hanyatló korszakának alkotásaiban derűsebb kolorit tűnik fel; ezekben már nem a zabolátlan francia romantika hatása, hanem inkább a pikareszk modor érvényesül. Az ilyenfajta művek – köztük az *Egy hírhedett kalandor a tizenhetedik századból* – már inkább a *kalandorregény* megjelöléssel illethetők. Hősrük egy szeretetreméltó, tág lelkiismeretű szélhámos, akinek kanyargó életútja gyakran a történelem tájaira is elvezet. (121.) Később arra mutat rá, hogy Jókai csak ritkán él a keretes regény formájával. A legszellemesebb módon az *Egy hírhedett kalandorban* alkalmazza ezt. Itt a törvényszéki tárgyalás motívuma az életmentő seherzádei mese ősrégi hagyományával fonódik össze, de a két egymással vitakozó bíró: a soltész és a nagyherceg ellentétes jelleme az egésznek újszerű színezetet ad. (140.)

Nagy Miklós *A magyar irodalom története* című kiadvány IV. kötetében (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Bp. 1965.) Jókai késci korszakának kalandorregényei közül kiemeli, mint a „legegészségesebb hajtást”, Hugó történetét. Törés nélküli benne a játékos fantasztikum hangneme, amely közel hozza ezt a művet a XVIII. sz. egyes nagy alkotásaihoz (Le Sage: *A sánta ördög*, Voltaire *Candide*). A soltész alakja Jókai kritikusaik torzképe. (310.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a regény 1879-i első kiadásának szövegén alapul. Csak nyilvánvaló sajtóhibák és szövegromlások esetében tértünk el az első kiadástól más, későbbi kiadás javára. A Hon, illetve az 1879-i kiadás összehasonlítása ugyanis azt mutatta, hogy az utóbbi szövegben Jókai némi végső csiszolást hajtott végre; így tehát ezt kell az ő írói szándékát leghitelesebben tükröző szövegként elfogadnunk. Szövegváltozatok szempontjából a Hon 1878-i évfolyamában megjelent folytatásos közlést és az NK-t vettük figyelembe. A több ízben előforduló, ugyanazokban a kiadásokban egyforma módon ismétlődő változatokat az első előfordulás alkalmával tüntettük fel.

E regény kiadása is a JKK első kötetében, a *Bevezetés Jókai összes művei kritikai kiadásához* c. fejezetben közölt és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* c., a JKK 24. kötetében közzétett szerkesztői utasítás szerint készült. Éppen ezért az alábbiakban csak azokról a sajátos eltérésekről adunk számot, amelyek az írásmód tekintetében kiadásunk és a regény alapul vett 1879-i első kiadása között fennállnak, és a jelzett *Bevezetés*beli általános elvekből nem következnek.

A Jókainál szereplő *o* helyett *ó*-val írtuk az *ohajtás, ovatos és utol* szavakat. Viszont a mai helyesírásnak megfelelő rövid magánhangzós formákkal cseréltük fel az első kiadás hosszú magánhangzós alakjait a *bőjt, dőzsölés, előlről, jőjnek, pallós* szavakban.

Az alábbi szavak írásában az 1879-i kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett a ma szokásos hosszú mássalhangzós formákat alkalmaztuk: *boszant, boszu, búgatyú, eféle, épen, fen* (határozószó), *fulad, galy, gyulad, hanyat, jösz, kocintás, köny, lövel, okersárga, pörgetyű, rival, rosz, sarkal, sokal, sülyed, szökel, viszhang*. Mindig a mai formában írtuk a *-kép, -képen* ragokat.

Az 1879-es kiadás hosszú mássalhangzós alakjaival szemben a JKK a mai, rövid mássalhangzós formát alkalmazza a következő

szavakban: *akközben, asszu, béllelve, hasonmássa, hijja, közzé, lógnak, löjj, nőjjenek, porcellán, szijja, utánna, vajjon.*

Az 1879-i kiadással szemben a mai helyesírásnak megfelelően írtuk a következő szavakat: *alugyék, higyye, kényeső, keztyű, küzködő, lakzi, léleket, menyekző, mingyárt, paizs.* A felsorolt helyesírási jellegzetességek már az 1879-i kiadásban sem érvényesülnek kizárólagos módon; a régies formák mellett nemegyszer találunk a mai helyesírásnak megfelelő alakot is.

Egyes tulajdonnevek írásmódját is megváltoztattuk. Szövegünkben a *Ghirai, Montecuculi és Rákóczy* alakok helyett *Giraj, Montecuccoli és Rákóczy* áll. Ugyanígy a Jókai szövegében hibásan *Civa* formában szereplő indiai istennevet a helyes *Siva* alakban írtuk.

Egyes szereplők nevének írásmódja az első kiadásban ingadozó. A főhős neve *Hugó* és *Hugo* alakban is előfordul. Mi következetesen a többségben lévő hosszú magánhangzós formát alkalmaztuk. Az ugyancsak váltakozó *Herman* és *Hermann* formák közül az utóbbit alkalmaztuk. A *Szumró* begum megjelölés első tagja az első kiadásban időnkint *Szomró* alakban is szerepel; mi egységesen a *Szumró* formát alkalmaztuk szövegünkben.

Az alábbi tulajdonnevek esetében, amelyeknek írásmódja az 1879-i kiadásban ugyancsak ingadozó, mindig az első helyen feltüntetett formákat alkalmaztuk: *Bazawa* ~ *Bazava*, *Bergmayer* ~ *Bergmayer*, *Hanocri* ~ *Hanotzri*, *Jaroszláv* ~ *Jaroslav*, *Nabukodonozor* ~ *Nabukadonozor*.

A lengyel, ukrán és egyéb szláv személy- és földrajzi neveket Jókai gyakran helytelenül, azaz nem az illető nyelv helyesírásával egyező, hanem a magyar hangjelölésnek megfelelő, illetve sokszor teljesen önkényes formában írta. Jókai írásmódját mint egyéni saját-ságot a főszövegben megtartottuk, a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben viszont — ahol ez lehetséges volt — jeleztük a kikövetkeztethető helyes formákat.

A regényben előforduló *Basel, Barbadoes, China, Coblenz, Elzász, Himmalája, Jucatan, Palaesztina, Páris, Shanghai* és *Vliessingen* földrajzi nevek a ma szokásos alakjukban szerepelnek. Meghagytuk viszont az *Abisszinia, Mezsopotámia* és *Kanahán*, régies írásmódokat, minthogy ezekben kiejtésbeli sajátosságok tükröződnek. Három földrajzi névnek a regényben található ingadozó írásmódját a következőképpen egységesítettük: *Hoogstraeten, Hoogstraten* = *Hoogstraten*; *Lillen, Lille* = *Lille*; *Prszjaka, Preszjaka, Preszjaka* = *Preszjaka*; *Szehirumpore, Szeharompore* = *Szeharompore*.

Néhány, Jókaitól hibásan írt idegen szó esetében a helyes formát alkalmaztuk: *drole, etablissement, Kacenjammer, kanguru, praesumtiv,*

supplicium, *zehino* helyett szövegünkben *drôle*, *établissement*, *Katzenjammer*, *kenguru*, *praesumptiv*, *supplicium* és *zecchino* áll.

A kis-, illetve nagy kezdőbetűs írásmód tekintetében a mai helyesírási szabályokat követjük. Elsősorban egyes földrajzi nevek (*atlanti tenger*, *csendes oceán*, *Gileádhegyi*, *lánczhid*, *Názáretbeli*), bizonyos rang- és méltóságjelzések (*Bégum*, *Mynheer*, *Nábob*, *Sah*, *Serenissime*), továbbá néhány vallási fogalom (*Alkorán*, *Gyehenna*, *Hiszkegy*, *Mi-atyánk*, *Palmarum* [vasárnap], *Socinianus*, *szent föld* és *Te Deum*) írásmódját illetően kellett az első kiadásbeli formáktól eltérnünk.

A JKK kurzív szedéssel jelzett kiemeléseinek a Honban és az első kötetkiadásban ritkított szedés felel meg. A NK a kiemeléseket teljesen mellőzi.

Lap: Sor:

- 5 : 16 reánk (H: ránk)
6 : 4 megvédelmezése (NK: védelmezése)
7 : 9 mezőrül (NK: mezőről)
14 katonák (1879, NK: katonának — sh.)
20 összekapcsoltak, (H: összekapcsoltak *volna*,)
21 lőtték *volna* ki. (H: lőtték ki.)
24 került (H: *belekerült*)
32 számára *van* kiszabva (1879: számára kiszabva)
33 öt fontosok (NK: öt fontosak)
8 : 31 minden *olyan* állat (NK: minden állat)
31 *mely* él (NK: él)
ha lélegzetet nem vehet, kénytelen (NK: ha lélegzetet *vehet*, *de ha* nem vehet, kénytelen)
9 : 11 71 : 32 106 : 32 115 : 30 215 : 15 220 : 16 281 : 13
monda (NK: *mondá*)
14 *csutorának* (NK: *kulacsmak*)
31 *szétpukkanik* (NK: *szétpukkan*)
10 : 12 felemelve *hópénzét* (H: felemelve a *hópénzét*)
19 *oroszlánpofa* (H: *oroszlánypofa*)
21 *nyomorúság* (H, NK: *szomorúság*)
11 : 28 *hoogstrateni* (1879: *hogstrateri*) — sh.
12 : 10 *fejedelem már* utoljára (NK: *fejedelem utoljára*)
7 *váljék* (H: *váljon*)
8, 10 *alul* (H, NK: *alól*)
26 *ennek a fenekén* (H: *ennek a homoknak fenekén*)
33 *rárakták* (NK: *rakták*)
14 : 3 *durran* (H: *durrant*)
7 *törvényszéknek* (H: *törvényszék*)

Lap: Sor:

- 14 : 23 Hoogstratenben (1879: Hoogstatenben — sh.)
26 kérdezé (NK: kérdé)
- 15 : 5 emlékszem (NK: emlékezem)
22 alderman (1879: aldermao — sh.)
- 17 : 21 Mérges (H: Moges — sh.)
30 Nincs (H: Nincsen)
- 18 : 5 vinni börtönébe (NK: vinni a börtönébe)
16 kínhalálból (NK: kínhaláltól)
- 34 feleséggyilkos (H, 1879: felséggyilkos — sh.)
- 19 : 20 Kísértessék le a (NK: Kísértessék le azonnal a)
31 hiszen *eszerint* ennek (NK: hiszen ennek)
- 22 : 10 tanogatott (NK: tanítgatott)
13 szívéből), *amint* egyszer (NK: szívéből), egyszer
- 23 : 5 megfogva (NK: megfogta)
8 elővont (NK: elővett)
- 24 : 12 Amíg (H: S míg)
18 NK: Az egy csoport ... — kezdetű mondattal új be-
kezdés indul.
29 socinianusokat (1879: socianusokat — sh.)
- 25 : 2 vitatkozásban (H: vitatkozásokban)
15 visszakerült, *hát* már (NK: visszakerült, már)
33 mennybeli (H: mennybéli)
- 26 : 8 kiálta (H, 1879: kiáltá — sh.)
27 az atyja (H: az ő atyja)
29 ház táját (H: ház tájat)
31 ama (NK: amaz)
33 általános (NK: általános)
- 27 : 5 ketten együtt a *kincsekkel* a nagy (NK: ketten együtt a nagy)
10 riad (H, NK: riadt)
20 gazdasszony (NK: gazdaasszony)
22 kenegettek a mogyorófával (H: kenegettek mogyorófával)
- 28 : 11 szám (H: szájam)
12 az a legnagyobb (NK: ez a legnagyobb)
31 Körülfogtak minket a *tatórok s elfogtak* valamennyiünket
a magyarokkal együtt (NK: Körülfogtak valamennyiünket
a tatárok)
- 34 már meg a tatárok (NK: már a tatárok)
- 29 : 7 erdélyi fejedelem Rákóczi György (NK: Rákóczy György
erdélyi fejedelem)
19 megosztottak (NK: megosztoznak)
21 a foglyoknak a paripáit (H: a fogolynak paripáit)

Lap: Sor:

- a köztatároknak eladták (H: a köztatároknak *aztán* eladták)
- 30 : 14 odanyomta neki a markába (H: odanyomta neki markába)
21 azonban fejet rázni (H: azonban a fejet rázni)
- 31 : 6 jutott eszembe szegény (NK: jutott eszembe a szegény)
- 32 : 20 küldene az ég (H: küldene ég)
- 33 : 3 „hajdemákok” (NK: „hajdemák”)
4 nép voltak! (NK: nép volt)
33; 35: 2 hozzájárulhatlan (NK: hozzájárulhatatlan)
- 34 : 3 dénárt (H: dénárt)
24 hanem ha (NK: hacsak nem)
33 asszonyokat (H: asszonyságokat)
- 35 : 11 rájuk (H: rájuk)
15 erdőt, amelyiken (NK: erdőt, a szálfákat keresztülfárészelve, amelyiken)
okvetlenül (NK: okvetlenül)
- 36 : 17 éhségben (NK: éhségében)
- 37 : 9 ordítá (NK: ordíta)
23 ajkai (H: ajka)
- 38 : 31 a tatárok újra el voltak zárva (H: a tatárok útja el volt zárva)
- 39 : 2 Ismerősek (NK: Ismerősök)
10 hasadékok (H: hegyszakadékok)
33 a barlangba (H: e barlangba)
- 40 : 28 vászontermelésből (NK: vászonszövésből)
- 41 : 3 fakad (H: fakadt)
7 sziklaodújokból (H: sziklaodújokból)
18 amik lőrésekkel vannak elzárva (NK: amiken lőrések vannak)
22 ami a rozstot öröli (H: a min a rozstot öröli — sh.)
- 42 : 10 nyílnak aztán azok a (NK: nyílnak aztán a)
28 takarták-körös körül fogasokra aggatva a falakat (NK: takarták körös-körül a falakat, fogasokra aggatva)
- 43 : 18 ellenséged (H: ellenség)
- 44 : 13 lerántotta leánya mellkendőjét (H: lerántotta a leánya mellkendőjét)
20 „Madus” (NK: Madus)
34 azután (H: aztán)
- 45 : 26 iránti vétkes gerjedelemből (NK: iránti gerjedelemből)
- 46 : 10 mennyországban. Akinek (NK: mennyországban, akinek)
23 kegyes indulatból (H: kegyes jó indulatból)
24 No (NK: Nos)

Lap: Sor:

- 48 : 9 tudok (H: tudott — sh.)
50 : 3 süsd el azt (NK: süsd el ezt)
33 azután (NK: aztán)
51 : 2 Amint ezt a (NK: Amint a)
6 hogy az (H: hogy ez)
7 Én magam (NK: Én magam)
30 NK: „Ezalatt a megszálló seregek...” kezdetű mondat
nincs új bekezdésben
52 : 24 ebből (H: abból)
53 : 22 robajjal (H: rubajjal — sh.)
31 bandériumain (NK: banderiumain)
54 : 9 veszedelemből (H: végveszedelemből)
19 dolog (H: dolgod)
55 : 16 csobolyó (H, NK: csobolya)
56 : 15 ráhengeríték (NK: ráhengerítették)
16 hang (H: zaj)
21 sohasem (NK: soha se)
57 : 2 No, hát (H: No hisz)
4 S a jókedvből (NK: És a jókedvből)
7 vagy mennyországban? (NK: vagy a mennyországban?)
24 oly igazán (H: olyan igazán)
26 tán (NK: talán)
58 : 5 ereszté (NK: ereszti)
17 Nyedzviedz ijesztgetett (H: Nyedzviedz úgy ijesztgetett)
29 átölelte nyakamat (NK: átölelte a nyakamat)
59 : 15 gömbölyded (H: gömbölyüded)
29 magok közül (H: maguk közül)
31 NK: az „Itt élnek azután” kezdetű mondat új bekezdés
60 : 9 kísérlettek meg ásni benne (NK: kísérlettek ásni benne)
61 : 27 Preszjaka-barlangot (H: Preszjka-barlangot — sh.)
29 elrontani (H: elrontania)
62 : 24 ittunk — friss vízből (NK: ittunk friss vízből)
30 települők (H, NK: letelepülők)
63 : 9 a falat (NK: e falat)
11 utoljára, és (NK: utoljára, s)
15 s tanakodjam (1879: a tanakodjam — sh.)
33 danája fölvert (1879, NK: danája fölvert)
64 : cím; 67 : 26, 27 A Koltuk-dengenegi (H: A „Koltuk-dege-
negi”)
3 egész sorsom (H: egész jövődő sorsom)
17 felel (H: felelt)

Lap: Sor:

- 65 : 21 biztatás (NK: biztosítás)
ölelgetések (H: ölelkedések)
24 pirosolni fejkendőjét (H: pirosolni a fejkendőjét)
- 66 : 1 S a hajdemákok (1879. S hajdemákok NK: A hajdemákok)
2 az aszúszőlős (H: ez aszúszőlős)
7 tán (NK: talán)
13 laktalan (NK: lakatlan)
28 perecet (NK: pereczeket)
- 67 : 24 „Nem teszem ugyan én ezt a bolondot.” (NK: „Én ugyan nem teszem ezt a bolondot.”)
- 68 : 5 ki élő (NK: a ki élő)
23 egyedül (NK: egyedüli)
27 de a negyedik (NK: de negyedik)
- 69 : 2 – egyenesen a saját kívánatára (NK: a saját kívánatára.)
3 NK: A „De én mégis ellenálltam” – kezdetű mondat új bekezdésében.
7 házaló festett kelméjét (H: házaló a festett kelméjét)
- 70 : 31 nyakszirtből. (H: nyakszirtből.)
- 71 : 3 azt vettem észre egyszer, hogy (NK: azt vettem észre, hogy)
23 kérdé tőlem a Nyedzviédz. (NK: kérdé tőlem Nyedzviédz.)
- 72 : 18 monda Nyedzviédz (H: monda a Nyedzviédz, NK: monda Nyedzviédz)
19 vakartam a fejemet (H: kerestem a fejemet)
- 73 : 10 háromszázad magával kétezer embert szétvert (H: kétezer embert szétvert háromszázad magával)
16 külső országról (H: külső országokról)
24 szekeren (H: szekereken)
- 75 : 6 öklével (NK: az öklével)
7 térden (H: térdein)
9 átvegye (NK: átvegyék)
14 a búcsúvételnél (NK: búcsúvételnél)
- 77 : 3 azonfelül (H: azonfölül)
- 78 : 1 valamennyi istentelennek pápájává (H, NK: valamennyi istentelenek pápájává)
6 tarackjaik (H: tarackjaik)
12 beszélni (H: mesélni)
24 Nyedzviédz (H: a Nyedzviédz)
- 79 : 17 azoknak a láttára (NK: azoknak láttára)
- 80 : 6 az lett (NK: ez lett)
10 Tán (NK: Talán)
13 ezért (N, NK: azért)

Lap: Sor:

- 80 : 20 *kisgyermek* (NK: gyermek)
27 H: Az „Olyannak látszott...” kezdetű mondat nincs új bekezdésben.
állna (NK: állana)
- 81 : 17 *mondtam Nyedzviédznek* (H: *mondtam a Nyedzviédznek*)
- 82 : 5 *ahonnan a tűzaknával* (H: *a honnan tűzaknával*)
- 83 : 5 *elkészül-e* (H: *elkészült-e*)
6 *jászolka* (H: *jászolkája*)
23 *elázva* (H: *elgyalázva*)
27 *ez vagyok* (H: *az vagyok*)
33 *ördögrajt gázoló* (NK: *ördögrajt*)
- 84 : 28 *draganyosok* (NK: *dragonyosok*)
29 *fejeiket* (NK: *fejüket*)
- 85 : 5 *rehabilitálta* (H, 1879: *rehabilitálta* – sh.)
- 86 : 5 *ájtatosság* (NK: *ájtatosságok*)
20 *dynastához* (H: *dynastiához*)
- 87 : 1 *mondá* (H: *monda*)
10 *ezt, sántikálj* (H: *ezt és sántikálj*)
- 88 : 1 *dülekedni* (H: *tülekedni*)
- 89 : 8 *kocogtatott meg* (H: *kocogtatott*)
- 90 : 17 *felkereste* (NK: *fölkereste*)
21 *Peixoto* (H: *Peixoro*)
25 *egyszer* (H: *négyszer*)
30 *legszeleső* (H: *legelső*)
33 *birsalmaszínű* (NK: *birsalmaképpű*)
- 91 : 1 NK: „A nyelvet, melyen beszélt...” kezdetű mondat új bekezdés.
32 *s elébbeni* (H: *s az elébbeni*)
- 92 : 21 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
- 93 : 26 *Azt* (NK: *Ezt*)
- 94 : 11 *mesterséget* (NK: *mesterségét*)
20 *átalakíthatja* (H: *átalakítja*)
- 95 : 4 *másikát* (H: *másikat*)
15 *falsi* (H: *falsi*)
20 *az a gonosztevő* (NK: *ez a gonosztevő*)
- 96 : 19 *oly* (H: *olyan*)
21 *ha majd* (H: *majd ha*)
22 *el fog-e ismerni* (H: *el fog ismerni*)
Zdenkónak (1879: *Zdendónak* – sh.)
34 *akasztatta* (H: *akasztotta*)

Lap: Sor:

- 97 : 16 H: A „Mikor a hercegi férj . . .” kezdetű mondat nincs új bekezdésben.
25 kiálta (NK: s kiálta)
- 98 : 27 Estenkint (NK: Esténkint)
31 Soha szeméit (NK: Soha a szemét)
- 99 : 5 Estenkint (NK: Esténkint)
7 néki (H: neki)
19 Genovévával (1879: Genovéval — sh.)
26 a hercegnő el is (H: a hercegnő rögtön el is)
- 100 : 11, 111 : 32, 176 : 27, 182 : 17 mondá (H: monda)
19 martalékául (1879: martalékáúul — sh.)
- 101 : 5 elvesznék. (H: 1879, elvesznék: — sh.)
19 tudsz nézni (H: mersz nézni)
- 102 : 12 sérthetlen (NK: sértheterlen)
- 103 : 11 abban hagytam (H: abba hagytam)
12 gyóntató atya (H: gyóntató)
ösztokélni (H: ösztökölni)
22 mintha 999-et (H: mintha még 999-et)
- 104 : 2 az az ötletem (H: az a furcsa ötletem)
7 megnyomva (H: megnyomta)
- 105 : 6 markával, s abból (H: markával abból)
11 egyszer az én helyemet (H: egyszer már te az én helyemet)
20 zsellyeszékének (NK: zsöllyeszékének)
támján (NK: támláján)
- 106 : 3 megnevezhetlen (NK: megnevezhetetlen)
10 tetszenek (NK: tessenek)
12 zaffroktól (H: ophiroktól)
- 107 : 1 aminek a köveiről (H: a minek köveiről)
6 kézfelemeléskor (NK: kézfőlemeléskor)
9 bogaraké és scolopendrumoké (NK: bogaraké, a Scolopendrumoké)
11 szívtak nyakamból (NK: szívtak a nyakamból)
14 vasnyakörvtül (NK: vasnyakörvtől)
16 kezem (NK: karom)
22 magaviseletedért (1879: magaviseleteért — sh.)
24 szerettem volna tovább engedni őt (H: szerettem volna ha tovább engedik őt)
- 108 : 11 s se éhség (NK: és se éhség)
21 gránátszemeikkel (NK: gránátszemeikkel)
30 NK: Az „Én nekem úgy tetszett . . .” kezdetű mondat nincs új bekezdésben.

Lap: Sor:

- 109 : 9 felele (NK: felelé)
11 mellém *arra* a (NK: mellém a)
18 tagadhattam (H: tagadhatom)
23 és *nem* mindenkit (NK: és mindenkit)
- 110 : 4 kihúztam (NK: kihúzzam)
9 felfedezted (NK: fölfedezted)
- 111 : 13 hasonlóul (NK: hasonlóan)
16 között (NK: közt)
25 időtelen (NK: időktelen)
- 112 : 5 Ezzel (H: Azzal)
19 világított arca (H, NK: világított az arca)
- 113 : 14 képét (H: képet)
15 valahová (1879: valahozá — sh.)
25 ordítá (H: ordita)
- 114 : 32 nyíltak előttem, amiken (H: nyíltak, s a föld alatti sötét-
ségben hosszú folyosók nyíltak előttem, a mikén)
34 lépcsősorokon (NK: lépcsősoron)
- 115 : 24 zárdából (NK: zárdából)
28 vasörv (H: vasöv)
33 olyanténképpen (H: olyképpen)
- 117 : 2 nyakamban (NK: hátamon)
- 119 : 10 nem tudják megköszönni (H: nem tudják nyelvökkel meg-
köszönni)
28, 133 : 18 aztán (H: azután)
- 120 : 1 ki ad neki ennivalót (H: ki ad neki holnap ennivalót)
4 nem tudhatod (1879, NK: megtudhatod — sh.)
18 felpnaizálta (H: felpnaizálta — sh.)
21 odúban (H: odudban)
- 121 : 26 helyeül (NK: helyéül)
31 amellyel (H: a kivel)
- 122 : 14 a medve a bűnös (NK: a medve bűnös)
- 123 : 24 Zingarián (H: Zingorián)
Paflagonián (H: Paflogonián)
26 mappánk (H: megyénk)
34 esztendő ott kiad (H: esztendő alatt kiad)
- 124 : 19 eltörölték (H: eltörülték)
22 címerét; hogyan, ezt (H: czímerét, s kincseinek és szokásainak
egy részét is, hogy ezt)
26 aki palástját (H: a ki a palástját)
- 125 : 3 odaléptetett az orrom alá (H: oda léptetett a lovával egész
az orrom alá)

Lap: Sor:

- 125 : 5 *kérdezte* (H: *kérdezel*)
11 *végtől* (H: *végtül*)
15 *történetét* (H: *történetét belőle*)
- 126 : 7 *legelőkelőbb* (NK: *legelőkelőbbnek*)
27 *trifurcifer* (1879, H: *triforcifer* — sh?)
- 127 : 10 *harangozni* (H: *beharangozni*)
20 *netalántán* (NK: *netalán*)
30 *nagycsötörtök* (NK: *nagycsütörtök*)
31 *megkezdendők* (H: *megkezdődnek*)
- 128 : 5 *azután* (NK: *aztán*)
- 129 : 16 *Ámnont* (H: *Ámment*)
27 *elvitte kincseit* (NK: *elvitte a kincseit*)
elvitte tőle (NK: *elvette tőle*)
- 130 : 1 *vállamra a kezével* (NK: *vállamra kezével*)
10 *cifra* (H: *czifrán*)
- 131 : 3 *enyim* (NK: *enyém*)
12 *összefűzve* (H: *összefűzőgetve*)
24 *ophiticus* (1879: *ephiticus* — sh.)
- 133 : 32 *óriási* (H: *óriás*)
- 134 : 8 *térdeit* (H: *a térdeit*)
21 *ittak áldomást* (NK: *ittak nagy áldomást*)
24 *hamar kiürültek* (1879: *hamarkiürültek* —sh.)
- 135 : 12 *Istennek az anyja* (NK: *Istennek anyja*)
21 *koronáját* (NK: *koronát*)
26 *poklóra* (NK: *pokolra*)
27 *szemöldekeit* (NK: *szemöldökeit*)
- 136 : 1 *kikapta kezemből* (H: *kikapta a kezemből*)
2 *szétborított* (NK: *szétbontott*)
6 *olyan* (NK: *oly*)
7 *mint a Baphomet* (NK: *mint Baphomet*)
12 *bőgéséből* (NK: *bőgésből*)
16 *fertelmes állat* (H: *fertelmes vad állat*)
beundokította (NK: *beundorította*)
32 *szőlőtörül* (NK: *szőlőtörül*)
- 137 : 14 *visszaadtam* (H: *visszaadva*)
29 *azt, s a* (NK: *azt, a*)
- 138 : 13 *félálomban* (NK: *fél álmomban*)
14 *trifurcifer* (H: *trifuzifer* — sh. — 1879: *Trifurčifer* NK: *trifurifer* — sh.)
25 *már nem volt* (H: *nem volt már*)
29 *kelepelőt* (H: *kerepelőt*)

Lap: Sor:

- 139 : 29 *hogy „gyere be rózsám, gyere bel!”* (NK: *azokat a kicsapongó énekeket.*)
- 141 : 27 síremlék-helyen (H: síremlék helyén)
- 142 : 17 H; 1879: A „Hogy lenne rajtad . . .” kezdetű mondat zárójelben.
26 *kikacagott* (NK: *kaczagott*)
- 143 : 28 NK: Az „Olyan furfangos . . .” kezdetű mondat új bekezdésben.
- 144 : 23 *meztelen* (H: *meztlen*)
- 146 : 32 *léttek* (NK: *lettem*)
- 147 : 26 *fölugráltak székeikről* (H: *fölugráltak a székeikről*)
27 *krucifixus* (H: *Kruczifixok*)
30 *magában* (H: *magába*)
- 148 : 4 *orgiáktól* (H: *orgiákban*)
23 *bűnös* (NK: *bűvös*)
- 150 : 8 *a bőr* (NK: *bőr*)
9 *óhebréus pallium* (H: *óhebréus turbánforma fejtekercs, a vállamon meg a bitorveres pallium*)
- 151 : 24 *esküdj* (NK: *esküdjél*)
28 *bőrszákban* (NK: *bőriszákban*)
34 *kajütjébe* (1879: *kajutjébe* — sh.)
- 152 : 10 *fölhörpentve* (H: *felhörpentve* NK: *fölhörpintve*)
31 *Baphomet-bálványról* (H: *Bayhome bálványról* — sh.)
- 153 : 14 *kárhozatra jusson* (H: 1879, *kárhozatra ne jusson* — *elírás* vagy sh.; az értelemnek megfelelően *javítottunk*)
27 *legelőször téged* (H: *legelőször is téged*)
- 154 : 8 *tiéd* (H: *tied*)
14 *ember lelkén* (H: *embernek a lelkén*)
29 *följegyezve* (H: *feljegyezve*)
- 155 : 1 *oly* (H: *olyan*)
7 NK: Az „Azért én . . .” kezdetű mondat nincs új bekezdésben.
- 156 : 2 *elsorolod* (H: *elsorold*)
23 *monda* (NK: *mondta*)
- 157 : 32 *pofája tőle, mintha* (NK: *pofája, mintha*)
- 158 : 5 *megemlékeznek* (H: *rá emlékeznek*)
8 *mi az* (H: *milyen az*)
15 *kerékablakán* (NK: *kerekablakán*)
- 159 : 9 *azt el* (H: *el azt*)
20 *válaszol* (H: *válaszolt*)
28 *eladó* (H: *hajadon*)

Lap: Sor:

- 160 : 6 kipróbáltam (H: kipróbáloom)
10 dologról (NK: dolgokról)
17 Ágnes (1879, NK: Agnes)
- 161 : 18 Rupertus, a vén (NK: Rupertus vén)
olyan hancuzást (H: olyan *dévaj* hancuzást NK: olyan
hanczurozást)
19 leánnyal (1879: leánynyla — sh.)
33 megfejtésére (H: megoldására)
- 162 : 31 kelle várnom (H: kellett várnom)
6 orcáinkat (H: arczáinkat)
- 163 : 27 disputálni — *vágott közbe a bűnös* —, hiszen (NK: disputálni;
hiszen)
- 164 : 3 bömbölést még nem (H: bömbölést nem)
- 166 : 29 barlangból (NK: *bűn*barlangból)
- 167 : 1 esküdött (H: esküdözött)
10 bekest (NK: bekerset)
12 fiok (NK: fiuk)
26 jucundus (H: jocundia)
28 emlékszem (NK: emlékezem)
- 168 : 3 kuruzsolónak (H: kuruzslónak)
8 tilalmas levén *neki* virágvasárnapján (H: tilalmas levén *neki* . . .
NK: tilalmas levén virágvasárnapján)
csapszékét (csapszékét)
- 15 Héj (H: Héj)
25 pyramidot (H: pyramitdt — sh. 1879: pyramitot —sh.)
26 vállára (H: vállán)
- 170 : 14 szerencsésen (H: szerencsémre)
- 172 : 20 dudaszó és (H: dudaszó *hangzott* és)
- 173 : 10, 12 Berg-Mayer (NK: Bergmayer)
29 az mûh-borjú (H: az *a* mûh-borjú)
- 174 : 7 ítélendõ (H: itéltetendõ)
12 NK: Az „a további . . .” kezdetû mondat új bekezdésben.
- 175 : 1 töltöttem el *a* Bergmayer (H: töltöttem el Berg-mayer)
5 főbűnök (H: főbűn)
8 és így (NK: s így)
12 csapata (H: csapatja)
23 távol voltam *tőlük*. Haza (NK: távol voltam. Haza)
- 176 : 8 s az embereknek (H: s embernek)
16 testimoniumomat, *annálfogva* azt (NK: testimoniumot, azt)
- 177 : 16 „Hozott Isten! Hisz ez” (H: „hozott isten *Misi!* Hisz ez” —
sh?)

Lap: Sor:

- 178 : 13 bizony, *katona uram*, amíg (NK: bizony, *a gazda*, a míg)
179 : 33 senki *se* más (H: senki sem más NK: senki más)
180 : 4 előállani *vele* (H: előállani *vala* — sh.)
31 ki *volt* szegezve (H: ki *van* szegezve)
181 : 5 szurtos (H: szurkos)
9 gyülevész *nép* nem (H: gyülevész nem)
24 sajnáltak (H: sajnálnak)
182 : 14 most is viselem (H: most is *itt* viselem)
183 : 19 szegődtem (H: *beszegődtem*)
184 : 2 tutajukat (H: tutajokat)
25 a hollandus ember szeret hajós *is* lenni (H: a hollandus ember szeret hajós lenni)
hanem csak (NK: *de* csak)
185 : 26 és *a* katonák (NK: és katonák)
186 : 12 tüzér-constablerségen *felül* (H: tüzérkonstablerségem *felül*)
23 *számáról* (NK: *szféről*)
187 : 32 kegyelmednek jobboldali... (NK: kegyelmednek *annyi* jobboldali...)
188 : 3 mesterséghez nem (H: mesterséghez *soha* nem)
12 *aztat* (H: azt)
18 és *a* paszulyt (NK: és paszulyt)
189 : 22 csillagokkal, holothurokkal (H: csillagokkal és holothurokkal)
31 tojásból (H: tojásából)
190 : 9 özvegyasszonynál (H: özvegy asszonyomnál)
27 tojás (H: tojás*haj*)
28 eleinte akkora (H: eleinte *csak* akkora)
191 : 26 szép és sima kart (H: szép *fehér* és sima kart)
31 következménye (H: következése)
192 : 3 *lett elérve az* (NK: *értem el azt*)
15 teát feleségem (H: *theát a* feleségem)
23 betakarta *a* füleit (NK: betakarta füleit)
24 „asszonyak” (1879: „asszonyak — sh.)
25 „asszonyak” (H: „nagyasszonyak”)
pedig csak constablerné „asszonyak” (H: *pedig a* constablerné „ifjasszonyak”)
193 : 1 jegyezte *a* nevemet alá (H: jegyezte *magát* alá)
2 özvegyének *a* férje (H: özvegye *férjének a* felesége)
a férje; amiből utoljára (H: *a* felesége. *Igy aztán rajtam száradt*)

Lap: Sor:

- a titulus, hogy Van der Bullen Tobías kapitány özvegyének a férje; amiből utoljára)*
- 193 : 11 okosok (NK: okosak)
22 ágyból (H: *ágyából*)
31 ismerősemet — (NK: ismerősömet)
- 195 : 13 évhosszat (H: *évhosszant*)
országokban (H: *országokba*)
23 vitorláncat (H: *vitorláinckat*)
- 197 : 2 őfenségét (H: *ő felségét*)
12 Jumnak (H: *Jumnak*)
28 palotán (H: *palotára*)
- 198 : 7 elfoglalta a fővárosukat (NK: *elfoglalta fővárosukat*)
9 hozzájárulhatlannak (NK: *hozzájárulhatatlannak*)
19 miének (NK: *minek*)
- 199 : 31 felette (H: *fölötte*)
- 201 : 6 azt (H: *ezt*)
13 gondatlanul (HK: *gondtalanul*)
16 felgyújtott (NK: *fölgyújtott*)
- 202 : 4 nehány (NK: *néhány*)
14 felkelő (NK: *fölkelő*)
28 felelte (H: *felelé*)
- 203 : 12 csodaszép fiatal királyi (NK: *csodaszép királyi*)
- 204 : 5 bizonyosan (H: *bizonyára*)
13 országunkban (H: *országunkba*)
- 205 : 5 Szecharompore (NK: *Szcharunpore*)
8 bűnlajstromból (1879: *bűnlajtromból — sh.*)
10 arcát (H: *arczáját*)
27 zsarátnok (zsarátnak)
33 elkárhozottai (H: *elkárhozattai*)
- 206 : 29 éjszakára (H: *éjszakán*)
- 208 : 7 amíg (NK: *míg*)
20 nőnek a férje (NK: *nőnek férje*)
- 209 : 14 eközben (H: *a közben*)
29 amelyben a szememet (H: *a melyben szememet*)
- 210 : 1 két láthatárt (NK: *kék láthatárt*)
2 bambusz- és pálmalevél (H: *bambuszlevél és pálmalevél*)
- 211 : 8 NK: Az „Elhalmoztuk egymást...” — új bekezdésben.
12 bohóságot követtünk (NK: *bohóságot is követtünk*)
16 ital édesebb, mámorítóbb volt, és minden ital után (NK: *ital után*)
- 212 : 1 ez órában (H: *az órában*)

Lap: Sor:

- 212 : 9 s azon fölül (H: s még azon fölül)
10 leszakíték (NK: leszakítottam)
13 ismét (1879: ismé — sh.)
25 álmodat a niemengeni (H: álmodat niemengeni)
- 213 : 19 Zeib-Alniffa. Én (H: Zeib Alniffa s én)
22 nem mondta el Zeib-Alniffa (NK: nem mondta Zeib-Alniffa)
- 214 : 1 néhány (NK: néhány)
- 215 : 1 „khanverd” (H: „khanvere”)
26 én oly józan (NK: én józan)
- 216 : 16 az én elefantom (NK: az elefantom)
25 Moharram (H: Mohovram)
- 217 : 5 bajadérek (H: bayadérok)
- 218 : 1 lakóit (H: 1879 falvait)
- 219 : 28 csójtárját (NK: csotárját)
- 220 : 6 el nem vágatja (NK: le nem vágatja)
28 elefántról, azután (H: elefántról s azután)
- 221 : 16 körüllevő (H: körüllevő)
- 222 : 8 idololatria (1879, NK: indololatria — sh.)
9 szűz (NK: a szűz)
13 exkirálynak. A rahja hívei (H: exkirálynak, Benaresből menekülöm kellett, mert a megölt Rájah hívei)
- 223 : 7 keresni; akiknek (H: keresni s kiknek)
- 224 : 1 Átkozott (H: Átkozom),
30 adott (H: adatott)
- 226 : 6 egy nem várt (H, 1879, NK: nem egy várt)
- 227 : 9 s tengerészeti (H: s a tengerészeti)
23 Marquesas (H: Merquesas)
- 228 : 10 kiáltá (NK: kiálta)
11 én a te (H: én ezt a te)
18 nyóstény (NK: nőstény)
- 229 : 25 ordíta (H: ordítá)
- 230 : 13 fokút (H: fokust)
- 231 : 8 hát bűnöd (H: hát egy bűnöd)
19 Tetőtül (H: Tetétül)
23 annak, akinek a fél lábát (H: annak, a ki féllábara sántít, okvetlenül dadogva kellene beszélni, a kinek a fél lábát)
- 232 : 6 a nagyherceg (H: a nagy herceg, a törvényszék általános helyeslése mellett.)
- 233 : 12 végtől (H: végtül)
- 235 : 9 a tartománytól (H: a tartományomtól NK: e tartománytól)

Lap: Sor:

- 235 : 20 egyik egy jární (H: egyik jární)
29 szemérmesen (H: szemérmesen)
33 NK: a „Tyhű, láncos...” kezdetű mondat új sorban.
- 238 : 3 találkoztál (H: találkozzál)
18 még jó (H: még csak jó)
- 239 : 1 alapokon (NK: alapon)
29 hogy cselédek (NK: hogy a cselédek)
34 ind (NK: indiai)
- 240 : 22 NK: A „(De majd holnap!)” mondat új bekezdésben.
- 241 : 15 mondák (H, NK: mondrák)
- 243 : 5 fürdőtől (H: fürdőhelytől)
19 pocsóták (NK: pocséták)
29 látszik (NK: tetszik)
- 244 : 6 lesüllyedt (H: lesülyed)
9 válláig (NK: álláig)
24 de úgy, hogy (H: de hogy)
- 246 : 21 akkor is csengett (H: akkor is úgy csengett)
- 247 : 9 NK: A „Szája nyitva volt...” mondat új bekezdésben.
- 248 : 1 visszatértem (H: visszaértem)
8 homokdombrul (NK: homokdombról)
17 lábamba (H: lábamhoz)
34 NK: A „Védelmeztem magamat” mondat nincs új bekezdésben.
- 249 : 22 Fehér s fekete (H: Fehér és fekete)
29 látták velem sétálni (H: láttak velem sétálva)
- 250 : 13 mégis kerül (H: mégis csak kerül)
- 251 : 11 száraz fára (H: szaru fára)
23 én még azt (H: azt én még)
- 252 : 12 felőlük (NK: felőlök)
31 ült, és felkiálték (H: ült s felkiálték)
- 253 : 2 végigsöpört (H, NK: végig söpört)
11 reá (H: rá)
28 korcsmáros (H: kocsmáros)
- 254 : 6 egynehány (H, NK: egynéhány)
28 hozom én rossz (NK: hozom rossz)
- 255 : 5, 259 : 15 lovagok (H: baklovagok)
15 aztán (H: azután)
- 256 : 26 dolgok (NK: dolguk)
30 tréfa ez (H: tréfa az)
- 257 : 9 lovag (H: baklovag)
11 ajándékban (NK: ajándékba)

Lap: Sor:

- 257 : 13 tudom, hogy (H: tudom *a regulát*, hogy)
258 : 16 szarvat (NK: *szarvakat*)
28 annak *a* lelkét (H: annak lelkét)
260 : 25 tiéd (H: tied)
29 kell visszacszerelésig (H: kell *a* visszacszerelésig)
261 : 4 H: A „(No már. . .”-ral kezdődő mondat nincs új bekezdésben.
262 : 6 ábrázataik (H: ábrázataik)
263 : 9 felhérceit (1879, NK: *fehérczeit* H: *ferhérczeit*)
24 szekérből (H: *szekerből*)
28 röptetését (H: *repülését*)
264 : 5 előrepülő (H: *előrepülő*)
7 hozva (NK: *hozta*)
26 billentyűjét (H: *billentyűt*)
265 : 18 szerződést (H: *szerződését*)
266 : 5 országba (H, NK: *országban*)
11 meglátogatják (H: *meglátogatták*)
268 : 15 Aztán (NK: *Azután*)
269 : 21 tőzeglányokban (H: *tőzeglányában*)
22 mérföldnyi (NK: *mérföldnyi*)
272 : 4 beteljesüljön (1879: *beteljesüljen* — sh.)
Dejsz (1879: *Desz* — sh.)
274 : 16 belsejében (H: *bélésében*)
27 mondurját (NK: *mundurját*)
275 : 16 *s a* mogyoróhájjal (NK: *s mogyoróhájjal*)
19 sergeant-t (1879, H: *sergeans-t* — sh.)
276 : 2 önként (H: *önkint*)
5 tudtam volna idejében (NK: *tudtam volna annak idejében*)
13 sáncok (H: *sánckosarak*)
17 serrel (NK: *sörrel*)
19 adott (H: *adatott*)
20 szomszédok (H, NK: *szomszédok*)
beküldtem a kávéházba (H: *beküldtem a tállérommal a kávéházba*)
22 elvesztette a tálléromat (H: *elvesztette a zsebéből a tálléromat*)
277 : 17 olyan (NK: *oly*)
33 magam (H: *magamat*)
278 : 4 hogy egy olyan (NK: *hogy olyan*)
21 ez az egyik választás (NK: *ez az első választás*)

Lap: Sor:

- 278 : 26 *az már* (NK: *már az*)
279 : 17 *körülkalandozta* (NK: *kalandozta*)
27 kapitányom (NK: *kapitány*)
280 : 5 *vásáld* (NK: *váltsd*)
tudom (NK: *tudtam*)
22 *a hűséget, amit a zászlómnak fogadtam, s a hűséget, amit hitvesemnek* (1879, NK: *a hűséget, amit hitvesemnek – sh.*)
24 *mortificatióját* (NK: *mortificálását*)
282 : 1 *fogtak* (H: *fogtak el*)
4 *ilyen* (H: *még ilyen*)
10 *különb-különbféle* (NK: *különféle*)
22 *sohase* (NK: *soha sem*)
283 : 17 *jövök én a* (NK: *jövök a*)
284 : 12 *hídd* (NK: *hívd*)
16 *töltöttem* (NK: *töltöttem*)
26 *ragasztani* (H: *ragasztni*)
285 : 27 *már hátamon* (H: *már a hátamon*)
33 *Ehrenbreitsteinon* (H: *Ehrenbreitsteinen*)
286 : 13 *nyakamat ugyan nem* (NK: *nyakamat nem*)
288 : 25 *haragudott, hogy* (NK: *haragudott meg, hogy*)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

Jókai a *Kalandorban* a cselekmény menetét, a situációkat a forrásaiból készen kapta; így kevesebb a rá jellemző, sztereotip motívum. Viszont annál gyakrabban fordulnak elő olyan történelmi, művelődéstörténeti és vallási utalások, amelyeknek megfelelői az író más műveiben is szerepelnek. Az efféle összefüggésekre mindig a regénybeli előfordulás helyéhez fűzött magyarázatban mutatunk rá.

A regény alapvető jellegzetessége a keretes forma. Hasonlóképp keretes *A három márványfej* (1885) c. regény, amelyet a szerző és a kritikus vitája kísér végig; de míg a soltész és a nagyherceg a *Kalandorban* minden fejezetben szerepelnek, a szerző és a kritikus nem bukkan elő ilyen gyakran.

A romantikus sziget-motívum szerepére Jókai életművében Nagy Miklós tanulmánya mutat rá (*Az arany ember* It 1959. 37.): „A sue-i hatásvadászat idején a borzalmak halmozására jogcím a külvilágtól elzárt földdarab (*Nepean szigete*, a Mocsárok viránya a *Hétköznapokban*), művészetének megérlelődésével, békére vágyó szíve, kiábrándult elvágódása vagy egyszerűen szépet szerető ösztöne nyilatkozik meg rajzában. Így alkotja meg a Körös-szigetet, amely a szabadságharc véresőjében Baradlay Ödön szeretteit rejti (*A kőszívű ember fiai*), a Senki szigetét, a Ponthaligeti park tavának rejtett zugát (*Kiskirályok*), hogy végül a saját fiatalkori komáromi szigetéről (*A tengersizemű hölgy*) s a világgyűlölő főherceg óceáni rejtékhelyéről regéljen (*Ahol a pénz nem isten*)”. Helyet kap ez a motívum a *Mire megvénülünkben* is. A *Kalandorban* a Viszpa-Ogród, a szikláktól körülvelt sziget, közvetlenül a rablóbarlang mellett, a békés munka, a tisztességes emberi közösség, az idilli szerelem színtere — az egyetlen hely, ahol a hányatott életű Hugó boldog volt.

A hegyoromra épült, hozzáférhetetlen rablóbarlangnak, a hajdemákok tanyájának is megvannak a megfelelői: Korzár bég vára (*Erdély aranykora* VIII. f.), Tepelenti Ali vára Janinában (*Janicsárok végnapjai* II. f.), az uskokok, sziklára épült búvóhelye (*Egy játékos, aki nyer* XVI. f. az Opour család birtokában levő Bálványosvár,

valamint Rapsonné vára (*Bálványosvár*) és a bogumilok sziklavára (*A három márványfej* VII. f.). A regény 8. részének I. fejezetében forrása nyomán arról ír Jókai, hogy az angolok vaskalitikába zárva őrizték legyőzött ellenfelüket: sah Allumot. Hasonló motívummal találkozunk az *Egy játékos, aki nyer* c. regényben (*Az illatos füvek* c. fejezetben). Itt a velenceiek zárják kalitikába az elfogott uskok vajdát.

Hangnemben, a cinikus humor és az érzelmesség keverékében emlékeztet Hugó stílusára Krisztyán Tódor elbeszélése (*Az arany ember* 5. rész IV. f.), sőt van egy közös motívum is a kalandsorozatokban: a gályarabság.

★

Lap: Sor:

- 5 : 1 *constabler* — így nevezték a XV—XVII. században a tüzéreteendőkkel foglalkozó, Németországban céhszerűen szervezett embereket, akiket a hadvezetés bizonyos időre szerződttetett.
- 11 *Ehrenbreitstein* — város az ugyanilyen nevű vár lábánál, a Rajna jobb partján. A XVII—XVIII. sz. háborúi folyamán hol a németek, hol a franciák kezén volt. 1801-ben lerombolták, majd a XIX. sz. elején újjáépítették.
- montalambert-torony* — Marc-René de Montalambert márki (1714—1800) francia tábornokról elnevezett erődítményszak. Említése a XVII. században játszódó regényben anakronizmus.
- 12 *1688-i hadjárat* — XIV. Lajos 1688-ban betört a pfalzi választófejedelemiség területére. Nagyszabású európai háború (az ún. pfalzi örökösödési háború) kezdődött. A háborút lezáró 1697. évi rijswijki béke lényegtelen módosításokkal visszaállította a háború előtti status quót. A regény cselekménye e nagyszabású hadjárat kezdeti szakaszának egyik epizódjához kapcsolódik.
- 13 *Koblenz* — város a Mosel és a Rajna találkozásánál. A regény cselekményének idején a trieri választófejedelemiséghez tartozott. — A regény megjelenése után, a párizsi „világtárlatról” hazautazóban, 1878. szept. 12-én Jókai töltött ott egy napot.
- 14 *Rhénus* — a Rajna latinus elnevezése
- 22 *a fejedelem* — a nagyherceg illetően szerepeltetése — mint Rajka László megállapítja (i. m. 21.) — korrajzi szempontból teljesen elhibázott. A cselekmény időpontjában ugyanis Koblenz a trieri választófejedelemiséghez tartozott,

Lap: Sor:

- a trieri választófejedelem pedig a mindenkori érsek volt (ebben az időben — 1676—1711 — Johann Hugo Orsbeck).
- 6 : 10 *barbatták* — olyan emelvények, amelyekről a mellvéd mögött álló ágyúval lövés alkalmazása nélkül lehet löni
- 13 *Krupp- és Uchatius-lövegek* — a XIX. században használatos jellegzetes lövegfajták; a Krupp féle gyorstüzelő löveg, és a Franz Uchatius (1811—1881) osztrák tábornagy által feltalált acélbronzcsövű ágyú
- 17 *csataágyú* — a XVI. és XVII. században használt hosszú tábori ágyú
- 19 *pelikán* — szorítóvas
- 21 *Merkur-pálca* — az a pálca, amellyel Hermet (Mercuriust), az istenek hírnökét ábrázolták vagy leírták a görög és latin mitológiában
- 24 *elefánt* — olasz és német szokás volt, ami nálunk is elterjedt, hogy az ágyúkra állatok alakjait öntötték, többnyire az ágyú nagyságához választva meg a jelképül szolgáló állatot, amelyről azután az ágyút elnevezték
- 25 *quadrans* — fokokra beosztott negyedkör, amelyen egy inga mutatta, hogy 0 pontja helyesen van-e beállítva. Lövegek irányzására használták.
- 7 : 27 *arkoláj* — a tüzéség régi elnevezése az Arkelei német szóból, amelynek jelentése a XVI. — XVII. sz-ban „hadigépek, tüzéség” volt
- 8 : 27 *Zrínyi Ilona* — (1643—1703); Munkács várát (1688. jan. 17-én), saját főemberének árulása miatt kellett feladnia. Jókai *Török világ Magyarországon* c. regényében (JKK 398.) és *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében is utal erre az eseményre.
- 9 : 14 *csutóra* — rendszerint apró lábakon álló kulacs
- 17 *soltész* — városi elöljáró a régi Németországban
syndicus — ügyvivő (régi városi hivatal)
- 10 : 6 *Wagram* — alsó-ausztriai falu, ahol Napóleon 1809. július 5-én és 6-án megverte Károly osztrák főherceg seregeit
- 11 : 23 *Heckethaler* — Hecktaler, szerencsetállér
- 27 *kapucinusok* — a Ferenc-rend 1527-ben alapított harmadik ágának tagjai
- 28 *hoogstrateni mocsár* — Hoogstraten belga község Anvers tartományban a síkságon; a közelében lévő mocsárra utal itt Jókai
baklovagok — a boszorkányszombaton résztvevő ördögök;

Lap: Sor:

- Jókai a II. részben forrása, a *Rheinischer Antiquarius* nyomán ábrázolja a baklovagokat. (L. a regény keletkezéstörténetéről szóló fejezetet.)
- 11 : 31 *makers* — ezt a fogalmat, a baklovagok vezérének megjelölését Jókai forrásaiból vette. (L. a regény keletkezéstörténeti fejezetét.)
- 13 : 5 *kénvirág* — kereskedésben forgalomba hozott kén
szalamia — itt valószínűleg szalmiák sóról, régi nevén szalamia sóról van szó
bórax — átlátszó, színtelen, egyhajlású rendszerű kristály
- 6 *ólomcukor* — az ólom normális acetátja, erős méreg; színtelen, egyhajlású kristályokból áll
- 14 : 5 *Albertus-tallér* — németalföldi pénz; legelőször Albert főherceg, Németalföld helytartója verette 1598-ban
- 16 Hugó válasza, melyeket a kínvallatás kapcsán ad, tartalmaz olyan mozzanatokot is, amelyeket a cselekmény későbbi menetében nem találunk meg. Ennek a részletnek ugyanis nem a cselekmény tényleges felvázolása a célja, hanem ezzel Hugó a személye iránti érdeklődést akarja felcsigáznai.
- 18 *Podolia* — kormányzóság volt a régi Oroszország délnyugati részében. A XIII. században tatár uralom alá került, a XIV. századtól kezdve Litvániának volt része, 1795-től Oroszországhoz tartozott.
Zbarasz — zbarak; az ugyanilyen nevű galíciai területi kapitányság székhelye volt
- 19 *Odense* — dán kikötőváros Fyn szigetén
- 20 *Münster* — német kikötőváros, Vesztfália porosz tartomány és Münster közigazgatási kerület fővárosa volt
- 21 *Singapore* — Szingapur; a Maláj-félsziget fővárosa
- 23 *Lille* — francia ipari város a belga határ közelében; elsőrendű erősség volt a Deule csatornázott ágaitól öntözött síkságon
- 24 *Pfalz* — kerület az NSzK Rajna-vidék Pfalz tartományában, a Saar-vidék, Elzász és a Rajna középső folyása között. A regény cselekményének idején a választófejedelmi méltóságot a Pfalz—Zweibrücken—Neuburg-ágból való Fülöp Vilmos viselte.
- 15 : 9 *ágostai hitvallású* — evangélikus
- 10 *Ukrajna* — a történet idején Ukrajna nem volt önálló állam. A Dnyeper bal partján fekvő része Oroszországhoz, a jobb parti Ukrajna pedig Lengyelországhoz tartozott.
socinianus — a Socinus Laelius (1525–1562) és Socinus

Lap: Sor:

- Faustus (1539–1604) tantételeit elfogadó szentháromságtagadó (unitárius). A socinianusok tanainak egyik fő székhelye Lengyelország volt; fénykoruk a XVI. sz. végére és a XVII. sz. első felére esik.
- 15 : 12 *rozikerucianus* — rosenkreuzer, rózsakeresztes; a XVII. és XVIII. században alakult titkos társaságok tagja.
kvekker — kvéker, quakers = reszketők, keresztény szekta alapítója George Fox (1625–1691), tanai Angliában és Amerikában terjedtek el
- 13 *brahman vallás* — ókori indiai vallás; önkínzásra, aszkétizmusra hajlik, gondolatrendszerébe tartozik a lélekvándorlás
- 14 *manichaeus felekezet* — alapítója Manes v. Mani perzsa tudós (egyések szerint a mágusok ivadéka), aki a III. sz. közepe táján élt. Tana keveréke a gnoszticizmusnak és Zoroaster vallásának.
kainisták — gnosztikus szekta az i. sz. I., II. századból. Jókai azonosítja a manichaeus felekezettel, amellyel a gnoszticizmus révén valóban rokon.
- 19 *harámbasa* — haramiavezér
- 22 *stockjobber* — tőzsdei spekuláns
alderman — angol szó, eredetileg a legöregebbeket jelentette, de gróf, sőt király megjelölésére is szolgált. A regény cselekményének idején előljáró, rangban közvetlenül a polgármester után következő városi tisztviselő.
- 24 *pikenier* — dzsidás
asszonyköpönyeg — ez a kifejezés Hugó történetének arra a fordulatára utal, amelyről a XII. rész 2. fejezete (*A más felesége férje*) szól.
- 16 : 9 *mordályégető* — gyújtogató
- 11 *nomenclatio* — megnevezés, elnevezés
- 12 *latrocinium* — rablógyilkosság, rablás
- 15 *adulterium* — házasságtörés, paráznaság
- 17 *furtum* — lopás, rablás
Sacrilegium — szentségtörés, templomrablás
- 19 *larvatus* — megbűvölt, megszállott; itt: inkább: álarcos, aki másnak adta ki magát
- 21 *falsorium* — falsum, hamisítás, csalás
- 23 *homicidium ex duello* — gyilkosság párbajban
- 25 *stellionatus* — csalás
- 27 *felonia* — (a hűbérúrnak tartozó) hűség megszegése, hűtlenség

Lap: Sor:

- 16 : 29 *barattaria* — baratteria; csalás; különösen a tengeri szállításnál a hajó személyzete által a szállító kárára elkövetett csalás
- 17 : 2 *idololatria* — helyesen: idolatria bálványimádás
8 *regicidium* — királygyilkosság
10 *pirateria* — piratica: tengeri kalózkodás
12 *uxoricidium* — feleséggyilkosság
14 *sorcelleria* — boszorkányság
16 *pactum diabolicum implicitum* — ördöggel való cimboraság, szerződés
18 *adulterator monetarum* — pénzhamisító
20 *haeresis* — eretnekség
Schisma — egyházzszakadás; elszakadás az egyháztól a tanok nyílt tagadása nélkül
22 *veneficus* — méregkeverő, varázsló, kuruzsló
24 *crimen traditorum* — az árulás bűne
26 *antropophagia* — emberevés
Cannibalismus — emberevés
27 *pandecta* — a római jog tételeinek gyűjteménye, Justinianus római császár törvénykönyvének legfontosabb része. Csak többes számban használatos (pandekták), Jókainál egyes számban szerepel.
- 19 : 3 *supplicium* — büntetés
- 21 : 1 *Hatzfeld Menyhért* — (1593–1658); gleicheni gróf, császári titkos tanácsos és vezérőrnagy. Utolsó haditénye Krakkó bevétele volt; Jókai is ezt említi.
- 7 *Rákóczi György* — II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelem; 1642-ben választották fejedelemmé. 1657-ben Károly Gusztáv svéd király biztatására megkezdte a háborút János Kázmér lengyel király ellen. Rákóczi György hódító tervei kudarcot vallottak a lengyel nép ellenállásán. A Visztulánál szenvedett vereség arra kényszerítette Rákóczit, hogy megalázó feltételek mellett kössön békét a lengyelekkel. Érdemes megemlíteni, hogy a XIII. noteszben, amelyben Jókai a regény cselekményének vázlatát rögzítette, a cselekményvázlat után az alábbi bejegyzést találjuk: „Salvandy *histoire de la Pologne avant et sous le roi Sobieski*.” Ez az utalás a következő munkára vonatkozik: *Historie de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski* par N.—A. de Salvandy Paris 1829. E mű az I. k. 302—306 lapjain valóban beszámol — az ismert tényekkel egybehangzó módon —

Lap: Sor:

II. Rákóczi Györgynek a regényben érintett 1657-i lengyelországi hadjáratáról. A regény szövegében azonban egyetlen olyan adalék vagy mozzanat sem található, amely Salvandy könyvére lenne visszavezethető, s így e munka forrásként való használatát igazolná.

- 21 : 11 *sóramórálni* — céltalanul jönni-menni, ögylegni, haszontalanul tölteni az időt, késedelmeskedni, piszmogni (táj-szó)
- 23 : 17 *proselyta* — valamely hitre újonnan áttért személy; valaminek újsütetű, vakbuzgó híve
- 18 *Blandrata* — Giorgio Blandrata (?1515–1588) olasz orvos és vallásreformátor. Izabella magyar királynő környezetéhez tartozott. Kálvin követőinek sorába állt. Később elszakadt a kálvinizmustól, antitrinitárius tanokat hirdetett. Dávid Ferencsel együtt hirdette Erdélyben az antitrinitárius eszméket. Később meghasonlott Dávid Ferencsel is, visszavonult a teológiai vitáktól és orvosi hivatásának élt.
- 24 : 10 *osculum charitatis* — kegyesség csókja
- 16 *contio* — gyűlés
- 22 *a fejedelem maga is ezt a hitet vallja* — Jókainak ez az állítása nem felel meg a tényeknek: II. Rákóczi György református vallású volt. Viszont a socinianus (unitárius) vallás Erdélyben csakugyan bevett felekezetnek számított. Egy korábbi erdélyi fejedelem, János Zsigmond (1540–71) csakugyan elfogadta az unitárius hitvallást.
- 25 : 6 *allegálták* — vitatták, felhozták
- 13 *átalag* — Tokaj vidékén használt kisebb, kb. 75 literes boroshordó
- 16 *csobolyó* — kétfenekű, lapos, hordószerű ivóedény
- 21 *sátoros ünnep* — a zsidók 7 napig tartó fő ünnepe, itt átvitt értelemben: nagy ünnep
- 26 : 12 *Habet rectum* — igaza van
- 27 : 3 *iszák* — tarisznya
- 11 *incendiarii malitiosi comburantur* — a gonosz gyűjtogatók megégetendők
- 12 *raptus* — rablás, itt: nőrablás
- rapina* — rablás
- decem juvencis puniatur* — tíz tinóval büntetessék; ez Szent István törvénye (II. 25.), amelyet a *Rab Ráby* (JKK 190.) is megemlíti (vö. uo. a 639. lapon található jegyzetet).
- 13 *palo affigatur* — karóba húzassék

Lap: Sor:

- 28 : 22 *Ábrahám* — a biblia szerint Izrael népének első őse
szent Dávid — (i. e. 1055—1015) Izrael királya; a hagyomány neki tulajdonítja a bibliai zsoltárokat
- 23 *arkangyal* — a katolikus hittan szerint magasabb rendű angyal
- 29 : 9 *Giraj tatár kán* — Giraj v. Girej tatár kán-dinasztia, mely Krímben több mint 300 évig uralkodott. — Miután Rákóczi 1657 júliusában megalázó feltételek mellett kényszerült békét kötni a lengyel királlyal, a lengyelekkel szövetséges tatárok hatvanezernyi serege megtámadta a sokkal kisebb erdélyi sereget, s az egész táborot fogságba ejtette. *Jókai: A Damokosok* (1883) c. regényének és részben az *Erdély aranykora* (1853) c. regényének a cselekménye is az itt említett eseményekhez kapcsolódott. Kitér Jókai Erdély történelmének e mozzanataira *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (Pest 1854. 149—151.)
- 31 : 1 *nogajka* — orosz kozákok ostora; rövid, hüvelykujj-vastagságú nyélre csomóba erősített vékony szíj.
- 31 *borjú* — szőrös borjúbőrből készült, vállra csatolható katonai hátizsák
- 32 : 13 *abraxas* — abrasax; homályos eredetű, babonás jelentésű szó, amelyet többféleképp magyaráznak. Némelyek szerint az *abrak* és *sax* egyiptomi szókból származik, és „szent szó”, „áldott név” az értelme; mások szerint abrasax a helyesebb formája, és a görög számjelekből magyarázható meg (a — 1, b — 2, r — 100, a — 1, s — 200, a — 1, x — 60 — 365 — az év napjainak száma). A legtöbb mágus és alkimista használta a szót mint bűvös ígét. Az abraxas-gemmák egy különös alakot ábrázoltak emberi törzssel, kakasfejjel, kígyólábakkal. A gnosztikus szekták ezeknek a mintájára talizmánokat csináltak.
- 33 : 3 *hajdemákok* — hajdamákok; a török *haydamak* (-támad, rabol) szóból; a XVII. században azoknak a kozákoknak és ukrainai parasztoznak a neve, akik a lengyel nemesek ellen felkeltek. Jókai a regényben más értelemben (rablók) használja ezt az elnevezést.
- 6 *polyákok* — régics, népies kifejezés: lengyelek
hanákok — a csehszlovákiai Haná-síkság lakosai. Itt a csehek megjelölése.
- 7 *jászok* — a XIII., XIV. században a Zagyva két partjára betelepített, nomád életet élő, alán eredetű néptörzs

Lap: Sor:

- csángó magyarok* — Bukovinában és Romániában, főleg Moldovában és Erdélyben élő, a környező román lakossággal nagy mértékben összeolvadt népcsoport, amelynek eredetét a tudomány még nem tisztázta. Legvalószínűbb, hogy a honfoglaló magyarok Etelközben visszamaradt töredékeinek és a hunoknak a keveredése. A moldovai csángók számát később az Erdélyből odamenekült magyarok is növelték.
- 18 *Vörös-Oroszország* — Galícia keleti részét és Lengyelország egy részét nevezték így
- kulcsos város* — régi, várfallal körülkerített és várkulccsal ellátott városok, amelyeknek kapusa és hatalmas kulcsa is volt. Ilyen város átadásakor a vár kulcsát is át kellett adni a hódítónak.
- 34 : 3 *denár* — előbb ezüsből, később rézből vert kisebb értékű pénz; eredetileg egy — az ókori Rómában használatos — pénznem elnevezése
- 9 *kosevói atamán* — a háborúba induló kozákok által megválasztott vezért nevezték Ateman Kocsevojnak
- 30 *Tedeum* — (Te Deum laudamus — Téged Isten dicsérünk) ókeresztény himnusz kezdete — innen vitték át az elnevezést a hálaadó misékre
- 35 : 28 *Szent Márton lovag* — Márton, tours-i püspök (megh. 400)
- 33 *szent Kristóf* — vértanú, valószínűleg Delius császár uralkodásának idejéből
- 38 : 7 *mátkatál* — népszokás; püünkösdkor a lányok és legények — vonzalmuk jeléül — tálat küldenek egymásnak édességgel, borral, kaláccsal stb. Elfogadása azt jelenti, hogy a küldő vonzalma viszonzásra talált. Ezt a motívumot, mint szláv eredetű népszokást, Jókai a *De kár megvénülni!* c. regényében is említi.
- 39 : 14 *csompó* — kiálló sziklaszirt
- vápa* — hajlat, mélyedés, homorúság
- 22 *barlangszáda* — barlangnyílás
- 40 : 11 *furfangosan kifundált malomgép* — hasonló módon működő és ugyancsak foglyok által hajtott szerkezetet ír le Jókai a *Bálványosvár* c. regényében (JKK 90.)
- 30 *Potoczky gróf* — a Potoczky család régi nemes lengyel család, melynek ősi vára, Potok, a krakkói vajdaság területén feküdt. Jókai forrásaiban szerepel a név.

Lap: Sor:

- 41 : 12 *az erdélyiek és svédek háborúja* — l. a 20 : 16 sorhoz fűzött magyarázatot
- 17 *a koblenzi székesegyház* — Koblenz 836-ban alapított és a XII. században átépített román bazilikája
- 42 : 27 *skófium* — hímzésre használt arany, ezüst vagy aranyozott ezüst fémszál
- 43 : 2 *méhser* — hígított mézből erjesztett szeszes ital
- 6 *vakmerénylet* — vakmerőség, vakmerő vállalkozás
- 46 : 11 *ordáliák* — istenféletek
- 15 *emendáltatik* — kijavítatik
- 17 *reus* — vádlott
- 21 *expediens* — indítvány, mentő ötlet, kibúvó
- 47 : 10 *firmamentum* — égboltozat
- 49 : 5 *Actus majoris potentiae contra ecclesiasticam personam* — egyházi személy ellen elkövetett erőszak
- 50 : 16 *padmaly* — víz által kivájt üreg; mennyezet (itt inkább az utóbbi)
- 51 : 11 *amint a tatárok elvonultak Lengyelországból* — l. a 20 : 16 sorhoz fűzött magyarázatot
- 52 : 7 *ciklopszi mód szerint* — hatalmas kőtömbökből, kőtöanyag nélkül építve
- 53 : 12 *pulkovnik* — pulkownik; ezredes
- 17 *helepolis* — torony alakú óriási ostromgép, amelyet először Rodosz ostrománál alkalmaztak, i. e. 304-ben. Nevét később az ostromlótoronyokra általánosították.
- 32 *hóstad* — külváros, előváros
- 54 : 18 *nyegodni* — semmirekellő
- 56 : 31 *Hajnal van, szép piros hajnal!* Ipolyi Arnold (i. m. 282—83.) több régebbi szerzőre hivatkozva ír arról, hogy a magyar éjjeli őrök „hajnal vagyon, szép piros hajnal, hajnal vagyon!” kiáltással szokták az érkező hajnalt köszönteni. Jókai saját példányában ceruzával megjelölte ezt a helyet a könyvben. Hasonló helyzetben, Solomnak és társainak föld alatti útja kapcsán fordul elő ez a mondat *A három márványfej* c. regényben (JKK 172.). *A Kárpáthy Zoltánban* (JKK 2. k. 213.) a toronyőr kiáltása hangzik így. *A Bálványosvárba* (JKK 121.) és *Az osztrák—magyar monarchia írásban és képen* c. műbe (3. k. Bp. 1888. 310.) mint az ősmagyar gyászszertartás egy mozzanatát, a halottsirató leányok énekét szövi be ezt a mondatát.
- 61 : 10 *karassiaruhák* — karazsia v. karasia — kétszer ványolt, közönséges, durva posztó

Lap: Sor:

- 61 : 10 *kamuka* — damaszt szövet
- 62 : 25 *kobak* — lopótökből készült szűknyakú ivóedény
- 63 : 15 *kecskerelevél* — a kecskere (Galega) nevű vitorlás virágú gyógynövény levele
- 16 *pemétfű* — marubium vulgare; a legrégebbi orvosi fűvek egyike; ajakas, fehérgyapjas vagy molyhos, fehér virágú gyógynövény
- 64 : 21 *Mohilov* — Mohilev, Mogilev; járási székhely volt Podolia orosz kormányzóságban a Dnyeszter és a Derla összefolyásánál
- 24 *Berdicov* — Bergyisev; ukrainai város, kerületi székhely volt Zsitomirtól délre
- 66 : 29 *vendely* — bődön
- 67 : 3 *ostromtutyi* — hátrafelé hegyesedő kemény sisak
- 15 *zsombik* — sűrű csomókban növő lápi növényeknek a lából gyakran egy méter magasságig is kiemelkedő, oszlop vagy kéveszerű, erős, vastag gyökérzete; ingoványos, vizenyős lapályból kiálló gypes hant, domb
- 21 *jatagán* — görbe, késszerű keleti szűrő- és vágófegyver, melyet övbe dugva hordtak
- 68 : 18 *baba* — török szó; apát, apót jelent, egyúttal az öregeknek és szent hírből álló embereknek, főképp derviseknek megtisztelő címe
- 27 *Morhut* — az alkorán negyedik pokla
- 69 : 5 *aki fegyverrel öl, fegyver által fog elveszni* — bibliai idézet, Máté XXVI. 52: „mert valakik fegyvert fognak, fegyverrel kell vesznik”.
- 13 *ez a koltuk-dengenegi meg van töltve arannyal* — a *Politikai divatok* (JKK 140.) c. regényének egyik figurája, Melchior hasonló módon használja fel mankóját kezdetben üzenetek, később bankjegyek elrejtésére
- 70 : 17 *theriák* — theriaca (görög–latin) ópiumos orvosság; régen különösen kígyómarás ellenmérgeül állították össze, később állati mérgezés ellen való orvosság lett
- 73 : 3 *kecskebokácsol* — bukfencezel
- 5 *bicebóca* — sánta
- 23 *zsellyeszék* — kényelmesebb ülésű, háttal karosszék, fotel
- 26 *fehér barátok* — a dominikánusokat, a pálosokat, valamint cisztercita vagy zirci barátokat hívta így öltözetük után a nép. Bergyisevben valójában karmelita kolostor volt, Jókai tehát itt tévesen emleget fehér barátokat.

Lap: Sor:

- 74 : 11 *Sztaniszló fejedelem* — I. (Leszczyński) Szaniszló (Stanislaw) lengyel király, 1704—1711, majd 1733—1736 uralkodott. Itteni említése mint lengyel uralkodóé tehát anakronisztikus.
- 13 *Leszczynszky gróf* — a Leszczyńskiek tekintélyes lengyel főúri család volt; legkiemelkedőbb tagja a fentebb említett I. Szaniszló király volt
- 16 *karbunkulus* — mesékben szereplő drágakő; vörös gránát vagy más vörös színű drágakő
- 75 : 9 *perjel* — némely szerzetesrendben kolostorfőnök, prior
33 *miraculum* — csoda
- 77 : 4 *siklus* — sékel; zsidó eredetű súly- és pénzmérték
28 *halicsi városok* — galíciai városok. A történet időpontjában Galícia Lengyelország egy tartománya volt.
- 78 : 11 „*spanyol lovasok*” — drótakadályok
- 81 : 12 *várac* — rendszerint nagyobb vár körül, amannak a megerősítésére épült kisebb várszerű erődítés; kis vár
- 82 : 16 *örök-kalendárium* — a naptári egységek olyan csoportosítása, amelyből kiszámítható, hogy valamelyik nap bármely évben a hét melyik napjára esik; bizonyos kidolgozásban dísz tárgyként használják
- 83 : 34 *Szent György* — ókeresztény, vitézségéről híres vértanú. A legenda szerint megölt egy sárkányt, ezért páncélozott lovon ülő és dárdájával sárkányt ölő ifjúnak szokás ábrázolni.
- 84 : 16 *ad arma!* — fegyverbe
- 85 : 4 *causa* — itt: ügy
7 *absolutio* — bűnbocsánat, feloldás
8 *condemnálni* — elítélni
6 *salváldott* — felmentődött
9 *calefactor* — csínytevő, áruló, besúgó
11 *beatificatio* — boldoggá avatás
13 *nihilominus* — mindazonáltal
deleáltassék — legyen törölve
- 87 : 2 *berekommendálni* — beajánlani
4 *confrater* — 1. szerzetestárs, 2. a „confraternitas”-nak nevezett, vallási célokra irányuló, de pontos szabályzat nélkül működő társaság tagja (régii egyházi kifejezés).
- 10 *Lemberg* — Lvov; város Ukrajnában. A történet idejében Lengyelországhoz tartozott.
- 90 : 16 *Azzal fogott egy hosszú acéltűt* — a mohamedánoknál szokásos volt a döntés meghozatalának az a módja, hogy a

Lap: Sor:

koránt tüvel átszúrták, és az utolsó lapon átszúrt sor szövege alapján határoztak. Jókai ezt a szokást, amelyet Hammer-Purgstall *Geschichte des osmanischen Reiches* c. művéből ismert, két regényében is említi, a *Török világ Magyarországon* XXX. fejezetében (JKK 363–64.) és *A fehér rózsza* V. fejezetében (JKK 66–67.). Itt ezt a motívumot nem a koránál kapcsolatban alkalmazza.

- 91 : 12 *auripigmentum* — arzénszulfid, aransyárga színű ásvány; oltott mésszel és vízzel péppé keverve borotválásra használták
- 22 *armalis* — nemesi címet adományozó királyi oklevél
- 23 *testimonium* — bizonyítvány, tanúsítvány
- 92 : 24 *Kochanovszki Zdenko* — a Kochanovszki nevet a lengyel reneszánsz legnagyobb költője, Jan Kochanowski (1530–1584) is viselte. Lehetséges, hogy ez a körülmény Jókai névadásába is belejátszott.
- 93 : 12 *mazur* — lengyel népcsoport Észak-Lengyelországban, itt: lengyel
- 33 *Sorbonne* — a XIII. században alapított és már a középkorban is különleges tekintélyt élvező párizsi tudományegyetem neve
- 34 *baccalaureus promotio* — baccalaureussá (a legalacsonyabb középkori tudományos fokozat birtokosává) való előléptetés
- 94 : 2 *Montecucoli* — Montecucoli Raimondo (1609–1680) osztrák császári hadvezér, hadtudományi író. Részt vett a Habsburgok XVII. század közepén viselt nagyobb háborúiban. Így az 1660-as években a törökök, az 1670-es években a franciák ellen harcoló császári seregek fővezére volt. Jókai (más műveiben is) a nevet következetesen Montecuculi alakban írja. Eljárását a *Török világ Magyarországon* című regény egyik jegyzetében a következőképpen indokolja: „Hogy így, és nem Montecucolinak írták e hadvezér nevét, azt egy régi anagramma eléggé bizonyítja, mely szerint Montecuculi nevének betűiből e szó jön ki »centum oculi.«” (JKK 166.) Mi azonban a név általánosan elfogadott, helyes alakját használjuk.
- 95 : 10 *máslás* — a kiforrott tokaji aszúbor seprőjére felöntött és átterjesztett peccsenyebor
- 11 *körömpróbbáig* — utolsó cseppig; utalás egy régi szokásra, amely szerint a poharat lefelé fordítva a kéz hüvelykujja

Lap: Sor:

- főle tartották, hogy lássák, üres-e a pohár vagy cseppen-e még valami a körömrre
- 95 : 15 *crimen falsi* — csalás, hamisítás bűne
16 *spontaneum* — önként való
17 *immediatum* — közvetlen
19 *condonatur* — engedjék el
20 *maleficium* — gaztett, gonosztett
- 97 : 7 *fray* — asszonyszemély, nőszemély
- 98 : 10 „*Comment vous portez-vous, mon petit drôle?*” — „Hogy van, kis kópém?”
17 *praescribál* — előír, elrendel
27 *Mártírok oszlopa című kegyes könyv* — Jókai utalása bizonyára nem egy meghatározott műre vonatkozik; a XVII. században gyakoriak voltak az ilyen és ehhez hasonló című vallási munkák
- 99 : 18 *mi történt Szent Genovávával tovább, mikor Attila hunnusai Párizst ostromolni készültek* — Szent Genováva Párizs véd-szentje volt; vigasztalta és segítette a népet, mikor 451-ben a hunok a várost ostromolták, és éhínség tört ki. Megjósolta, hogy a hunok nem fogják Párizst elpusztítani.
- 100 : 30 — 101 : 5 Hasonlóképpen érzékelteti Jókai Timár Mihály lelkiállapotát *Az arany emberben* (JKK 2. k. 127.). Timár is úgy érzi, hogy mindenkit megcsalt, még magát az Istent is.
- 101 : 7 *adulterium cum stellionatu* — csalással elkövetett házasságtörés
- 102 : 6 *major domus* — Jókai itt e tisztség nevét tág értelemben használja
24 *szent Nepomuk* — Nepomuki szent János; cseh vértanú. Prágai kanonok és egyszersmind IV. Vencel cseh király feleségének gyóntatója volt. A féltékeny király azt követelte tőle, hogy felesége gyónásának tartalmát neki elárulja. Nepomuki ezt megtagadta, ezért az uralkodó 1393-ban kivégeztette.
- 104 : 5 *serenissime* — öfensége; kisebb államok uralkodó fejedelmeinek címe, megszólítása
- 105 : 3 *falernumi* — helyesen: falernusi vagy falernum; az ókori rómaiak egyik legnemesebb bora; világos színű, kissé fanyar ízű bor volt
lesbiai — Jókai bizonyára a Kisázsia nyugati partja közelében fekvő Lesbosz sziget lakóit nevezi pontatlanul így
4 *sírászi* — a keleti költészetben gyakran emlegetett, rózsá-

Lap: Sor:

- ligeteiről és gránátalmakerjeiről híres Sirász perzsiái városból való
fáta — fatá; román szó: leány
- 105 : 34 *fluidum* — folyadék; a régi fizikusok az elektromos és mágneses jelenségeket egy így elnevezett anyag létevel magyarázták
- 106 : 7—9 A végzetes hatalommal rendelkező mitológiai és történeti nőalakok sora a regény egy későbbi részében (*A Baphomet* alfejezetben), valamint — részben módosított összcállításban — más regényekben is (*Szegény gazdagok* JKK 252—53.; *Fekete gyémántok* JKK 1. k. 59—63.; *A három márványfej* 220—21.) szerepel.
- 7 *Delila* — filiszteus asszony, Sámson szeretője volt. Története Jókai többek között a *Szegény gazdagok* (JKK 252—53.), az *Enyim, tied, övé* (JKK 1. k. 160.) és *A három márványfej* (JKK 220.) c. regényekben is utal.
Bethsabé — bibliai nőalak, Salomonnak, a zsidók első nagy királyának anyja. Urias felesége volt; Dávid házasságtörést követett el vele. Történetéről Jókai számos regényében megemlékezik (*Szegény gazdagok* JKK 252—53.; *Az arany ember* JKK 2. k. 64.; *A három márványfej* JKK 220.).
- 8 *Salome* — bibliai nőalak, Herodias leánya. Jókainál sokszor szerepel a női elvetemültség példájaként (*Szegény gazdagok* JKK 252—53.; *Fekete gyémántok* JKK 1. k. 63.; *Egy az Isten* 2. k. 29.; *A kiskirályok* 2. k. 27.; *A három márványfej* JKK 220.)
Magdolna — bibliai nőalak. Jézus idejében élt Palesztinában. „Bűnös nő”-nek tartották. Jézus felkereste és megtértette.
Lais — két híres ókori hetéra neve, akiket az antik irodalomban gyakran emlegetnek. Az egyik a peloponnészosi háború idejében, a másik Periklész korában élt.
Aspasia — híres ókori szépség. Szokratész is megfordult athéni házában, Periklész a kedvéért elvált feleségétől.
Cleopatra — (i. e. 69—30); egyiptomi fejedelemsasszony; Julius Caesar, majd később Antonius kedvese volt.
- 9 *Semiramis* — Asszíria mesés királyasszonya, akinek egész élete magán viseli a mondaszerűség bélyegét. Jókai többször említi regényeiben (*Szerelem bolondjai* JKK 509.; *Fekete gyémántok* JKK 1. k. 59.; *A jövő század regénye* 2. k. 178—79.; *A három márványfej* JKK 223.)
Circe — Hélios napisten leánya a görög mitológiában. Odüsszeusszal való találkozását Homérosz írja le; az általa

Lap: Sor:

- megöröktett mítosz szerint Circé varázsitalal disznókká változtatta Odüsszeusz társait.
- 106 : 9 *Atalanta* — az ógörög monda szerint híres vadásznő, akit anyamedve szoptatott, és vadászok neveltek fel. Kérőinek versenyfutásban kellett őt legyőzniök.
- 107 : 9 *scolopendrum* — scolopendra; a százlábúak osztályának chilopoda rendjébe tartozik.
27 *benevolisatio* — faggatás, vallatás
33 *philtia* — philtrum; varázsital
- 111 : 6 *item* — ugyanúgy
21 *tertium non datur* — harmadik eset nincs
- 112 : 17 *kantus* — egybeszabott, ingszerű, ujjas felsőruha
- 113 : 27 *handzsár* — főleg keleti népeknél használatos, 20–50 cm hosszú, kissé görbe pengéjű, rendszerint díszes csontmarkolatú, éles szűrő fegyver
32 *klárisboglár* — korallból vagy más anyagból, esetleg üvegből készített gombszerű dísz
- 115 : 7 *árumvirág* — kontyvirág; sokalakú, az egyszikűek családjához tartozik a buzogányosok rendjében
34 *fatens* — vallomástevő
- 116 : 12 *criminális praxisban versátus* — bűnügyi gyakorlatban járatos
26 *jus humanum* — emberi jog
gratia divina — isteni kegyelem
- 118 : 5 *csicsóka* — napraforgóval rokon növény megvastagodott gyökérgumója
8 *liktárium* — sűrű, lekvárféle cukros-mézes főzet
- 119 : 16 *iszalag* — clematis; kétszikű, a boglárkafélék családjába tartozó, szívós szárú, fehér virágú cserje
17 *petrence* — szálás takarmányból vagy más növényből két rúdon egyszerre elvihető kisebb csomó, rakás
30 *anachoreta* — görög szó, jelentése: akik visszavonultak. Egyiptom, Szíria, Palesztina pusztaságait a keresztényüldözések idejétől kezdve ellepték az anachoreták, akiknek életcélja az önsanyargatás, önmegtagadás, az istennel való misztikus egyesülés volt. Később a szerzetesi élet háttérbe szorította őket. Azokat a szerzeteseket nevezték aztán anachoretáknak, akik 30 esztendei szerzetesi élet után engedélyt kaptak, hogy elkülönített cellában lakjanak.
- 120 : 18 *felpanizálta* — elfogyasztotta
- 121 : 3 *Az özvegyasszony olajos korsója, amely soha ki nem ürül* — a biblia szerint (Királyok I. 17. f.) Illés próféta a három

Lap: Sor:

- esztendeig tartó szárazság idején Sareptában lakott egy özvegyasszonynál, akinek a lisztje és az olaja sohasem fogyott el
- 121 : 4 *Illés próféta hollója a mindennapi páros zsemlyével az orrában* — ugyanott azt is elmondja Illés prófétáról a biblia, hogy megjósolta a három évig tartó szárazságot. Őt magát az aszály idején hollók táplálták. Jókai *A kőszívű ember fiaiban* (JKK 2. k. 229.) is utal erre a történetre
- 6 *Johannes Baptista* — keresztelő Szt. János; a biblia szerint ő keresztelte meg Jézus Krisztust.
- 122 : 4 *votum violatum* — szószegés, a fogadás megszegése
- 5 *blasphemia* — istenkáromlás
- capite plectetur* — fejével lakoljék
- 7 *Qui bene distinguit, bene docet* — aki jól tud megkülönböztetni, az jól is tanít (jó útmutatást ad)
- 11 *votum ruptum* — szószegés
- 12 *condescendál* — megszűnik
- 14 *ursus comburatur* — a medve égettessék meg
- 29 *szaracénok* — a középkorban az arabokat, majd általában az izlám hitű népeket hívták így
- 34 *Brandenburg* — Kelet-Németországban, az Északnémet-alföldön elterülő tartomány, amely a XVII. század elején, miután a porosz királyok megszerezték a brandenburgi választófejedelmi széket is, ténylegesen egyesült Poroszországgal
- 123 : 11 *stadtvogt* — városi helytartó, kormányzó, tisztartó (városi közigazgatási személy)
- 20 *Markomannia* — markomannok: ókori germán törzs tagjai, eredetileg az Elba és az Odera közötti területen éltek. — Jókainál, ugyanúgy mint a következő felsorolásokban szereplő többi helynév, távoli, gyakran kitalált helyre utal.
- Szkítia* — A szkíták nevű ókori néptörzs az i. e. VII. századtól az i. sz. III. századig az eurázsiai sztyeppés vidék különböző térségeiben (a Fekete-tenger mellékén, később a Krím-félsziget északi részén, a Dnyeper alsó folyása mellékén és a Duna alsó szakaszának vidékén) élt. Szkítiáról mint tulajdonképpeni földrajzi fogalomról tehát nem beszélhetünk. Jókainál — a felsorolásban szereplő többi helynévhez hasonlóan — mint távoli, fantasztikus provincia szerepel.
- Besszarábia* — a Dnyeszter, a Fekete-tenger, a Duna-torkolat Kilia ága és a Pruth közötti terület. A regény cselekményének idejében Törökországhoz tartozott.

Lap: Sor:

- 123 : 21 *Baktria* — az ókori perzsa birodalom tartománya volt az Oxus középső folyása mentén.
Mezopotámia — Mezopotámia; Elő-Ázsiában, a Tigris és Eufrátesz folyók között elterülő táj, az ókori civilizációk egyik legfontosabb központja volt. Területén alakult ki a sumér és akkád, majd az asszír-babiloni birodalom.
Caralabia — valószínűleg Jókai által kitalált fantasztikus országnév, amely egybevág a főhős beszámolójának Hány János-os hangulatával
- 24 *Zingaria* — költött országnév, valószínűleg Cigányország
Paflagonia — ókori tartomány Kisázsiaiban
- 25 *Cappadocia* — kisázsiai tartomány az ókorban
India Cinnamomifera — fahéjtermő India
- 124 : 18 *templariusok* — templomos lovagok, katolikus egyházi lovagrend, amelyet 1118-ban kilenc francia lovag alapított Palesztinában. A rend a Szentföld védelmezését tekintette legfőbb hivatásának. Taglétszáma és vagyona gyorsan növekedett, s így a Keleten valódi hatalommá fejlődött. Magyarországon „vörös barátoknak” nevezték őket. Jókai feltehetőleg ezért írja, hogy a lovag „veres palástot” viselt, „nagy fehér kereszttel”. A templomosok öltözete valójában fehér köpeny volt, nyolcszögű vörös kereszttel. Jeruzsálem elvesztése után a templomosok nagy része Franciaországba költözött. IV. Fülöp francia király — hogy a rend hatalmas vagyonát megszerezze magának — 1307-ben valamennyi francia templomos lovagot elfogatta, s javaikat lefoglaltatta. A templomosok ellen indított per folyamán a rend számos tagját — végül Jacques de Molay nagymestert is — halálra ítélték és kivégezték. 1312-ben V. Kelemen pápa a francia király követelésére feloszlatta a rendet. (L. még a regény keletkezéstörténetével foglalkozó fejezetet is.)
- 125 : 24 *turkomán írás* — török írás
- 126 : 6 *refectarium* — kolostori ebédlő
- 8 *Quadráginta tonitrua* — negyven mennykő
- 19 *per septem archidiabolos* — a hét főördög
- 22 *Lucifer te corripiat* — Lucifer ragadjon magával
- 27 *trifurcifer* — országos gazember, csirkefogó
- 28 *Ut Belsebub te submergat in paludes inferni* — hogy Belzebub süllyesszen az alvilági mocsarakba
- 128 : 15 *lépcsőgádor* — a lépcső boltozott előtere

Lap: Sor:

- 128 : 31 *Jezabel* — a biblia szerint Izrael királyának, Achábnak volt a felesége. Kegyetlenül üldözte a prófétákat. Amikor a lázadó Jéhu került uralomra, Jéhu rabszolgái a palota ablakán kidobták. Neve Jókai több más regényében is felbukkan, pl. a *Szegény gazdagokban* (JKK 252—53.)
- 129 : 12 *Astarte* — az ókori Föniciában a szerelemnek és a termékenységnek az istennője; kultusza később orgiákká fajult. Jókai más regényeiben is említi, pl. *A három márványfejben* (JKK III.), a *Szép Mihálban* (JKK 259.). Asztarot formában ördögnévként fordul elő.
- 16 *Thámár* — a biblia szerint Dávid király leánya. Bátyja, Amnon erőszakot követett el raja. Öccse, Absolon emiatt később megölte Amnont. A történetre Jókai a *Fekete gyémántokban* (JKK I. k. 63.) és *A három márványfejben* (JKK 291.) is utal.
- 26 *Mylyitta, Sába királynéja* — Jókai tévesen ruhazza itt Mylyitta babilonai istennő nevét Sába királynőjének a bibliából ismert figurájára. Jókai több más regényében, pl. *A három márványfejben* (JKK III.) is szó esik róla. Jókainak ez a tévedése annál feltűnőbb, mert az orgiákkal együtt járó babilonai Mylyitta-kultuszra számos regényében utal (*Egy játékos, aki nyer* JKK 88., *Szabadság a hó alatt* JKK I. k. 35., *Rákóczy fia* 49.) Az ittenihez hasonló orgiákat ábrázol még a *Fekete gyémántok* (JKK I. k. 144—48.) és *A mi lengyelünk* (400—06.) c. regényeiben is.
- 130 : 18 *kaldeaiak* — ókori arameus néptörzs az i. e. I. évezredben
- 21 *Ahasvér* — az Ószövetségben előforduló perzsa királynév, görög változata Xerxész. E néven több perzsa király uralkodott, közülük II. vagy Nagy Xerxész (uralk. i. e. 486—465) volt a legnevezetesebb.
- 22 *Baal* — az ókori Közel-Kelet területén több helyen tisztelt istenség, a bibliában mint a filiszteusok istene szerepel.
Nabukadonozor — több babilonai király neve. Leghíresebb II. Nabukadonozor (i. e. 604—562), aki Palesztinát elfoglalta, és a zsidókat a babilonai fogságba vitte.
- 23 *Ozirisz* — meghaló és feltámadó egyiptomi istenség; Ízisz istennő fivére és férje.
- 24 *Heródes* — több idumaeai származású, római fennhatóság alatt álló zsidó uralkodó neve. Közülük a leghíresebb királyságát Antoniustól nyerte; az actiumi csata után átállt Octa-

Lap: Sor:

- vianushoz. Máté evangélista neki tulajdonítja a Jézus elpusztítása céljából végrehajtott gyermekgyilkosságokat.
- 130 : 24 *Pilátus* — Pontius Pilatus, Judea római helytartója (i. sz. 26—36.). A biblia szerint a jeruzsálemi zsidók vezetőinek unszolására ő feszítettette keresztre Jézust
- Sardanapal* — egyes ókori források szerint Asszírnia utolsó, elpuhult uralkodója; egy ostrom alkalmával kincseivel együtt máglyán megégette magát
- 26 *Júdás Iskariotes* — a biblia szerint Jézus apostolainak egyike, aki Jézust harminc ezüstpénzért elárulta
- 33 *Gecsemane* — (arameus szó: olajpince) jeruzsálemi kert az Olajfák hegyén, ahol — az újtestamentum szerint — Jézust a halála előtti éjszakán elfogták
- 131 : 4 *Málkhus* — a biblia szerint (János evangéliuma 18. f.) így hívták a jeruzsálemi főpap szolgáját, akinek a fülét Simon Péter apostol a Gecsemane kertjében levágta. A biblia azonban nem említi azt, hogy Málkhus emelt volna elsőnek kezét Krisztusra.
- 6 *Ben Hanocri* — a názareti Jézus; talmudisztikus, de a talmudban nem használt kifejezés
- 15 *Baphomet* — Hammer-Purgstall szerint a templomosoktól tisztelt, kőből készült, kétfejű, kétnemű, arab felírású bálvány. (L. a regény keletkezéstörténetét tárgyaló fejezetet is.) Más vélemények szerint a templomosok perére vonatkozó egykorú iratokban előforduló „Baphomet” szó voltaképpen a „Mohammed” (Mahomet) név eltorzult formája. A templomosokra ui. — akik hadjárataikat többnyire mohamedánok lakta területeken folytatták — feltehetőleg az utóbbiak vallási tanai sem maradtak hatás nélkül. A Baphomet-kultuszról Jókai számos más művében (*Eppur si muove* JKK 1. k. 22.; *Rab Ráby* JKK 439.; *A Kiskirályok* 2. k. 153.; *Egy az Isten* 9.; *Szeretve mind a vérpadig* JKK 175.; *A lélekidomár* JKK 1. k. 178.; *Rákóczy fia* 8.) is említést tesz.
- 24 *ophiticus diagramma* — Jókai arra a szimbólumra utal itt, amelyről a regény 145. lapján is szó van mint a Baphomet jelképéről: „egy félhold mint patkó, s annak a közepén egy nyolcsassá tekeredett kígyó, felemelt kettős fejjel”.
- 32 *liktor* — az ókori Rómában a legfőbb állami tisztviselők és főpapok díszkíséretének tagja
- 33 *szarkofág* — kőből v. márványból készült díszes koporsó
- 132 : 10 *Jaldabaath* — l. a 132 : 16-hoz fűzött magyarázatot

Lap: Sor:

- 132 : 10 *aeon* — a gnosztikus tanokban azoknak az ős erőknak az elnevezése, melyek az elrejtett istenségtől kiömlöttek (emanatio), és a világ teremtését, fejlődését, megváltását intézték. Isteni erejük abban a mértékben csökken, amint az istenségtől távolodnak.
pneumatikus — itt: testetlen
- 11 *Ophiomorphos* — kígyóisten
- 14 *Valentinus próféta* — a legjelentősebb gnosztikusok egyike. Az i. sz. II. században működött.
gnosztikus — a gnoszticizmus nevű misztikus, idealista filozófiai irányzat híve. A katolikus teológiával való legfőbb ellentétük az volt, hogy Jézus istenségét és megváltói szerepét tagadták. Jézus — szerintük — saját bűneiért halt meg.
- 15 *Alexandriai Basilides* — gnosztikus filozófus az i. sz. II. században. A többi gnosztikushoz hasonlóan tagadta Jézus istenségét; szerinte Jézus csak ember volt, megkeresztelésekor egy isteni aeon szállt beléje, ez azonban keresztre feszítésekor elhagyta őt. Hirdette a lélekvándorlást, és hitt a számok csodás erejében. Különösen a 365-öt tekintette szent számnak, és ezt az Abraxas szóval jelölte meg.
- 16 *Bardesanes* (154–222) — szíriai filozófus, a bardesanita hitfelekezet alapítója. Iratait versekben írta. Követői voltak az ophiták, akik szerint a világot teremtő Jaldabaoth istenség idézte elő a messiásnak kiszemelt Jézus csodálatos születését.
- 29 *Brahma* — a hindu vallásban a világ teremtője és irányítója. Később a Visnuval és Sivával alkotott hindu hármas istenség első személye.
Ízisz — egyiptomi istennő, a hitvesi és anyai szeretet, a szerelem és termékenység, a folyó áradása, az ég és föld istennője
- 30 *Dagon* — filiszteus istenség; hal alakjában emberfejjel és kezekkel ábrázolták — valószínűleg a termékenységet akarták vele jelképezni
- 33 *hiperbola* — nagyítást, túlzást tartalmazó kifejezés
- 133 : 2 *demiurgus* — demiurgosz; görögül: kézműves mester; teremtő, a világ isteni vagy természetfeletti alkotója
- 34 *zodiákus* — állatöv; az égboltnak a nappályá két oldalán elterülő keskeny sávja, amelyen a bolygók mozognak, és amelyeket régen tizenkét — különböző állatokról elnevezett — egyenlő részre osztottak

Lap: Sor:

- 135 : 34 *choréa* – tánc (görög szó)
- 136 : 20 *hostia* – ostya
- 34 *Ninive* – ősi mezopotámiai város a Felső-Tigris partján. Asszíria egyik fő kulturális és vallási központja volt; i. e. 612-ben a babiloniakkal szövetkezett médek lerombolták. Maradványait a XIX. sz.-i ásatások hozták felszínre.
- 138 : 3 *balteus* – öv a ruha megerősítésére, különösen harcosoknál; kardszij
- 18 *Silenus* – a görög mitológiában Dionysos nevelője. Egyes felfogások szerint démon, sőt halandó ember. Szatírhoz hasonlóan ábrázolják.
- 29 *kelepelő* – kerepelő; fából készült, csattogó hangot adó eszköz, amelynek pergetésével a katolikus egyházban nagycsütörtökön és nagypénteken a templomi harangozást helyettesítik
- 139 : 17 *inclangorium* – harangocska, csengettyű
- 27 *miserere* – bűnbánati zsoltár; jelentése: könyörülj
- de profundis* – a 130. zsoltár kezdete; jelentése: a mélységből (kiáltozok hozzád)
- 140 : 23 *jejunium* – a római egyházban a teljes vagy szigorú böjt
- 26 *decoctum* – forrázat; növényi gyógyital
- 27 *hydromel* – vizes-mézes szirup
- 142 : 17 *Dejanira köntös* – mérgezett vérrrel átitatott köntös, mellyel egy görög monda szerint Dejanira megölté hűtlen férjét, Héraklészt
- 33 *vannak olyan művészi kulacsok* – hasonló kettős belsejű kulacsról ír Jókai *Az új földesúr* c. regényében (JKK 138.) is
- 143 : 15 *kánai menyegző* – a biblia (János evangéliuma. II. fejezet) szerint Kána városában Jézus egy menyegzőn a vizet borrrá változtatta
- 20 *spiritus vini* – pálinka, borpárlat
- 144 : 14 *aspergillum* – szentelvíz-hintő
- 16 *calix* – kehely, tál
- 21 *danse macabre* – haláltánc; a pestis pusztítása idején a XIV. sz.-tól a XVII. sz.-ig a halál mindenhatóságának az ábrázolása: a csontváz a halandókat utolsó táncra kéri fel. Nevezetesek Holbein ilyen tárgyú fametszetei.
- 27 *pokolsanhedrin* – pokoltörvényszék, pokolzsinat
- 145 : 1 *resurrectio* – feltámadás
- 20 *szent Sebestyén* – keresztény vétanú a IV. században; Diocletianus testőrségének parancsnoka volt. Mikor a csá-

Lap: Sor:

- szár megtudta, hogy kereszténnyé lett, felszólította, hogy áldozzon a pogány isteneknek. Ő megtagadta a parancs teljesítését; ekkor mezítenül egy fához kötötték, és a testőrök nyíllal lövöldözték, amíg össze nem rogyott. Ekkor azonban Jókai állításával ellentétben még nem halt meg. Mikor kigyógyult sebeiből, újra elfogták, és 288-ban halálra korbácsolták.
- 145 : 21 *Diocletian* — (245–313); római császár; a válságba jutott rabszolgatartó birodalmat az önkényuralom fokozásával akarta megszilárdítani. 303-ban elrendelte a keresztények könyörtelen üldözését.
- 147 : 7 *vomitus* — hányadék, hányás
13 *exorcizáltassanak* — izzék ki belőlük az ördögöt
27 *krucifixus* — feszület
32 *az in pendentí hagyott causa tovább continuáltatott* — a függőben maradt ügy tovább folytatott
- 148 : 17 *convincállak* — megcáfollak
29 *ex tripode* — kinyilatkoztatásszerűen, magabiztosan
31 *Stettin* — Szczecin; közigazgatási központ a régi Poroszországban, Pomerániában, a Keleti-tenger, Brandenburg, Mecklenburg és Köslin kerület között. 1637–1713 között Svédország birtokában volt. Jelenleg Lengyelországhoz tartozik.
32 *Gusztáv Adolf* — II. Gusztáv Adolf (uralk. 1611–32) svéd király. Svédországot tengeri nagyhatalommá tette.
- 149 : 13 *Habet rectum! Rectissimum!* — igaza van! Nagyon igaza!
16 *furtum sacrosanctorum* — szentségek rablása
- 150 : fejezetcím *mynheer* — uram; az előkelő holland férfiak megszólítása
5 *batzen* — a XV. század végén, valószínűleg legelőször Bernben vert ezüst váltópénz, Bern város címerével, egy medvével (Bätz). Forgalomban volt Svájcban és Dél-Németországban.
6 *silberling* — ezüstpénz
8 *caliga* — (*caligae* — latin); a római katonaság bőrlábbelije volt a császárok idejében
9 *pallium* — gyapjúszövetből készült, rendszerint nagyon mélyen lecsüngő, tógához hasonló köpeny
- 151 : 5 *vlaem dialektus* — flamand nyelvjárás
29 *klenodium* — drágaság, kincs, ereklye
- 152 : 26 *Leviticon* — Párizsban őrzött, görög nyelvű, a középkori templáriusoknak tulajdonított, de valószínűleg a XVIII.

Lap: Sor:

sz. közepe táján keletkezett kézírásos kódex, amely egyes bibliai szövegrészeket és azokhoz fűzött kommentárokat tartalmaz. Ebben a kódexben a magukat újtemplomosoknak nevező, Francia- és Németországban elterjedt, szabadkőműves jellegű, a rózsakereszteséggel rokon szekta panteisztikus szemléletű, Jézus istenségét tagadó tanai fejlődnek ki. (W. F. Wilcke: *Geschichte des Tempelherrendens.* 3. k. Leipzig 1835. 456–500.) Jókai tehát tévesen minősíti ezt a XVIII. századi művet a középkori templomosok bűneivel foglalkozó pamfletnek.

- 152 : 28 *Fülöp király* — l. 124 : 18
153 : 5 *Agnus Dei* — Isten báránya; így nevezte Krisztust Keresztelő Szt. János. Így kezdődik egy rövid miseima; zászlókra is szokták alkalmazni a bárányalakot, mint Krisztus jelképét.
17 *haben, soll* — követel, tartozik, üzleti könyvelésben használatos német szavak
154 : 16 *sadduceus* — ókori arisztokratikus zsidó szekta tagja; itt: pénzváltó
155 : 22 *établissement* — vállalat, épület, intézmény
157 : 10 *samaritánus* — itt: könyörületes szívű ember
29 *behemót* — bibliai szörnyeteg, valószínűleg a viziló
158 : 1 *kallósmalom* — malomhoz hasonló, folyó mellett felállított, zörgő-kopogó hangot adó szerkezet, amellyel szövetek tömörítését végezték, sulykai a posztót ütemesen ütötték
159 : 12 *dublon* — aranypénz volt Spanyolországban, az amerikai spanyol gyarmatokon és Marokkóban
15 *János-tallér* — németül Joachimsthaler; 1518 után forgalomba hozott ezüstpénz
162 : 14 *kneipolni* — kocsmázni, mulatozni, korhelykedni
23 *fustély* — vastagabb, görcsös bot
28 *házhju* — némely viédken (főként a Dunántúlon) a padlás neve
165 : 21 *klán* — eredeti jelentése szerint: a családfő tekintélyével összetartott vérrokonok együttese a régi Skóciában. Jókai itt „nemzetségfő, törzsfő” értelemben használja.
166 : 11 *Joachim-tallér* — János-tallér (l. a 151 : 1 sorhoz fűzött magyarázatot)
15 *kényeső* — higany
167 : 10 *bekes* — bekecs; prémes, rövid télikabát
14 *Finis sanctificat média* — a cél szentesíti az eszközt
26 *jucundus* — kellemes, vidám

Lap: Sor:

- 167 : 26 *Palmarum vasárnap* — virágvasárnap; a húsvét előtti hét (nagyhét) vasárnapja
29 *pulider* — nadrág
31 *páskaünnep* — a kovásztalan kenyér ünnepe; a biblia szerint a zsidók az Egyiptomból való kivonulást ünneplik ekkor. A keresztény vallásban ebből fejlődött ki Krisztus feltámadásának ünnepe, a húsvét.
- 168 : 4 *confundálta* — összezavarta, megtévesztette
32 *salmagundi* — kuruzsló
- 170 : 2 *takácsmácsonya* — gyapjúszövetek bolyhosítására használt gyomnövény; termése tüskés
27 *vízirányosan* — vízszintesen
- 172 : 22 *münsteri hadak* — Münster német birodalmi hercegség hadserege
27 *smollist inni* — pertut inni
barét — a XV. században divatosá vált duzzadt karimájú sapka, amely a XVI. században a felsőbb társadalmi osztálybeli férfiak és nők általános viselete lett
- 174 : 4 *remuneratio* — visszafizetés; fizetség, adomány, jutalom
deputáltassék — adassék
7 *a remunerációnak usufructuatióját úgysem participálhatván* — a jutalom élvezetéből úgysem részesülhetvén
- 175 : 9 *captatio benevolentiae* — a jóakarát megnyerése, felkeltése
22 *Andernach* — város a Rajna balpartján, 17 km-rel Koblenz alatt
- 176 : 12 *inaugurálás* — megkezdés, felavatás, meghonosítás
15 *anteakta* — előzmény, előiratok
- 177 : 25 „*hic gallus cantans, in arbore sedens, pira poma comedens, kukuriku dicens*” — a kakas itt énekelve, a fán ülve, körtét, almát éve, kukorékolva (az iskolai latin nyelvtanításban használt példa)
29 *drey-master* — háromszögletű kalap (tréfás kifejezés)
- 178 : 8 *jebuzeus, sadduceus és publicánus* — a pénzemberekre, pénzváltókra alkalmazott ókori megjelölések. A jebuzeus kanaáni nép, mely a zsidók bejövetelkor Palesztinában lakott, és Dávid király uralkodásáig Jebusz (Jeruzsálem) városát bírta. A sadduceusokra vonatkozólag lásd a 154 : 16 sorhoz fűzött magyarázatot. A publicánus szó Rómában az adó- és illetékbérlők elnevezése volt.
- 179 : 3 *dreyer* — hármás, egy garas
4 *petermännchen* — régi pápai pénz

Lap: Sor:

- 181 : 10 *garád* — kerítés, sövény
- 184 : 13 *Nijmegen* — hollandiai város a Waal balpartján, az egykori németalföld Geldern tartományához tartozott
- 186 : 30 *spondilus regius* — kagyló, amelynek két nem egyenlő nagyságú héja van
- 34 *scalaria preciosa* — lépcsős csiga
zecchino — régi olasz aranypénz
- 187 : 22 *retrotorsa (scalaria)* — fordított tekervényű csiga
- 188 : 13 *Wagnerius professzor* — Andreas Wagner (1797—1861) német zoológus, a kagylókkal is foglalkozott. Említése anachronizmus. Ilyen tárgyú műveit közkönyvtárainkban nem találtuk meg, ezért nem sikerült megállapítanunk, hogy Jókai utalásai valóban Wagner műveire vezethetők-e vissza.
- 16 *a paszuly indája mindig balról jobbra tekeredik a karóra* — ezt a természeti különlegességet Jókai noteszeiben többször is említi. Utal rá az *Eppur si muove* (JKK I. k. 34.) és *A jövő század regénye* (2. k. 146.) c. regényeiben is.
- 21 *Quod fuit probatum* — ahogy azt ki is próbálták
- 23 *acephalák* — állattani műszó: a puhatestű állatok gyűjtőneve
- 25 *nautilus pompilius* — a lábasfejűek családjába tartozó tengeri állat. Háza a csigákéra emlékeztet. Jókai *A Csigák regénye* c. művében is említést tesz róla.
cephalopodák — lábasfejűek
- 31 *conchyliológok* — kagylókkal és csigákkal foglalkozó tudósok
- 189 : 16 *kapicány* — kantár, fék
- 22 *tengeri csillagok* — asteroideák; a tüskésbőrűek törzsének egyik osztálya
- 23 *holothur* — tengeri uborka; a tüskésbőrűek osztályába tartozó tengeri állat
- 190 : 33 *malacologia* — a puhatestű állatokkal foglalkozó tan
praelectio — előadás
- 194 : 4 *metempsychosis* — lélekvándorlás
- 21 *Nujuf kán* — (Nájib-ud-daula) Delhi teljhatalmú ura volt ebben az időben; Jókai által megjelölt teljes nevről, ill. címéről (l. 197 : 23) nem tudunk
- 22 *Reinhard Walter* — trieri származású kalandor. 1700 körül született. Csatlakozott az India gyarmatosítására induló francia csapatokhoz, és nevét Sommerre változtatta. Az angolok szolgálatába állt, majd velük is szembefordult, és különböző indiai uralkodóknak tett hadvezérként szolgálta

Lap: Sor:

- latokat. 1778-ban halt meg. Élettörténetét Jókai forrása, a Rheinischer Antiquarius nyomán mondja el. (L. a Keletkezése, forrásai című fejezetet.)
- 195 : 5 *pátens* — kinevezési okirat
- 196 : fejezetcím *Szumro* — a Sommer név átalakult formája, egyúttal egy indiai földbirtokos, harcos kaszt neve *begum* — (bégam) indiai főrangú hölgy; királynő, hercegnő
- 9 *Benáresz* — Banaras; India egyik legrégebb városa, a Gangesz balpartján. Mai neve: Varanasi
- 22 *sah Allum* — sáh Álam; 1761-től nagymogul címmel indiai uralkodó; valóban támogatta Mir Kászim angolellenes törekvéseit.
- 23 *nagymogul* — indiai nagyfejedelem; mohamedán ind dinasztia neve. Timur vagy Tamorlan 1398-as betörésétől számítják a mogul család indiai uralmát, bár a mogul dinasztia igazi megalapítója Timur ötödik utóda, Zehir ed Din Bábur volt, aki 1525-ben behatolt az országba, megverte a delhi szultánt, és egész Észak-Indiára kiterjesztette az uralmát. A XVII–XVIII. század folyamán a külföldi gyarmatosítók hódító hadjáratai, valamint az egymást követő parasztfelkelések a mogul birodalom fokozatos meggyengüléséhez vezettek.
- 197 : 1 *Mir Kosszim* — Mir Kászim — bengáliai nábob. A Kelet-Indiai Társaság tisztviselői emelték trónra 1761-ben Mir Jafar helyett. Határozott és energikus uralkodónak bizonyult, nem volt hajlandó belenyugodni a báb szerepébe. Több szomszédos indiai uralkodóval szövetkezve szembefordult az angol gyarmatosítókkal; csapatai azonban végül is alulmaradtak a nagy katonai fölényrel rendelkező angolokkal szemben. A „Mir” szó tulajdonképpen fejedelem jelentésű méltóságnév.
- 2 *nábob* — naváb; indiai hűbéres alkirályok, majd királyok címe; ezt az elnevezést vitték át az Brit Kelet-Indiai Társaság embereire is. Később általában dúsgazdag embert jelent.
- 3 *patnai ütközet* — 1763. nov. 6-án a Gangesz jobb partján fekvő Patnánál Mir Kászim bengáliai nábob csatát veszített az angol gyarmatosítókkal szemben
- 4 *buxari ütközet* — a Gangesz partján fekvő Buxar (Baxar) városánál 1764. okt. 22-én az angol Kelet-Indiai Társaság csapatai Monro tábornok parancsnoksága alatt döntő győzelmet arattak Mir Kászim bengáliai nábobnak és szövet-

Lap: Sor:

- ségeseinek serege fölött. Ez a győzelem szilárdította meg végképp az angolok uralmát Bengáliában.
- 197: 5 *audhi nábob* — a Gangesz és Nepál között elterülő Audh (Oudh) indiai fejedelemség uralkodója. 1763-ban Mir Kászim szövetségeseként harcolt az angol uralom ellen. Az angolok buxari győzelme után kénytelen volt elismerni az angolok fennhatóságát és megalázó szerződésre lépni velük.
- 14 *dzsatok* — Északnyugat-Indiában (Delhi és Agra) környékén élő földművelő és kisbirtokos kaszt. Nagy testi erejük és bátorságuk miatt kiváló katonáknak számítottak.
- Jumnak folyó* — Jumna (Dzsamná); a legjelentősebb indiai folyók egyike, a Himalájában ered és párhuzamosan halad a Gangesszel
- 16 *rádzsputa fejedelem* — (rádzsput fejedelem) India északi és nyugati részének egyik, a Jumna folyótól délnyugatra fekvő területe régebben a Rádzsputáná összefoglaló nevet viselte. E terület nem egy uralkodó alá tartozott, hanem mintegy húsz kisebb államra oszlott, amelyeket benszült fejedelmek kormányoztak. Ezek egyike Jodhpurban székel.
- Joudpur* — Jodhpur, Dzsódhpur; ez időben rádzsput uralkodói székhely
- 18 *chitorei rahja* — Jodhpurtól délkeletre fekvő városban uralkodó hűbéres király, rádzsa
- Abnil* — Abnil nevű indiai városról vagy tartományról nem tudunk; valószínűleg elírásról alapul vagy Jókai által kitalált név (Jókai forrásában nem szerepel)
- rahja* — rái, rádzsa; az indiai uralkodók címe, fejedelem, függőségben levő király
- 29 *maratták* — mahratták; Indiában, Bombay vidékén és a Dekán fennsíkon, Mahárástra országban élő nép. A XVII. században kivívták függetlenségüket a nagymogulokkal szemben, s fejedelemségeik államszövetségben egyesültek; ezt az 1775–1819 között vívott háborúban az angol gyarmatosítók igázták le.
- 198: 7 *dasások* — ez a népnév Jókai elírása a forrásában említett *dzsatok* helyett (l. a *Keletkezelése, forrásai* c. fejezetet).
- 8 *Agra* — Ágrá; — Kelet-India ilyen nevű kerületének fővárosa volt, a Jumna (Dzsamna) folyó jobb partján, Delhitől délkeletre

Lap: Sor:

- 198 : 8 *Nevil Szing* — Jókai forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); a szingh eredetileg „oroszlán” jelentésű szó, — a harcos kaszt tagjainak megkülönböztető címe. Nem tudunk Nevil nevű indiai nábobról.
- 9 *Deig* — Dig; Delhitől délre, Agrától északkeletre fekvő vár
- 12 *Szerdhána* — Szardhána; Jókai forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); semmiféle indiai város vagy tartomány nevével nem tudtuk azonosítani
- 22 *upászfa* — antiaris; Kelet-Indiában honos, csalánfélékhez tartozó 19–30 méter magas fa
- 30 *Nagy Sándornak diadalútjából* — az utalás Nagy Sándor (i. e. 356–323, uralk. 336–) makedóniai király indiai hadjáratára vonatkozik. Nagy Sándor ezt az expedíciót i. e. 327-ben indította meg, de a helyi lakosság ellenállása és katonáinak zendülése miatt a következő évben kénytelen volt abbahagyni.
- 31 *Dzsingisz kán* — eredeti nevén Temüdzsin (1155–1227) mongol uralkodó. Az általa vezetett, rendkívül kegyetlen eszközökkel folytatott hódító hadjáratok Ázsia jelentős részét és több európai országot vetettek mongol uralom alá. Seregei 1220-ban Északnyugat-Indiába is behatoltak, de itt kemény ellenállásba ütköztek, és ez megállította az India belseje felé tartó előrenyomulásukat.
- 199 : 4 *joinaguri rahja, Pertaub Szing* — Jókai forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); kétséget kizáróan semmiféle történelmi személlyel sem tudtuk azonosítani. Lehetséges, hogy Pratán Szinghről (1572–97) van szó, aki sikeresen harcolt Akbár nagymogul ellen.
- 10 *Zeib-Alniffa* — semmiképpen sem „hindu”, azaz ind nyelvű szavak, hanem valószínűleg arab eredetűek
- 200 : 28 *Gholan kadir* — Jókai forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); semmiféle történelmi személlyel sem tudtuk azonosítani
- 30 *rohillasereg* — a rohillok (ruhélák) az afgán hegyekből vándoroltak be Indiába. Kezdetben zsoldosok, majd feudális közép- és kisbirtokosok.
- 33 *Jewán Buk* — Jókai forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); ilyen nevű indiai hercegről nem tudunk
- 201 : 2 *ez még a lengyel diétánál is praktikusabb módja* — a XVII–XVIII. századi lengyel nemesi országgyűléseken egyetlen résztvevő ellenszavazata elég volt ahhoz, hogy megakad-

Lap: Sor:

- lyozza bármely határozat törvényerőre emelkedését. Jóкаи célzása erre vonatkozik.
- 201 : 6 *Kuli kán* — Jóкаи forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); nem tudtuk semmiféle indiai személyiséggel azonosítani
- Ghokul Gúr* — Jóкаи forrásából vette (l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet); ilyen nevű várról nem tudunk
- 20 *palankin* — fedett gyaloghintó, Kelet-Indiában használatos; négy szolga hordja
- 203 : 7 *szeharompori ország* — ezt a nevet Jóкаи forrásából vette (l. *Keletkezése, forrásai*); semmiféle indiai tartomány nevével sem tudtuk azonosítani
- 12 *lak-rúpia* — kelet-indiai pénzegység. A lákh hindi szóból lett az angol „lac”, amelynek jelentése százezer, a „20 lak-rúpia” tehát 2 millió rupajá jövedelmet jelent.
- 204 : 13 *Siva-hit* — Siva a hindu szentháromság egyik isteni alakja. A romboló, de egyúttal újrateemtő erő jelképe.
- 14 *dzsangámok* — a Linga képmást, Siva férfi erejének szimbólumát tisztelőik; náluk valóban megengedett, hogy özvegy-asszony újra házasságot kössön
- 16 *Lingám-bálvány* — Siva férfi erejének szimbóluma; tisztelet, mely eredetileg nem volt meg a brahmanizmusban, Siva kultuszának megerősödésével lett népszerűvé. A kultusz követői a lingáját szektában egyesültek.
- 22 *próféta Bazawa* — a Siva hitbe beolvadt lingáját szekta alapítását tulajdonítják neki
- 205 : 2 *condolentia* — szánalom, részvét, részvétnyilatkozat; itt: cinkosságot, az ügyben való részvételt jelent
- 27 *véreső* — az a természeti jelenség, amely abban áll, hogy bizonyos vöröses színű kőzetek szélről hordott pora, ill. bizonyos fajta moszatok a levegőből hullva a világos földfelületet vörösre festik. Ezt a jelenséget a néphit eső módjára hulló vérnek tartotta.
- 206 : 7 *borassuspálma* — hatalmas méretű, kemény törzsű, legyezős levelű fa. Mind a gyümölcse, mind a magva jóízű étel, palántáját főzelékként eszik, törzsének levéből pálmabort erjesztenek.
- 9 *van egy fája, melyen kész kenyér terem* — Jóкаи az *Artocarpus* nevű kétszikű növény nemzetségre utal, amelynek egyik faja, az *Artocarpus integrifolia* Indiában honos. Nagy termése nyersen, főzve vagy megsütve ehető. *Az arany ember-*

Lap: Sor:

- ben (JKK 2. k. 23.) Jókai Brazília flórájáról szólva említi a kenyérfát.
- 209 : 10 *agave* — egyszikű, az amariliszfélék családjába tartozó növény-nemzetség. Nem Indiában, hanem Amerika trópusi, száraz vidékein otthonos.
- 16 *Elmondia nekem a szép Kamr Esszamán herceg és a bájos Bedur királyleány történetét* — Kanresszán, Kaledán szigeti herceg és Badur kínai királyleány története az *Ezeregyéjszaka* 215 — 232. északáját tölti ki. Jókai az eredetihez híven foglalja össze a mese lényegét. Ugyanez az *Ezeregyéjszaka*-i motívum szerepel Jókai *Majmuna az álomtündér* c. elbeszélésében is (*Őszi fény*. NK 92. k. 153 — 59.)
- 210 : 11 *Ararát* — kialudt, kettős csúcsú bazalt vulkán az Örményfennsíkon. A biblia szerint itt kötött ki Noé bárkája az özönvíz után.
- 13 *parzok* — párszik; Indiában élő perzsák, akik megmaradtak Zarathustra (Zoroaster) vallása követőinek *bakui öröktűz* — a Baku közelében levő Szurekhani falunál éghető gázok ömlenek ki a földből (e jelenséget neveztek el bakui öröktűznek), itt volt a tűzimádók szent helye
- 212 : 7 „*lingámo*” — l. a 204 : 16 sorhoz fűzött magyarázatot
- 214 : 8 *Visnu* — a hindu szentháromság egyik isteni alakja, a világot fenntartó erő szimbóluma. Tíz alkalommal testesült meg az emberiség megmentése érdekében.
- 11 *Sehol sem tiltja a több feleség-tartást!* — ugyanezeket a bibliai példákat említi (Jakob, Dávid, Salamon) *Az arany emberben* (JKK 2. k. 63 — 64.) Sándorovics Cyrill esperes a maga szabados életmódjának igazolására, továbbá *A három márványfej* c. regényben (JKK 281.) a daviditák szektájának megalapítója, Boboli János erre hivatkozik a szekta által életbe léptetett kétnéjűség igazolására.
- 34 *bang* — báng, hindi szó, kiáltozást jelent. „Báng”-nak nevezték az indiai kender (*Cannabis Indica*) virágzó csúcsát, amelyet Indiában a dohányhoz hasonlóan szlvtak, illetve cukorféleségekkel megsütve fogyasztottak.
- 215 : 4 *kherat* — khair; az akácia catechu kivonata; a szó „boldogság”-ot is jelent
- 5 *mhlovak* — mahná vagy mahúkka; a *bassia latifolia* fa, amelynek édes virágját szeszes ital készítésére használják
- 8 *nazzerani adó* — (nazráná) súlyos adóteher-fajta volt, amellyel a paraszt tartozott a földesúrnak

Lap: Sor:

- 215 : 33 *szing* — l. a 198 : 10-höz fűzött magyarázatot
- 216 : 1 *csakúr* — talán a thákur — előkelő, nemes földbirtokos — cím torzult alakja
- 7 *zegernyezápor* — förgeteges zápor
- 13 *szovári* — hindi szó, utazás és utazási eszköz
- 25 *a Moharram búcsúja* — (moharrem v. muharrem) a mohamedán holdév első hónapja; mohamedán újév
- 26 *a Holica ünnepe* — holi; nagy hindu ünnep, melyet a phálgun azaz a hindu év tizenkettedik (februárra vagy márciusra eső) hónapjának utolsó napján tartanak
- 27 *gusszainek* — gusszail hindi szó jelentése dühös, örvengő; hindu szent emberek.
- 28 *Ganéza* — a brahmanizmus másodrangú istene, Siva fia, a tudás és az okosság megszemélyesítője. A munka kezdetén szokták segítségül hívni.
- nuzzart* — nazar; ajándék
- 29 „*Khillát*” — khilli, bétel; Indiában és Délkelet—Ázsiában elterjedt élvezeti cikk
- 34 *chaitiák* — csaitják; a buddhisták számára épített gyűlés-csarnokok
- 217 : 1 *baolík* — földbe mélyített emeletes kútépületek
- 2 *Jainászok* — dzsainák; Jina (Dzsina) követői. Nem ismernek el személyes istent, a növényeknek is lelket tulajdonítanak, és kímélnek minden élőlényt.
- 4 *naussnik* — örömlányok
- 20 *alotriák* — mellékes dolgok; átvitt értelemben: bohóságok
- 22 *disserálni* — értekezni, fejtegetni
- 31 *thugok* — indiai hitfelekezet tagjai. Siva istennek emberáldozatokat mutatnak be. Áldozatukat csak megfojtással végzik ki, ezért hindosztáni nyelven phánszigarnak, fojtogatóknak is hívják őket.
- 32 *bhilek* — Kelet-India egyik bennszülött népe, amelynek két főistensége van: a természet elemei és a betegségek
- 218 : 27 „*szent József házassága*” — olyan házasság, ahol a házasfelek között nincs szexuális kapcsolat
- 219 : 28 *csojtár* — csótár; nyeregtagaró, amelyet a csajtárhevederrel erősítettek meg
- 29 *brahminok* — brahmanok; a papi kaszt tagjai Indiában. Fő kötelességük a szent iratoknak, a védáknak a tanulmányozása; ők végzik az áldozatokat. Négy szakasz van az

Lap: Sor:

- életükben: a tanulókor, a házaselet, a remeteélet és végül a Brahmával való egygyólvadás.
- 220 : 34 *bursch* — fiatalember; a XVII. században a vándorló kézműves legényekre alkalmazták a „bursch” szót
- 221 : 31 *Minorem nego; majorem non concedo* — A kisebbiket tagadom; a nagyobbikat nem ismerem el! Az egykori skolasztikus jellegű logikai oktatásban használatos fordulat: a szillogizmusok föltételét *propositio maiornak*, altételét *propositio minornak* nevezték.
- 222 : 4 *pactum conventumok* — megegyezéses szerződések
5 *Submergantur!* — Süllyesztessenek el!
7 *capitale delictum* — főbenjáró bűn
9 *száz Susánna* — egy zsidó legendában szereplő erényes babiloniai zsidó nő, akinek történetét a Zsuzsanna és Dániel története című apokrif könyv beszéli el. Tolakodó udvarlói akik a fürdőben meglepték, vádat emeltek ellene házasságtörés miatt, ezért őt halálra ítélték. Dániel bíró éles elméje megmentette, vádaskodói lelepleződtek, és azok lakoltak halálbüntetéssel. Jókai a regény egy későbbi helyén, a 240. lapon is utal erre a történetre.
- 16 *Dhawalaghiri hegy* — 8181 méteres hegytömeg a Közép-Himalájában, Nepalban
- 25 *angol Kelet-Indiai Társaság* — londoni kereskedők alapították 1600-ban. 72 000 font sterling tőkével és öt hajóval kezdte meg működését előbb Szumatra szigetén, majd Kelet-Indiában. A XVII. sz. végétől fogva — kiméletlen eszközökkel letörve a lakosság ellenállását — fokozatosan kiterjesztette a brit uralmat egész Indiára. Az 1714-i utrechti békekötés után az újjászervezett társulat Kelet-India politikai életére is befolyást gyakorolt. Pitt 1784-ben állami tanácsnak rendelte alá. A parlament 1858-ban feloszlatta.
- 223 : 12 *Új-Caledonia* — Ausztráliától keletre fekvő csendesóceáni sziget. Cook fedezte fel 1774-ben; hosszú ideig fegyencelep volt. Jókai ezt a körülményt vetíti vissza a történet időpontjára.
- 14 *kutter* — különösen Európa északi részén kedvelt, könnyű mozgású, egyárbcos hajó; azonkívül egy hadihajó oldalcsónakját is így hívják
- 225 : 30 *subtilis distinctió* — finom megkülönböztetés
31 *subscus* — nem egészen jogos vagy szabályos cselekedet
- 226 : 1 *superflua cautela* — felesleges óvatosság

Lap: Sor:

- 226 : 4 *Filippina szigetek* — Fülöpszigetek
17 *algoritmus* — eredetileg Abdallah Muhammed ibn Muza al-Khwarizmi arab matematikus számolási módszere, azóta minden számolási eljárás
- 227 : 23 *Marquesas-szigetek* — Marquises-szigetek; vulkánikus eredetű tropikus szigetcsoport Polinéziában
26 *Aleutok* — Aleut-szigetek; Alaszka hegyfokától Kamcsatkáig húzódó szigetcsoport
29 *Yucatan sziget* — Közép-Amerika északi részéből kinyúló félsziget a Mexikói-öböl Campechei-öble és a Karib-tenger Hondurasi-öble közt.
31 *szágópálma-liszt* — a szágópálmák törzsében levő keményítő liszt formában
32 *sultanina* — kisázsiai mazsola; apró, vékony héjú, nyeletlen és magvatlan gyümölcs
- 228 : 3 *Barbados szigetek* — a Kis-Antillák legkeletibb szigete
7 *Zöld-előfok* — a Zöld-fok (Cabo Verde) nevet Afrikának Dakar közelében, a Szenegál és Gambia torkolata között levő legnyugatibb pontja viseli. Jókai itt nyilvánvalóan nem erre, hanem a Zöld-foki szigetcsoportra utal, amely az Atlanti-óceánban, az előbb említett Zöld-foktól 450 km-re nyugatra helyezkedik el.
8 *rahat rakum* — rahat lokum; szultánkenyér
9 *Tűzföld* — szigetcsoport Dél-Amerika déli végében
- 229 : 8 *hanzai főtanács* — a Hanza-városokat tömörítő német kereskedelmi szövetség elnöksége, amelyet rendszerint Lübeck egyik polgármestere vezetett
19 *Badajoz* — spanyolországi tartománynak és székhelyének neve a portugál határ mentén
22 *Brussa* — a Márvány-tengertől 30 km-re fekvő török város. Mai neve: Bursa.
24 *Trikala* — város Görögországban, Tesszáliában, a Trikkalinosz folyó balpartján
27 *armer Reisender* — szegény utazó
29 *restál* — marad, hátravan
30 *Halljuk az emberevést!* — a *Fekete gyémántokban* (JKK 1. k. 70–71.) is Szaffrán Péter rohamait azzal magyarázza az író, hogy egy tengeri út során emberevésre kényszerült. A regénybelihez hasonló helyzettel találkozunk Byron *Don Juan* c. elbeszélő költeményének II. énekében is: a gályán élelem nélkül hányódó hajótöröttek megesszik egyik társukat.

Lap: Sor:

- 229 : 34 *Fidzsi-szigetek* — szigetcsoport Oceániában
- 230 : 3 *mint Rogerius bizonyítja* — az olasz származású Rogerius mester, aki Magyarországon élte át a tatárjárás borzalmait, *Carmen miserabile* című 1243—44 táján írt művében számolt be élményeiről. Arról, hogy a tatárjárás idején az emberevés esetei is előfordultak volna, Rogerius nem beszél.
- 14 *benevolenter* — jóindulatúan, önszántából
- 28 *pro publico bono* — a köz javára
- 231 : 1 *Curtius* — Curtius Marcus a római monda önfeláldozó hőse, aki i. e. 362-ben a forumon támadt mély aknába vetette magát, hogy a haragvó isteneket kiengesztelje (Vö. *Rab Ráby* JKK 557. és 637.) lapjain levő jegyzeteket
- 232 : 6 *irrelevabilis* — lényegtelen
- 233—250 Hankiss János (i. m. 374—75.) mutat rá arra, hogy ez a fejezet cselekményét, sőt hangnemét tekintve rokon Alexandre Dumas père *Olifus apó házasságai* (*Les mariages du père Olifus*) c. novellájával. Dumas művében „Olifus hollandiai tengerész társaival ,tengeri asszonyt’ fog, beleszeret és feleségül veszi. A ,Buchold’ — ez a szirén neve — éppoly erős, mint amilyen féltékeny . . . A helyzet annyira elmérgesedik, hogy a különös feleség a Stavorin-tó jege alá akarja fojtani férjét. Az utolsó nagy csata Olifus javára dűl el, s a Buchold élettelenül terül el a földön. Olifus félig-meddig feleséggyilkos lett . . . S ettől fogva élete minden fontosabb pillanatában megjelenik előtte felesége és elrontja újabb házasságait. A kellő pillanatban ő foglalja el az új feleségjelölt helyét. S minden ilyen hallucináció után egy, néha két valóságos gyermek látja meg a sápadt hollandiai napvilágot.” Hankiss szerint a két műben közös a természetfölötti elemnek és a szkeptikus szatírának a keveréke. „Dumas és Jókai ösztönösen érzik, hogy tárgyuknak milyen érdekes kettős arca van, s túlláradó humorral kacérkodják végig a történetet, anélkül, hogy akár a komoly, akár az ironikus hangot feláldoznák. Hugó is, Olifus is gyöngye akaratú, kétes múltú lélek: életük a tréfás vagy komor sors játéka volt: egyéniségük semmi a terhelő és enyhítő körülmények súlyával szemben.”
- 233 *fejzetcím secundogenitura* — másodszülöttség
- 19 *kalapácsfejű halak* — a kalapácsol vagy pöröly cápa (*Sphryna zygaena*) nevű emberevő cápafajtról van szó
- 21 *marasmus* — sorvadás

Lap: Sor:

- 234 : 22 *kadaver* — holttest
- 239 : 12 *Illés tüzes szekeren* — a biblia szerint (Királyok II. könyve 2. rész) Illés prófétát isten tüzes szekeren ragadta fel magához az égbe
Jónás prófétát egy cethal szállította — utalás a bibliai történetre
- 240 : 4 *surculus masculus* — fiúivadék; a *Frdter György c.* művében az 1. k. XIII. fej. címe: *Ultimus surculus masculus*
5 *nuptiae denominant* — (apa, az akit) a házasság annak bizonyít: a törvényes születés védelmére vonatkozó jogszabály
- 241 : 16 *Szimándli diploma* — papucshős okirata
24 *kartellhordó* — párbajsegéd
- 242 : 10 *Vlissingen* — város Hollandiában, a Walcheren sziget déli partján, a Westerschelde széles torkolatánál
24 *Andapálkatonája* — mafla, papucsférj
- 243 : 15 *földikutya* — *Spalax typlus*; a rágcsáló emlősök közé tartozó állat. Föld alatt él, növények gyökereivel és gumóival táplálkozik. Eredeti hazája a Don és a Volga közötti terület; Nyugat-Európában nem él, Jókai tehát tévesen helyezi a cselekmény e részletének színhelyére.
20 *hangafa* — Jókai tévesen említi a hanga nevű örökzöld, törpe cserjét mint fát
22 *lábtó* — gólyaláb
24 *sívó homok* — futóhomok, terméketlen homok. Ipolyi naív magyarázata szerint a Sívó ördögnevvvel függ össze, és pusztulást rejtő homokos területet jelent (i. m. I. k. 114.). Jókai utal erre a jelenségre a *Bálványosvár* 1. fejezetében (JKK. 7.) is.
- 244 : 15 *semlyék* — ingoványos, mocsaras hely
- 245 : 29 *visum repertum* — láttelelt
- 246 : 25 *hólyaghúzó* — külső használatra szánt, a bőr felületén gyulladást előidéző és ezzel valamely mélyebben fekvő gyulladást megszüntető régi gyógyszerek gyűjtőneve
- 248 : 15 *hojszák* — vízimadarak; családjukba tartozik az albatrosz is
- 250 : 10 *invalidál* — gyenglt
11 *mentalis rezerváták* — értelmi fenntartások, titkos hátsógondolatok
14 *sportula* — illeték, mellékjövedelem
15 *aequale* — egyenlő
precedente — megelőzően
18 *implicite* — beleértve, értelemszerűen
19 *Van azonban egy nevezetes törvény* — Szent László itt említett

Lap: Sor:

- törvénye a következőképpen hangzik: „Si quis uxorem cum altero viro adulterantem necaverit, Deo de se rationem reddat.” Ha valaki a mással paráználkodó feleségét megöli, Istennek adjon számot róla. (*Sancti Ladislai Regis Decretorum Liber Primus* Caput 13. De interfectione adulterae.) Előfordul még *Rab Ráby* JKK 189.; 639.
- 250 : 20 *henevole agnoscáltatik* — önként elismertetik
25 *fiat applicatio* — alkalmaztassék
28 *limbus* — a pokol tornáca; a katolikus egyház tanítása szerint az alvilág határa: azoknak a tartózkodási helye, akik — bár személyes bűnük nincs — nem méltók a mennyországba
fiat piscis — legyen hal, azaz fogjuk rá a húsrá, hogy hal, vagyis bőjti étel. Bőjt alól való feloldozás a katolikus egyházban. Itt átvitt értelemben: fogjuk rá a bűnre, hogy nem bűn.
- 251 : 2 *Kempenvidék* — Belgiumnak a Scheldetől Limbourg keleti határáig elnyúló homokos, pusztai jellegű vidéke. A történet idején Hollandiához tartozott.
- 252 : 3 *Herzogenbusch* — s’Hertogenbosch (Bois le Duc) nevű, a Dommel és az Aa torkolatánál fekvő, belga város német neve. A történet idején Hollandiához tartozott.
32 *Ha Isten velem, ki ellenem* — bibliai idézet Pál apostolnak a rómaiakhoz szóló levelében. Luther a wormszi zsinaton idézte ezt a mondást. Bocskai István erdélyi fejedelemnek is kedvelt jelmondata volt.
- 253 : 9 *berg-op-zoomi* — Bergen-op-Zoom megerősített város volt Észak-Brabant holland tartományban a csatornázott Zoom partján. Mocsaraktól volt körülvéve.
28 *tiszafa* — taxus; Európa nagy részében elterjedt örökzöld fa vagy cserje; kemény, szívós, nehezen hasítható fájából különféle faragványokat készítenek
- 254 : 30 *Brabant* — Belgium egyik tartománya, fővárosa: s’Hertogenbosch. A történet idején Hollandiához tartozott.
Hajbania — a Rheinischer Antiquariusban „Herbanien” formában előforduló földrajzi név átalakított formája
- 255 : 4 *bőrfenyő* — borókafenyő (*Juniperus communis*)
9 *Salvé-t adtak* — Salve: üdvözlégység; kézi fegyverek vagy ágyú elsütésével történt üdvözlés; a harcászathoz a tűzi fegyverek egyidejű elsütése vezényszóra
21 *tiszafacelőke* — tiszafából készült dorong, pózna, rúd
- 257 : 1 *serpenyő* — itt a puska hátsó nyílásának az az ürege, ahová a puskaport hintették

Lap: Sor:

257 : 23 *mangaléta* — puska

259 : 21 *liebfraueni kolostor* — Liebfrauen híres bortermő vidék a Rajna mellékén, Worms közelében

30 *capitulum* — fejezet

index — itt: jegyzék, felsorolás

31 *kapacitálva* — rábeszélve, meggyőzve

260 : 11 *Beliál* — héberül a szó haszontalant, gonosz lázadót, tekintélyt nem tűrő embert jelent; általában a rosszaság megszemélyesítése, a gonosz szellem neve. Ördögnévként említi Jókai *A három márványfej* c. regényben is (JKK 40.).

Szemidáz — ezt az ördögnevet Jókai a *Fekete gyémántok*-ban (JKK I. k. 54.) és *A jövő század regényében* (2. k. 259.) is szerepelteti

Belzebub — sémi istenség volt eredetileg, amelyet Ekron filiszteus városban tiszteltek; később a zsidóknál a rossz szellemek vezérét nevezték így

Leviatán — tengeri szörny a bibliában

12 *Azáziel* — Azárel; az Ószövetségben említett gonosz szellem neve. Mint ilyen fordul elő *A három márványfej* c. regényben (JKK 41.) is.

Dromo — népmesékben és népkönyvekben az ördög neve (Ipolyi: *Magyar mythologia*. 45.); boszorkányperek vallomásaiban is így fordul elő (i. m. 420.)

Kopciher — Hopciher; ördögnév. Ipolyi is említi (*Magyar mythologia*. 420.).

Aszmodai — a zsidó apokrif irodalomban és a babilonai tal-mudban előforduló gonosz szellem neve; elsősorban a házasság rossz szelleme, megrontó démona. *A három márványfej* c. regény főszereplője, Boboli János az egyik jelenetben Aszmodai szerepét vállalva tart védőbeszédet a szerelem mellett.

16 *Beherik* — ez az ördögnév Jókai *A köszlül ember fiai* (JKK 2. k. 165.) is említi. Előfordul továbbá *A három márványfej* (JKK 40.) c. regényben mint a nagyravágyás démona.

261 : 1 *Johannes Magnus* — Jókai valószínűleg Albertus Magnusra gondol, akinek a műve: *Das buch der versammlung oder das buch der heymlichkeiten Magni Albert von den tugenden der krüter und edelgestein und von etlichen thieren* (Strassburg 1508.) a varázsirodalom leghíresebb könyvei közé tartozik

10 *quiproquo* — személycsere tévedésből, felcserélés

22 *Lilith* — egy zsidó monda szerint Ádám vele nemzette a rossz

Lap: Sor:

- szellemeket. A hozzá fűzött mitoszt, melyről talán a *Dictionnaire de l'amour* c. francia anekdotagyűjteményben (1. k. 53–54.) olvasható, Jókai még az *Enyim, tied, övé* (JKK 2. k. 166.) és *A három márványfej* (JKK 218.) c. regényekben is megemlíti.
- 262 : 4 *INRI* — Iesus Nasarenus Rex Iudaeorum (Názáreti Jézus a zsidók királya) rövidítése, gyakori felirat feszületeken
- 8 *énekelt a zsoltárt* — az L. zsoltár első sora (Szenci Molnár fordításában). A zsoltár ilyen kifordított szöveggel való énekléséről ír — gyermekkori emlékeit felidézve — Szabó Lőrinc *Tücsökzene* c. versciklusában (116. sz.: Az erős isten).
- 11 *infula* — püspöki süveg
- 12 *turibulum* — füstölő, tömjéntartó
- 13 *assa foetida* — romlott sült
- 263 : 6 *achát tégely* — a kvarc egyik változatából készült tégely
- 9 *felhérceit* — a szekér rúdjának tövénél keresztül tett rudacska a felhérc (förhéc), ehhez csatolják a lovak hámfáit, s ezen lépnek fel a kocsis ülésre
- 264 : 3 *Kranendonk* — Jókai forrásában szerepel ez a helynév (1. Kelekezése, forrásai c. fejezetet)
- 12 *Johannes de Kembach* — ilyen nevű szerzőre vonatkozólag az általunk használt lexikonokban és más forrásmunkákban semmiféle adatot nem találtunk
- 13 *Majolus* — Simon Maiolus *Dies caniculares* c., először 1600-ban megjelent s később még több kiadást ért művének egyik fejezete (*De Sagis* — az 1615-i mainzi kiadásban: 581–655.) a boszorkányokról szól
- 16 *Torquemadius Hexameronja* — Antonio Torquemada spanyol író *Hexameron* című, 1570-ben megjelent és más nyelvekre is lefordított munkája
- 33 *manu propria* — saját kezűleg
- 34 *nasu propria* — saját orrával
- 265 : 4 *praesumptiv* — előre kijelölt, várományos, jövődó
- 9 *Barabás szabadon bocsátása* — utalás a bibliai eseményekre (Máté ev. 27. rész, Márk ev. 15. rész, Lukács ev. 23. rész, János ev. 18. rész)
- 10 *Aretin* — Pietro Aretino (1492–1556) olasz író, kora szellemes kigúnyolója; pornografikus művei is vannak
- de Sade* — Donation Alphonse François (1740–1814) francia író; regényhőseinek gyakori tulajdonsága a nemi eltévélye-

Lap: Sor:

dések egy fajtája: a kegyetlenkedésben való kielégülés. Ezt utóbb nevéből szadizmusnak nevezték el.

- 265 : 11 *Erzsébet* angol királynő (1533–1603), uralma (1558–1603) az angol történelem fénykora. Stuart Mária skót királynővel való hosszú harca Mária lefejeztetésével ért véget.
Stuart Mária — skót királynő (1542–1587, uralk. 1561–1568); II. Ferenc francia király felesége.
- 12 *Medici Katalin* — (1519–1589); francia királyné; a kiskorú IX. Károly uralkodása alatt mint anyakirálynő vezette a kormányt. Sok kegyetlenség, többek között a francia hugenották Bertalan-éji kivégzése (1572. aug. 23–24.) fűződik a nevéhez.
- 13 *X. Leó pápa* — római pápa (uralk. 1513–1521), Rafeal mecénása. Pénzért adott ki bűnöket feloldozó leveleket, ez volt Luther felléptének közvetlen oka.
- 14 *indulgentiás levelek* — egyházi kifejezés: bűnöket feloldozó levelek, amelyek egyes kisebb bűnöknek a földi életben vagy a tisztító tűzben kiállandó büntetése alól mentesítettek
- 15 *Ince pápa* — az Ince nevet 13 pápa viselte. A Jókaitól Ince pápának tulajdonított mondás azonban valójában XIII. Kelemen pápától származik.
Sint ut sunt, aut non sint — Legyenek, amint vannak, vagy ne legyenek — ezekkel a szavakkal utasította vissza XIII. Kelemen pápa (uralk. 1758–1769) a jezsuita rend szabályainak módosítására irányuló javaslatokat. A mondást tévesen Lorenzo Ricci jezsuita rendfőnöknek is tulajdonították.
- 16 *Reginam occidere nolite timere bonum est* — A királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz. — Ezt a kétértelmű választ (értelme attól függ, hogy hová teszik a vesszőt) adta az esztergomi érsek a Bánk vezetésével Gertrud királynő ellen összeesküvő főnemeseknek.
- 17 *Shylock* — Shakespeare *Velencei kalmár* című drámájának egyik szereplője az uzsorás, aki a kölcsön fejében az adós húsból egy font húst követelt abban az esetben, ha az adós nem fizetett
- 18 *Foscari* — Francesco Foscari, velencei doge (uralk. 1423–57.). Kormányzásának ideje a velencei köztársaság egyik fénykora volt. Ellenségeinek, a Loredanóknak áskálódása fiát börtönbe juttatta, őt pedig felfüggesztették állásából. A történetet megörökítő források elmondják, hogy Loredano bosszúja művének beteljesedését a „la pagata” (ki van fizetve)

Lap: Sor:

- szavakkal kísérte. Byron *A két Foscari* címen drámában dolgozta fel a témát. Jókai más regényeiben is utal a történetre (*Eppur si muove*, JKK 1. k. 43., *A köszlő ember fia*. JKK 2. k. 192., *Névtelen vár*, JKK 460., *Szabadság a hó alatt*. JKK 1. k. 160., *A lőcsei fehér asszony*. 1. k. 50., *Akik kétszer halmak meg*. JKK 2. k. 94.)
- 265 : 20 *Fülöp király* — II. Fülöp spanyol király (1527–1598); fő céljának a katolikus hit terjesztését tekintette. A protestáns vallásszabadságért is küzdő németalföldi felkeléssel azonban nem sikerült megbírkóznia.
Don Carlos — (1545–1568); II. Fülöp spanyol király fia. Testileg, szellemileg fogyatékos volt; apjának uralmára, majd életére tört. Fülöp ezért elfogatta, és a börtönben meghalt. Alakja körül később különféle legendák képződtek, amelyek őt a szabadságszeretet megtestesítőjévé avatták. Ebben a szellemben dolgozta fel a tárgyat Schiller is *Don Carlos* c. tragédiájában.
- 21 *Tetzel* — Tezel vagy Diezel Johannes (1450–1460 között — 1519) német dominikánus hitszónok, Luther ellene, a pénzért árusított bűnbocsánat lelkes híve volt. Tétélelit tanítványai elégették.
- 24 *Roch madár* — mesebeli szörny, griffmadár
- 266 : 2 *Bilsen* — falu Limbourg belga tartományban
comthur — lovagrendi tag (Jókai valószínűleg „lovagrendi főnök” értelemben használja a szót)
- 29 *tarjagos* — tályogos, keléses
- 268 : 9 *contractus* — szerződés
- 28 *Lóth feleségét* — utalás a bibliai esetre (Mózes I. könyve, 19. rész)
- 29 *vetrece* — gulyás vagy pörkölt féle étel
- 269 : 12 *gadarénusok malacai* — utalás a bibliai esetre (Márk evangéliuma 5. fej.) Jézus a gadarénusok földjén meggyógyított egy ördögöst, akiben egy egész légio ördög tanyázott. Jézus parancsára a démonok kiszálltak az emberből, s a közelben legelésző disznónyájba költöztek be. A disznócsorda ekkor belerohant a tengerbe, s ott is veszett.
- 31 *Ghirlandinus, Paulus* — XVI. századi olasz jogtudós, akinek *De sortilegis et haereticis, eorumque poenis* című munkája a bűnbájosokról szól
- 270 : 1 *re ipsa* — valóságosan
2 *pactum implicitum diabolicum* — ördöggel való cimboraság

Lap: Sor:

- 274 : 25 *Tongern* — város Limbourg belga tartományban, a Gear balpartján
- 275 : 16 *mogyoróhájjal ... hatot kent fel* — mogyorópálcával hatot ütött rá
- 276 : 20 *sapeur* — utászok elnevezése Francia- és Olaszországban
- 277 : 7 *pumpnickel* — kovásztalan, fekete rozskenyér
- 8 *marcifánkból* — a marcipánt Jókai más műveiben is „marcifánk”, ill. „marcafánk” néven emlegeti. Készítésének módját *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen* (I. k. Bp. 1888. 302.) c. műben a következőképpen írja le: „A híres marcafánk (a mivel a sírásban telhetetlen gyereket engesztelik) készült megpirított mandulából draganttal keverve, keményítővel behintve, tojással megkeverve, krétába bemártva, skarlattal megfestve s aranyfüsttel beragasztva. Ez is «jó annak, a ki szereti».”
- 278 : 6 *honneurs-t végezni* — a tiszteletadást, a vendégek fogadását végezni
- 22 *tűzakna-ásók* — tűzaknák robbanóanyaggal töltött vas-, ill. fatartályok, amelyeket utakon, útszorosokon stb. ástak el
- 279 : 29 *laute élés* — hangosan, zajosan, nagyvilágisaan élni
- 280 : 24 *mortificatio* — halálra gyötetés, kínzás, bosszantás
- 30 *Quod dixi, dixi!* — amit mondtam, megmondtam!
- 281 : 24 *olajkár* — különféle apróbb cikkeket (pl. illatos kenőcsöket) áruló vándorkereskedő
- 282 : 29 *válut* — válaszút
- 283 : 18 *animula* — lélek, lelkecske
- 23 *lapis nephriticus* — vesegyulladás elleni kő
- nostoc Paracelsi* — Paracelsusról, a nagy orvoskémikusról elnevezett, sűrűbb, szívós, nyálkában lévő moszat
- oponax* — panácfű; ernyős virágú növény, amelynek húsos gyökeréből gyógyhatású gyanta szivárog
- szalamandrakenőcs* — a szalamandra nevű, gyíkféle állatnak mesés hatást tulajdonítottak, bőrének mirigyváladékát mérges hatásúnak hitték
- 285 : 25 *Magdeburg* — a történet idején a brandenburgi választófejedelemséghez tartozott
- 286 : 28 *inconvenientia* — kellemetlenség
- 287 : 2 *kengyelfutó* — főúri hintó előtt, ill. lovagló ura előtt futó szolga; gyorsfutár
- 18 *tamburmajor* — katonazenekart vezénylő altiszt, tiszt

Lap: Sor:

- 287 : 23 *doctorum consilium* — orvosi tanácskozás
- 34 *Micbánus gróf* — II. Endre idejében élt Simon nevű spanyol ír mellékneve volt, akinek a felesége a monda szerint hét ikerfiút szült. Katona József *Bánk bán*jában is szó esik erről.
- 288 : 13 *sub rosa* — bizalmasan, titokban. A rózsza már az ókorban a hallgatás jelképe volt. Régi várakban, pl. Sárospatakon van úgynevezett „sub rosa” szoba.
- 24 *querela* — veszekedés, panasz, civódás
- 28 *argentum vivum* — természetes ezüst
- 29 *aqua fortis* — választóvíz, tömény salétromsav, amely az ezüstöt oldja
- 30 *occulta qualitasok* — rejtett tulajdonságok; az ökkultizmus mindazoknak a kutatásoknak a neve, amelyek az ismert természeti erők alapján megfejtethetlenné látszó tünetekkel foglalkoznak
- 34 *landvogt* — helytartó, tartományi kormányzó
- 289 : 1 *doctor medicinae et magister chirurgiae* — az orvostudomány (gyógyszerészet) doktora és a sebészet mestere
- 292 : 7 *Rheinischer Antiquarius* — Rajnai Régiség. Az Antiquarius útikönyvet jelentett. Az első Rajnai Antiquarius 1776-ban jelent meg Frankfurtban. L. bővebben a regény keletkezés-történeti fejezetét.
- II *Hiegel* — mainzi orvos; latin nyelvű munkái Mainzban és Koblenzben jelentek meg a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején
- Gall* — Franz Joseph Gall (1758–1828) német anatómus, a koponyatan (frenológia) megalapítója, a koponya külső alakjáról következtetett a szellemi képességekre és a jellemre

*

Ez úton mondok köszönetet Töttössy Csabának s Bethlenfalvy Gézának az indiai vonatkozású magyarázatok elkészítésében nyújtott segítségükért, valamint Hahn Istvánnak vallástörténeti tárgyú felvilágosításaiért. Molnár József is számos észrevétellel támogatta munkámat.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A Hon 1878. január 6-i számában megjelent regényfolytatás –
A regény első kiadásának címlapja
- II. A regény forrásául használt két mű címlapja
- III. A regény 1956-ban megjelent német fordításának címlapja –
A templomosok állítólagos bálványa: a Baphomet (Joseph
Hammer–Purgstall: *Die Schuld der Templer* c. dolgozatának
képmellélete)
- IV. A templomos lovagok titkos szertartásait ábrázoló dombor-
művek (Hammer–Purgstall i. m.)

NÉVMUTATÓ

- Abdallah Muhammed ibn Muza al-Khwarizmi 388
 Akbár nagymogul 383
 Albert főherceg németalföldi helytartó 358
 Alapy Gyula 330
 Alexandriai Basilides 375
 Allum sah 315, 381
 Antonius, Marcus 369, 373
 Arany János 301
 Aretino, Pietro 393
 Arisztotelész 327
- Bánk bán 394
 Bardesanes 375
 Bazawa 384
 Bernfeld Magdolna 330
 Bethlenfalvy Géza 397
 Blandrata, Giorgio 361
 Boccaccio, Giovanni 321
 Bocskai István 391
 Boggs, Sarah Elisabeth 299
 Borový, František 300
 Bülau, Friedrich 302—8, 310, 312—14, 319—24
 Byron, Noel George 388, 395
- Caesar, Julius 369
 Cleopatra (Kleopátra) 369
 Cook, James 387
 Curtius, Marcus 389
 Czigány Lóránt 298, 326
- Dávid király 362, 379
 Dávid Ferenc 361
 Diocletian, Caius Aurelius Valerius 376—77
 Don Carlos de Austria 395
 Duckett, W. 302
 Dumas, Alexandre père 389
 Dzsingisz kán (Temüdzsin) 383
- II. Endre magyar király 397
 Erzsébet angol királynő 394
- Féja Géza 332
 II. Ferenc francia király 394
 Ferenczi Zoltán 298
 Foscari, Francesco 394
 Fox, George 359
 II. Fülöp spanyol király 395
 IV. Fülöp francia király 372, 378
 Fülöp Vilmos német választófejedelelem 358
 Fülöp Zsigmond 330
- Gall, Franz Joseph 324, 397
 Gálos Rezső 332
 Garzó Béla 329
 Genovéva, szent 368
 Gertrud királynő 394
 Ghiraj tatár kán 337, 362
 Ghirlandinus, Paulus 321, 395
 Grandidier, Alfred 317
 Grant Richards 299

- Gubrynowicz 299
 II. Gusztáv Adolf svéd király 377
 György, szent 366
 György Lajos 330
- Hammer-Purgstall, Joseph 310—
 311, 367, 374, 398
 Hahn István 397
 Hankiss János 302, 319, 326, 331,
 389
 Häring, W. 320
 Hatzfeld Menyhért 304, 360
 Hegedüs Géza 298, 334
 Hentzi, Henrik, 303
 Heródes (Nagy) király 373
 Hiegel 324, 397
 Hitzig, J. 320
 Holbein, Hans 376
- Illés próféta 390
 Ipolyi Arnold 321, 364, 392
 Iskariotes Júdás 374
 I. István magyar király 361
 Izabella királynő 361
- Jablonowski 331
 Janke, Otto 298
 János, Keresztelő szent 371, 378
 János Fülöp herceg 313
 János Kázmér lengyel király 360
 János Zsigmond erdélyi fejede-
 lem 361
- Kálvin János 361
 IX. Károly francia király 394
 Károly osztrák főherceg 357
 Károly Gusztáv svéd király 360
 Katona József 397
 V. Kelemen pápa 372
 XIII. Kelemen pápa 394
 Kelemen János 333
 Kembach, Johannes de 321, 393
- Kochanowski, Jan 367
 Kiss Arnold 332
 Kristóf, szent 363
 Krudy Gyula 330
- I. László magyar király 390
 X. Leó pápa 394
 Le Sage, Alain René 332, 335
 Luther, Martin 391, 394—95
- Magnus, Albertus 321, 392
 Maiolus, Simon 321, 393
 Manes perzsa vallásalapító 359
 Márton tours-i püspök 363
 Máté evangélista 365, 374
 Mayerhoffer, Gustav Narcissus
 300
 Mazurkiewicz, Alicja 334
 Medici Katalin 394
 Meredith, George 328
 Mir Jafar 381
 Mir Koszim 315, 381—82
 Mikszáth Kálmán 329
 Molay, Jacques de 372
 Molière 332
 Molnár József 397
 Monro tábornok 381
 Montalambert, Marc-René de
 356
 Montecuccoli, Raimondo 337,
 367
- II. Nabukadonozor babilóniai
 király 373
 Nágai Gyula 333
 Nagy Miklós 334—35, 355
 Nagy Sándor 330
 Nagy Sándor makedóniai király
 383
 I. Napóleon (Bonaparte) 357
 Nepomuki szent János 368
 Nujuf kán 315, 380

- Octavianus (Augustus) 373
Orsbeck, Johann Hugo 357
- Pál apostol 391
Paracelsus, Theophrastus Bombastus 396
Periklész 369
Pintér Jenő 331
Pitt, William 387
Pogonowsky, Jerzy 331
Pontius Pilátus 374
Potoczky gróf 305, 363
Pratán Szingh 383
Provost, Charles Hope 299
- Rafaello, Santi 394
Rajka László 301–3, 311, 320–321, 326, 330, 356
II. Rákóczi György 304, 337, 360–62
Reich Károly 298
Reinhard, Walter 315, 380
Révész György 332
Ricci, Lorenzo 394
Rogerius mester 389
Rousselet, Louis 317–18
- Sacher-Masoch, Alexander 299
Sade, Donatien Alphonse de 393
Salamon király 369
Salvandy, N.-A. de 360–61
Sardanapál 374
Sarkadi Imre 333
Schiller, Friedrich 395
Schmidt 299
Sebestyén, szent 376
Shakespeare, William 394
Sieroszewski, Andrzej 299
Simon (Micbánus) 397
Siniavszky herceg 305
Ślaski, Jan 298–99
Sobieski, Jan 360
- Socinus, Faustus 359
Socinus, Laelius 358
Sőtér István 301, 333
Stramberg, Christian von 302, 304–10, 313–16, 320, 322–324
Stuart Mária 394
- Szabó Lőrinc 393
I. Szaniszló lengyel király 366
Sziklay Ferenc 330
Szokratész 369
Szumro begum 316, 337
- Téglás Tivadar 218, 334
Tezel (Diesel), Johannes 395
Timur (Tamorlan) 381
Tisza Kálmán 301
Torquemada, Antonio 321, 393
Töttössy Csaba 397
- Uchatius, Franz 357
- Vaisseur 316–17
Valentinus próféta 375
Ványi Ferenc 330
IV. Vencel cseh király 368
Visznovieczky herceg 299, 307–8
Voltaire, François Marie Arouet de 335
- Wagner, Andreas 380
Wilcke, W. F. 310, 378
- II. Xerxész 373
- Zehir ed Din Bábur 381
Zeller-Zellenberg, Wilfried 299
Zoroaster 359, 385
Zrínyi Ilona 357
- Zsigmond Ferenc 330

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ

Ostrom alatt

1. fejezet és bevezetés	
„A tűzkorsó”	5
2. A kínvallatás	14

MÁSODIK RÉSZ

A rablók között

1. A Preszjaka-barlang	21
2. A Vizpa-Ogród	54
3. A Koltuk-dengenegi	64
4. A berdicovi zárda	72
5. A karácsonyúj	81

HARMADIK RÉSZ

A herceg szolgálatában

1. Malach	86
2. Persida	95
3. A vas nyakravaló	104
4. A fehér galamb	112

NEGYEDIK RÉSZ

A vörös barátoknál

1. A faodúban	117
2. A Baphomet	127

ÖTÖDIK RÉSZ

A homicidium	
1. A Mynheer hajóján	150
2. A mûh-borjú	154

HATODIK RÉSZ

A „falsum”	
1. Egy nulla	175
2. Az örökség	177

HETEDIK RÉSZ

A boldog nyugalom	183
-----------------------------	-----

NYOLCADIK RÉSZ

Bengáliában	
1. Szumro begum	196
2. A bálványimádás	203
3. Majmúna és Danesh	208

KILENCEDIK RÉSZ

A tengeren	
1. A kalóz	223

TIZEDIK RÉSZ

Uxoriciidium	
1. Secundogenitura	233
2. A sívó homokban	240

TIZENEGYEDIK RÉSZ

Az ördög világában	
1. A baklovagok	251
2. A boszorkánybúcsú	260

TIZENKETTEDIK RÉSZ

A szégyen gyalázat kenyeren	
1. A gyerehaza-tallér	271
2. A más felesége férje	276

TIZENHARMADIK RÉSZ

A testcsere	
1. A kuruzsló	281

UTOLSÓ RÉSZ

A fehér galamb	291
--------------------------	-----

Jegyzetek	293
Rövidítések	294
Kiadások, fordítások	295
Keletkezése, forrásai	301
Irodalom	325
Szövegváltozatok	336
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	355
A képmelléletekről	398
Névmutató	399

**A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója**

✱

**A szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF**

**Műszaki szerkesztő:
BOGDÁN ISTVÁN**

**A kötetért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája**

✱

A kézirat beérkezett: 1966. XII. 30.

Példányszám: 6500

Térjedelem: 13.6 (A/5) ív + 4 oldal melléklet

✱

66.63338 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

Mar 29, - 18

